



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

**ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM VE SINIF: SOSYAL PAYLAŞIM  
AĞLARINDA MADDİ OLMAYAN EMEK VE BİYOİKTİDARI  
YENİDEN DÜŞÜNMEK**

Murat ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019



**ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM VE SINIF: SOSYAL PAYLAŞIM  
AĞLARINDA MADDİ OLMAYAN EMEK VE BİYOİKTİDARI  
YENİDEN DÜŞÜNMEK**

Murat ÖZDEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

## KABUL VE ONAY

Murat Özdemir tarafından hazırlanan “Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Sosyal Paylaşım Ağlarında Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidarı Yeniden Düşünmek” başlıklı bu çalışma, [ 11.06.2019 ] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

  
Prof. Dr. Ruhdan UZUN (Başkan)

  
Prof. Dr. Emre TOROS

  
Doç. Dr. Serhat KAYMAS (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mustafa Yaşar SAĞLAM

## YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. <sup>(1)</sup>
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. <sup>(2)</sup>
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. <sup>(3)</sup>

10/07/2019

**Murat ÖZDEMİR**

<sup>1</sup>"*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*"

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir \*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.*

\* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

## ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Serhat KAYMAS** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

*Murat zdemir*

## TEŐEKKÖR

Tezimin hazırlık aŐamasından baŐlayarak son aŐamasına kadar çalıŐmalarımnda beni yÖnlendiren ve yardımlarını esirgemeyen baŐta değerli hocam **Doç. Dr. Serhat KAYMAS** olmak űzere, **Prof. Dr. Emre TOROS**'a, **Prof. Dr. Ruhdan UZUN**'a ve **Dr. Öđretim Ŭyesi ađla KARABAĐ**'a teŐekkür ederim.

## ÖZET

ÖZDEMİR, Murat. “*Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Sosyal Paylaşım Ağlarında Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidarı Yeniden Düşünmek*”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019

Bu tez, kapitalizmin çağdaş koşulları içerisinde yeni emek türü olarak dijital emeğin nasıl bir iktidar mekanizması içerisinde ele alındığını tartışmayı amaçlamaktadır. 1970 sonrası öznel ekonomi çerçevesinde hizmet sektörünün yükselişi ve buna bağlı olarak maddi olmayan emeğin niceliksel olarak genişlemesi üretim ve tüketim, sınıf ve mücadele tartışmalarına yeni boyut kazandırmış, başta İtalyan Otonom Marksistler olmak üzere, kapitalizmin yeni birikim aklına yönelik tartışmaları gündeme getirmiştir. Zihinsel yetiler, dil becerileri ve kişisel performans özellikleri olarak tanımlanan maddi olmayan emeğe internetle beraber dijital kullanım pratiklerinin de eklenmesi çağdaş kapitalizmin küresel ölçekte işleyen üretim-tüketim ilişkisini akışkan ve süreksiz hale sokmuştur. Bu nedenle küresel ölçekte dijitalleşme, birçok boyutuyla yerleşik ekonomi politik kavramsallaştırmaların ve teorilerin gücünü zayıflatmıştır. Çünkü yeni dijital dünya, iktidar ve iktidar ilişkilerinin görünürlüğünü, iş ve çalışma hayatının belirginliğini, özel ve kamusal alan ayrımını sarsmış, küresel ölçekte, akışkan ve geleneksel iktidar teorileriyle anlaşılması daha zor yeni iktidar türlerini yaratmıştır. Bu bakımdan dijitalleşmeyle başlayan yeni emek süreci etrafından örgütlenen “dijital emek” teorisyenleri, değişen bu ‘yeni dünya’ düzenini eleştirel bağlamda analiz etmeye çalışarak örtük iktidar ilişkilerini, çağdaş kapitalizmin yeni üretim-tüketim ilişkisini anlamaya çalışmaktadırlar. Dijitalleşmenin yarattığı enformasyon ve iletişim teknolojileri maddi mallar gibi tüketilmemekte, küresel ölçekte yeniden değer yaratım çerçevesinde hem iktisadi kazancı yaratmakta hem de biyo-politik işlev görmektedir. Bu bakımdan, bu çalışma hem maddi olmayan emek tartışmalarına hem internet ile genişleyen dijital emek sorunsalına yönelik yeni yaklaşımları oluşturmakta, ele aldığı örnek siteler ile tartışmalara daha berrak bakılmasına olanak tanımaktadır.



Çağdaş kapitalizmin üretim- tüketim ilişkisini farklı bir perspektifle ele alan bu çalışma, Türkçe alan yazınında sınırlı olarak yer edinen dijital emek sorunsalına yönelik yeni bir kaynak oluşturmayı amaç edinmektedir. Türkiye'de bugüne değin sürdürülen tartışmalar içerisinde emeğin bir biyoiktidar mekanizması içerisinde nasıl değerlendirilebileceği ve maddi olmayan emeğin, her ne kadar 1970'li yıllardan farklı bir ifade ile kapitalizmin post-Fordist döneminden itibaren, kapsamlı bir dizi tartışmanın odağında yer almasına rağmen Türkiye'de dijital emeğe gösterilen ilginin oldukça sınırlı olması bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için önemli bir olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda teorik tartışmalar neticesinde analiz edilen Kızlar Soruyor ve Kadınlar Kulübü sosyal ağ siteleri hem maddi olmayan emek hem de dijital emek sorunsalına daha berrak bakılmasını hedeflemektedir. Tez içerisinde nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmış bu doğrultuda site yöneticileri ile yarı yapılandırılmış sormaca üzerinden derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, tez içerisinde giriş kısmında yer alan araştırma sorularına kapsamlı yanıtlar bulunabilmesi için örnek analiz için ele alınan sosyal paylaşım ağlarında yer alan kullanıcı (üye) yorumları eleştirel söylem analizine tabii tutularak maddi olmayan emeğin site sözleşmesi ile olan ilişkisi sorgulanmaktadır. Tez içerisinde eş zamanlı olarak görsel analizler ile çalışma derinleştirmektedir.

**Anahtar Sözcükler:** Maddi Olmayan Emek, Dijital Emek, Biyopolitika, Foucault, Otonom Marksizm

## ABSTRACT

ÖZDEMİR, Murat. *“Contemporary Capitalism and Class: On Social Networking Re-Thinking of Immaterial Labor and Biopower”*, Master Thesis, Ankara, 2019

This thesis aims to discuss how digital labor is dealt within a mechanism of power as the new type of labor within the modern conditions of capitalism. The rise of the service sector in the framework of the subjective economy after 1970 and the quantitative expansion of the immaterial labor accordingly brought a new dimension to the discussions of production and consumption, class and struggle, mainly Autotomist Marxsim, it raised the debate about the new accumulation mind of capitalism. The articulation of digital use practices with immaterial labor, which is defined as mental abilities, language skills and personal performance characteristics, has made the global production / consumption relationship of global capitalism fluid and discontinuous. Therefore, digitalization on a global scale has weakened the power of established political economy conceptualizations and theories. Because the new digital world has shaken the visibility of power and power relations, the clarity of work and work life, the distinction between private and public spheres, and created new forms of power, more difficult to understand on a global scale, with fluid and traditional power theories. In this respect, the contemporary digital labor theorists, who have been organized around the new labor process that has begun with digitalization, try to understand the new production-consumption relationship of contemporary capitalism by attempting to analyze the changing new world order in a critical context. The information and communication technologies created by digitalization are not consumed as tangible goods, creating both economic gain and bio-political function within the framework of re-value creation on a global scale. In this respect, this study provides new approaches to both the non-immaterial labor disputes and the digital labor problem expanding with the internet, and allows the discussion to be viewed more clearly with the case studies.

This study, which deals with the production-consumption relationship of contemporary capitalism from a different perspective, aims to create a new source for the problem of

digital labor which is limited in Turkish literature. How to evaluate in Turkey in a biopower mechanism of labor in the discussions continued until today and immaterial labor, since although the 1970s, the period of capitalism's post-Fordist with a different expression, although not included in a comprehensive series of discussions focus on Turkey digital the fact that the interest shown to labor is quite limited provides an important opportunity for the realization of this study. In this context, the Girls' Asking and Women's Club social networking sites analyzed as a result of theoretical discussions aim to provide a clearer view of both the problem of immaterial and digital labor. In this thesis, qualitative research methods and techniques were used and in-depth interviews were conducted with the administrators on the semi-structured question. However, in order to find comprehensive answers to the research questions in the introductory part of the thesis, the user (member) comments in the social networks discussed for the sample analysis are subjected to critical discourse analysis and the relation of immaterial labor with the site contract is questioned. The thesis deepens the study with visual analysis simultaneously

**Keywords:** Non-material Labour, Digital Labour, Biopolitics, Foucault, Autonomist Marxism

## İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY .....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR .....	iv
ÖZET .....	v
ABSTRACT .....	vii
İÇİNDEKİLER .....	ix
FOTOĞRAFLAR .....	xi
GRAFİKLER .....	xi
GİRİŞ .....	1
I. BÖLÜM.....	6
EMEĞİN DİSİPLİNCİ TOPLUMDAN POST-FORDİST TOPLUMA DÖNÜŞÜMÜ .....	6
1.1. FOUCAULT'NUN İKTİDAR ANALİZİ.....	8
1.2. BİYO-POLİTİKANIN ÜRETİCİ MANTIĞI .....	13
1.3. DİSİPLİNCİ TOPLUMUN DOĞUŞU .....	15
1.4. ISLAHIN BİLGİ İKTİDARI MANTIĞI.....	18
1.5. MÜLKİYET İKTİDARINA KARŞI BİLGİ İKTİDARI .....	21
1.6. TOPLUMSAL KONTROL OLARAK BİYO-POLİTİKANIN DOĞUŞU.....	25
1.7. ÇALIŞMA VE MODERN BİYO-EKONOMİ .....	30
1.8. ÇALIŞMANIN TOPLUMSALLAŞMASI.....	34
1.9. MADDİ OLMAYAN EMEĞİN BİYO-POLİTİKASI.....	37
1.10. YENİDEN YAPILANDIRILAN BİYO-POLİTİK İŞÇİ.....	40
1.11. MADDİ OLMAYAN EMEĞİN ÜRETİM-TÜKETİM DÖNGÜSÜ .....	42
1.12. MADDİ OLMAYAN EMEĞİN OTONOM GÜCÜ.....	45
1.13. MADDİ OLMAYAN EMEĞE YÖNELİK OLUMSUZ YAKLAŞIMLAR .....	49
1.14. MADDİ OLMAYAN EMEK, PREKARYA VE SÖMÜRÜ İLİŞKİSİ .....	52
II. BÖLÜM .....	56
DİJİTAL ÇAĞDA MADDİ OLMAYAN EMEĞİN BİYO-POLİTİKASI VE YENİ EMEĞ-SERMAYE İLİŞKİSİ.....	56
2.1. YENİ MEDYA VE YENİ SEMBOLİK İLETİŞİMİN KULLANICI EMEĞİ ....	59
2.2. YENİ EKONOMİ OLARAK DİJİTAL EMEK.....	61

<b>2.3. İZLEYİCİ METASI: İÇERİK, EMEK VE KÜLTÜREL META .....</b>	<b>65</b>
<b>2.4. ÜRETKEN TÜKETİCİNİN YÜKSELİŞİ.....</b>	<b>69</b>
<b>2.5. İNTERNET VE SINIRSIZ METALAŞMA .....</b>	<b>70</b>
<b>2.6. WEB 2.0 ESNEK EMEĞİN RETORİĞİ.....</b>	<b>73</b>
<b>2.7. EMEK DENETİMİ OLARAK TEKNO REJİM.....</b>	<b>75</b>
<b>2.8. UZAM, ZAMAN VE İLETİŞİM İLİŞKİSİNDE YENİ BİRİKİM .....</b>	<b>78</b>
<b>2.9. DIŞLAŞTIRICI METALAŞMA.....</b>	<b>80</b>
<b>2.10. KÜRESEL İŞÇİNİN DOĞUŞU .....</b>	<b>82</b>
<b>2.11. DİJİTAL ÇAĞDA POST-FORDİZM'İN YENİ ÖZNESİ.....</b>	<b>85</b>
<b>2.12. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİREN GİRİŞİMCİ ÖZNE .....</b>	<b>88</b>
<b>2.13. SOSYAL MECRA İŞ YA DA EĞLENCE.....</b>	<b>90</b>
<b>2.14. SOSYAL SERMAYE OLARAK GÖRÜNÜRLÜK.....</b>	<b>92</b>
<b>2.15. YENİ YÖNETİMSELLİK .....</b>	<b>96</b>
<b>GENEL DEĞERLENDİRME .....</b>	<b>100</b>
<b>III. BÖLÜM.....</b>	<b>105</b>
<b>SOSYAL PAYLAŞIM AĞLARINDA MADDİ OLMAYAN EMEK VE BİYOİKTİDAR .....</b>	<b>105</b>
<b>3.1. KIZLAR SORUYOR SİTESİNDE KULLANICININ METALAŞMASI .....</b>	<b>108</b>
3.1.1. Kızlar Soruyor Sitesi'nin Tarihçesi.....	108
3.1.2. Kızlar Soruyor Sitesinin Çalışma Prensipleri.....	109
3.1.3. Site İçinde Önemli Kullanım Alanları .....	111
3.1.4. Xper Puan Kazanma Şansı .....	116
3.1.5. Kullanıcı Profili ve Bildirimler .....	117
3.1.6. Müşteri Odaklı Pazarlama.....	119
3.1.7. KızlarSoruyor'un Veri Madenciliğindeki Pazarlama Gücü .....	121
3.1.8. Kullanıcı İçeriği ve Site Sözleşmesi .....	125
3.1.9. Zirveye Çıkarılan Kullanıcı İçeriği .....	128
3.1.10. Site Sözleşmesi ve Kullanıcının Metalaşması.....	134
3.1.10 Site Kurucusu Tolga Tanrıseven'le Yapılan Görüşme Notları .....	138
3.1.11. Tolga Tanrıseven'le Yapılan Görüşme Notlarında Öne Çıkan İfadeler .....	138
<b>3.2. KADINLAR KULÜBÜ SİTESİ VE METALAŞMA .....</b>	<b>145</b>
3.2.1. Kadınlar Kulübü Sitesinin Çalışma Prensipleri.....	147
3.2.2. Kadınlar Kulübü Sitesinin Veri Madenciliğindeki Pazarlama Gücü .....	151

3.2.3. Site Sözleşmesi ve Kullanıcının Metalaşması.....	155
<b>SONUÇ VE ÖNERİLER.....</b>	<b>158</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>162</b>

## **GRAFİKLER**

GRAFİK 1 KIZLARSORUYOR SİTESİNİN DÜNYA GENELİ KULLANICI ORANI.....	121
GRAFİK 2: SON 6 AY İÇİNDEKİ SİTE TRAFİĞİNİN ORANI .....	122
GRAFİK 3: KIZLARSORUYOR SİTESİNE ERİŞİM YOLU GRAFİĞİ .....	123
GRAFİK 4: TÜRKİYE PAZARINDA KIZLARSORUYOR SİTESİNİN POPÜLERLİĞİNE RAKİP İLK BEŞ SİTE .....	124
GRAFİK 5: KIZLARSORUYOR SİTESİNİN YILLARA GÖRE GOOGLE’DA TREND OLMA GRAFİĞİ .....	125
GRAFİK 6 .....	131
GRAFİK 7 .....	133
<u>GRAFİK 8</u> .....	151
<u>GRAFİK 9</u> .....	152
<u>GRAFİK 10</u> .....	153
<u>GRAFİK 11</u> .....	154
<u>GRAFİK 12</u> .....	154

## **FOTOĞRAFLAR**

FOTOĞRAF 1: .....	108
FOTOĞRAF 2.....	112
FOTOĞRAF 3: .....	113
FOTOĞRAF 4: .....	114
FOTOĞRAF 5: .....	115
FOTOĞRAF 6: .....	115
FOTOĞRAF 7: .....	116
FOTOĞRAF 8: .....	118
FOTOĞRAF 9: .....	120
FOTOĞRAF 10: .....	140
FOTOĞRAF 11.....	145
FOTOĞRAF 12.....	146
FOTOĞRAF 13.....	148
FOTOĞRAF 14 .....	149

## **EKLER**

<b>EK 1. KIZLAR SORUYOR SİTE SÖZLEŞMESİ.....</b>	<b>168</b>
<b>EK 2: KADINLAR KULÜBÜ SİTE SÖZLEŞMESİ.....</b>	<b>183</b>
<b>EK 3: ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....</b>	<b>194</b>
<b>EK 4: ORİJİNALLİK RAPORU.....</b>	<b>195</b>

## GİRİŞ

Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Kızlar Soruyor Sitesi Örneğinde Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidar Yeniden Düşünmek isimli bu çalışma; kapitalizmin çağdaş koşullarını anlamlandırmaya dair bir çabayı, “maddi olmayan emek” ve “biyopolitika” ilişkisini yeniden düşünme üzerinden kurmayı amaçlamıştır. Kapitalizmin tarihsel serüveninde post-Fordist üretimle beraber, üretim ve üretim ilişkilerinin dönüşümü ve bunun toplumsal alana olan etkisi düşünüldüğünde, güncel kapitalizmin yeni değer yaratma ve sermaye biriktirme çabası, “maddi olmayan emeğin” kapsamını genişletmektedir. “Maddi olmayan emeğin” kapsamına, dijital teknolojilerle beraber “dijital emeğin” de dâhil edilmesi ve sermaye birikimi olarak kapitalist aklın bu alanlara yönelik yatırım istenci, kapitalist sermayenin yeni stratejisi üzerine düşünsel yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Hem “maddi olmayan emek” hem de ona eklenen “dijital emeğin” baskın bir yoğunlaşmasının yaşandığı, emeğin ve çalışmanın klasik görünümünün ortadan kalktığı, yaşamın bütün pratiğinin yeni “biyo-politik” aklın kertesini olarak işe koşulduğu yeni bir kapitalist işçi türünün evresi yaşanmaktadır. Bu düzende, emeğin yeni yapısı, sınıf ve iktidar tartışmalarını, direniş ve mücadele şeklini ve sömürünün niteliğini de değiştirmiştir. Çünkü artık, toplumsal yaşamın kendisi üretim ve tüketime dönüşmüştür; seyretmek, iletişim kurmak, sanal ortamlarda eğlenmek, boş zaman geçirmek üretimin, fabrika emeğinin yeni bir formu olarak işlev görmektedir. Kısaca gündelik hayat pratikleri sermaye aklı tarafından ele geçirilmekte ve birikim değerine dönüştürülmektedir. Sermayenin, yaşamın içinde genişleyen bu varlığı, yaşamın sınırlarını üretimin mantığına çıkar sağlayacak şekilde sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Kısaca, özne üzerinde beliren yeni yönetim tekniği, özgürlüğün sınırlarını çağdaş kapitalizmin hedeflerine göre inşa ederek belirlemektedir. Böylece çağdaş üretim kendini öznenin bedeninde, yaşamında, gündelik serbest zaman pratiklerinde var etmektedir. Kapitalizmin yeni üretim aklında sömüren ve sömürülen iç içe geçmiştir. “Sistemin ana özelliklerinden biri zaten sömüren ve sömürülenin birbirinden o kadar kolay ayrılmaması, fail ve kurbanın aynı potada birlikte yer almasıdır” (Han, 2017a, s. 125). Çünkü çağdaş kapitalizmde meta değeri, üreten ve tüketen öznenin yaşam pratiği üzerinden var olmaktadır. Bu yeni üretim ve tüketim formunda çalışma zamanı ve boş zaman ortadan kalkmış, günlük yaşam pratiği kapitalist sermayenin çıkarı doğrultusunda inşa edilmiştir. Böylelikle Foucault’nun yaşam üzerinde beliren “biyo-

politika” (Foucault, 2015a) kavramsallaştırması yeni bir yönetim akılsallığıyla çağdaş dünyanın iktidarı olarak belirlemektedir. Foucault’nun kavramsallaştırması olan modern iktidar türü olan “biyo-politika”, disiplin ve düzenleyici teknikleri kullanarak nüfuslar üzerinde kontrolcü bir yönetim aklı sergiliyordu (Foucault, 2013). Çağdaş “biyo-politika” mantığı ise bizzat özneye yeni hareket alanları açarak yaratıcı potansiyeli üzerinde kendini kuvvetlendirmektedir. Geleneksel biyo-politika emek üzerinde denetimci ve onu formlaştırıcı aygıtları devreye sokmaktaydı. İşçi fabrikanın duvarları içinde, denetim mekanizmaları ile yönetilmekte ve disipline edilmekteydi. Ayrıca fabrika dışı da oluşturulan diğer ıslah teknikleri, okullar, kışlalar, hastaneler ve hukuk kurumları da hem yasal mevzuatları ve yönetim teknikleriyle hem de mekânsal mimari yönetim tasarımlarıyla özneyi disipline etmekte ve onu iş piyasasına adapte etmekteydi. Bu bakımdan geleneksel biyo-politika aklı türdeş öznellikleri ve homojen nüfusu hedefliyordu. Post-Fordist üretim mantığıyla beraber gelişmiş ülkelerde bu biyo-politika aklı değişime uğrar. Artık türdeşme değil, ön plana çıkan farklılaşma ve çeşitliliktir. Heterojenlik öznelerin yaratıcı gücünü ortaya çıkarır. Bu süreç de yaratıcı maddi olmayan emeğin yükselişine sebep olur. Özellikle emeğin ve çalışmanın sanallaşması, dijitalleşmesi ve enformatik bilişsel hale dönüşmesi, gittikçe maddi olmayan birikim değerlerinin artmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan kapitalizmin giderek ücretsiz emeğe bağlanması, sosyal ve toplumsal ilişkilerde kendini var etmesi, emek üzerinde yeni bir tür denetimi yaratmakta ve “biyo-politik” yeni özneyi meydana getirmektedir. Sermaye birikimi olarak yeni üretim aklında, yaşamın tüm sınırı kapitalist değer yaratmaya olanaklı hale gelmiştir. Kişiliğin kendisinin “maddi olmayan emeğe” dönüştürülmesi ya da enformasyon ve iletişim teknolojileriyle “iletişimin” bizzat kapitalist değer üretiminin hizmetine sokulması, emek ve toplumsal alan üzerinde yeni bir sömürü düzeni olarak belirlemektedir. Şöyle ki, gündelik yaşamın pratiği olarak yeni iletişim teknolojilerini kullanarak sanal alanda gezinmek ya da iletişim kurmak, sanal mecrayı kontrol eden şirketler tarafından meta değerine dönüştürülebilmekte, kullanıcı emeği yeni iktidar ve sömürü düzeni yaratmakta, küresel ölçekte toplumu yöneten disipline eden yeni bir üretim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Emeği ve gündelik yaşamın pratiklerini disipline eden, buna paralel öznelliğin oluşumunda belirleyici olan kendini “maddi olmayan emek” ve “dijital emek” süreçlerinde var eden, kapitalist yeni sermaye ve iktidar modeli, yeniden programlanmış kitle toplumunu meydana



getirmektedir. Bu doğrultuda tez, i) Dijital emek nedir? ii) Çağdaş kapitalizmin yeni birikim mantığı nedir? iii) Maddi olmayan emek ve liberal kapitalist yönetim aklı olan biyo-politika ilişkisi nedir? iv) Dijital emeğin, yeni üretim ve tüketimle olan ilişkisi nedir? v) Toplumsal kontrol ve yeni sermaye iktidarı olarak enformasyon ve iletişim teknolojilerinin işlevi nedir?, olmak üzere yukardaki sorulara bir mikro okuma deneyimi olarak “KIZLAR SORUYOR” ve “KADINLAR KULÜBÜ” siteleri üzerinden analizi amaçlamıştır. “Kızlar Soruyor” ve “Kadınlar Kulübü” sitelerinin, bir sosyal paylaşım ağı olarak varlığı, kullanıcı sayısının miktarı ve popülerliği düşünüldüğünde, hem “maddi olmayan emeğin” yeniden üretildiği hem de “dijital emeğin” yani kullanıcı pratiğinin site sahipliği tarafından metaya çevrilerek birikim değerine dönüştürüldüğü özellikleri üzerinden bakıldığında yukarda sözü edildiği üzere “maddi olmayan emek” ve “biyo-politika” ilişkisinin bir mikro okuma deneyimi üzerinden analiz edilebileceği önemli bir kesiti açmıştır.

Eleştirel ekonomi politiğin tarihsel seyri içinde üretim ilişkilerinin Ortadox Marksist gelenek içinde ele alınan yaklaşımlar endüstriyel üretimin işçilerine ve sermayesine odaklanarak emeği analiz etmektedirler (Harvey: 2017, Luxemburg: 2004, Desai: 2009, Althusser ve diğerleri: 2017, Levy ve Dumenil: 2009). Fabrika üretiminin ve kitlesel proletarya işçisinin etrafından örgütlenen Ortadox Marksist iktisat yaklaşımı Marks’ın düşünsel mirasını merkezi olarak emek-sermaye çelişkisinin üzerine yoğunlaşmalarının uzun döneminin neticesinde kapitalist üretim ve üretim ilişkilerinin değişime uğraması sonucu yaşanan emek teroris ve sınıf teorisi açmazları kapitalist eleştirel iktisat yaklaşımlarında başat olarak yer edinmiş Ortadox Marksizm’e olan ilgiyi zayıflatmıştı. Ayrıca kültürel Marksizmin yükselişi, post-modern düşüncelerin merkezi rasyonel olana yönelik yıkıcı gücü de Ortadox Marksizm’in nesnel üretim teorisi yaklaşımını sarsmıştı. Ortadox Marksizmin sınıf çatışmasından politik mücadele fikri de sosyal refah devleti ile güvenini azaltmakta, kapitalist yeniden yapılanma dönemlerinde emeğin ve üretimin geçirdiği mevcut dönüşümler 19. yüzyıl Marksist teorinin güncelliği yitirdiğini çağrıştırmaktaydı. Sanayi sonrası yeni bir uluslararası toplumsallaşma, neo-liberal ekonomi tabanlı gelişen yeni üretim ve tüketim ilişkilerinin toplumsallaşma karakteri mekan ve zaman eksenli Marks’ın eleştirel iktisat niteliğini ve gücünü yeni teorilere bırakmak zorunda kaldı. Bu doğrultuda kapitalist yeniden üretim örgütlenmesinin

1970’li yıllarda filizlenen yeni post-Fordist karakterine yönelik yeni yaklaşımlar, klasik Marksist sınıf ve sermaye yaklaşımlarının ötesine geçerek merkezlesmiş, küreselleşmiş ve toplumsallaşmış nesnel olmayan, maddi olana yönelik genişleyen yeni iktisadın aklını anlamaya çalıştılar. Burada başta Deleuze’un yeni Marksist okuması (Deleuze ve Guattari, 2017) ile Otonom Marksistlerin bilişim ve enformasyon alanına yönelik genişleyen kapitalist aklın yeni istencine yönelik analizleri emeğin ve sınıfın çağdaş yorumlarının genişlemesine yol açtı (Virno, Hardt, Cleaver, Angelis, Carolis, ve Vercellone, 2005, Thoburn: 2009, Lazzarato: 2017). Bu doğrultuda çalışma, Klasik Ortodoks Marksizm’in üretim ilişkileri içerisinde kavramsallaştırdığı “sınıf” ve “iktidar” ilişkisi yerine, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri içerisinde sınıfın çağdaş bir yorumunu gerçekleştiren Otonom Marksist tartışmaların biçimlendirdiği sınıfın çağdaş bir yorumunu, “maddi olmayan emek” teorisini, neo-liberal iktidarın işleyiş biçimini çözümleyen Foucault’nun “biyo-iktidar” kavramsallaştırması içerisinde ele almayı amaçlamıştır (Foucault, 2015a). Bu doğrultuda çalışma, her ne kadar birbiri ile en azından ilk okuma sırasında kolaylıkla bağdaşmayacak olması nedeni ile güçlü bir eleştiri alabilme izlenimini içinde barındırsa da çağdaş kapitalizmin son kertesinde gündelik yaşam pratiklerine doğru genişleyen “öznelliğini” sözü edilen iki yaklaşımın sınırları içerisinde değerlendirmeyi amaçlamıştır.

İktidar ve iktidar yapılarına yönelik post-modern çözümlerinin karanlıkta kalmış iktidar aklının sömürücü doğasını aydınlatmaya çalışan yaklaşımlarının kültürel alana yönelik genişleyen çözümlerleri (Virno: 2013, Revel: 2012) bireysel yaşamın içinde kendini yeniden kurgulayan kapitalist öznel ekonominin İtalya’da 1970 sonrası baş gösteren radikal düşünce akımının ilgisi altında anlaşılmalı çalışıldı. Başta Mario Tronti’nin İşçi ve Kapital kitabı, kapitalist üretimin yaşamın bizzat alanına yönelik genişleyen aklını çözümlenme çabası olarak ilk dikkat çeken eser olarak belirdi. Daha sonra İtalya’da beliren “Postoperaismo (post-workerismi) olarak adlandırılan” (Wright, 2017, s. 53) düşünce topluluğu Otonom Marksistler, küreselleşen ve toplumsal iletişimin alanına sızan kapitalist üretimin yeni aklını çözümlenmeye çalıştılar. Özellikle Lazzarato’nun 1996 yılında ilk kez teorileştirdiği “maddi olmayan emek” tanımlaması, dijitalleşen ve küreselleşen yeni kapitalist üretim aklı üzerine yoğunlaşmayı hızlandırdı. Böylece nesnel olmayan ve toplumsal fabrika üretimi olarak işlev gören kapitalist

düzenin çağdaş doğasının hem analizi yapıldı hem de direniş ve örgütlenmenin formülleri yazıldı. Bu doğrultuda Hardt ve Negri'nin üçlü eseri İmparatorluk, Çokluk, Ortak Zenginlik tüm bu süreci detaylı analiz eden en geniş Otonom Marksist çalışma olarak dikkatleri üzerine çekti.

Eskiden işçiler, onlara biraz toparlanmaları için belli bir zaman bırakan kölece koşullarda çalışıyorlardı. Şimdi ise işçilerin tüm yaşamı canlı emek, görülemeyen ve bölünemez bir meta haline geldi (Virno, 2013, s. 15). Bu nedenle klasik eleştirel ekonomi politiğin kavramsallaştırması olarak emek-değer-zaman ilişkisi çağdaş kapitalizmin yeni üretim süreçlerinde ortadan kalktı; meta değeri spekülâtif, tekrar tekrar kullanılabilir hale geldi. Böylece emeğin, sosyal, kültürel, toplumsal karakteri de değişti. Çünkü kapitalizmin çağdaş üretim mantığı “maddi olmayan emek” yaşamın pratiği içinde kurgulandığı için hayatı saran, ona anlam veren dilin, göstergelerin, iletişimsel süreçlerin bizzat kendisine dönüşmüştür. Bu bakımdan erken dönemlerde “Tronti'nin (1966) yazdığı “sosyal fabrika” ve Negri'nin “fabrikasız şirketler” ya da “duvarsız fabrika” (Gill, 2008, s. 10) saptaması günümüzde yeni enformasyon ve iletişim teknolojileriyle daha da genişlemiş ve sınırsızlaşmıştır. Dolayısıyla toplumsal örgütlenmeyi kapitalist değer pratiğinin çıkarına göre kurgulayan, belirleyen yeni iktidarın emek üzerindeki sömürsü bizzat yaşamın sömürsüne dönüşmüştür. Artık yeni teknolojilerle toplumsal iletişim, kurucu bir kamusal alan yaratmak yerine yeni “biyo-iktidar” pratiği yaratmaktadır. Toplum üzerinde işleyen ve küresel bağlamda genişleyen yaşamın endüstrileşmesine yönelik yeni “biyo-politika” akli gerçek dünya ile sanal dünyayı iç içe geçirerek özneyi ve toplumu her taraftan kuşatmıştır. Zira toplumsal iletişim istismar edilmekte, özneliği biçimlendiren iktidar ağlarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan “merkezsiz ve yersiz yurtsuzlaşmış bir yönetim aygıtı” (Hardt ve Negri, 2015, s. 16) olarak işleyen kapitalizmin yeni üretim ve tüketim formasyonu olan “maddi olmayan emek” üzerinden dijital alanın sermaye ilişkili boyutunu “KIZLAR SORUYOR” ve “KADINLAR KULÜBÜ” siteleri içinden çerçeveleyerek bakmayı hedefleyen bu çalışma, iktidar-sömürü direniş-mücadele pratiklerine yönelik ufuk açıcı düşünsel kazanımlar yaratmayı amaçlamıştır.

## I. BÖLÜM

### EMEĞİN DİSİPLİNCİ TOPLUMDAN POST-FORDİST TOPLUMA DÖNÜŞÜMÜ

Kapitalist üretim sürecinin niceliksel ve niteliksel olarak Fordist üretimden post-Fordist üretim sürecine evrilmesinin ele alındığı çalışmalarda (Huws: 2008, Amorim: 2017, Lazzarato: 2015, Dyer-Witheford: 2014, Virno: 2013) emek sermaye ilişkisinin dönüşümü de sömürü ve tahakküm bağlamında anlaşılmaya çalışılmaktadır. Fordist üretim sürecinin yerinden edildiği bilişsel, enformatik sermayenin ve üretimin ön plana çıktığı, üretim ve tüketim süreci arasındaki sınırın bulanıklaştığı post-Fordist üretim ilişkilerinin 1970’li yıllardan itibaren akademik alanda tartışılmasının tarihsel seyri bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel gittikçe daha çok analiz edilmektedir. Aslında böylesi bir “yeniden uyanan” ilginin köklü sosyal, teknolojik, siyasal ve hatta kültürel nedenleri bulunmaktadır. Gerçekten de; kapitalizmin bütün bir üretim ilişkileri, üretici güçler ve üretim kapasitesindeki değişimin yansımalarını okuyabilmek, sosyal bilimlerin içinde yer aldığı dönüşüm sürecini anlamlandırabilme çabası olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda güncel dünyada bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim ve tüketim mantığının anlaşılması için emek-sermaye ilişkisinin mantığı tarihsel olarak iktidar ve iktidar ilişkileriyle olan bağı çerçevesinde analizi zorunlu hale gelmektedir. 1960’lı yıllarda yükselen toplumsal hareketlere yönelik, sermaye iktidarının üretim tipini merkezsizleştirmeye çalışmasının ortaya çıkardığı “yeni dünya” düzeni birçok boyutuyla ele alınırken yeni üretim ve tüketim süreçleri toplumsal formu da etkilemiş ve dönüştürmüştür. Özellikle ileri liberal kapitalist batı toplumlarında meydana gelen hizmet sektörünün yükselişi ve 1990’lı yıllarda da enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişimi Fordist üretimin daralmasına, esnek, güvencesiz post-Fordist üretimin yükselişine yol açmıştır. Bu durum günümüzde gittikçe şiddetlenmekte, yaşanan yeni üretim ve tüketim piyasasını daha karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle liberal kapitalist üretim ve tüketim mantığının anlaşılmasına yönelik üretim ve tüketim üzerine yapılan analizlerde günümüzde “maddi olmayan emek” ve “dijital emek” çalışmaları bu olguyu anlamaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan liberal kapitalist tarihin

üretim ve tüketim mantığının anlaşılmasına yönelik hem Marksist eleştirel çalışmaları hem de Foucault'nun merkezi temalarını oluşturan, bilgi, iktidar, biyo-politika ve biyo-iktidar çalışmaları, günümüzde ele alınan tartışmaların daha tarihsel derinlikli anlaşılmasına mümkün kılmaktadır. Fordist üretim sürecinin analizinde başat olarak Marksist eleştirel çalışmaların önemi ve post-Fordist üretim sürecinde ise Foucault'nun (Foucault: 2015a, Foucault: 2013, Foucault: 1992) liberal kapitalist toplumu analiz eden düşünce yatağı günümüz dünyasının üretim ve tüketim aklını anlama noktasında kaynak rehber olarak zengin düşünsel güce sahiptir.

Her ne kadar Marks'ın düşünsel mirası sonra üretim ve tüketim diyalektiğinin toplumsal, kültürel, siyasal boyutu çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmış olsa da Marks'ın emek-sermaye çelişkisine yönelik yaptığı saptamalar birçok bakımdan güncelliğini korumaktadır. Diğer taraftan da Foucault'nun çalışmalarını Marks'la birlikte okumaya çalışan ve yeni teorileri Foucault-Marks harmanlaması bağlamında oluşturmaya çalışan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Bidet: 2016, Hardt ve Negri: 2011a, Hardt ve Negri: 2011b). Özellikle İtalya'da ortaya çıkan otonom Marksist çalışmalar Marks'ın düşünsel mirasına sadık kalarak Marks'ı aşmaya çalışmakta, günümüz dünyasında değişen üretim ve tüketim ilişkilerine göre üretim ve tüketim diyalektiğini güncellemekte ve bu doğrultuda Foucault'nun düşünsel dünyasından yola çıkarak ilerlemektedirler. Post-Fordist üretimin mantığını Marks ve Foucault'yu birbirine geçirerek çözümlenmeye çalışan otonom Marksistler açısından yeni dünya düzeninde üretim ve tüketim sınırsızlaşarak küreselleşmiş ve üretim-tüketim diyalektiği arasındaki ilişki de bulanıklaşmıştır. Bu bakımdan emek, sermaye ilişkisi ile tahakküm, direniş, mücadele tipi de değişmiştir. Çünkü yeni üretim ve tüketim mantığında üreten ve tüketen iç içe geçmiş, toplumsal yeni bir biyo-politik akıl meydana gelmiştir (Cengiz Baysoy, 2016). Otonom Marksistler açısından biyo-politika, Foucault'nun bir iktidar fenomeni<sup>1</sup> olan ve 19. yüzyılda ortaya çıkan bir yönetim aklına işaret eder. Bu yönetim aklında temel olan

<sup>1</sup> **Fenomen** (Fransızca: phénomène kelimesinden, Yunanca: phainomena, İngilizce: phenomenon) veya görüngü, duyularla algılanabilen şey. Fenomen kelimesi, bazılarınca sadece şaşırtıcı şeyler için kullanılsa da, genel kullanımda böyle bir anlamı bulunmamaktadır.

Felsefede somut, algılanabilir ve denenebilir olay ve nesne demektir. Bir nesne, olay ya da sürecin nesnel gerçekliğini vurgulayan bir ifadedir. Feomenoloji terimi ilk kez 1764'de J.H.Lambert tarafından, Yeni Organon (Neues Organon) adlı eserinin dördüncü bölümü Nesnel Görünüşlerin Teorisi'nde ileri sürdüğü görüşü belirtmek için kullanıldı. Kant, fenomeni, 1786 yılında Doğa Biliminin Metafizik Başlangıç Temelleri adlı eserinde, duyularla algılanamayan mutlak gerçek anlamında kullandığı numen terimine karşıt olarak, duyularla algılanabilen şeyler için kullanmıştır.

(<http://www.fenomen.org/fenomenoloji.html>)

üretim ve verimliliğin selameti için, nüfus üzerinde düzenleyici teknikler sergilemektedir. Bu bakımdan bu bölüm Foucault'nun düşünsel mirası olan biyo-politik kavramsallaştırmasından yola çıkarak değişen ve dönüşen iktidarın tarihselliğini anlamaya çalışırken, post-Fordist üretimi ve sonrasında otonom Marksist Lazzarato'nun kavramsallaştırması olan “maddi olmayan emek” mantığını analiz etmektedir.

### 1.1. FOUCAULT'NUN İKTİDAR ANALİZİ

Toplumsal alanın işleyiş yasaları göz önüne alındığında iktidar analizi bir DNA işlevine sahiptir. Çünkü iktidarın işleyiş yasaları toplumun sosyo-kültürel yapısını belirlemekte ve toplumsal örgütlenmedeki normları, yasaları ve kurumları meydana getirmektedir. Bu bakımdan toplumsal alandaki düşünsel dünya, iktidar alanına bakmaksızın toplumun örgütlenme yapısını, güç ve iktidar ilişkilerini anlamada yetersiz kalır. Bu bağlamda sosyal alanının olgularına eğilen düşünsel alan, iktidarı çok boyutlu ele almıştır. Sosyal bilimler açısından tarihsel izlekte iktidar mefhumu açıklanma, yorumlanma ve tanımlamada Lukes'un (2005) ifadesiyle iki temel alana ayrılmaktadır. “İlk hat Platon'dan, Hannah Arendt ve Talcott Parsons'a kadar farklı yazarları barındırırken; Thomas Hobbes, Max Weber ve Karl Marx da ikinci geleneğe dahildir. Lukes'a göre ilk kuramsal model iktidar kavramının iş birliği ve uzlaşısı (konsensüs) olarak görülürken, ikincisi iktidarı hiyerarşi ve tahakküm olarak kavrar. Her iki yorum hattı da kökleri Antik döneme kadar dayanan çok uzun bir tarihe sahiptir” (Lemke, 2015, s. 13). Bu açıdan hem simetrik gelenek (iş birliği, uzlaşısı) hem asimetrik gelenek (tahakküm, hiyerarşi, çatışma) iktidar mefhumunu açıklarken makro politik bakış açısı yaklaşımı ile iktidarı ele almaktadırlar. Bu makro bakışlar iktidarı tek bütünsel tanımlama yoluna gitmişlerdir. Simetrik ve asimetrik iktidar anlayışında, iktidar gerektiğinde devredilebilen bir olgu olarak görülürken iktidarın tarihsel derinliğini çözümlemeye devlet merkezli bir anlayış hâkimdir.

Foucault açısından devlet merkezli bir iktidar anlayışı, iktidar tertibatlarının ve ilişkilerinin tarihsel süreçte meydana getirdiği nihai aşamayı gösterir. Çünkü iktidar Foucault açısından parçalı, karmaşık, dinamik ve ilişkiseldir. İktidar analizine eğilen her düşünce, iktidarı çok boyutlu ve tarihsel olarak ele almalıdır. Bu bakımdan devlet

merkezli iktidar anlayışından uzak durulmalı ve eğer toplumsal dönüşümü hedefleyen bir teori kendini gerçekleştirmek istiyorsa, iktidarın mikro alanlarına, söylemlerine yönelmelidir. “Kısacası iktidarın, çok yukardan ve uzaktan bakılmadığı sürece, onu açık şekilde elinde tutan ve sahip olanlar ile ona sahip olmayan ve tabi olanlar arasında paylaşılan bir şey olmadığını akılda tutmak” (Foucault, 2011, s. 106) gerekmektedir. Öznenin tarihselliğine bakılmalı, öznenin benlik algısı anlaşılmaya çalışılmalıdır. Çünkü Foucault açısından iktidarın ruhlar ve bedenler üzerinde kurucu bir gücü vardır. İktidar bedeni, arzuları, istekleri kısaca yaşamın istencinin niteliğini belirler. İktidardan kaçış söz konusu olamaz, o tarihsel olarak yaşamın motorudur. Dolayısıyla iktidarın tarihselliği hakikat üzerinde kurucu etki yaparken, toplumsal alandaki güç ve iktidar ilişkilerini de belirler. Kısaca iktidar bedenin yönetiminden başlayıp toplumsal alanın bütününe saran bir akılsallığın bileşenlerini içinde barındırır. Dolayısıyla hem iktidar ve iktidar ilişkilerinin hem de üretim ve üretim ilişkilerinin işleyişi iktidarın araçsallaştırdığı akıl yasalarına göre hareket eder (Foucault, 2015). Bu nedenle, Marksist yaklaşımın iktidar analizinin üretim ve üretim ilişkileriyle olan merkezi yaklaşımı ile Foucault’nun özne merkezli iktidar yaklaşımı günümüz dünyasının iktidar akılsallığının tertibatını birlikte okumayı olanaklı kılabilir. Çünkü Foucault açısından iktidar tarihsel olarak öznenin bedenine işlenmişti. Otonom Marksistler açısından da üretim ve üretim ilişkilerinin post-Fordist niteliği yaşamın bütünselliğini kapsamaktadır. Nasıl ki Foucault açısından yaşamın kendisi iktidarın yansıması ise (Blencowe, 2012), Otonom Marksistler açısından da üretimin kendisi günümüzde yaşamın kendisidir (Lazzarato, 2017). Foucault açısından batıda filizlenip gelişen ve güncel dünyanın tüm alanını kaplayan liberal kapitalist akılsallığın tarihselliği, yarattığı kurumlar, normlar, yasalar ile özneyi ve toplumsal bedeni bütünsel olarak söylemsel yapılarla kuşatmıştır. Söz konusu söylemlerin inşasında tarihsel momentlerin etkisi görülür. Nasıl ki Marks’ın tabiriyle sanayileşmeyle beraber feodal üretim ve geleneksel siyasal rejim yerinden edinmişse, Foucault açısından üretimin dinamikleri, geleneksel pastoral iktidarı yerinden etmiş, modern iktidar kurumlarını ve hukuksal özneleri yaratmıştır (Merquior, 1986).

Üretim ve üretim ilişkilerinin çelişkili doğasını saptamada mülkiyet iktidarı Marks’ın merkezi düşüncesini yansıtmasına karşın Foucault açısından da iktidar bilgiden bağımsız

düşünülemez ve hakikatin üretilmesinde ve dolaşımında iktidar merkezi konumdadır. İktidarı yaratan ve güçlü kılan hakikat üzerindeki belirlenimci gücüdür. “İktidar eğer güçlüyse, arzu düzeyinde –bu da artık anlaşılmaya başlanmıştır- ve bilgi düzeyinde pozitif etkiler ürettiği için böyledir. İktidar bilmeyi engellemek bir yana, onu üretir. Beden üzerine bir bilginin üretilmiş olması, askeri ve eğitsel disiplinler bütünü sayesinde. Fizyolojik, organik bir bilgi ancak beden üzerindeki iktidardan yola çıkarak mümkün olmuştur” (Foucault, 2015c, s. 42). Diğer yandan ise Marks açısından toplumsal gerçeklik, kapitalist üretim ve üretim ilişkileriyle çarpıtılmıştır. Sömürü altında olan proletarya, emek/sermaye çelişkisinin ideolojik manipülasyonu altında mülkiyet iktidarına sahip olan, üretim araçlarını elinde bulunduran ve toplumsal uzamda örgütlenmiş, yasalarını oluşturmuş burjuva sınıfı tarafından emek gücü gasp edilmekte ve sömürülmektedir. Dolayısıyla, kapitalist üretimin işleyiş yasaları hem toplumsal örgütlenmenin niteliğini belirler hem de sınıflararası iktidar mücadelesine yol açar (Bonefeld, 2013). “Marx’ın Hegel’den miras aldığı tarih merkezli teleolojisini dikkate alacak olursak, tarihin belli dönemlerinde toplumlar içinde buldukları maddi koşulları hem üretirler hem de mevcut koşullara tabi olurlar, yani o koşullar tarafından belirlenirler” (Duman ve Özdoğan, 2018, s. 78). Her ne kadar Marks ve Marks’ı takip eden müritleri açısından toplumsal gerçeklik üretim ve üretim ilişkilerinin bir yansıması olarak düşünülse de Foucault açısından toplumsal gerçekliği belirleyen, dönemin iktidar şebekelerinin yarattığı akılsallıktır. “İktidarın işleyişinden söz ettiğimde yalnızca devlet aygıtı sorununa, yönetici sınıf, hegemonik kastlar sorununa gönderme yapıyor değilim, bireylerin gündelik davranışlarında bedenlerine varıncaya kadar üzerinde işleyen, giderek daha da incelen, tüm mikroskobik iktidarlara dizisine gönderme yapıyorum” (Foucault, 2015c, s. 48). Bu bakımdan, iktidar bütün ilişkisel ağlarda bakılması gereken fenomenler toplamıdır. Klasik Marksist bakış açısından iktidar devlet aygıtı, yönetici sınıfı etrafında ele alınıyor olmasına karşın Foucault açısından, toplumsalın bütün işleyiş yasalarının içine sızmış iktidar tertibatları, devlet merkezli anlaşılabilir. Çünkü hakikatle olan bağımızı ve toplumsal alandaki pratiklerimizi yönlendiren iktidar aklı tarihsel olarak bedensel yaşamımıza ve ruhsal dünyamıza önceden yerleşmiştir. Tarihsel olarak iktidar söylemleri denetlemiş ve yaratmıştır. Söylemler de özne ve toplumsal beden üzerinde hakikat algısına yol açmıştır. Bu nedenle “devlet iktidarı değiştirilmek isteniyorsa, toplum içinde işleyen çeşitli iktidar ilişkileri de değiştirilmelidir. Yoksa



toplum değişmez. Örneğin SSCB’de yönetici sınıf değiştii ama eski iktidar ilişkileri kaldı. Önemli olan şey, devlet iktidarına sahip olan bireylerden bağımsız olarak işleyen bu iktidar ilişkileridir” (Foucault, 2015, s. 248). Dolayısıyla Foucault açısından iktidar akılsallığının işlevsel rolü, devlet iktidarını ve tertibatlarını aşan mahiyettedir. Birbirine geçen ve birbiriyle ilişkisel olan söylemler düzeyindedir.

Marks’ın takipçilerinin yoğunluklu olarak iktidarı devlet aygıtıyla sınırlamalarına karşın Foucault açısından yeni bir Marks okuması iktidar aygıtlarını mikro alanlara yöneltir. “Kapital’in II. cildinin satır aralarında, iktidar teknolojisinin atölyelerde ve fabrikalarda uygulanan halinin tarihi olan bir analize veya en azından bir analizin ana hatlarına kolaylıkla rastlanabilir” (Foucault, 2014, s. 147). Dolayısıyla Foucault’nun saptamasıyla, iktidar şebekelerinin örgütleyici karakteri, toplumsalın işleyiş alanlarında kendini gösterir. Çünkü batının liberal kapitalist tarihselliğinde üretim ve verimliliği yönetmede iktidar toplumsalın tüm karakterini ele geçiren güce dönüşmüş ve hakikatler üzerinde algımızı şekillendirmiş, yaşama ve kendimize nasıl bakmamız gerektiğini bize benimsetmiştir. Bu bakımdan, iktidar ne özneye ne de toplumsala dışsaldır. Bizzat o öznenin ve toplumsalın bedeninde, pratiğinde kendini gösterir (Koloş, 2015).

Foucault açısından batının liberal kapitalist tarihinin analizi, toplumsal alandaki hakikat ilişkilerinin tarihsel gelişimine bakıldığında anlaşılabilir. Batı’da endüstri devrimi sonrası gelişen birçok olgu sadece yönetici sınıfını ve üretim ilişkilerini belirlememiştir. Bunun yanında, toplumsalın hakikatle olan ilişkisini de meydana getirmiştir. Dolayısıyla, üretim ilişkileri ve iktisat çözümlemesi Foucault’nun iktidar analizinde yer almaz, asıl olan toplumun karakterini belirleyen bu süreçleri yaratan diğer iktidar alanlarıdır. Örneğin, liberal kapitalist üretimin ve tüketimin karakterini yaratan disiplin toplumu ve sonrasında toplumsalı saran nüfuslar üzerinde düzenleyici teknikleri meydana getiren biyo-iktidarların biyo-politik yöntemleridir. Mülkiyet temelli iktidar analizi bu bakımdan diğer iktidar türlerinin tarihsel gelişimini açıklamakta yetersiz kalır. Bu bakımdan, disiplinci ve verimlilik esaslarının hedeflerini gerçekleştirmede üretici toplumsal bedenin inşasının tarihsel gelişimini yaratan eğitim, hukuk, tıp, psikiyatri kurumları hakikatin yaratılmasında söylemsel güce sahip olan alanların analizi iktidarın tarihsel karakterini anlamayı daha olanaklı hale getirir. Bu bağlamda,

Otonom Marksistlerin ve günümüz emek tartışmaları etrafından dile getirilen yeni üretim ve tüketim örgütlenme formasyonunun biyo-politik evresinin Foucault'dan yola çıkılarak savunulması, "toplumsal fabrika" tanımlamasını tarihsel kökenleri itibariyle anlamayı sağlar. "Toplumsal fabrika" tanımlaması post-Fordist üretim mantığına tanımlamaya yönelik eleştirel bir motto olarak söylenir. Çünkü post-Fordist üretim mantığında üretim hayatın bütün alanını kapsamış ve fabrikanın duvarları ortadan kalkmıştır. Şöyle ki üretim ve tüketim mantığı çalışanların bedenleri, dilsel pratikleri, duygulanımsal karakterleri, zihinsel yetileriyle iç içedir. Bu bakımdan, klasik Fordist üretimde zamansal kol emeği, yaşamın karakterine evrilmiştir. Bu yeni üretim ve tüketim süreci Otonom Marksistler açısından yeni bir biyo-politik evrenin göstergesidir.

Foucault, liberal kapitalist batı tarihselliğini çözümlenmeye çalışırken, hem iktidarların tarihsel gelişimini ve dönüşümünü analiz eder hem de öznenin tarihsel kurulumunu anlamaya çalışır. Geleneksel pastoral iktidardan modern iktidara geçişle beraber, yönetimin ve üretimin karakteri değişmiş ve bu durum zamanla toplumsalın tüm yaşamını şekillendirmiştir. Dolayısıyla liberal kapitalist akılsallık batı toplumunu geri dönülmez şekilde dönüştürmüş, hakikatle olan bağının söylemlerini inşa etmiştir (Urhan, 2010). Örneğin Foucault açısından normal ve anormal üzerinde algımızı belirleyen yargının varlığı, tarihsel olarak iktidarın zihinlerimiz üzerindeki belirlemci gücünün yansımasıdır. Çünkü modern iktidarın tarihi sadece hukuksal özneleri kurmakla yetinmemiş, onu aşan şekilde normları meydana getirmiş ve söylemleri yaratarak ağsal iktidar örgütlenmelerini yaratmıştır. Bu nedenle Foucault'nun tarihsel iktidar analizleri günümüz emek üzerinde cereyan eden tartışmaların daha derinlikli analizini mümkün kılar. Bu bakımdan liberal kapitalist batı toplumunun modern sürecini "panoptikon" toplumu olarak ele alan Foucault açısından tarihsel batı toplumunda üç iktidar tipi tanımlanır: Pastoral iktidar, disiplinci iktidar, biyo-politik iktidar. Eğer bu iktidar tiplerinin dinamiklerine bakılırsa ve bunların dönüşümüne sebep olan tarihsel momentler analiz edilirse günümüz iktidar mantığının işleyişi daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Foucault'nun saptamasına göre batının iktidar tarihi, öznenin tarihiyle el ele gider. Çünkü iktidar Foucault açısından dışsal olarak baskı uygulamaz, yönetmez; o bizzat beden üzerinde, duygular, arzular, ruhlar üzerinde kurucudur.

Özneden başlayıp toplumun bedenini saran ve ona içsel olan yapıda kendini var eder (Brunon-Ernst, 2012).

## 1.2. BİYO-POLİTİKANIN ÜRETİCİ MANTIĞI

Modern iktidarı analiz eden Foucault geleneksel pastoral iktidardan modern iktidara geçişin tarihsel arkeolojik izini cezalandırma kurumu olan “Hapishanenin Doğuşu” çalışmasıyla ele alır. Pastoral iktidar döneminde cezalandırmanın niteliği, modern iktidar tekniğiyle değişime uğrar. Cezalandırma tekniğinin dönüşümü sadece cezalandırma niteliğini değil, bedenlerin yönetimini de değiştirir. 17. yüzyılda anormal olarak dışlananların ıslahını amaç edinen disiplinci teknolojilerin temel hedefi üretimin ve verimliliğin selametini sağlamaktır (Foucault, 1992). Daha sonraki bu süreç, genişleyerek toplumun tüm bedenini saran yönetsel akla dönüşecektir. Disiplinci iktidar mantığını da kapsayan nüfusun düzenlenmesine yönelik yönetim, biyo-politik olarak devreye girer. Pastoral iktidarda toprak yönetimi anlayışı, modern iktidar aklıyla nüfuslar üzerinde kontrolcü yönetselliğe bürünür. Foucault bu çözümlemeyi “Güvenlik, Toprak, Nüfus” ders sunumlarında analiz eder. Pastoral iktidar döneminde, ruhların selameti kilise tarafından yönetilir, modern iktidar bedenlerin verimliliğine yönelir. Liberal yönetselliğin hedefi, güçlü, verimli nüfusları yaratarak, devletlerarası rekabette nüfusun gücünden istifade etmektir (Foucault, 2013).

Pastoral iktidarda, iktidar kendini beden üzerinden gerçekleştirir. Bedene çektirilen azap, iktidarın varlığını yeniden tahsis eder. Ceza bedene ulaşır, bedenine sızar. Öldürme, işkence, azap şeklinde meydanlarda gösteriye dönüştürülerek yapılır. Hükümdarın gücü öldürme üzerinden yeniden kurulur. Toplum önünde, azap çektirilerek suçundan arındırılmaya çalışılan kişi, pastoral anlayışta, Tanrı’ya karşıya gelmiştir. Hükümdar, Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi ve gölgesidir. Onun yürüttüğü düzeni sarsan suçlu için, arınma işkenceyle, azapla yapılmalıdır. “Azap çektirmenin “aşırılıkları”nın içinde koskoca bir iktidar ekonomisi yer almaktadır” (Foucault, 1992, s. 42). Pastoral iktidarda hükümdar, nüfus üzerinde Tanrı’nın çobanı olduğu inancı hâkim olduğu için yerleşik yasalar ve inanışlara karşı işlenmiş herhangi bir suç, hükümdara dolaylı olarak da Tanrı’ya karşı işlenmekteydi. Dolayısıyla “Vico’nun dediği gibi, bu

eski içtihat “koskoca bir şiiressellik” (Foucault, 1992, s. 55) tekniğiyle azap çektirmeyi ve işkenceyi uygularken, Tanrısal günahlardan arınmayı da sağlıyordu. Bu arınma tekniği sadece öte dünyada da yaşanacak azabın ilk aşaması olarak kabul ediliyordu. Böylece “bu dünyadaki acılar aynı zamanda öte dünyanın cezalarını hafifletecek kefarete olarak da değer kazanmaktadırlar” (Foucault, 1992, s. 56). Pastoral iktidarda azap sadece suçluyu kapsamaz, suçlunun içinden çıktığı toplumu da içine çeker. Azabın seyrine tanıklık etmeleri törensel inanış olarak algılanır. “Çünkü korkmaları gerekir ama aynı zamanda çünkü, cezalandırmanın kefilleri olarak tanık olmadan ve çünkü belli bir noktaya kadar bu işe katılmaları gerekir” (Foucault, 1992, s. 71). Azap çektirilmeye tanıklık arınmanın kolektif ritüelini yaratır.

Modern iktidarla beraber, toplumsal değerler ve inanışlar çözülür. Bedenler ve ruhlar hükümdarın malı olmaktan çıkıp, kamunun bir değerine dönüşür. Modern iktidar, bedenler üzerinde disiplin teknikleri yaratır. Disiplin teknikleri yeni ceza anlayışını oluşturur. Beden yine hedefdir, yalnız bedenin ekonomik yönünü yaratmak için ceza yasaları, ceza kurumları yaratılır. “Mahkumların bedeni eski sistemde, hükümdarın üzerine damgasını bastığı ve iktidarın sonuçlarını dövme halinde işlediği, krala ait bir nesne haline gelmekteydi. Şimdi daha çok kamu malı, ortak ve yararlı bir sahiplenmenin nesnesi olacaktır” (Foucault, 1992, s. 136). Toplumun refahı, ıslahın çeşitliliğine bağlanır. İslah tekniklerinin mantığı, okullar, hastaneler, kışlalar, hapisaneler boyunca bedeni ve yaşamı kuşatır. İslah teknikleri incilir, yasalara, normlara sızar. Beden üzerindeki teknikler, gözetlemeyi, kontrolü yaratır. Sürekli bakış altında olan özne de zamanla bu teknikleri içselleştirir. Değişmez doğa yasası olarak onu kavrar ve uygular. Dolayısıyla Foucault’nun tespitiyle tüm bu yaşananlar insanlık adına, hümanizm adına savunulmuştur:

İnsanların denetlenmeleri ve kullanılmaları için ayrıntının titiz bir şekilde gözleme alınması ve aynı anda bu küçük şeylerin siyasal olarak hesaba katılmaları, kendileriyle birlikte bir teknikler bütünü- koskoca bir usuller ve bilgi, tasvir, reçete ve veri corpus’unu<sup>2</sup> taşıyarak, klasik dönem boyunca yükselmişlerdir. Ve modern hümanizmanın insanı hiç kuşkusuz bu önemsiz şeylerden doğmuştur (Foucault, 1992, s. 174).

<sup>2</sup> *Corpus* veya *korpus* (Latince çoğulu *corpora*, İngilizce çoğulu *corpuses* veya *corpora*) Latince’de gövde anlamına gelmektedir. Kaynak: Wikipedia

Modern iktidarın disiplinci akli, mekânları inşa eder. Mekânların işleyişi için yasalar yaratır. Hukuk sistemi bu sürecin merkezi konumundadır. Meşruluğunu hukuktan alan yeni ceza ve disiplin kurumları yeni öznelliklerin yaratılması için disiplini kurumlaştırır ve sistemleştirir. “Disiplin birey “imal etmektedir”; bireyleri kendine hem nesne olarak, hem de icraatının aracı olarak veren iktidara özgü bir tekniktir” (Foucault, 1992, s. 214). Disiplin yoksa birey de yoktu (Paras, 2016, s. 140). Dolayısıyla iktidarın bireyselleşmesi, tekil olarak devingen, dağılmış varlığı meydana gelmekteydi.

### 1.3. DİSİPLİNCİ TOPLUMUN DOĞUŞU

Modern öncesi feodal toplumda iktidarın beden üzerindeki şiddeti gündelik hayatın bir olgusuydu. Yerleşik iktidar aygıtının sürdürülmesinde, şiddet yönetim aygıtı olarak vardır. “Öldürücü şiddetin şaşalı bir biçimde sergilenmesiyle, hükümdarın gücü ve haşmeti ortaya konur aslında. İktidar kan simgeselliğine başvurur. Gaddar şiddet iktidarın mührüdür. Şiddet gizlenmez burada. Görünürdür, apaçıktır, sergilenmektedir. Hiçbir şekilde utanmaz. Ne dilsizdir ne de çıplak, tersine kendini anlatır ve önemser” (Han, 2017a, s. 17). Şiddet ve azap toplumsal tutkal işlevi görür. Bu şiddet merkezli yönetim tekniği 17. ve 18. yüzyılda yerini disiplinci toplum tekniğine bırakır. Toplumsal disiplini hedefleyen disiplinci yönetim tekniğinin mantığı öznelerin üretim etkinliğine dâhil edilmesine dayanır. Bu bakımdan üretken öznelliklerin yaşamı ekonomi politiğin amaçlarına uygun şekilde kurgulanmaya çalışılır. Böylece, disiplinci iktidar modeli yaşamın içinden kendini kurgular. Disiplinci yönetim tekniğinde, ıslah ve uysal beden yaratma, anormal olarak damgalanan öznellikler üzerinde uygulanır. Disiplinci teknik sekülerleşmeye başlayan, liberal kapitalist üretim ve yönetim mantığına bürünen yeni yönetim akılsallığının dışında kalan düzen bozucu anormallerin üretim piyasasına uyumlaştırılmasını sağlamaya yönelik devreye girer.

Foucault açısından disiplinci toplum tekniği kendini mekânlar üzerinden gerçekleştirir. Gözetimin nesnesine dönüşen anormallerin ıslahı “panoptikon” tekniği altında yürütülür. “Panoptikon” yönetim akılsallığı ekonomik bir zorunluluk olarak düşünülür. Çünkü, toplumsal uzamda bütün bireylerin üretim piyasasına kazandırılması hedeflenir. Kapatma mekânlarında, hapishanelerde, okullarda, kışlalarda, hastanelerde gözetlenen,

sonsuz inceleme, sayısal analizler elde etme, bedenler üzerinde deneyleri gerçekleştirme ıslahın inceliğini zamanla geliştirir, güçlendirir. Disiplinsel "...gözetim, aynı anda hem üretim aygıtının bir iç parçası hem de disiplinsel iktidarın uzmanlaşmış bir çarkı olduğu ölçüde belirleyici bir ekonomik işlemci haline gelmektedir" (Foucault, 1992, s. 220). Disiplin, bedenin ekonomik faydasını yüksek düzeylere çıkarttığı gibi bedeni politik olarak tabi kılan, özgür bir iktidar teknolojisini tesis eder. Disiplinin ve onun teknolojik statüsünün münhasırlığını oluşturan, ekonomik ve politik zorunlulukların bu birbirine eklemlenmişliği (Lemke, 2016, s. 110). Ekonomik ve politik hedef olarak disiplin ve ıslah teknikleri, uysal bedenlern enerjilerini dönüştürerek, anormal olarak dışlananları normalleştirerek belirli bir kimliğe sabitler ve iş piyasasına kazandırır. "Normalleştirme iktidarı bir bakıma türdeşleşmeye zorlamaktadır, ama şapkaları ölçmeye, düzeyleri belirlemeye, özellikleri saptamaya ve farklılıkları birbirlerine uyarlayarak bunları yararlı hale getirmeye izin vererek, bireyselleştirmektedir" (Foucault, 1992, s. 231). 17. yüzyıl Klasik Çağ'da gözetlenen, disipline edilmeye çalışılan anormaller üzerinde işleyen ıslah teknikleri, bedene yönelik bilgi alanlarının artmasına, çeşitlenmesine sebep olur. "Klasik dönem boyunca, bedenin iktidarın nesnesi ve hedefi olarak bir keşfedilişi söz konusudur. O tarihlerde bedene -manipüle edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen; itaat eden, cevap veren, becerikli hale gelen veya güçleri artan bedene- yöneltilen bu büyük dikkatin işaretleri kolaylıkla bulunabilecektir" (Foucault, 1992, s. 168). Panoptikon mekânlarda görünmeden görme, kendini yasalar, normlara, mekânın mimari mantığına yerleştirme yolu ile disiplinsel iktidarın dışsal olmasının önüne geçer. Görünmeden işleyen ıslah teknikleri kendini gerçekleştirir, zorunluluk ilkesi olarak değer görür.

Disiplin sağlamaya yönelik düzenlemelerin arkasında, veba "salgınları"ndan, isyanlardan, cinayetlerden, askerden kaçmalardan, ortaya çıkıp kayboluveren, düzensizlik içinde yaşayan ve ölen insanlardan duyulan dehşet okunmaktadır (Foucault, 1992, s. 248-249). Anormalleri ölçmeyi, denetlemeyi ve düzeltmeyi kendine görev edinen koskoca bir teknikler ve kurumlar bütünü, veba korkusu tarafından davet edilen disiplinsel düzenlemeleri işler hale getirmektedir (Foucault, 1992, s. 250-251). Kapatma mekânlarında bedenler "görülmede, ama görememektedir; bir bilginin nesnesidir, ama asla bir iletişim öznesi olamamaktadır" (Foucault, 1992, s. 252). Disipline edici mekânlar bir virüs gibi toplumsalın alanına yayılma istenci duyar. "Panoptikon şeması

hiç silinmeden ve özelliklerinden hiçbirini kaybetmeden, toplumsal bünyenin içinde yayılmaya yönelmiştir, bu bünye içinde genelleşmiş bir işlev olma eğilimine sahiptir” (Foucault, 1992, s. 261). Daha sonra Foucault’nun tespitiyle, yayılma, toplum üzerinde nüfus düzenlenmesini gerçekleştirmede disiplinci mantığı içinde barındıran biyo-politik evreye geçilir. “Toplumsal güçleri daha kuvvetli kılmak, üretimi artırmak, ekonomiyi geliştirmek, eğitimi yaygınlaştırmak, kamusal ahlak düzeyini yükseltmek; artırmak ve çoğaltmak söz konusudur” (Foucault, 1992, s. 261). Kapatma eksenli yayılan, yeni iktidar ilişkilerinde toplumsal sağlık, toplumsal hijyen, nizami bir nüfus hem üretim için hem de dış tehditler için arzulanan hedeftir. Bu bağlamda, bedene yayılan ıslah teknikleri toplumun mekânlarına yayılmış alanlarında kendini gerçekleştirir:

İmgeler yüzeyinin altında, bedenler derinlemesine bir şekilde kuşatılmaktadırlar, mübadelelerin büyük soyutlamasının arkasında, yararlı güçlerin titiz ve somut bir şekilde terbiye edilmeleri sürmektedir, iletişim akımları bilginin yığılmasının ve merkezileşmesinin destekleridir; işaretler oyunu iktidarın demir atmalarını tanımlamaktadır, bireyin güzel bütünlüğü bizim toplumsal düzenimiz tarafından sakatlanmış, baskı altına alınmış, bozulmuş değildir ama birey bu düzende bütüncül bir güçler ve bedenler taktiğine göre titizlikle imal edilmiştir (Foucault, 1992, s. 272-273)

Mekânlara, endüstriyel üretim alanlarına, normlara, yasalara yerleşmiş disiplin teknikleri itaatkârlığı anonimleşerek kendini gerçekleştirir. Geleneksel iktidardaki gibi el koyma, şiddet, baskı, işkence yerine, sömürü öznesi ilişkisel panoptikon ağlarıyla kuşatılarak, inşa edilerek yönetilir. Dolayısıyla “eğer hapishane fabrikalara, okullara, kışlalara benziyorsa ve bunları da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur” (Foucault, 1992, s. 285). Bu nedenle, modern tarihin kurumlarına yönelik Foucault, köklü eleştiriler getirmemiz gerektiğinin altını çizer. Çünkü Foucault açısından kapatma mekânlarında “...boyun eğdirilmiş özneler imal” (Foucault, 1992, s. 377) etmek, liberal kapitalist akılsallığın nizami, ritimli bir nüfusun yaratılması esaslarına yaslanır.

Foucault’nun disiplinci toplumunun mantığı homojen bir toplumun direklerini inşaaya yönelik oluşturulan hapishanelere, okullara, kışlalara, hastanelere ve bunların bilgi alanlarına dayanmaktadır. Disiplinci mantık sadece anormallerin ıslahını kapsamaz, emek piyasası için toplumun yaşamsal alanı üzerinde de söz sahibi olur. Gözetlenen,

sürekli toplum üzerinde bilgi toplayan disiplinci iktidar mekanizmaları normlaştırarak toplumun değersel katmanlarına doğal, verili olarak yerleşir. Toplumsal biyo-politika oluşturmanın ilk evresidir bu süreç. Bedenleri, ruhları üretim mantığının ereklerine göre şekillendirmek ve yönetmek amaçlanır. Marksizm açısından işçilerin, tarihsel süreçte, üretim araçlarından mahrum bırakılarak burjuvanın hizmetine sunulması baskı aygıtları ve ideolojik manipülasyon aygıtları teknikleriyle meydana gelmekteydi. Oysa Foucault açısından bu süreç daha karanlık ve derinlikli olarak meydana gelmiştir. Öznenin üreten, çalışan, konuşan bir bireye dönüştürülmesi batı tarihinde sınırsız, ilişkisel iktidar ağlarının kendilerini olumlamalarıyla meydana gelmiştir. Koskoca liberal kapitalist akılsallığın makro aklı, mikro iktidar ağlarının tarihsel süreçte tümdeleşmesiyle kendini gerçekleştirir.

#### **1.4. ISLAHIN BİLGİ İKTİDARI MANTIĞI**

Kentleşme, üretimin niteliğinin değişmesi, yaşanan veba ve salgın hastalıkları, üretim mallarının dolaşımının güvenliğinin için polis teşkilatının kurulması, anormallerin ıslah edilmesine yönelik kapatma mekanlarının inşa edilmesi yeni bilgi alanlarını yaratmıştır. Tıp, kriminoloji, psikiyatri, hukuk alanlarında yeni yasalar, yönetmelikler ve normlar artar, mekansal yeni düzenlemeler oluşturulur ve buna bağlı olarak söylemsel alanlar genişler ve topluma yayılır. Böylece toplumsal beden içinde öteki, hastalıklı olan ya da ıslah edilmesi gerekli görülenler üzerinde disiplinci bir gözetimin meydana gelmesi mümkün olur. Gözetim altında olan, denetlenen, üzerinde deneyler yapılanlardan elde edilen verilerle ıslaha yönelik teknikler çoğalır ve çeşitlenir. Disipline edici olarak iktidarın yönetim ekonomisi hem yasa ve normlar hem de mekanlar üzerinde stratejiler, manevralar, taktikler geliştirir. Böylece gözetlemenin ve bakışın altında olan özneler üzerinde “...ortak akla dönüşme kertesinde hegemonya kurma” (Read, 2012, s. 82) amacı çeşitli yönetim teknolojileri yolu ile gerçekleşir.

Foucault, disiplin toplumu saptamasını “Hapishanenin Doğuşu” kitabıyla tanımlar. Foucault açısından suça yönelik ceza sisteminin değişmesi, iktidar tekniğinin de değişmesine yol açmıştır. Üretim ve üretim ilişkilerinde meydana gelen değişmelere yönelik pragmatik düşüncelerin beşeri yönetime yönelik geliştirdiği teknikler artmış,



böylece suçlu için ceza yasaları, hapishaneler çoğalmıştır. Foucault açısından pragmatik düşüncenin en belirgin temsilcisi Jeremy Bentham'dır. Foucault, Jeremy Bentham'ın modern hapishane düşüncesi üzerinden, modern iktidarın yönetim akılsalığını çözümler. Nizami, verimli, ritimli bir yönetimin ilkesi olarak özne üzerinde ıslahı sağlayacak mekanların inşası, özneyi sürekli gözetim altında tutarak ondan bilgi elde eder. Böylece üretici, yönetici bilgi alanlarının oluşmasına yol açar. Çünkü batıda bir dizi yaşanan değişimler karşısında pragmatik düşünce toplumsal koruyuculuk bağlamında gözetim iktidarının önemini savunur. “Bentham, toplumsal yaşamın giderek mekânlara kapatılarak yaşandığı bir tarihsel evrede, bu mekânların içerisindeki kargaşaları ya da aksaklıkların ne gibi etkiler doğuracağı endişesiyle, mekânları istikralı hale getirmenin toplumu düzenli kılmanın temel aracı olduğu savından hareketle mekânsal düzenlemeler üzerine düşünmeye eğilmiştir” (Baştürk, 2016, s. 37). “Görünmeden görme” Bentham'ın panoptikon mimarisinin temel özelliğidir (Bentham, 2008). Kapatma mekânlarına sokulan, ıslah edilmesi gerektiğine inanılan öznellikler üzerinde sürekli bir bakışın ve kontrolün sağlanması için tasarlanmış mimari yapıların genel adıdır Panoptikon. “İslah, ahlaki bir kaygıdan değil doğrudan ekonomi politik bir zorunluluktan üretilmiş bir disiplin tekniğidir” (Baştürk, 2016, s. 43). Yani amaç insanları sağlıklı kılmak ya da adaleti sağlamak değildir, amaç bütünüyle üretim ilişkilerini sekteye uğratmayacak biçimde gerekli emek gücünü tesis etmek ve bu gücü üretken kılmayı başarabilmektir (Baştürk, 2016, s. 43-44). Foucault açısından kapatma mekânlarının nesnesi olan öznelere üzerinde zamanla gelişen, değişen ve çeşitlenen mimari yönetim ve ıslah teknikleri, modelleri zamanla okul, fabrika, hastane gibi diğer kurumların yönetim mantığına yerleşir. Gözetlenen ve denetlenen öznellikler üzerinde sürekli yeni bilgi yapılarının oluşması mümkün hale gelir. Böylece öznenin eylemlerinin olası potansiyelini öğrenme/keşfetme ve onu manipüle etme imkânı özne üzerinden elde edilen bilgi alanlarıyla mümkün hale gelir.

Disiplinci toplum tekniğinde gözetleme ve gözetlenme ilişkiselidir. Görünmeden görme, görünen açısından sürekli bir bakışı üzerinde hissetme söz konusudur. “Yalnızca bir bakış. Gözetleyen bir bakış ve bakışın ağırlığını üzerinde hisseden herkes, bakışı öyle içselleştirir ki sonunda kendini gözleme noktasına varır; böylece herkes kendi üzerinde ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletecektir. Mükemmel formül: Sürekli bir

iktidar ve sonuçta gülünç bir maliyet!” (Foucault, 2015c, s. 95). İktidar, kişinin kendisiyle sürekli olarak ilişkide olmasını zorlar ve normu sürekli baskılayarak ona iktidarın bakışının her yerde olduğunu hissettirir (Baştürk, 2016, s. 85). Bu bakımdan, panoptikon bakışı mekânının ötesine geçer.

Her yere yayılmış olan Panoptikon tipi gözetimi, bu iktidarın içinde hem devasa hem de minik olan ve iktidarın simetrisizliğini destekleyen, güçlendiren, artıran ve ona çizilmiş olan sınırları boşuna hale getiren bir mekanizmayı, hukukunkinin tersi yönde işletmektedir. Minicik disiplinler, her gün uygulanan Panoptikon tipi gözetimler, büyük siyasal aygıtların ve mücadelelerin iyice altında yer alabilirler. Bunlar modern toplumların soy zinciri içinde, onları kateden sınıf egemenliğiyle birlikte, iktidarın ona uygun olarak yeniden dağıtıldığı hukuk kurallarının siyasal karşılığı olmuşlardır (Foucault, 1992, s. 280)

Disiplin unsurları, bir kod, bir model ve neyin yasaklanıp neye izin verileceğini, neyin normal neyin anormal olduğunu belirleyen normlar temelinde düzenler (Lazzarato, 2018). Bu nedenle, yoksular, işsizler, zührevi hastalıklar, hastalar, soysuzlaşanlar ya da “politik-bedenin” dışladığı bütün insanlar toplumdan yeniden soyutlandılar ve hepsi toplumsal hapsetme yerlerinde toplandılar. Bu andan sonra, yeni emeğin ahlaki olarak berraklaştırılmasının ardından, ahlakın, idarenin ve emeğin özneleri olan toplumsal özneleri idare etmek ve bu öznelerin dolaşımını sağlamak kolaylaşmaya başladı (Tekelioğlu, 2003, s. 36). Bütün bu teknikler, toplumsal refahı ve mutluluğu arttırmak için fiili olarak kurgulandı, uygulandı. Kapatma, hapsetme ve ıslah, emeğin gücünü arttırma stratejisi olarak saptandı. Üretim, çalışma, emeğin potansiyelini gerçekleştirme ülküsü yüce erdem olarak düşünüldü. Dolayısıyla, bedenden bedeni kateden, kent üzerinde yatay ve dikey genişleyen disiplinci gözetim insan yönetimine dair bilgi alanları yaratarak ıslahı kolaylaştırdı ve emeğin liberal kapitalist bağlamda kontrol altına alınmasını mümkün kıldı.

Pragmatik yönetim akılsallığı olarak disiplinin emek üzerinde kontrol edici bilgi alanları yaratması günümüz emek üzerindeki iktidar mantığının tarihsel değişiminin anlaşılmasını sağlamaktadır. Islah tekniklerinin tek tek saptadığı öznelliklerin bedensel üretim enerjisini kontrol ederek onu ekonomi mantığının işlevine sokma gayreti günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin aracıyla merkezsizleşmiş ve sınırsızlaşmıştır. Öznenin gözetimi ve denetimi klasik çağdaki tekniklerin ötesine

geçmiştir. Öznenin sadece üretim enerjisi değil, yaşamının tüm aşaması kontrol edilmeye ve yönetilmeye çalışılmakta, yaşamı bizzat kapitalist üretim ve tüketim ereklerine göre şekillendirilmektedir. Çünkü nasıl ki modern çağla beraber düşünülüp programlanmış bir toplum ideali sistemli bir şekilde batı tarihinde kitle toplumunu yaratmışsa, küreselleşme sonucu ortaya çıkan yeni dünya düzeninde de küresel toplumsal formasyon ve ıslah tekniği küresel iletişim ağlarıyla yapılmaktadır. Bu bakımdan liberal kapitalizmin ilk dönemleri disiplin ve ıslaha yönelik normalleştirme öznellikleri yaratma amacı gütmüşse günümüzdeki yeni kapitalist akılsallık bir ürün piyasaya sürer gibi öznellik modelleri yaratmayı amaçlamaktadır. “Kapitalist politikanın temel projesi sahiden de ekonomik, teknolojik ve toplumsal akışların öznellik üretimiyle eklemlenişine dayanır. O kadar ki politik ekonomi “öznellik ekonomisi”ne özdeşir” (Lazzarato, 2015, s. 8). Bu bağlamda enformasyon ve bilgi teknolojilerine yaslanan günümüz disiplinci ıslah teknikleri Foucault’nun ıslah tekniklerinin ötesine geçmiştir. Gözetleme, zamanı ve mekanı aşmış, küresel, akışkan olarak kendini gerçekleştirmektedir.

### 1.5. MÜLKİYET İKTİDARINA KARŞI BİLGİ İKTİDARI

Kapitalizmin yarattığı zenginliğin ortaya çıkardığı eşit olmayan bölüşümün ve dağıtımın dinamiği Marks ve Marks’ı takip edenler tarafından mülkiyet, sınıf alanına odaklanırken, Foucault sınıf ve mülkiyet bağlamı yerine, iktidar ve bilgi bağlamını sorunsallaştırarak, Marksist düşüncenin yeteri kadar sorunsallaştırmadığı, iktidarın bilgi ve hakikat üzerindeki etkisine odaklanır. Foucault açısından mutlak bilgi ve mutlak hakikat olanaksız olmakla beraber, çağın bilgisi ve hakikat algısı dönemin yaşanan olgularıyla ilişkilidir. Çünkü Foucault açısından bilgi insan doğasına işlenmiş değildir. Mutlak bilginin olanaklılığı iktidardan bağımsız, saf, katıksız elde edilemez. Bu bakımdan “...bilgi, öldürücü, değersizleştirici ve ayrıştırıcı olduğu için, ne *homoiösis*'in<sup>3</sup> ne de iyinin düzleminde yer alır” (Foucault, 2012, s. 206). Dolayısıyla bilgi güçtür, iktidar yaratır ve iktidarın sürdürülmesinde aracıdır. Yasayı, normu, normal ve anormal olanı belirleyen mekanizma iktidarın yarattığı bilgi alanlarıdır.

<sup>3</sup> Nietzsche'nin düşüncesi üzerine yapılan kafa karışıklığı, irade ve iktidarın denkleminde gelir. Nietzsche'nin görüşleri “emir” ve kendi kendini güçlendirme, kendini dışlama olarak güçlendirme olacaktır. Bu güçlendirme, bilgi ve sanatın karşılıklı ilişkisi olan *homoiösis*'dir. Kaynak: <https://mytok.blog/2018/02/>

Marksizm, üretim ilişkilerine odaklanarak ücretli emeğin ortaya çıkardığı değerın kapitalist iktidar gücüyle sömürüldüğünü savlar ve bu sömürünün burjuva tarafından iktidara dönüştürüldüğünü öne sürer. Buna karşın Foucault iktidarın daha derin ve gündelik yaşamın içindeki ilişkilerdeki boyutuna odaklanarak, iktidarın hâkimiyetini gerçekleştirmede yarattığı bilgi alanlarına odaklanır. Çünkü bilginin arkasında yatan, bir güç istenci vardır. Foucault bu bağlamda referans noktası olarak Nietzsche'yi takip eder. Bilginin üzerindeki rasyonel aklın mekanizması, nesnesiyle tam bir uyum sağlama, üzerine kapanma ya da çelişkili olan içinde sıyrılıp çıkma şekliyle işlemez. “İtki, çıkar, oyun, mücadele, içlerinden bilginin koparılıp çıkarılacağı şeyler değildir. Bunlar bilginin ardındaki dile getirilemez saiki ya da zorlayıcı niteliğe sahip olan ve hemen unutulmuş kökeni oluşturmaz. Bunlar bilginin kalıcı, sürekli, engellenemez ve zorunlu dayanağı oluşturur. Bu unsurlar bilimlerde karşımıza çıkacaktır. Böylece çilecilik sorunu ve nesnel bilgi sorunu belirecektir” (Foucault, 2012, s. 207). Foucault'nun Batı toplumlarındaki hakikat ile iktidar arasındaki yakın ilişkiyi politik bir şekilde okumasının, aklın “seçici” veya “araçsal” karakterini ifşa eden eleştirel proje geleneği içerisinde yer aldığını gösterir. Bu geleneğin eleştirisi, genellik ve evrensellik süsü verilen lakin esasen hakikate özel ve kısmi bir erişim olan ve asal toplumsal iktidar ilişkilerini gizleyen rasyonellik karşısında durur (Lemke, 2016, s. 462). Bu kuramsal mantık dahilinde hakikatin “keşfedilmesi” mevzu bahis değildir; daha ziyade, hakikatin nasıl “icat” edildiğini yani hakikatin toplumsal ilişkiler içerisinde nasıl üretildiğini ve dolaşıma sokulduğunu araştırmak mümkündür. Buna göre politik sorun, toplumsal ilişkilerin “hakiki olmayışında” değildir, bilakis bu ilişkilerin “hakiki” olgusundadır (Lemke, 2016, s. 465). Dolayısıyla insan bilimlerine yönelik nesnellik söz konusu olamaz. Ayrıştırıcı, belirlenimci iktidarın boyunduruğu altında bilgi kendini var eder ve olurlar.

Foucault'nun bilgi ve iktidar bağlamının sorunsalı insan üzerine yaratılan bilgi alanlarını kapsar. Kısaca beşeri olana yönelik ortaya konulan bilgi teknolojileri Foucault'nun eleştirisi altındadır. Çünkü beşeri olana yönelik “bilgi daima perspektife tabi olacaktır ve asla tamamlanmayacaktır; asla kendi üstüne kapanmayacaktır; asla nesnesiyle tam bir uygunluk içerisinde bulunmayacaktır; daima bir kendinde şeyden ayrı olacaktır” (Foucault, 2012, s. 207). Bu nedenle, hakikate ulaşma noktası için

yürütülen bütün çaba “bütün bilgi tertibatı bir soyutlama ve basitleştirme aygıtıdır ve bu aygıtın düzenleniş amacı bilgi değil, şeyler üzerinde *hâkimiyet* kurmaktır” (Aktaran: Foucault, 2012, s. 209). Hiçbir şekilde bilme istenci değil güç istencidir; (2) bilgiyle hakikat arasında bir karşılıklı vahşet ve imha ilişkisi kurar (Foucault, 2012, s. 221). Kısaca, bilgi üzerindeki el, hakikate yaklaşmayı, değil, hakikat yaratarak üzerinde iktidar olmayı arzu eder. Foucault’nun bu tespitleri bağlamında düşündüğümüzde, Marksizm’in mülkiyet iktidarı etrafından sınıflı toplumun çelişkilerine odaklanarak, özgürlükçü ve eşitlikçi toplum ideali için sınıfsız toplum tasavvuru, Foucault açısından yaşanan toplumsal çelişkiye merhem olma noktasında yetersizdir. Çünkü mülkiyet eşitsizliğini yaratan, tarihsel olarak toplumu ve özneyi saran, onu yaratan hakikat bilincidir. Bu nedenle modern iktidar akılsallığıyla beraber “...özne, gerçeklik söylemi içerisine dâhil olarak kendini kurar, gerçeklik ise özne aracılığı ile kendini var eder” (Baştürk, 2016, s. 51). Modern iktidarın kurumları kışlalar, okullar, hapishaneler devasa bilgi alanları yaratarak birbiriyle örgütlenerek ortak amaca yönelerek özneyi ve toplumu içten kurar. Bu bakımdan düşünüldüğünde, Marksizm’in kapitalizmin üretim aklını keşfi saptamaları, üretim ilişkilerinin dışında kalan koskoca bilgi alanlarının iktidarla olan bağını kuramsal güçlü analizlerle ele almada yetersiz kalmış görünmektedir. Foucault bu noktada tamamlayıcı figür olarak, modern rasyonelliği mikro boyutlarıyla ele alarak, karanlık noktaları aydınlatmıştır.

Günümüzde ise, üretim ilişkilerinin küreselleşmesi ve üretimin gittikçe maddi olmayan alana kayması nedeniyle Marks’ın mülkiyet iktidarı ile Foucault’nun bilgi iktidarı yaklaşımı yaşanan yeni düzene yönelik iki düşünürden istifade etmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü kapitalist aklın, yeni değer üretimine yönelik 1970’lerden itibaren farklı üretim tarzlarını pazara kazandırması, yeni enformasyon ve bilgi teknolojilerinin de Foucault’nun “panoptikon” kavramsallaştırmasını yeni bir boyuta taşınması, hem mülkiyet iktidarını hem de bilgi iktidarını ortak noktada düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla değişen emeğin niteliği “...bugün çalışmanın ne olduğuna ve bunun nasıl yeni iktidar ilişkilerini gerektirdiğine dair yeni bir kavrayışın tanımlanmasını mümkün kılmıştır” (Lazzarato, 2017, s. 139). Emeğin ve üretimin niteliği, iktidar ve iktidar ilişkilerini de değiştirmiştir. Marks’ın çizgisindeki mülkiyet iktidarı, sınıf, emek-sermaye ilişkisi kavramsallaştırmaları ile Foucault’nun bilgi

iktidarını, gözetim, biyo-politika, biyo-iktidar kavramsallaştırmaları 1970 sonrası artan maddi olmayan emek ve dijital emek tartışmalarını anlama noktasında her iki düşünürü de ortak akılda bir araya getirmektedir. Üretimin, emeğin gittikçe soyutlaşması, küreselleşmesi ve emek süreçlerinin birbirine daha karmaşık ilişkilerle bağlanması neoliberal küresel düzende tabi kılınma ve üretkenlik stratejilerini değiştirmektedir. Artık mülkiyet bilgiye, bilgi mülkiyete dönüştürülebilmektedir. Çünkü mülkiyet üzerinde de soyutlaşma söz konusudur. Bu bağlamda, Foucault'nun bir yönetimsellik aklı olarak strateji geliştiren, özne ve nüfus üzerinde "...bedenin emek gücüne dönüştürülmesi işlevi" (Bidet, 2016, s. 59) için bilgi alanları yaratan iktidar dispozitifleri<sup>4</sup> de mülkiyet oluşturmaktadır. Çünkü yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ile yaratılan siber "panoptikon" stratejiler, elde ettiği bilgiyi mülkiyet değeri olarak küresel ölçekte kullanmakta ve metaya dönüştürebilmektedir.

Kapitalizm giderek, hem ücretsiz hem de maddi olmayan emeğe ihtiyaç duymakta, toplumsal değerleri Pazar mantığına dönüştürmekte, yeni mülkiyet ilişkilerini ve artık değeri yaratmaktadır. Yeni enformasyon ve bilgi teknolojileri ile özel ve kamusal alan arasındaki ayrımın bulanıklaşması emek üzerinde genişleyen denetim ve kontrol mekanizmalarının türü yeni "panoptikon" şekli olarak belirlemektedir. Kapitalizm günümüzde sermayeyi emek-zaman ölçümünün dışına taşımıştır. Mülkiyet iktidarını oluşturan sermayenin birikimi bilgi alanlarında, benliklerde ortaya çıkmaktadır. Dolayımlanmış, soyutlaşmış yeni birikim modeli, Foucault'nun iktidar stratejilerini kullanarak iktidarını gerçekleştirmekte, üretim ve tüketimi yakınsatarak küresel ölçekte işleyen biyo-iktidarları yaratmaktadır. "Sermaye mantığı giderek artan biçimde, başka münferit sosyal ilişkilerle çevrili bir yığına akıyor ve farklı politik ve sosyal teknikler ve pratiklerle geçiş buluyor" (Cote ve Pybus, 2014, s. 249). Bu nedenle, klasik mülkiyet ve

---

<sup>4</sup> Dispozitif kavramı Türkçe karşılığı olarak düzenek olarak ele alınmalıdır. Foucault üzerine sözlük yazar Judith Revel dispotizif kavramını şöyle açıklar: "Düzenek" terimi Foucault'da 70'li yıllarda görünür ve başlangıç olarak iktidarın maddi operatörlerini, yani iktidar tarafından kullanılan uyruklaştırma tekniklerini, stratejilerini ve formlarını gösterir. Foucaultcu analizin iktidar problemi üzerinde yoğunlaştığı andan itibaren, felsefe devlet aygıtları bakımından, sadece ona eşlik eden ideolojiler bakımından, hükümlerliliğin hukuksal yapısıyla değil, fakat egemenlik mekanizmalarıyla da meşgul olmanın önemi üzerinde ısrar eder. "Düzenek" kavramının kullanımına yol açan da bu metodolojik seçimdir. Bunlar ayrışık doğa hakkındaki tanımlamayla olur; burada söz konusu olan, pratikler kadar söylemler, harekete geçirici taktikler kadar kurumlardır. Foucault'nun "iktidar düzenekleri", "bilgi düzenekleri", "disiplinci düzenekleri" ya da bir "cinsellik düzeneği" vb. hakkındaki durumlara göre konuşacak hale gelmesi böyledir (Revel J. , 2012, s. 64)

sınıf mekanizması ve Foucault’cu iktidar tipinin başkalaşmış bir süreci olarak “maddi olmayan emek” ve “dijital emek” çağında mülkiyet iktidarı ve bilgi iktidarı iç içe geçmektedir. Sermaye birikimi kendini benlikler, ilişkilerde, boş zaman etkinliklerinde duygularda, semiyotik alanlarda gerçekleştirilmektedir. Bu yeni tip dünyada “...iletişim ve ticaret, özgürlük ve kontrol aynı şey haline gelir” (Han, 2017b, s. 71). Bu bakımdan, küresel kapitalizm altında neoliberal teknolojiler ve pratikler gündelik hayatın öz yönetimi üzerinden yeni mülkiyet ve iktidar alanları yaratarak bizzat yaşamın verimliliği üzerinden genişlemektedir. Bu nedenle özne üretimi modeli olarak “...kapitalizm, “otomobil sanayinin yeni seri arabaları piyasaya sürmesi gibi, (öznel) modeller piyasaya sürer” (Aktaran: Lazzarato, 2015, s. 8). Bizzat Foucault’nun tespitiyle, liberal kapitalist modern aklın rasyonelliği, iktidarı bireyselleştirerek ve tekilleştirerek hedefine ulaşır. “Bu düzen aynı anda hem tabi kılıcı hem de üretkendir” (Bidet, 2016, s. 61). “İktidar artık doğrudan beyinleri (iletişim sistemleri, enformasyon ağları vb. içinde) ve bedenleri (refah sistemleri, gözetim altındaki etkinlikler vb. içinde) yaşama duygusundan ve yaratma arzusundan otonom bir yabancılaşma durumuna getirerek örgütleyen mekanizmayla çalışır” (Aktaran: Baysoy ve diğerleri, 2016, s.174). Mülkiyet bizzat öznenin kendisi olmaya başlar. Emeği ve mülkiyeti birbirinden ayırmak, iktidarı ve öznenin yaratıcı gücünü birbirinden ayırmak imkânsızlaşır.

## **1.6. TOPLUMSAL KONTROL OLARAK BİYO-POLİTİKANIN DOĞUŞU**

İnsanlar biyo-politikadan söz ettiğinde şüphesiz ki akıllarına birbirinden farklı pek çok anlam gelir. Bu durum şaşırtıcıdır, çünkü sözlükteki anlamıyla sözcüğün neyi işaret ettiği aşağı yukarı açıktır. Hayatla (Yunancası: bios) uğraşan politika anlamına gelir (Lemke, 2013, s. 16). Aydınlanmanın ilerici mantığının doğaya karşı mücadelesinin ortaya çıkardığı pozitif bilimlerin kontrol ve yönetilebilir mantığı daha sonra insana yönelmiştir. 18. yüzyılın sonuna doğru insanı ve toplumu türsel olarak yönetme anlayışının ortaya çıkışı, Foucault’nun saptamasıyla “biyo-iktidar” aklının gelişimine sebep olur. Toplum mühendisliği olarak tabir edilen anlayışın yaygınlaşmasında ekonomik, sosyal, kültürel değişimlerin etkisi görülür. Çünkü meydana gelen düşünsel ve siyasal devrimler geleneği yerle bir etmiştir. Bu bakımdan yeni düzene karşı kaos korkusu topluma yönelen yönetimsel aklın şiddetini arttırır. Dolayısıyla toplum türsel

olarak ele alınır. Verimliliğin ve dengeli toplumun sürdürülebilirliği nizami, ritimli nüfus için gerekli yönetim teknikleri devreye sokulur. Böylece hem bireysel hem de kolektif düzeyde yaşamın denetimi ve kontrolü için biyoloji biliminin verilerinden de istifade edilerek “biyo-politika” organizmacı bir teknik bağlamında devreye sokulur. “Biyolojinin bir mühendislik pratiğine dönüşmesiyle birlikte ve yaşayan organizmaların kendine yeten ve sınırlı cisimler olmadığı, hatta heterojen ve değişebilir öğelerden (öregün, organlar, dokular, DNA) oluştuğu kavrandıkça, geleneksel çevre koruma türün korunumu çabaları geçerliliğini giderek yitirmektedir“ (Lemke, 2013, s. 46). Bu bağlamda nüfusun genel dengesini ve düzenini sağlama, toplumsal hijyen problemini çözme mantığı çerçevesinde, toplumsal bedeni saran “biyo-iktidar” teknikleri artar. Modern iktidarın yeni bir aklı olarak beliren “biyo-iktidar” liberal kapitalist yönetimselliğin ekonomi politikası olarak devreye girer.

Yaşamı hedef alan yeni iktidar tipinde, yaşamın içerden şekillendiği, ortak hedef ve amaçlar doğrultusunda nüfusun hakikatle olan algısını şekillendiren kurumların ve yasaların yaygınlaştırılması, dolaylı yoldan emeğin denetimini yaratır. Çünkü artık devletlerarası mücadelede merkezi konumda yer alan toprağın yönetimi önemini yitirir. Verimli, sağlıklı, dinamik nüfus fabrika üretimi için arzulanan nitelik olarak belirir. Dolayısıyla “biyo-politika” aklı, ekonomi politik akılla örtüşür. Zamanla bu teknikler, devlet aklının ortak kertesinde birleşir ve geleneksel iktidarda nüfuslar üzerinde selameti sağlayan hükümdarın yerine devlet geçer. Böylece devlet, yaşama müdahale etmede ve onu dönüştürmede merkezi rol oynar. “Yani devlet insanların bilincine müdahale etmelidir; bunu da hükümdarların insanları kendilerinin meşruluğuna ya da rakiplerinin gayrimeşruluğuna inandırmaya çalıştığı gibi yalnızca onlara doğru veya yanlış bazı inançlar dayatmak için değil, kanaatleri değişsin ve kanaatleriyle birlikte yapıp etme, hareket etme biçimleri, iktisadi özneler olarak, politik özneler olarak davranışları değişsin diye yapmalıdır“ (Foucault, 2013, s. 243). Bütün bu tikel olana ve topluma yönelik müdahale liberal kapitalist üretimin ekonomi politikasıyla kesişen şekilde meydana gelir. Yaşamın devletin saadeti, güvenliği adına düzenlenmesi, nüfusun niteliği ve niceliği üzerinde tasarruf hakkını doğurur. Çünkü yeni yönetim aklında geleneksel iktidar anlayışında olduğu gibi güç toprağın işletilmesine dayanmaz, bizzat öznenin enerjisine, verimliliğine ve yaratıcılığına dayanır. Bu bakımdan,



toplumsal bedenin tamamını saran yönetim tekniklerinin gelişimi yararlı nüfusları meydana getirir.

Biyo-politika bir bütün olarak toplumsal hayata yönelir, ancak aynı zamanda bireylerin gündelik hayatlarının en mahrem detaylarını da kapsar (Lemke, 2013, s. 95). Bu nedenle modernliğin öznesinin gündelik yaşamı “biyo-politika”nın müdahalesinden azade düşünülemez. Foucault’nun tespitiyle liberal kapitalist yönetim aklını sergileyen bu anlayışta toplum gözetim altındadır ve “devletin yararının, insanların etkinliği üzerinden ve bu etkinlik sayesinde yaratılması. İnsanların yapıp etmelerinden, meşgalelerinden, etkinliklerinden hareketle kamu yararı sağlanacaktır” (Foucault, 2013, s. 281). Dolayısıyla, zamanla devlet aklıyla bütünleşen hukuk, tıp, eğitim, kışla düzeni toplumsal genel yararı gözetme bağlamında toplumun bedeni üzerinde işler. İktidar ekonomisi olarak işleyen yönetim teknikleri, topluma ve özneye dışsal olarak kendini var etmez. O kendini davranışlarda, arzulara, isteklerde, ilişkilerde, normlarda, alışkanlıklarda var eder. Kısaca iktidar aklı, yaşamın kendisine dönüşür. Dolayısıyla toplum üzerinde işleyen iktidarın mantığı pozitif olarak meydana gelir, toplumsal ilişkilerin niteliğini belirler. “Öznelere, iktidar süreçlerinde “şekillenir” veya “üretilir”, “terbiye edilir” veya “uysallaştırılır” ve insan bilimlerinin sağladığı bilginin araştırma alanını oluşturur” (Lemke, 2016, s. 160). Bu bakımdan özneyi bireyselleştiren, nüfus içinde öznelere birbirine bağlayarak kolektif hale getiren, uysal bedenden uysal toplum kavrayışını oluşturan nüfus belirir.

Biyo-politika başlı başına siyasetin nesnesinin değişmesidir (Özmağas, 2012, s. 55). Disiplinci toplumdan kontrolcü toplumun evresine geçişi tanımlar. Nüfusun biyo-politikası kontrol ve düzenleme evresinde “...bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır; bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve düzenleyici denetim yoluyla gerçekleşir: İşte bu da nüfusun *biyo-politikasıdır*” (Foucault, 2007, s. 103). Kontrol toplumu, demek ki ortak ve gündelik pratiklerimizi içsel olarak canlandıran normalleştirici disiplin aygıtlarının güçlendirilmesi ve genelleştirilmesi olarak tanımlanabilir; ama disiplinin aksine, bu kontrol mekanizması esnek ve değişken ağırlar yoluyla toplumsal kurumların yapılaşmış alanı dışına da pekâlâ uzanabilir (Hardt ve

Negri, 2015, s. 44). Aile ilişkileri, toplumsal ilişkiler, gündelik pratikler de “biyo-politika”nın kapsamına dâhil olur. Nüfusu dönüştürmeye yönelik bir proje olarak bireyselleşmeyi ve öznelleşmeyi meydana getiren toplumsal alanlara da sızan “biyo-iktidar” aklı, hakikatin, nesnel alanların, bireye ilişkin bilgilerin üretimini de meydana getirir. Bu bakımdan modern batı tarihinde, öznenin tarihi, hakikatlerin tarihi ve devletin tarihi birbiriyle örtüşür. Çünkü biyo-iktidar ekonomisi nüfusun yaşamsal sınırlarını belirlerken bizzat iktidarın kendisi de bu sınırlar içinde gelişir ve dönüşür. Dolayısıyla iktidarın değiştirilmesi isteniyorsa bizzat yaşamın sınırları aşılmalı, saptanmış kimliklerin dışına doğru hareket edilmelidir.

Liberal kapitalist aklın yönetsel anlayışının hem özne üzerinde hem de toplumsal beden üzerinde belirlemci “biyo-politik” aklı, neo-liberal süreçle beraber dönüşüme uğrar. Foucault’nun tespitiyle ekonomi politığın nesnesi olan nüfuslar, ulusal devletlerin yönetsel teknikleriyle düzenlenmekteydi. 1970’li yıllarla beraber neo-liberal siyasetle, ulus devletleri aşan uluslararası şirketleşme, küresel sermaye akışı, Keynesçi politikadan vazgeçilmesi ve “küresel ekonomiyi ‘yönetmek’ için Dünya Ticaret Örgütü (WTO), uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ile Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika serbest ticaret bölgesi (NAFTA), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve Güneyin Ortak Pazarı (MERCOSUR) gibi büyük ticaret alanlarının yürütme organlarını içeren bir dizi ülkeler üstü” (Huws, 2018, s. 28) organların kuruluşu yeni dünya düzeninin ekonomi politik işleyişini belirlerken aynı zamanda yeni toplumu ve yeni özneyi de nitelik olarak belirlemiştir. Bu bağlamda neo-liberalizmle ortaya çıkan yeni dünya düzeni için Hardt ve Negri’nin teorileştirdikleri çalışmalar olan *İmparatorluk*, *Çokluk* ve *Ortak Zenginlik* eserleri yeni durumu açıklamaya çalışır. *İmparatorluk*, yeni yönetim tekniklerinin değişimine, *Çokluk* emeğin yeni üretim ve örgütlenme sürecine, *Ortak Zenginlik* ise yeni mücadele ve direniş özelliğine odaklanır. “*İmparatorluk*’ta ortaya çıktığına inandıkları yeni bir dünya düzenini, yani ekonomik yapıların hukuki-politik düzenlemelerle sıkı bir biçimde birbirine kenetlenmesiyle şekillenen bir düzeni betimlerler. “İmparatorluk” ilk elde “egemenliğin yeni bir biçimi” (2000, xi) ve küresel bir tahakküm sistemi anlamına gelmektedir” (Lemke, 2013, s. 92). Hardt ile Negri, İmparatorluğun ekonomik boyutunu bütün devletlerin dünyanın bütün bölgelerinin bütünleşip bağlantılı hale geldiği küresel kapitalist üretimimin yeni bir

aşaması olarak görür. Sömürünün sınır tanımayan sürecine ilişkin bu temel sav, yalnızca küresel piyasanın oluşumunu değil aynı zamanda kapitalist toplumsallaşmanın daha önce ulaşılmamış derinliklerine de gönderme yapar (Lemke, 2013, s. 93). Küresel bütünleşme ekonomi, politik olarak meydana gelmektedir. Küresel ölçekte sermaye akışlarının ve güvenliğinin sağlanması ulus üstü hukukun genişlemesine ve ulus devletlerin yeni dünya düzeninin yönetim şekline göre düzenlenip yönetilmesine yol açmıştır.

1970’lerden itibaren, üretim süreçlerinde meydana gelen değişimlere odaklanarak, üretimin maddi olmayana doğru gelişme gösterdiklerini savlayarak “bilişsel kapitalizmin” kapsamına dikkat çekerler. “Maddi olmayan emeğin” yeni formu, yönetimselliğin yeni aklı olan “biyo-politika”yla ilişkilidir. Yeni biyo-iktidar aklı, geleneksel yönetim tekniklerini dönüşüme uğratır. Emeğin kol gücünden değil yaratıcı potansiyelinden yararlanma hedefi belirir ve bu bakımdan öznenin kendi varlığı üzerinde beliren yeni üretim süreci özne üzerinde büyük dönüşümlere yol açar. Yeni dünya düzeninde üretim ve üretimin örgütlenme teknikleri, iktidar teknikleri ve küreselleşmeyle ortaya çıkan direniş ve mücadele türü “biyo-iktidar” ve “biyo-politika” bağlamında değişmiştir. Hem Marksist teorinin eleştirel ekonomi politliğini hem de Foucault’nun “biyo-iktidar” ve “biyo-politika” kavramsallaştırmasını beraber ele alıp, değişen yeni dünya düzenini teorileştirme yoluna giden Michael Hardt and Antonio Negri, yeni düzende direniş ve mücadele tarzının değişimine de odaklanırlar. Liberal kapitalizmin “biyo-iktidar” tekniklerinin neo-liberalizmle dönüşüme uğradığını ve yeni öznellik üzerinde hareket serbestisi sağlayarak özne için daha otonomcu alan açtığını savlayarak, yeni düzenin özgürlükçü potansiyelinin önemine analiz etmektedirler.

Geleneksel neo-liberal analizler Keynesçi refah devletinin ortadan kalktığını, devletin piyasayı düzenleyici varlığının Pazar tarafından ele geçirildiğini savunur. Ayrıca özelleştirme politikaları, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları ile de emek üzerinde prekaryalaşmanın meydana geldiğini söylerler. Örneğin Christian Fuchs neo-liberal düzeni şöyle özetlemektedir:

Neoliberalizm, refah, bakım ve eğitim için yapılan devlet harcamalarını kesme, bu hizmetleri özelleştirme, geçici güvensiz ve düşük ücretli olan güvencesiz ücret ilişkileri yaratma, işçi örgütlerinin gücünü zayıflatma, göreceli ya da mutlak bir şekilde ücretleri azaltmaya ya da yükseltmeme; emeği, düşük ücretli veya ücreti ödenmeyen üretim biçimlerinden dış kaynak kullanımı yoluyla temin etme, işsizleri ücretsiz ya da son derece düşük ücretlerle çalışmaya zorlama ve bunlara benzer şeyler yapma yoluyla ücret toplamını düşürerek karı arttıran bir yönetimsellik biçimidir (Fuchs, 2015, s. 184).

Buna karşın, Hardt ve Negri bu bağlamlara odaklanmaz, onlar açısından yeni düzenin zayıf noktası özneleştirme süreçlerinde oluşacak gediklerdir. Çünkü geleneksel “biyo-politika” yaşamın tamamını kuşatırken, bizzat disiplinci tekniklerle onu meydana getirmekteydi. Yeni “biyo-politika” aklı ise sermaye bağlamında gelişme ve birikimi elde etmede, öznenin yaratıcı potansiyelini keşfetmiş ve bunun ortaya çıkarılması için ona daha özgürlükçü hareket alanı açmıştır. Bu durum da mücadele ve örgütlenmede öznelerin lehine işleyecek sonuçları meydana getirecektir. Çünkü üretimin fabrikanın dışına taşınması ve toplumsallaşması üretimle özneliği iç içe geçirir ve küreselleştikçe ne içerinin ne de dışarının olduğu bir üretim ve tüketim düzenini yaratır. Bu bağlamda “biyo-iktidar” tekniği zayıflar ve ona karşı mücadele gücü artar. Foucault’nun geleneksel biyo-iktidarı, yatay ve dikey uzamda hem özne üzerinde hem de toplumsal beden üzerinde kuşatıcı ve türdeşleştirici bir mantık çerçevesinde kendini gerçekleştirirken, post-modern biyo-iktidar evresinde biyo-politik özneler, çokluk gücü bağlamında biyo-iktidardan kaçış kapasitesine ulaşmışlardır. Toplumsal bedeni tek ve bire indirgemek biyo-iktidarlar açısından imkânsız hale dönüşür, çünkü bizzat yeni üretim sürecinde maddi olmayan emek gücü çokluk politikasını yaratır. Bu bağlamda, yeni toplumsal hareketler, işsizler, cinsel yönelimli yeni kimlikler, küresel kadın hareketleri çokluk politikalarının bir yansıması olarak belirir ve iktidarın teklik aklını yıkarak yerleşik ortak paydada mücadele sergilerler.

## **1.7. ÇALIŞMA VE MODERN BİYO-EKONOMİ**

Klasik Marksizm açısından toplumsalın merkezi konumu emeğe dayanıyor ve emek insanın türsel potansiyelini gerçekleştirmede asıl belirlemci olgu olarak yaşamı yaratıyordu. Çünkü Klasik Marksizm’e göre “...emek toplumun temel kategorisidir, çünkü doğa ile girilen toplumsal metabolizma ilişkisini ifade eder” (Bonefeld, 2013, s.

76). Bu nedenle Klasik Marksizm açısından ideal toplum emek üzerinden kendini gerçekleştirir. Bunun yanında tahakküm ya da hegemonya da toplumsal emeği kendi boyunduruğu altına aldığı anda amacına ulaşır. Dolayısıyla hem özgürlük hem de tahakküm ve baskının çıkış noktası emeğin varlığı üzerinedir. Marx bu açıdan, emeği merkeze alarak klasik iktisadi eleştirmiş ve insan varlığı üzerine onu köleleştiren emeğin üretim sürecindeki diyalektiğini ele almıştır. Bu bakımdan insanın kurtuluşu emeği üzerine tahakküm kuran, onu sömüren kapitalist üretim mantığının ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşecektir. Klasik Marksizm'in kapitalist üretim eleştirisi, toplumsalı yaratan ekonomik kategorilerin insana yönelmiş ve onu köleleştirilmiş işleyiş yapısının kuramsal analizine dayanır. Kısaca Klasik Marksizm açısından kapitalist üretim mantığı insan ve nesne arasındaki diyalektiği tersine çevirmiş ve insanı nesne konumuna sokmuştur. “Nesnelerin “öznelleştirilmesi” ve insan ilişkilerinin şeyler arasındaki ilişkiler olarak “nesneleştirilmesi”, insanlığın bir amaç yerine bir kaynak olarak var olduğu sapkın bir dünyanın karşılıklı birbirine bağlı ifadeleridir. Ancak, bu durum aynı zamanda insan pratiğinin kapitalist toplumdaki durumudur” (Bonefeld, 2013, s. 87). Bu nedenle “kapitalist yeniden üretim, tersine çevrilmiş toplumsal yeniden üretimdir” (Bonefeld, 2013, s. 89). Bu tersine çevrilmiş dünyada insanı türsel potansiyeline kavuşturma ve onu özgürleştirmede yapılması gereken, bu ters döngüyü düzleştirmektir. Çünkü Marks'a göre klasik iktisadın rant ve toprak teorileri ücretli emek ve değer teorilerini görmezden gelmiş ve verili koşullar altında insanın türsel potansiyelini sömüren güç ve iktidar ilişkilerini görmezden gelmiştir. Dolayısıyla eleştirel ekonomi politik, kapitalist düzeni bir sömürü düzeni olarak ele alır ve egemen burjuvazi sınıfının, işçi sınıfı üzerine uyguladığı tahakkümü doğal olarak ele almaz, belirli koşullar altında burjuvazinin inşa ettiği ve sürdürülmesi için iktidar yapılarını kurumlaştırdığı bir düzen olarak tarif eder.

Klasik Marksizm açısından kapitalist meta üretim mantığı emek, zaman ve değer bağlamı etrafında analiz edilmekte, meta değeri niceliksel olarak ele alınmaktadır. Çünkü eleştirel ekonomi politik değerın tözü olarak emeği göstermekte ve onu zamansal üretime bağlayarak ölçmektedir. Klasik Marksizm'in emek değer ilişkisini niceliksel olarak ele almasına karşın toplumsal insan varlığının çalışma özelliğinin kapitalist tarih içindeki dönüşümü 1970'li yıllardan itibaren gittikçe soyutlaşmış merkezsizleşmiş ve

nitelik olarak boş zamandan ayrılamaz duruma gelmiştir. Fordist kapitalist tarih içinde üretim mantığı fabrikanın duvarları içinde belirlenen yönetim mantığı çerçevesinde zamansallaşmış, bölünmüş ve programlanmış nizami kategorilerle meydana gelirken artık günümüzde “maddi olmayan emek” ile üretim klasik anlayışı yıkmıştır. Emeğin dönüşümü sadece üretim mantığını değil bizzat hayatın niteliğini, özgürlük, mücadele olgusunu da değiştirmiştir. Bu nedenle “maddi olmayan emek” süreciyle beraber, eleştirel ekonomi politiğin meta-değer kavramı da dönüşüme uğramıştır. Çünkü üretim bizzat hayatın kendisine dönüşmüş ve bu durumda değer ölçümü imkânsız hale gelmiştir. Diğer taraftan Marks’ın felsefi mirasına sahip çıkıp, onu geliştirerek ya da yeniden yorumlayarak Marks’ın değer kavramını “maddi olmayan emek” saptamasına uygun şekilde yorumlayan düşünürler de vardır. Örneğin Bonefeld durumu şöyle özetlemektedir

Politik ekonomide, emek kategorisi toplumsal varoluşundan yalıtılmış şekilde anlaşılır en iyi ihtimalle, emek zamanının bireysel metaların değerini belirlediği düşünülür. Marx’ın emek değer teorisi, cisimleşmiş emek zamanının metanın değerini düzenlediğini savunmaz. Aksine, Marx’a göre değer, toplumsal bir ilişkidir. Değer, toplumsal olarak gerekli emek zaman tarafından kurulur. Marx’ın eleştirisi, alternatif bir ekonomik değişim teorisi değil, değer kurulumunun teorisidir (2013, s. 93).

Dolayısıyla, bu bakımdan düşünüldüğünde Klasik Marksizm’in üretim ve üretim ilişkileri eleştirisi, topluma da yönelmiş bir eleştiri olarak okunmalıdır. Yalnız Klasik Marksizm büyük çoğunlukla metanın üretim ve değer bağlamıyla eleştirel ekonomi politiği okumuştur. Bu nedenle, “maddi olmayan emek” tartışmalarının Klasik Marksizm içinden yükselmesi günümüzde çalışmanın ve değer ne olduğu üzerine de yeniden düşünmeyi mümkün kılmıştır. Çünkü artık çalışmanın ne olduğu ya da değer ne olduğu analizleri gittikçe muğlaklaşmakta, Fordist üretim daralmakta ve otomasyon üretim araçlarıyla emekten uzaklaşmakta, esnek üretim değer zamansal boyutunu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, bilişsel, enformatik, entelektüel, dilsel, sembolik yeni üretim tarzları gibi yeni ekonomik alanlar genişlemektedir. Dolayısıyla emeğin yeni yapısına yönelmiş eleştirel ekonomi politik değerlendirmelerin güncel dünyanın üretim ve tüketim bağlamıyla örtüşmesi çabası Hardt ve Negri’nin çalışmalarına ilgiyi arttırmıştır. Yaşadığımız dünyada yeni bir öznellik formu belirlemiştir. Bu Foucault’nun tespitiyle öznenin emeğinin denetimi için ortaya çıkan bir dizi iktidar şebekelerinin

öznele hayat bulmasıyla sonuçlanmıştır. Artık post-Fordist çağda üretim bizzat yaşamın kendisine dönüşmüştür. Kapitalist değer üretimi yaşamın değerlenmesiyle meydana gelmektedir. Çünkü “kapitalist el koyma yalnızca veya öncelikle şeylere el koyulması değildir, aksine insanın özneliğine, çalışma enerjisinin kendisine, fiziksel ve entelektüel güçlerine el koyulmasıdır” (Coletti, 1972, s. 102). Bu bakımdan öznenin yaratıcılığı, bilişsel, dilsel ve estetik sanatsal potansiyeli yeni kapitalist üretimde kısırtılmakta ve bunların ortaya çıkması için uygun çalışma koşulları, düzenlemeler ve üretim modeli yaratılmaktadır. “Yaşanan şey, kapitalist üretimin talepleri ile işe karşı mücadelenin yarattığı “kendini değerli kılma” biçimlerinin birleşimi sonucu yeni bir “kitlesel entelektüalite”nin ortaya çıkmasıdır” (Lazzarato, 2017, s. 140). Bu liberal kapitalist üretimin yeni bir biyo-ekonomik modeli olarak yaygınlaşmakta ve küreselleşmektedir.

Foucault açısından modern batı tarihi, üretimin verimliliği için disiplin kurumları kurmuş ona bağlı olarak iktidar şebekelerini yaratmış, sonrasında nüfusu kontrol eden mekanizmalarla toplumsal bedeni kuşatmış ve yönetmiştir. Otonom Marksistler açısından liberal kapitalist üretimin bu mantığı neo-liberal anlayışla yeni bir boyut kazanmış ve bu yeni durumda yeni bir biyo-politika yani yeni bir biyo-ekonomi belirmiş ve liberal kapitalist yönetimsellik anlayışı da değişmiştir. Bu sermayenin sanayi sonrası yeni üretim ve tüketim düzeninde üretimin değer yaratıcısı zekânın işe koşulduğu “işçinin ruhunun fabrikanın bir parçası haline gelmesidir.” İşçinin kişiliği ve özneliği örgütlenme ve yönetime karşı duyarlı hale getirilmelidir. Emeğin niteliği ve niceliği bu maddi olmayışlık üzerinden örgütlenir” (Lazzarato, 2017, s. 141). Dolayısıyla, “...özneliği yalnızca uygulamaya dönük görevlerle sınırlandırmak artık mümkün olmadığı için öznenin yönetim, iletişim ve yaratıcılık alanlarındaki yeteneklerinin “üretim için üretimin” koşullarıyla uyumlu hale getirilmesi gereklidir” (Lazzarato, 2017, s. 142). Çünkü neo-liberal kapitalizm, öznenin bilişsel, dilsel, duygulanımsal, estetik ve beğeni özneliğini değer üretimine katmaya çalışır. Bu bakımdan günümüzde, özneliğe tanınan serbest, esnek alanlar, yeni bir yönetim akli olarak belirir. Lazzarato’nun ifadesiyle;

Bağımsız, “serbest çalışan” işçi tanımlamasının arkasında aslında karşımıza çıkan şey, yalnızca onu sömüren işverenler tarafından bu şekilde görülen entelektüel bir proleterdir. Bu tür bir çalışma koşulunda dikkat çekilmesi gereken bir başka şey

ise, iş zamanını boş zamandan ayırıştırmanın giderek zorlaşmasıdır. Bu anlamda, hayat işten ayrılmaz hale gelmektedir (Lazzarato, 2017, s. 146)

Dolayısıyla, yeni biyo-ekonomik düzende, liberal kapitalist akılsallık ekonomik alanın üretim ve tüketimiyle ilgilenmez, insan faaliyetleri üzerinde belirlenimcidir. Toplumsal iletişimi, sembolik değerleri, estetik, beğeni ve hazzı da ele geçirir ve onu özneye döndürerek öznellik pratiğini kendi üzerinde uygulatır. Bu bakımdan erken dönemde “Horkheimer’in “insan varlıkları kendi emekleri dolayısıyla kendilerini gitgide köleleştiren bir gerçeklik üretirler” ifadesi kilit önemdedir” (Bonefeld, 2013, s. 77). Çünkü bu yeni “maddi olmayan emek” sürecinde üretilen, bilişsel, dilsel, duygulanımsal ve sembolik enformasyon, ulaştığı tüketici üzerinde “ideolojik” ve kültürel bir etki yaratarak onun dönüşümüne yol açmaktadır. Bu bakımdan, yeni bir biyo-iktidar ekonomisi bağlamında yaratılan esnek zaman, esnek üretim, özgürlük kapsamının değer üretimi için genişletilmesi yeni bir iktidar rejimi olarak belirmektedir.

### **1.8. ÇALIŞMANIN TOPLUMSALLAŞMASI**

Post-Fordizm üretimle başlayan enformasyon çağı, bilişsel kapitalizm, esnek üretim, ağ toplumu tanımlamaları etrafında dönen tartışmalar, neo-liberal kapitalizmin yeni yüzünü çözümlenmeye çalışırken, üretim ve tüketim ilişkisini merkeze alarak yaşanan yeni sürecin işleyişini analiz etmeye odaklanır. Bu süreçte yeni bir yönetim aklı, yeni bir emek türü, yeni bir üretim ve tüketim ilişkisi belirmiştir. Yeni akılsallık bedensel, kol emeğinin aksine yaratıcılığı teşvik eden, işçileri, düşünmeye, karar vermeye ve sorumluluk üstlenmeye iten, entelektüel olarak gelişimini kışkırtan yönde onlara etki eder. Sermaye iktidarı, bu bakımdan geleneksel dışsal kontrol ve denetim mekanizmalarının aksine, işçilere özgürlüğü ve öznelliklerini üretimin hedeflerine göre sınırlayarak onlara verir. Dolayısıyla iş ve yaşam birbirini dışlamaz, bireylerin özgürlüğü yeni sermaye birikimi için değer olarak belirir. Boş zaman, fabrika dışı entelektüel faaliyet işçinin ya da bireyin gelişimi için otonom olmasını yaratırken, kişisel gelişmişlik verimliliğinin niteliğini artırmaya neden olur. Çünkü girişimci, üretken, yaratıcı öznelliğin varlığı yeni sermaye alanlarının oluşumuna yol açar. Serbestlik, yaratıcılık, boş zaman döngüsel olarak sermaye birikimini yaratır; “kendini gerçekleştirme” dolaylı yoldan sermayeye bağlanır. Dolayısıyla sermayenin toplumsalın yaşamına doğru genişlemesi klasik üretim



ve sınıf tanımlamalarının geleneksel yaklaşımlarını sarsar. Bu bakımdan Lazzarato'nun Deleuze ve Guattari'den yola çıkarak yaptığı saptama yeni üretim ve tüketim durumunu tanımlarken, çalışmanın ve kültürün biraradallığını anlamamızı sağlar:

Sermayenin toplumsallaşmasının sonuçlarını fark eden Deleuze ve Guattari, üretim kavramının tek anlamlılığını ortaya atar. Eğer üretim ve toplumsal örtüşüyorsa, o zaman “arzu alanı” ve “emek alanı”, “ekonomi” ve öznel üretim, altyapı ve üstyapı artık ayrılamaz. Üretim sorunu, arzu sorunundan (Guattari) ayrılamaz; öyle ki ekonomi politik artık “öznel ekonomiden” başka bir şey değildir (Lazzarato, 2015, s. 53).

Neo-liberalizmle beraber devletin ölçek olarak küçülmesi, özel sektörün büyümesi ve sermaye iktidarının küreselleşmeye doğru evrilmesine yönelik analiz ve teoriler içinde İtalya'da beliren “Postoperaismo (post-workerismi) olarak adlandırılan” (Wright, 2017, s. 53) düşünce akımı bu yeni durumu “işçinin kişiliğini bile değer üretimine dâhil etmeye” (Wright, 2017, s. 55) çalışılan yeni bir üretim ve tüketim düzeni olarak tarif ettiler. Kısaca toplumun yaşamına yayılan yeni bir toplumsallaşmış işçi türü ortaya çıkar. Dolayısıyla üretim ve tüketimi öznenin kendi yaratıcılığı ve üretkenliği üzerinden tanımlayan Otonom Marksistler içerinin ve dışarının olmadığı, yöneten ve yönetilen sınıf bağlamının anlamını yitirdiği yeni “biyo-politik” düzeni Marks'ın düşünsel mirası olan Alman İdeolojisi (Grundrisse) kitabının Makineler Üzerine Fragmanlar kısmından yola çıkarak geliştirdiler. Üretim ve tüketimin yeni toplumsal karakterini tanımlamaya yönelik “Grundrisse'deki şu pasaj bu iddiayı desteklemek üzere sık sık kullanılır” (Amorim, 2017, s. 83):

...Büyük sanayi geliştikçe, gerçek zenginlik üretimi, giderek emek zamanından ve harcanan emek miktarından çok emek işlemi sırasında harekete geçirilen faktörlerin gücüne bağımlı olmaya başlar. Bu faktörlerin etkinlikleri ise, üretimlerinde harcanan doğrudan emek zamanıyla tamamen orantısızdır, daha çok bilimin genel durumuna, teknolojinin, yani bu bilimin üretimine uygulanışının ve derece ileri olduğuna bağlıdır. (Bilimin, özellikle doğa bilimlerinin ve bu sonuncusuyla, birlikte, tüm diğer şeylerin gelişmesi de, yine maddi üretimin gelişmesine bağlıdır (Aktaran: Amorim, 2002, s. 83).

Marks'ın saptaması üzerinden geliştirilen “maddi olmayan emek” sürecinde işçiliğin yeni sınırı ve tanımlaması da değişmiştir. Bu nedenle yeni ekonominin işçileri klasik bağlamdaki proletarya sınıfı olarak tanımlanmaları mümkün görünmez.

Toplumsallaşmış üretim faaliyetleri ve üretime göre şekillenen yaşam tarzları nedeniyle toplumsal alan çok esnek ve heterojendir. Dolayısıyla toplumun her katmanı bütünüyle yeni bir işçi türü olarak tarif edilir. Bu bağlamda Klasik Marksizm'in geleneksel endüstri üretiminin bir eleştirisi olduğu öne sürülmekte ve yeni üretim düzeni için yeterli kuramsal güce sahip olmadığı iddia edilmektedir. Bu bakımdan sınıf, devrim, mücadele, direniş klasik fabrika işçisi yoluyla değil, toplumsal gruplar arasındaki işbirliği uzlaşısı ve ortak payda hedefleriyle meydana geldiği savlanır.

Marks'tan referansla toplumsal üretimin yeni niteliğini çözümlenmeye çalışan Otonom Marksistler “kitle zekası”, “maddi olmayan emek” ve Marksist “genel zeka” kavramlarını kullanarak güncel yaşamın biyo-politik yönünü analiz edip emeğin yeni doğası ve toplumdaki üretimini tanımlarken, çalışmanın fabrikanın dışına taşarak hareketli hale geldiğini ve yaşamın kendisinin “maddi olmayan emeğe” dönüştüğünü tanımlarlar. “Artık-değer üretiminde önceleri kitlesel fabrika işçilerinin maddi emeğinin oynadığı merkezi rolü, bugün giderek daha fazla entelektüel, maddi olmayan ve iletişimsel emek gücü oynamaktadır. O halde, bu yeni kapitalist değer birikimi sorununu sömürü mekanizmasının merkezine (ve dolayısıyla belki de potansiyel isyanın merkezine) oturabilen yeni bir politik değer teorisi geliştirmek zorunludur” (Hardt ve Negri, 2015, s. 50). Bu bakımdan, çağdaş kapitalizmin toplumsallaşmış canlı emeği, sömürü ve mücadele sorunsalını yeniden gündeme getirir. “Maddi olmayan canlı emeğin sömürülmesinin dolayimsız toplumsal boyutu, emeği, toplumsalı tanımlayan, ama aynı zamanda her tür emek pratiği boyunca boyun eğmeme ve isyan potansiyeli geliştiren eleştirel öğeleri de harekete geçiren tüm ilişkisel öğelerin içine sokar. Demek ki yeni bir değer teorisinden sonra, asıl olarak bilgi, iletişim ve dil yoluyla işleyen yeni bir öznellik teorisi kurmak gerekir” (Hardt ve Negri, 2015, s. 51). Dolayısıyla politika ve emek ilişkisinde üretim aygıtlarını elinde bulunduran, sermaye iktidarına karşı yeni bir güç belirir. Toplumsallaşmış canlı emek olan işçi otonom ve üretimin başat aktörüne dönüştüğü için yeni üretim değeri kamusallaşır ve emek faaliyeti toplumsal alan üzerinde dönüştürücü güce sahip olur. Kısaca Otonom Marksistler açısından “maddi olmayan emek” sürecinin biyo-politik aklında toplumsallaşmış işçinin sermaye iktidarı karşısında yeni bir politik gücü belirir. Bu yeni politik güç heterojen diğer katmalar ile birlikte hareket eder ve bu olgu *çokluğu* tanımlar.

## 1.9. MADDİ OLMAYAN EMEĞİN BİYO-POLİTİKASI

“Maddi olmayan emeğe” yönelik karakteristik tanımlama, biyo-politik çalışmanın doğasının değişimine gönderme yapar. Bizzat sosyal yaşamın, kültürün fabrika üretimi gibi değerlendirilmesi ve yeni sermaye birikiminin sosyal hayattan ayrılmaz bir duruma dönüşmesini tarif eder. Foucault’nun biyo-politika tanımlaması beden ve ruh üzerinde onu disipline eden ve liberal kapitalist yönetimselliğin akılsallığına uyumlaştıran iktidar rejimlerinin genel adını tanımlarken “maddi olmayan emek” sürecinde ise biyo-politika metayı ve yaşamı birbirinden ayrılmaz olarak tarifler. Otonom Marksistlere göre bu yeni emek sürecinde sermaye, canlı emek gücünü içine almaya ve konu kontrol etmeye çalışsa da bunu bütünüyle gerçekleştiremez. Çünkü yeni biyo-politik öznellik emek tarafından yutulmaya karşı direnme potansiyelini “maddi olmayan emek” süreçlerinde elde ettiği otonom öznellik bilinciyle elde eder. Dolayısıyla maddi olmayana dayalı yeni emek sürecinde, işin politikleşme gücü ortaya çıkar. Yaşamın kendisinin bizzat politik eyleme dönüşmesi mümkün hale gelir. “Maddi olmayan emek” kendini endüstriyel iletişimsel, simgesel, duygulanımsal emek süreçlerinde yaratır. Maddi olmayan emeğin faaliyeti sadece yeni meta değeri yaratmaz, onunla beraber yeni özneliği de meydana getirir. “Zekâ kendisini emeğe bağlar bağlamaz kamusal hale gelir, bununla birlikte, bir kere ücretli emeğe bağlandığında, tipik kamusalılığı da engellenir ve bozulur. Bu kamusalılık, üretici güç olarak rolü içinde tekrar tekrar çağırılırken, *kamusal alan* olarak (kelimenin gerçek anlamında), politik eylemin olan kaynağı olarak, farklı bir kurucu prensip olarak rolünde ise tekrar tekrar bastırılır” (Virno, 2013, s. 76). Dolayısıyla geleneksel endüstriyel üretimde, ideolojik bilinç uyanması sorunsalı ortadan kalkar. Bu bağlamda, “maddi olmayan emeğin” kendisi politik olarak belirir.

Otonom Marksistler açısından endüstriyel emek gücü XX. yüzyılda hegemonyasını yitirmiş, “maddi olmayan emeğin” yükselişi ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla “maddi olmayan emek” fabrikanın dışına kısaca topluma ve yerküreye yayıldıkça kapitalist iktidar yersiz, yurtsuzlaşmakta ve biyo-iktidar tekil dışardan kendini gerçekleştiren geleneksel bağlamından kopuşa yol açmaktadır. Bu nedenle neo-liberal akılsallıkta devletin küçülmesi, üretimin toplumsallaşması ve “maddi olmayan emeğin” genişlemesi biyo-politik iktidarlara karşı yeni bir biyo-politik özneyi meydana getirir. “Bu yüzden

toplumsallaşmış işçinin dünyası, sermayenin bütün yaşam biçimine yayıldığı bir dünyadır. Sadece bir çalışan olarak değil, anne-baba, müşteri, öğrenci, esnekleşmiş ev işçisi, iletişim ağlarında bir izleyici ve hatta genetik enformasyonun bir aktarıcısı olarak toplumsallaşmak, üretken olmaya ve bir özne olmak, değer in öznesi olmaya dönüşmüştür” (Dyer-Witheford, 2004, s. 122).

“Maddi olmayan emeği” enformasyon, bilgi, iletişim, ilişkiler veya duygulanımsal olarak meydana gelen pratikler olarak ele alan Otonom Marksistler açısından post-Fordist üretim, hizmet sektörü için öne sürülen geleneksel tanımlamalar onu bütünüyle kavrayamaz. Çünkü “maddi olmayan emeğin” politik gücü bu tanımlamalarda olumsuz ele alınmış ve politik örgütleyici yapısı anlaşılammıştır. Bu bakımdan “maddi olmayan emek” meta değerinin yanında toplumsal yaşamı, ilişkileri de yeniden üretir. Böylece emeğin biyo-politik gücü belirir. “Emek ve değer artık biyo-politiktir, çünkü yaşamak ve üretmek birbirinden neredeyse ayırt edilemez hale gelmiştir. Yaşamın tamamı üretim ve yeniden üretimle dolu hale geldikçe, toplumsal yaşamın kendisi bir üretici makine haline geliyor” (Hardt ve Negri, 2011a, s. 164). Dolayısıyla siyasetin yeni öznesi, kitlesel fabrika işçisi değil, öznenin kimliğiyle bütünleşmiş, küreselleşmiş emeğin bizzat kendisidir. Küreselleşmiş emek bu bağlamda küresel bir demokrasinin müjdesini de verir. Siyasetin yeni özneleri, heterojendir, belli bir kimliğe ve kültüre dayanmaz. Küresel ve akışkandır. Bu bağlamda, *İmparatorluk* iktidarına karşı *çokluğu* mücadele ve direniş sevk eder. “Çokluk, ağı yapısı uyarınca bir birinden bağımsız ve otonom bir yöne sahip farklı tekillikleri içermekle birlikte, aynı zamanda kendini siyasal proje ve kolektif direniş aygıtı olarak örgütleme potansiyeline sahiptir” (Aykutalp ve Çelik, 2018, s. 422). Geleneksel modern iktidar devlet aklıyla homojen toplum yaratarak, sermaye iktidarı için emeği kontrol etmiş ve yönetmişti. Neo-liberal devlet yaklaşımı ise, heterojen toplum talep ettiği için, çokluk meydana gelmiş ve çokluk, ortak talepler söz konusu olunca hem bölgesel hem de uluslararası bağlamda ağları örgütlenmesi ile küresel bir bilincin uyanışını da mümkün kılarak, küresel ölçekte demokrasi, ortak zenginliği talep etme durumuna gelmiştir. Bu bağlamda, küresel çevre hareketleri, savaşlara karşı politik hareketler bu siyasal çokluğu tanımlamak için örnek teşkil eder.

Otonom Marksistler'in "maddi olmayan emeğe" yönelik iyimser bakışı, günümüz sömürü ilişkilerine daha detaylı bakmayı da gerektirmektedir. Çünkü sömürünün niteliği geleneksel endüstriyel üretim içindeki proletarya bağlamının dışına taşınmış, toplumsal ilişkilerde ve teknolojik ağlarda meydana gelmektedir. Post-Fordist üretimle beraber hizmet sektörü alanının büyümesi, esnek üretimin yaygınlaşması ve beyaz yakalı çalışanların yükselişi, ağır sanayiden daha esnek fabrika modellerine geçiş, Fordist üretim sürecini ileri kapitalist ülkelerde yerinden etmişti. Esnek üretimin yaygınlaşmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişim süreci de bu yapısal dönüşümü hızlandırmış ve üretim ve tüketim diyalektiliğini küresel ölçekte yerinden etmiştir. Yeni iletişim teknolojilerinde kullanıcı pratiğinin de üretimin ve tüketimin nesnesine dönüştürülebilme imkânı, maddi olmayan emek tartışmalarına yeni boyut kazandırmıştır. Çünkü dijital teknoloji mecralarında kullanıcı pratiği ve yaratıcı özelliği dijital şirketler tarafından zapt edilmekte yeni tüketim nesnesine dönüştürülerek ağ sahipliği için artı değer yaratmaktadır.

Yeni dijital teknolojiler ve özelde internet mecrasının interaktif iletişimi mümkün kılması ve küresel kamusal alan yaratma potansiyeline yönelik olarak yapılan ilk akademik çalışmalarda internet mecrasının demokratik ve ilerici potansiyeline yapılan vurgunun eleştirel ekonomi politik kanat tarafından üretim ve tüketimin yeni bir diyalektiği bağlamıyla analiz edilmesi internetin görünmeyen sömürü yüzünün boyutunu berraklaştırmıştır. Eleştirel ekonomi politikçilerin (Fuchs: 2012, Mosco:2015) Marks'ın emek-sermaye üretim modelini günümüz şartlarına uyarlama/güncelleme çabaları değişen üretim ve tüketim mantığını formüle etmeye yönelik yaptıkları analizlerde klasik emek-sermaye ilişkisinin daha karmaşık ve akışkan olarak kendini var ettiğini vurgulamaktadırlar. Çünkü hem üretim hem tüketim birbirine bağlanmış süreçler olarak meydana gelmektedir ve her tüketim yeniden bir üretim modeline yol açarken, kültürel ve yaşamsal alanı da dönüştürmektedir. Bu bağlamda, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri, küresel bir panoptikon yaratarak, "maddi olmayan emek" tartışmalarının özgürlükçü potansiyelini sarsmaktadır. Han'ın ifadesiyle küresel bir panoptikon çağında, karanlık yer kalmamakta, herkes iktidarın boyunduruğu altına girmektedir:

Şu an panoptikonun sonunu değil, tümüyle yeni, perspektifsiz bir panoptikonun başlangıcını yaşıyoruz. 21. yüzyılın dijital panoptikonu artık tek bir merkezden, despotik bakışın her şeye kadir gücü tarafından gözetlenmiyor olması ölçüsünde perspektifsizdir. Bentham'ın panoptikonunun temel ögesi durumdaki merkez-çevre ayrımı tümüyle yok olmuştur. Dijital panoptikon herhangi bir perspektife dayanan optik olmaksızın iş görür. Verimliliğini de buna borçludur. Perspektifleri yoksun bir şekilde ışığa boğma perspektife dayanan gözetlemeden daha etkilidir, çünkü insan her yandan her açıdan hatta herkes tarafından aydınlatılabilir (Han, 2017b, s. 67)

## 1.10. YENİDEN YAPILANDIRILAN BİYO-POLİTİK İŞÇİ

Eleştirel ekonomi politiğin Klasik Marksizm kolu, emek-sermaye ilişkisinin çelişkilerini analiz ederken, bu ilişkinin sömürü tarafına odaklanarak yaşanan üretim tipinin çelişkili doğasını anlamamızı sağlamaya çalışır. Kapitalist emek-sermaye ilişkisindeki çelişki sadece emeğin üzerine çullanmış sermayenin üretim mantığını çözümleme amacı gütmeyiz. Yaşamın kendisinin de bizzat bu çelişkili doğaya dönüşme riskini vurgular. Bu bakımdan, emeğin sömürülmesi bizzat yaşamın kendisinin sömürülmesi ve yaşamın insani olandan koparılıp sömürülmesini tarifler. Dolayısıyla insani pratik, yaşamda yabancılaşma, yaşamın yanlış yaşanmasına yol açar. “Kapitalizmde, insan pratiği yabancılaşmış özne biçiminde kendisine karşı var olur. Toplumsal emeğin kurucu gücü – kendisi olarak- çelişkili şekilde var olur. Olumsuzlandığı kipte varlığını sürdürür” (Aktaran: Bonefeld, 2013, s. 96). Yabancılaşma, öznenin nesnesiyle girdiği ilişkide kendini göstererek fetişleşir. Bu diyalektik ilişkide özne, değer bağlamında nesne konumuna sokulurken, nesnelere de özne konumuna getirilir. Böylece emek yoluyla dönüştürülen, değer kazanan nesne, kendi öznesi üzerinde hakimiyet kurarak onu köleleştirir. Klasik Marksizm'in bu yaklaşımı, kapitalist üretim sürecinde işçiye indirgenen proletaryayı tarifler: Emeği ele geçirilmiş ve emeği kendisine döndürülerek proletarya üzerinde baskıya ve sömürüye dönüşmüş ekonomik politik yaşamın doğasını analiz eder. Klasik Marksizmin bu saptamaları çoğunlukla klasik endüstriyel üretim sürecindeki işçiye gönderme yapar.

Neo-liberalizmle başlayan yeni süreçte ise, yeni bir iş türü ya da türleri ortaya çıkmıştır. Endüstride otomasyonlaşma, endüstri alanında geleneksel fabrika işçisinin sayısını azaltmıştır ve bu olgu gittikçe artmaktadır. Diğer taraftan, hizmet sektörü alanlarında da artan yeni işçi türü de işçi ve işçiliğin doğasını da değişime uğratmıştır. Emeğin

yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisi bağlamında bu yeni süreçte, modern biyo-politik işçi yerine post-modern biyo-politik işçi devreye girmiştir. Post-modern biyo-politik işçi hem emeğin hem de üretimin yeni öznesi olarak belirmiştir. Geleneksel endüstri üretiminde, fabrikanın duvarları içinde işçinin varlığı kol gücünün enerjisine dayanıyorken, post-modernizmin işçisinin enerjisi ise, bilişsel, duygulanımsal, dilsel, sembolik varlığına dayanmaktadır. Bu bakımdan neo-liberal mantıkla sermaye bedene, zihne doğru kapsamını genişletmiştir. Yeni bir işçinin buna paralel yeni bir üretim karakterinin bu durumu, değeri “maddi olmayan emek” üzerinden gerçekleştirir. Üretim araçlarını elinde bulunduran sermayenin üretici gücü tasviye olur, yerine üretici güç olarak yeni biyo-politik işçi geçer.

Bilişsel, dilsel, duygulanımsal, sembolik olarak donatılan post-modern işçi, üretkenlik pratiği nedeniyle toplumla bir örtüşmeye yol açar. Kitlesele fabrika işçisinin yoğunlaşma alanı fabrikanın mekanı iken, yeni biyo-politik işçi topluma yayılmış, merkezlesleşmiş, dağınık hale gelerek duvarsız fabrikayı yaratmıştır. Bu nedenle sermaye iktidarları açısından emeği boyundurak altına alma geleneksel kitlesele fabrikaya işçisine oranla daha zor hale gelmiştir. Dolayısıyla, sermaye, toplumun karakterine, kültürüne, toplumsal iletişimine doğru yayılarak emeği tekrar boyunduruğu altına almaya çalışır.

Sermaye bu işbirliğini güvence altına almak için, işgücünün iletişim kapasitesini kendine mal ederek, teknolojik ve idari kanallarda akışını sağlamalıdır. “Sermaye... iletişimi kendine mal etmelidir. O topluma el koymalı ve kendisini imalat bilgisinin özerk yeteneği üzerinde empoze ederek, bu bilgiyi toplumsallaşmış işçinin her eyleminin salt bir aracına indirgemelidir. Bu el koymanın ileri kapitalizmde ya da daha doğrusu toplumsallaşmış işçinin dünya ekonomisinde aldığı biçimidir. Ancak bunu başarmak için, sermaye toplumsallaşmış işçiyi yoğun bir iletişim kanalları ve aygıtları ağıyla kuşatmıştır (Dyer-Witthford, 2004, s. 128-129)

Bu bakımdan, sermayenin günümüzde, entelektüel alan olan akademiye, iletişim araçlarına, kültürel, sanatsal alanlara doğru yaygınlaşması ve bu kanallar üzerinde hegemonya kurarak yeni biyo-politik işçiyi boyunduruğu altına almaya çalışması yaşanan sürecinin ideolojik boyutunu gösterir. “Emek gücünün bu radikal dönüşümü ile bilim, iletişim ve dilin üretici güce katılması, bütün bir emek fenomenolojisini ve üretimin bütün bir dünya ufkunu yeniden tanımlamıştır” (Hardt ve Negri, 2015, s. 361).

Bu bağlamda, politik ekonominin kategorileri, ayrımları geleneksel tanımlar yetersiz kalır ve bulanıklaşır. Üretim ve yeniden üretim iç içe geçer. Üretici güçler üretim ilişkileri birbirini keser, sermaye, sabit, değişken sermaye kendini zihinde, bedende, sembolik olanda yaratır. “Toplumsal özneler bu birleştirici makinenin hem üreticisi hem de ürünleridir. Bu yeni tarihsel oluşum içinde artık “dışarı” olan bir imge, bir özne, bir değer ya da bir pratik tespit etmek mümkün değildir” (Hardt ve Negri, 2015, s. 379). Sermayenin yaşamın öz varlığına doğru genişlemesi, üretimin sınırlarının da belirsizliğini doğurur. Bu üretim ve tüketimde meydana gelen belirsizlik olgusu, yeni biyo-politik işçinin politik varlığını da dönüştürür. İşçi-fabrika-devlet arasındaki ayırım bu bağlamda iç içe geçer. Fabrikanın ideolojik bağlamı bu bakımdan toplumsal bedeni sarar ve yaşamın kendisi yeni bir fabrika olarak belirir. Çünkü yeni emek mantığı belirli bir zaman dilimi içinde fabrikanın duvarları arasında yapılan sözleşme bağlamında var olmaz. Emegın çağdaş görünümü belirli zamana ve üretim alanına sığdırılmaz. Artık çalışma ve boş zamanın klasik görünümü artık ortadan kalkmıştır.

### **1.11. MADDİ OLMAYAN EMEĞİN ÜRETİM-TÜKETİM DÖNGÜSÜ**

Geleneksel endüstriyel üretim modelinde üretim-dağıtım-tüketim ilişkisi klasik iktisat bağlamıyla değerlendirilip analiz edilirken, “maddi olmayan emegın” genişlemesi klasik iktisat bağlamının analizlerini de geçersiz kılmıştır. Üretim ve tüketim ilişkisinin maddi olmayan süreçteki döngüsü karmaşık ve değişkenlik gösterirken, maddi olmayan emegın ortaya çıkardığı değerin Pazar mantığı da değişmiştir. Değişim değeri arz-talep bağlamında ele alınamamaktadır. Çünkü neoliberal yeni sermaye mantığı, sembolik, bilişsel, enformatik olarak yaygınlaşarak ekonomik olanı öznel olana indirgemektedir. Bu nedenle “neoliberal ekonomi öznel bir ekonomidir, yani modeli klasik ekonomide olduğu gibi artık mübadeleci ve üretici insan değildir, özneleşme süreçlerini teşvik eden ve yaratan bir ekonomidir” (Lazzarato, 2015, s. 37). Bu bakımdan üreten-dağıtan-tüketen matematiksel işlem sırası neoliberal öznel ekonomide ortadan kalkar. Tüketim beraberinde üretimi de doğururken, özneliğin yaşam alanını da belirler. Tüketirken üreten, üretirken yaşamını niteliğini belirleyen bir süreç ortaya çıkar. “Maddi olmayan emek yoluyla üretilen (ve gerçek kullanım değeri enformasyonel ve kültürel içeriğinin değeriyle belirli olan) metanın özgünlüğü, tüketim eylemi yoluyla aslında tükenmeyip,



aksine tüketicinin “ideolojik” ve kültürel ortamını yaratıp, onu genişletmesi ve dönüştürmesine dayanır” (Lazzarato, 2017, s. 147). Dolayısıyla sömürü düzenin işleyiş mekanizması fabrikanın duvarları içinde ücretli emek olarak belirli zaman dilimi içinde çalışan işçiyi tanımlamaz, sömürünün yeni mantığı yaşamın sınırları içinde kendini var eder. Çünkü sermaye üretim noktasının ötesine bu süreçte geçmiştir. Bu nedenle maddi olmayan emek sürecinde üretim ve tüketim döngüsü özne-nesne ilişkisinin boyutunu aşan konuma gelmektedir.

Geleneksel endüstriyel üretimde üretim-dağıtım-tüketim döngüsü niceliksel olarak ölçülebilen ve tüketimle sürecin ortadan kalktığı durumu tanımlarken, maddi olmayan emeğin ortaya çıkardığı yeni değer, tüketimin yeniden üretime bağlandığı ya da gerektiğinde kendini yenilediği sonuçları meydana getirmektedir. Örneğin bilgisayarlar yoluyla elde edilen algoritmik istatistiksel veriler depolanmakta gerektiğinde sonsuz şekilde kullanılabilir. Ayrıca mülkiyet bağlamında ortaya çıkan patent ve telif hakları gibi yeni maddi olmayan değer olguları üretimin soyutsal niteliğinin önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle yaratıcılık, üretkenlik yeni sermaye birimi olarak önem kazanmakta, bu değerlerin kamusallaşmasının önüne geçilmekte ve yasalar yoluyla patent ve fikri mülkiyet adı altında korunarak toplumsal kolektif değer olan yaratıcılık sermaye iktidarları tarafından gasp edilmektedir. Her ne kadar nicelik olarak maddi olmayan emeğin geleneksel endüstriyel maddi emeğin kapsamına ulaşma noktasında yetersiz olduğu savunulsa da (Amorim, 2017) “maddi olmayan emeğin” ortaya çıkardığı -klasik iktisat tabiriyle- katma değer yüksekliği nedeniyle sermaye açısından tercih edilen ve yatırım noktasında arzulanan alan olarak genişlemektedir. Çünkü maddi olmayan emeğin ortaya çıkardığı değer hem ideolojik hem de ekonomik boyutu iktidarlar açısından yerleşik asimetrik toplumsal örgütlenmeyi sürdürmede büyük güç olarak belirlemektedir.

Yeni öznel ekonomide üretkenlik, yaratıcılık, kişisel yaşam ve performans artı değerler ölçüsü olarak kendini var ederken, öz yaşamın işe koşulması arzulanan istenç olarak yaratılır. Yaşamın kendisi üretim ve tüketim döngüsü içine sokulurken, çağdaş sömürünün sınıfsal pratiği küresel ölçüye doğru genişler. Çünkü nasıl ki Foucault'nun modern biyo-politika analizi, yaşamın sınırlarını endüstriyel üretimin ereklerine göre

şekillendirmeyi hedeflediye, neoliberal biyo-politika mantığı ise bizzat yaşamın üretken varlığını yeni bir biyo-politik mantıkla ele geçirir; yeni bir köleleştirme formu olarak üretim ve tüketim kendini yaşam içinden gerçekleştirir. Klasik biyo-politik akılsallıkta okullar, kırsallar, hapisaneler emeği denetleyen ve kontrol eden bedensel yönetim olarak işlev görmekte iken neo-liberal biyo-politik akılsallıkta işin kutsallaştırılması ve içselleştirilmesi bireysel arzulanır hale getirilir.

Virno, bu “işe koyulma”da “köleleştirmenin doruğuna ulaştığını” saptar. “Konuşma iktidarının ücretli bir işe indirildiğini gören kişi kadar zavallı kimse yoktur” daha doğrusu bir kültür için kişiler arasındaki en doğal duygusal bağların – sempati, empati, merhamet, özen, iletişim vb- “formasyonlar ve diplomalarla nesneleştirildiğini” ve bir işvereni hoşnut etmek, bir müşteri kazanmak, “birincisine kendini satmayı bilmek” ve “ikincisine satmayı bilmek” için kullanıldığını görmek kadar yoksullaştırıcı bir şey olamaz.” (Gorz, 2014, s. 105)

Bu bakımdan yaşamın öz varlığını hedef alan sermaye iktidarları açısından yaşamın niteliğini belirleyen, eğitim, sağlık, medyanın kontrolü ve yönetimi maddi üretim aygıtlarının önüne geçer. Dolayısıyla çağdaş kapitalizmin üretim ve tüketim mantığı endüstriyel üretim alanlarındaki maddi malların varlığıyla açıklanamaz. Toplumsal yaşamın anlam dünyasında ve sembolik iletişim alanlarının içinde de kendini var eder. Guattari'nin de ifade ettiği gibi kapitalizm üzerine düşündüğümüzde kapitalizmi toplumsal dil ve sembollerle olan ilişkisini de göz özüne almamız gerekmektedir. Bu bakımdan artık günümüzde fabrika hareketli hale gelmiş ve kapitalist semiyotikleştirme yaşamın pratiklerinin iletişim ağlarını ele geçirmiştir. “Bugün artık sadece emeğin dolaylı ürünler olan bu “sözde-metalar”ın yapılması dolaşım vasıtasıyla dolaylı biçimde söz konusudur (üretimin toplumsal koşulları örgütlenme ve bilginin denetimi altına girmiştir, emek süreci bugün artık değerlendirme süreci dâhilindeki basit bir bileşenden fazlasıdır” (Guattari ve Alliez, 2017, s. 74). Sermaye yalnızca dilsel değil aynı zamanda “semiyotik bir işlemci”dir. Bu ayırım, emek ve para akışları kadar gösterge akışlarının da “üretimin” bir koşulu olduğuna işaret ettiği temeldir (Lazzarato, 2015, s. 40). Günümüzde kapitalizmi ve onun girişimci özel kurumları, hem fiziksel hem de zinsel bakımdan kendine bakmayı ve kendi üzerine çalışmayı, “iyi olmayı”bir varoluş estetiği oluşturmayı emreder ve tüm bunları görülmemiş bir öznellik yoksullaşmasının göstergesi olan kapitalist tabi kılma ve ekonomik değerlendirilmenin yeni sınırlarını çizer (Lazzarato, 2015, s. 348). Dolayısıyla çağdaş iktidar ilişkileri analiz edilirken, aşağıdan

yukarıya doğru, öznedenden başlayan bir stratejinin analiz edilmesi gerekmektedir. Benliği inşa eden sembolik göstergeler, kendiliğinden doğal, toplumsal paydaşının değeri olarak belirmemekte, toplumsal iletişimi kontrol eden iktidar güçleri tarafından yönetilmektedir.

Maddi olmayan emeğin yükselişinde üretim ve tüketim döngüsünün dönüşümü, yapısal olarak küresel ölçekte meydana gelen ekonomi politik değişimlerin bağlamı etrafında kendini var etmektedir. Hardt ve Negri'nin üçlü teorisinin ilk kitabı olan İmparatorluk çalışmasına göre de ulus devletlerin gerilemesi, emperyalizmin sonu ve yeni biyo-politik üretimin evresi olarak geleneksel endüstriyel üretimin iktidarını sarsmış, maddi olmayan emeğin yükselişine sebep olmuştur. "Bu dönüşüm en belirgin göstergesi, moderniteye özgü ekonomik alan-siyasal alan, içerisi-dışarısı ve üretim alanı-yeniden üretim alanı arasındaki keskin ayrımların bulanıklaşmasıdır" (Aykutalp ve Çelik, 2018, s. 412). Dolayısıyla "yeni dünya" düzeninde üretim, değer yaratımı fabrikanın içi olarak saptanmaz; ekonomi ve siyaset arasındaki ayrım ile değer üreten ve üretmeyen alanlar arasındaki ayrım da bulanıklaşır. Bu bakımdan, toplumsal iletişim, kültür, siyaset, kişisel yaşam ve mekânlar değer üretiminin yeni alanları olarak belirmektedir. Bu yeni üretim mantığı toplumsal paydayı ve ortaklaşmayı da yarattığı için biyo-politik yaşamın motoru olarak da işlev görür.

Yeni biyo-politik özneleşmede yaşamın sermaye birikimi olarak işe koşulması, performansın, kişiliğin ve zihinsel olanın endüstrileşmesi olgusunu meydana getirmektedir. Bu nedenle üretim ve tüketim için özne üzerinde yaratılan bireycilik fetişizmi Hardt ve Negri açısından otonom özneyi yaratsa da siyasal bağlamda kolektif olarak hareket etmenin önüne geçerek siyasal direnç olarak parçalanmaya sebep olmakta ve örgütlü direnişi zayıflatmaktadır.

## **1.12. MADDİ OLMAYAN EMEĞİN OTONOM GÜCÜ**

Foucault'nun biyo-politik kavramsallaştırması nihai olarak devlet aklının toplumsal beden üzerindeki belirleyici ve düzenleyici gücünü temsil ediyordu. Çünkü Foucault açısından batı toplumunda endüstrileşmeyle beraber başlayan ve öznedenden başlayıp

toplumu saran bir dizi iktidar tekniği emek üzerinde denetimi sağlayarak endüstri iktidarlarının ereklerine uygun şekilde nüfusun yönetilmesini tanımlamakta ve bu akılsallık devletin yönetsel bağlamıyla bütünsel olarak birbirine bağlanmaktaydı. Kısaca Foucault, batının modern tarihinde öznenin benlik dünyasını incelerken benliği devletin tarihiyle beraber düşünmekteydi ve onun açısından toplumsal beden, devlet aygıtlarının gücüyle istila edilmiş ve şekillendirilmişti.

Foucault'ya göre iktidar ilişkilerinin kristalize olarak aldığı biçimler arasında en çok öne çıkanı, on altıncı yüzyıldan beri sürekli olarak gelişen devlettir. Ama artık devlet, sanıldığı gibi aksine, sadece bütünleştirici tekniklerle işleyen, bireyi görmezden gelen bir aygıt değil, aynı zamanda insanları kurulmuş olan deneyimlerin öznelere haline getirerek denetim altına alan bir iktidardır. Bu nedenle bireyin dayatılmış bir kimliğe bağlanarak, öznelendirilerek denetim altına alınmasına karşı verilen mücadeleler içerisinde öne çıkmaktadır (Aksay, 2004, s. 13).

Dolayısıyla, öznenin başlayıp toplumsalı saran iktidar tekniklerinin toplamı devletin yönetsel aklını sergilemekteydi ve bu yönetsel akıl benlik üzerinde kurucu rol oynamaktaydı. Eğitim, tıp, askeriye, hukuk başta olmak üzere toplumsal yaşamı saran kurumların mekânsal ve yasal örgütlenmeleri özne pratiklerinin uzamsal niteliği üzerinde belirleyici konumdadır. Sonuç itibarıyla iktidar tekniği özne üzerinde bireyselleşerek kendini var eder. Böylece iktidar yasaklayan, sınırlayan karakterinin ötesine geçerek bizzat gözetleyen, pragmatik olarak analiz eden, düzenleyen yapılara kendini adapte ederek öznelere benliğinde kendini gerçekleştirmektedir. Foucault bu yönetim şeklini Bentham'dan devraldığı "Panoptikon" kavramsallaştırması ile tanımlar. Panoptizm yönetim tipini karakterize eden nihai nokta onun devletleşmesidir. Foucault açısından devletleşen panoptizm atom bombasından daha çok tehlikelidir. "Atom bombasının dünyayı yok etmesinden ne kadar korktuğumu Tanrı bilir. Fakat ondan daha çok korktuğum bir şey varsa o da insanlığın devlet tarafından istila edilmesidir" (Foucault, 2015a, s. 63). Bu bakımdan liberal kapitalist yaşamın özgürlük bağlamı da Foucault açısından sorunludur. Çünkü yaşamın doğal alanı devletin yönetsel akılsallığıyla sınırı çizilmiş ve niteliği belirlenmiştir. Dolayısıyla sömürücü bu iktidar tipine karşı yapılması gereken bu sınırların işleyiş mantığını deşifre etmek ve endüstriyel verimliliğin erekleri doğrultusunda belirlenen sınırları aşındırmaktır.

Otonom Marksistler açısından Foucault'nun özne üzerindeki belirlenimci devletin yönetsel aklı neo-liberal yönetimle yeni bir evreye girer. Bu yeni dönemde yaşamın üstünde egemen olan devletin yönetsel aklının gerileyişinin çağıdır. Çünkü neo-liberalizm devletin küçülmesine, yönetsel olarak sınırlarının daralmasına gönderme yapar. Bu yeni devlet yönetselliği Hardt ve Negri açısından olumlu karşılanır. Çoğunlukla neo-liberal yönetimin eleştirel literatürde olumsuz ele alınmasına karşın Hardt ve Negri farklı bir perspektif geliştirirler. Bu yeni süreçte özne ve toplumsal beden üzerinde kontrol ve yönetim mantığı bağlamında daralmaya giden devlet aklı, öznenin kendi yaşamı üzerinde otonom gücü elde etme imkânı verir. Bu bakımdan neo-liberal yönetselliğin olumsuzlukları içinde bu yeni durum Hardt ve Negri açısından kucaklanır. Çünkü neo-liberal politikalarla devletin küçülmesi, üretim ve tüketimin küreselleşmesi, dünya ölçeğinde gezgin hale dönüşen emeğin dolaşımı, hem küresel bir demokrasinin habercisi olarak ele alınır hem de küresel bir yurttaş bilincinin doğmasına katkı sağladığı düşünülür. Bu nedenle yeni küresel süreçte sınır kavramının ortadan kalktığı, dışarısının olmadığı bir dünyanın varlığı ortaya çıkar.

Neo-liberal yönetsellikte emeğin dönüşümü de maddi olandan maddi olmaya doğru genişlemiş ve maddi olmayan emeğin varlığı bizzat biyo-politik güç olarak belirlemiştir. Maddi olmayan emek sürecinde üretim zihinsel, dilsel, duygulanımsal soyut alanlar içinde değeri meydana getirmektedir. Yeni değer üretimi metaları üretirken beraberinde özne-nesne ilişkisini, toplumsal kültür alanını da yeniden kurmakta ve dönüştürmektedir. Maddi olmayan emek, geleneksel endüstriyel üretimde homojen özne modeline karşı çıkar. Yeni sermaye birikimi olarak heterojen öznellik kışkırtılır, talep edilir. Bu nedenle sermaye ve özne ilişkisi paradoksal bir durumu meydana getirir. Çünkü yeni sermaye birikimi olarak heterojen özneliğin arzulanması sermaye iktidarları açısından yeni kazanç alanı olarak belirse de özne üzerinde geleneksel biyo-politik aklın ortadan kalkması özneye otonom ve çoklu direniş alanı da meydana getirmektedir. Bu nedenle çağdaş toplumsal hareketlerin varlığı çokluk gücünün somut tezahürü olarak kendini gösterir. Heterojenlik, yaratıcılık arzusu toplumsal beden üzerinde kendi emeği üzerinde otonom olma gücünü meydana getirir. Bu bakımdan heterojenlik iktidar mantığı açısından yeni kırılmaları yaratır. Neo-liberal yönetselliğin düşünmediği oluşumları, direniş örgütlenmelerini meydana getirir.

Heterojenleşme homojenleşmenin önüne geçerek iktidardan kaçışı mümkün kılmakta, monolit olarak iktidarın toplumsalı belirleme gücü geleneksel olarak ortadan kalkmaktadır. Kısaca yeni sermaye birikimi olarak neo-liberal yönetimsellik kendi mezar kazıcısını da yaratmıştır. Bu bağlamda günümüz kimlik sınırlarını aşındıran hareketler, oluşumlar neo-liberal yönetimselliğin mezar kazıcıları olarak belirir.

Queer siyaseti, bu tür bir performatif kolektif isyan ve yaratım projesinin mükemmel bir örneğidir. Bu siyaset aslında homoseksüel kimliklerin tasdik edilmesine değil, genel olarak kimlik mantığının yok edilmesine denk düşer. Queer bedenler yoktur sadece queer et vardır o da toplumsal davranışlardaki iletişim ve iş birliğinde yatar (Hardt ve Negri, 2011a, s. 219)

Maddi olmayan emeğin biyo-politik üretken gücü toplumu dönüştürme potansiyelini içinde barındırır. Bu bağlamda maddi olmayan emek sadece ekonomik değerleri üretmemekte, özneliği, yaşamın niteliğini ve sınırlarını da üretmektedir. Dolayısıyla maddi olmayan emeğin yaşamı sömürünün kısılcısından kurtarma gücü içsel olarak belirmektedir. Maddi olmayan "...biyopolitik üretimin hem ekonomik hem siyasal olması, toplumsal ilişkileri doğrudan üretmesi ve kurucu bir gücün zeminini oluşturması" (Hardt ve Negri, 2011a, s. 364) toplumsal ilişkiler içinde kendini yeniden var eden sermaye iktidarına karşı güç kazanan otonom öznenin varlığını da yaratır. Böylece "emek ve yaşam arasındaki, üretim ve yeniden üretim arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığını" (Hardt ve Negri, 2011b, s. 144) yaşanan toplumsal dönüşümler göstermektedir. Dolayısıyla tüketici, maddi olmayan ekonomide metaları tüketmekle üretim-tüketim ilişkisinin geleneksel bağlamını meydana getirmez. Çünkü tüketim beraberinde üretimi, zorunlu olarak üretken durumları da yaratır. Dolayısıyla Lazzarato'nun tespitiyle maddi olmayan ekonomideki yeni ideolojik süreç, denetim ve kontrol sınırlarının ötesine geçer:

Eğer bugün üretim doğrudan toplumsal bir ilişkinin üretimiye, o zaman maddi olmayan emeğin "hammaddesi" öznelik ve bu özneliğin yaşadığı ve yeniden ürettiği "ideolojik" ortamdır. Öznelik üretimi yalnızca (ticari ilişkilerin yeniden üretimi için) bir toplumsal denetim aracı olmaktan çıkar ve doğrudan üretken hale gelir; çünkü sanayi sonrası toplumumuzun amacı tüketici/iletişim aygıtı yaratmak ve onu "etkin" kılmaktır (Lazzarato, 2017, s. 153-154)

Böylece yeni sermaye aktivitesi olarak emeğin bedensel, zihinsel, duygulanımsal olarak yeniden üretim kapasitesi sermaye birikimi yaratmasının yanında toplumsal dönüşüm bağlamıyla da özneye iktidar karşısında otonom alan açar. Çünkü maddi olmayan emeğin ortaya çıkardığı değer, öznenin kendi varlığı içinde ona sabitlenmiştir. Klasik endüstride üretim aygıtlarının emek üzerindeki gücü maddi olmayan emek süreçlerinde ortadan kalkar. “Fikirlerin, kodların, imgelerin, duyguların ve toplumsal ilişkilerin biyopolitik üretimi insan öznelliğinin kurucu unsurlarını doğrudan etkiler” (Hardt ve Negri, 2011b, s. 179). Bu bağlamda, maddi olmayan emek sürecinde otonom özne, iktidar karşısında kaçış ve örgütlenme gücünü öz varlığıyla elde eder.

### **1.13. MADDİ OLMAYAN EMEĞE YÖNELİK OLUMSUZ YAKLAŞIMLAR**

Emek sermaye ilişkisinde Klasik Marksist yaklaşım, sermaye iktidarına karşı kolektif örgütlenmeyi, sistematik direniş ve mücadeleyi planlanması gereken karşı direniş olarak tariflerken Hardt ve Negri açısından direnişin bağlamı otonom özne ile sınırlandırılır. Post-modern yaklaşımlardan özellikle Foucault, Derrida, Deleuze’den etkilenen Hardt ve Negri, içerinin ve dışarının olmadığı bir dünya tarifiyle düşüncelerini sistemleştirdiklerinden dolayı, kurtuluş ve mücadeleyi öznenin özsel, tekil pratikleriyle çerçevelemektedirler. Bu bağlamda, iktidar ve baskı aygıtlarına karşı, heterojen öznellikler direnişin ve kurtuluşun anahtarı rolüne sahiptir. Heterojen öznelliklerin toplamı çokluğu tanımlar. “Çokluğun kendisi sanaldır; çokluk direnişin yeni mekânıysa da, tek etki alanı “sanallık ile olanaklılık arasındaki bağ”dır – bu ifade Lukacs’ın proletaryayı basitçe “bir bütün olarak gelişmenin diyalektik çelişkilerinin bilince varıldığı” araç olarak tanımlamasını hatırlatır” (Bewes, 2008, s. 304). Çokluğun sanallığı, kendini pratik olarak gerçekleştirdiğinde varlığını gösterir. Çokluk toplumsal alanda, bir öznellik tikelliği olduğu kadar küçük kolektif grupları, toplulukları ve geniş tabakaları da kapsayacak şekilde küresel ölçekte mücadeleye gönderme yapar.

Hem otonom Marksistler hem de Hardt ve Negri açısından çokluğun varlığı, emeğin dönüşümüyle meydana gelmektedir ve bu olgusal durum, genişleyen maddi olmayan emeğin kapsamıyla paralel büyümektedir. Bu olguyu savunan otonom Marksistlere karşı Klasik Marksistlerin sert eleştirisi belirmiş ve maddi olmayan emek teorisinin

endüstriyel işçi sınıfına yönelik saldırı niteliği taşıdığı savunulmuştur. Klasik Marksistler açısından sömürücü kapitalist düzenin bertaraf edilmesi için mücadelenin örgütlenmiş, planlı, programlı altyapıya ihtiyaç vardır. Belirlenmiş hedeflere yönelik yapılması gereken örgütlü direniş ve mücadeleyi gerçekleştirmektir. Aksi durumda, örgütsüz bir mücadele güçlü ve örgütlenmiş, toplumsal ideolojik aygıtları yöneten burjuva sınıfına karşı zaferi imkânsızlaştırır. Foucault'nun iktidar analizinin etkisi altında teorilerini gerçekleştiren Hardt ve Negri'ye göre maddi olmayan emeğin gücü iktidardan kaçışı mümkün kılarak dayatılmış ve iktidar aygıtı olarak belirlenmiş kimlik kalıplarını yıkmayı olanaklı kılsa da ateşli Marx takipçileri açısından praxis (politik eylem) gücünü, örgütlü mücadeleden alır.

“Rosa Luxemburg'un yankılandığını iddia ederek, devrimci değişimin kendiliğinden örgütlenmemiş eylemlere dayanmadığını savundum: bunun organizatörlere, liderlere, kararlılığa ve hesap verebilirliğe ihtiyacı var. Disiplin ve yapılandırılmış organizasyon, aktivistlerin karmaşık ve düzensiz gerçekliklerden genelleştirmelerini sağlar ve politik hareketlerin hayatta kalması için zorunludur” (Aktaran: Fuchs, 2014, s. 87).

Dolayısıyla Klasik Marksistler açısından direnişin ve mücadelenin kilit noktası otonom öznelerden değil, kolektif örgütlü işçi sınıfından oluşmalıdır. Bu bakımdan, toplumsal alanda heterojen hareketler belirli bir hedefe yönelik birleşip hareket etmediği müddetçe çokluk aksi yönde daha büyük tehlikelere sebep olabilmektedir. Özellikle, küreselleşmenin yarattığı akışkanlık, alt kültür ve fundamentalist hareketlerin sermaye iktidarlarından ziyade birbirlerine karşı giriştikleri mücadeleleri Klasik Marksist yaklaşımların tezlerinin geçerliliğini sürdürmektedir.

Maddi olmayan emek teorisinin merkezinde devletin küçülmesi ve hizmet sektörünün yükselmesi yatmaktadır. Hizmet sektörüyle ortaya çıkan maddi olmayan emeğin toplumsal beden üzerinde dönüştürücü güce sahip olduğu otonom Marksistler tarafından savunulan görüştür. Otonomcular açısından çağdaş üretimin maddi olmayan formu toplumsal ilişkileri ve yaşam biçimlerini yeniden üretir. Bu bağlamda, maddi olmayan emeğin biyo-politik gücü özgürleştirme pratiği olarak belirir. Oysa maddi olmayan emek formu olarak “...küresel finansal ağlar, telif, patent gibi yeni ortaya çıkan mülkiyet biçimleri sermayeyi üretim sürecinin dışında, toplumun zenginliğine el koyan



bir ilişki olarak görmeyi zorunlu kılmaktadır” (Aykotalp ve Çelik, 2018, s. 420). Post-Fordizmle beraber üretim ve üretim ilişkileri değişmiş olsa da buna paralel tahakküm ilişkileri de değişmiştir. Tahakküm küresel ve akışkan ağlarda kendini gerçekleştirmektedir. Geleneksel biyo-politik üretimde merkezi konumdaki devletin yerini günümüzde şirketler almakta, öznenin yaratıcı potansiyelinin keşfi için sınırları çizilmiş otonom alan kontrollü olarak yönetilmekte ve çerçevelenmektedir. Bu bakımdan yeni öznellik kırılmalarının ortaya çıkardığı yaratıcılık sömürüye dönüşebilmektedir. Bu nedenle nasıl ki çağdaş üretim ve tüketim ilişkisinde üretim ve tüketim iç içe geçmişse sömüren ve sömürülen ilişkisi de birbirini kesmektedir. Dolayısıyla “kapitalist üretim sürecine katılan herkes hem fail hem kurbandır. Kurban ve failin örtüştüğü yerde direniş artık mümkün değildir” (Han, 2017a, s. 123). Geleneksel panoptikon aklı ortadan kalkmamış bizzat mekânı ve zamanı aşarak sınırsızlaşmıştır. Dolayısıyla küresel bir panoptikon söz konusudur ve toplumsal iletişim Hardt ve Negri'nin iyimser bakışları bağlamıyla hegemonyadan azade işlememekte, bizzat maddi olmayan sermaye iktidarlarının küresel panoptikon aracına dönüşmektedir.

Maddi olmayan emek savunucuları yeni ekonominin işçilerini bir sınıf olarak tanımazlar. Çünkü yeni ekonominin işçileri meslekleri, nitelikleri, beceri ve hüneleri bağlamında çok geniş bir yelpazeye sahiptir ve bu çeşitlilik bir sınıf olarak tanımlamayı güçleştirmektedir. Bu bakımdan çeşitlilik otonom Marksistler açısından kitle toplumu yaratan akılsallığı da yerinden eder. Oysa Hardt ve Negri teorilerinde istatistik verilerinden yararlanmamakta ve maddi emeğin ve maddi olmayan emeğin birbirleriyle olan ilişkisini görmezden gelmektedir.

Hardt ve Negri küreselleşme ve maddi olmama hakkındaki Ortodoks propaganda karşısında genellikle eleştirel değildir ve kolayca ikna olmuştur... Onlar, maddi olmayan emeğin –esasen hizmet işinin- artık eksi moda olmuş maddi emeğin yerini aldığını savunur, ancak herhangi bir istatistiğe atıf yapmazlar. Kamyon şoförü Amerikalıların bilgisayar uzmanlarından çok daha fazla olmasını asla beklemezsiniz. Ya da üç milyar insanın, yani yeryüzü nüfusunun yarısının esas uğraşın toprağı işlemek olmaya devam ettiği kırsal Üçüncü Dünyada yaşadığın tahmin dahi edemezsiniz (Aktaran: Wright, 2017, s. 57).

Enformasyon endüstrileri bağlamında da eleştirel çalışmalar, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yarattığı maddi olmayan emeğin küresel sömürücü gücüne

odaklanarak, maddi olmayan emeğin karmaşık doğasına gönderme yaparak, maddi olmayan emeğin enformasyon ve bilgi teknolojileri yüzüne daha eleştirel bakmamız gerektiğini savunmaktadırlar (Dyer-Witford: 2004, Huws: 2018). Hardt ve Negri'nin küresel iktidarı İmparatorluk kavramıyla açıklamaya çalışmasına karşın Dal Yong Jin (2015), yeni sanal platformlarla emperyalizmin form değiştirerek devam ettiğini savunur. Bu nedenle Jin'e göre muhtemelen hala emperyalizm çağında yaşıyoruz. Çünkü Batı'nın öncelikli olarak askeri gücü, sonrasında kültür endüstrileri emperyalizmi yönetmiş olsa da günümüzde ise sanal platformlar hem sermaye birikimi olarak hem de kültürel ve ideolojik aygıt olarak emperyalizmi devam ettirmektedir. Bu nedenle "...platform emperyalizmi sadece teknolojik eşitsizlik biçimleri değil, aynı zamanda fikri mülkiyet biçimleri, sembolik hegemonya ve kullanıcı emtiaları ile de ilgilidir" (Jin, 2015, s. 67). Dolayısıyla başta Amerika olmak üzere gelişmiş batı ülkeleri internetin altyapısı ve içerik üretimi üzerinde etkilidir. Dünya ölçeğinde internetin yaygınlaştırılması için çaba harcarlar ve internet pratiğini demokrasiyle özdeşleştirerek internetin ekonomi politiğini gizlemeye çalışırlar. Bu bakımdan Hardt ve Negri'nin sınırsız bir İmparatorluk yaklaşımı internet alanının ekonomi politiğini göz ardı eder. "Sınırsız teknoloji, kültür ve sermaye akışı, ulus-devletin ölümü anlamına gelmez, çünkü hem düzenleme hem de sınırları kaldırma için hükümet her zaman birincil rol oynamaktadır (Jin, 2015, s. 95).

#### **1.14. MADDİ OLMAYAN EMEK, PREKARYA VE SÖMÜRÜ İLİŞKİSİ**

Yaratıcı, entelektüel, iletişimsel bir madde olmayan emek çağına doğru mu giriyoruz, yoksa kimilerinin prekerleşme olarak formüle ettiği, bizce tanıdık bir proleterleşme ve yeniden proleterleşme sürecinin güçlü ve baskın bir ilerleyişiyle mi karşı karşıyayız? (Koşar, 2017, s. 12). Şüphesiz otonom Marksistlerin, emeğin değişen kültürel doğasına yönelik saptamaları, çağdaş dünyanın sorunlarına yönelik praxis üzerine yeniden düşünmenin ufkunu genişletmiştir. Klasik Marksizm'in de teorik tartışmalarına ışık tutan otonomcular, küresel ölçekte sermayenin yeni iktidar stratejilerini yeteri kadar ele alamamış, neo-liberal politikalar ile yaratılan risk toplumunun yaşam üzerindeki sömürücü varlığının incelikli tuzaklarını derinlemesine analiz etmemiş görünmektedir. Çünkü hem özne üzerinde hem de toplumsal beden üzerinde devletin geniş tahakküm

gücü neo-liberal ideolojiyle daralmış görünse de devletin boş bıraktığı yeri şirket ideolojisi doldurmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla post-Fordizmin ortaya çıkardığı esneklik, bilişsel/enformatik maddi olmayan emek tipi küresel ölçekte prekarya sınıfının doğuşuna sebep olmuştur. Prekarya, yeni işin doğasında ücretlerin düşüklüğüne, esnek ve sosyal güvencesiz çalışmaya, çalışanların sık sık iş değiştirmesine, baskıcı koşullar altında emeklerini satmalarına gönderme yapan kapitalizmin sınırsız mülksüzleştirme stratejisinin ortaya çıkardığı yeni bir küresel sınıf tipini tanımlamaktadır.

Sosyal refah devletinin çöküşü, neo-liberal politikalarla devlet merkezli düzenleyici ekonomiden tam rekabet stratejisine dönüş, ekonomi politik dengeleri alt üst etmiş, çalışmanın doğasıyla beraber yaşamın doğasını da değiştirmiştir. Endüstriyel üretimden esnek üretime geçişle bir ömür iş garantisi ortadan kalkmış, yüzergezer prekarya sınıfının doğuşuna sebep olmuştur. Prekarya, yeni bir sınıf tipini tanımlamak için Guy Standing tarafından teorileştirilen neo-liberal emeğin üretim ve üretim ilişkilerindeki yerini tanımlamak için kullanılan kavramsal addır. “Prekarya, 'precarious' [güvencesiz) sıfatı ile 'proletariat' [proletarya) isminin birleşmesiyle oluşan yeni bir terimdir” (Standing, 2015, s. 21). Prekarya terimi ilk defa 1980'li yıllarda Fransız sosyologlar tarafından geçici ve mevsimlik işçileri tanımlamak için kullanıldı (Standing, 2015, s. 24). Neo-liberal ekonomiyle beraber, prekarya belirli bir dönemde çalışan bir grup işçi tipinin yerine küresel ölçekte büyüyen yeni bir sınıfın varlığını tanımlamaktadır.

Proletarya denildiğinde akla uzun dönemli, istikrarlı, sabit-zamanlı ve ileriye dönük olarak işçinin ne kadar ve nasıl ilerleyebileceği açıkça belli olan işlerin bulunduğu, sendikalaşmanın olduğu, kolektif sözleşmelerin yapıldığı, ebeveynlerin iş unvanlarını anladığı, isimleri ve özellikleri bilinen yerel işverenlerin bulunduğu bir toplum akla gelir (Standing, 2015, s. 20). Prekarya denildiğinde ise, akışkan iş hayatı, esnek üretim, güvencesiz, belirsiz bir gelecek, iş yaşamı ile ev yaşamının birbirine geçtiği, kamu işçisinin azaldığı yeni toplum tipini tanımlar. “Prekaryalaşmak, güvencesiz bir varoluş içinde yaşamaya neden olan baskılara maruz kalmak ve bu deneyimlerin içinden geçmek demektir ve iş ya da hayat tarzı ile elde edilen güvenli bir kimlik ya da gelişme hissi yoktur” (Standing, 2015, s. 36). Çünkü prekarya üzerine dayatılan kimlik

politikaları sürekli değişen ve dönüşen işin koşullarına uyumlaşmayı, çok yönlü üretken olmayı dayatmaktadır.

Endüstriyel proletaryanın düşüşü, maddi olmayan emeğin yükselişi, prekarya sınıfının ortaya çıkışı post-Fordizm'in temel sorunsalları olarak neo-liberalizmle ortaya çıkan ekonomi politik düzeni göstermektedir. "Post-Fordizm olarak kavramsalaştırılan bu üretim sistemi Fordist üretim sistemine özgü yığınsal üretim, tam zamanlı istihdam, emek-sermaye uzlaşısı ve yüksek sedikalaşma oranları, korporatizm, verimliliğe bağlı ücret düzenlemesi, devletin emek piyasalarına müdahalesi gibi noktalarda farklı özellikler sergilemektedir" (Zorlu Günok, 2018, s. 121). Post-Fordizmin öznellik tipi de bu bağlamda farklılık göstermektedir. Yeni öznellik tipinde sermaye, iktidarını üretim araçlarına sahip olmakla gerçekleştirmemekte, öznenin yaratıcı potansiyeli üzerinde elde ettiği mülkiyet gücüyle küresel ölçekte tahakküm kurmaktadır. Bu nedenle, emek-sermaye ilişkisi ulusal sınırları aşan, global boyutta cereyan eden olguya dayanmaktadır. "Artık yönetenler ile yönetilenler yalnızca sınıf olarak tanınamaz. Artık, merkezi çatışma, onları merkezi bir cephe hattında karşı karşıya getirmiyor. Zira, bundan böyle tahakküm globaldir ve "global bir tahakküme karşı direniş, toplumsal bir rolle sınırlandırılmaz; direnme, eğer tüm bir kolektiviteyi harekete geçiriyorsa önem kazanır" (Gorz, 2014, s. 194). Bu bakımdan ister çokluk vurgusu isterse örgütlü, planlı direniş yapılanmaları global ölçekte meydana geldiği müddetçe özgürlüğün sınırlarını genişletir. Oysa güncel dünyada global ölçekte genişleyen prekarya sınıfı üyelerini direnişten uzaklaştırmakta, iktidar yapılarının yeni sömürü militanlarına dönüştürmektedir. Çünkü prekarya, sürekli uçurumun kenarında yaşamakta, içinde bulunduğu koşullar prekaryayı direniş insanı olmakta çıkararak popülist siyasetin kitle hareketine dönüştürmektedir. Bu bakımdan:

Prekarya içindeki gerilimler, insanları karşı karşıya getiriyor ve maruz kaldıkları kırılğanlıkları aslında aynı ekonomik ve sosyal yapının ürettiğini görmelerini engelliyor. Prekarya içindeki pek çok kişi popülist siyasetçilere ve neofaşist mesajlara kapılacaktır ki Avrupa, ABD ve daha başka birçok yerde çoktan görülen bir durum bu zaten. İşte bu nedenle prekarya tehlikeli bir sınıf ve yine bu nedenle prekaryanın korkularına, güvencesizlik durumuna ve arzularına cevap verecek bir 'cennet siyaseti'ne ihtiyaç duyuluyor (Standing, 2015, s. 49-50)

Dolayısıyla, maddi olmayan emeğin özgürleştirici ve küresel ölçekli demokrasi yaratma potansiyeli otonom Marksistler açısından sanıldığı kadar realist görünmemektedir. Çünkü neo-liberal politikanın stratejisi olarak otonomlaştırılan yeni öznelik tipinin yaratıcı potansiyeli üretim tarzına alıştırılması ve uyumlaştırılması gereken bağlamda serbest bırakılmakta ve yönetilmektedir.

Küreselleşmenin kaçınılmaz yanlarından birisi ücret esnekliği. Tabii söz konusu bu terim, pek çok insanı prekaryanın içerisine sürükleyen bir yığın değişimi gizliyor (Standing, 2015, s. 75). Tazminat hakkı tanımadan işten çıkarma, ya da parça başı iş yaptırarak emeğin sosyal güvenlik hakkını ortadan kaldırma iş piyasasının yeni trendi. Özellikle kamunun daralması, özel şirketlerin büyümesi, prekaryayı genişletmektedir. Toplumsal sigorta olarak refah devleti politikalarının ortadan kaldırılması, güçlü ve küresel ölçekte hâkimiyet kuran şirketler karşısında bireysel emeği prekaryanın içine çekmektedir. “Önceki nesillere bakıldığında madenciler, çelik işçileri, matbaacılar, liman işçileri ve daha pek çok kişinin sanayisizleşmenin gazabına uğradığı görülür” (Standing, 2015, s. 119).

Birikim stratejisi olarak neo-liberalizmle beraber iş piyasasının çeşitlenmesi, heterojen özneliği, çok kimlikli ve çok kültürlü demokratik kültür algısı yaratsa da ideolojik güç olarak sınıfsal varlığı parçalama hedefi de taşımaktadır. Emeğin denetimi ve yönetimi bağlamında heterojenlik sınıf içi ayrışmaya sebep olmakta, sermaye iktidarına karşı örgütlü kolektif direnişi zayıflatmaktadır. “Sınıfıçi denetimin temel amacı hiç şüphesiz sınıfı bölmektir. Nitekim kapitalizme yönelen temel itirazların başında kapitalizmin, etnik, dil, din, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel tercihleri kaynaklanan farklılıkları bölmek, ele geçirmek ve denetlemek için kullanarak kendi mantığının bir çeşitlemesine indirgeme çabası gelmektedir” (Aktaran: Zorlu Günok, 2018, s. 137). Bir taraftan sınıfıçi denetim, diğer taraftan maddi olmayan emeğin ereklerine göre çalışanın kendisini ve davranışlarını sermayenin beklentilerine göre kurgulaması, Foucault’nun tespitiyle özdenetimi içselleştirmesi, çağdaş yönetsel iktidarın yeni beden ekonomisi olarak belirlemektedir.

## II. BÖLÜM

### DİJİTAL ÇAĞDA MADDİ OLMAYAN EMEĞİN BİYO- POLİTİKASI VE YENİ EMEK-SERMAYE İLİŞKİSİ

Hem yaşamın hem de üretimin yeni merkezi cazibesi dijitalleşme. Fordist üretimin eski ağır sanayi modeli gittikçe daralırken, dijital tabanlı üretim, dijital tabanlı toplumsal iletişim de gittikçe genişlemektedir. Dijitalleşme bu sebepten, ekonomi politik bağlamda, kültürün gündelik pratiklerinde hegemonik olgu olarak alt üst oluşları yaratmakta, kısaca kökten değişiklikleri meydana getirmektedir. Böylelikle üretim-tüketim ilişkisini ve buna bağlı toplumsal yaşam örüntüleri üzerinde de belirlemicidir. Dolayısıyla dijitalleşme, yaşamın bütün katmanları üzerinde belirleyici biyo-politik güç olarak akademik literatürde ele alınmaktadır. Dijitalleşmenin yarattığı yeni üretim-tüketim ilişkisi bu bağlamda yeni maddi olmayan emek türünü de “dijital emek” kavramsallaştırmasıyla meydana getirmiş, geleneksel eleştirel ekonomi politigin bu alana yönelmesine yol açmıştır. Küresel ölçekte dijitalleşme, birçok boyutuyla yerleşik ekonomi politik kavramsallaştırmaların ve teorilerin gücünü zayıflatmıştır. Çünkü yeni dijital dünya, iktidar ve iktidar ilişkilerinin görünürlüğünü, iş ve çalışma hayatının belirginliğini, özel ve kamusal alan ayrımını sarsmış, küresel ölçekte, akışkan ve geleneksel iktidar teorileriyle anlaşılması daha zor yeni iktidar türlerini yaratmıştır. Bu bakımdan dijitalleşmeyle başlayan yeni emek süreci etrafından örgütlenen “dijital emek” teorisyenleri, değişen bu yeni dünya düzenini eleştirel bağlamda analiz etmeye çalışarak örtük iktidar ilişkilerini, çağdaş kapitalizmin yeni üretim-tüketim ilişkisini anlamaya çalışmaktadırlar. Dijitalleşmenin yarattığı enformasyon ve iletişim teknolojileri maddi mallar gibi tüketilmemekte, küresel ölçekte yeniden değer yaratım çerçevesinde hem iktisadi kazancı yaratmakta hem de biyo-politik işlev görmektedir. Özellikle yeni enformasyon teknolojilerinin küresel bir kamusal alan yaratacağı mitinin yıkılması enformasyon ve bilgi teknolojilerine daha eleştirel bakmanın gerekliliğini de ortaya koymuştur. Hem üretimin hem de hayatın dijitalleştiği ve sanallaştığı günümüzde, erken dönemde sanal mecra için dile getirilen iyimser yaklaşımlar, eleştirel ekonomi politik çalışmalarla sarsılmış, küresel hegemonya olarak dijital alanların nasıl

işlev gördüğü, küresel boyutta eşitsizliğin sürdürülmesinde ideolojik aygıt olarak iktidarlar tarafından nasıl yönetildiği dile getirilmiştir (Mosco: 2017, Mosco: 2009, Mosco: 2014, Huws: 2018, Fuchs: 2015, Fuchs: 2014). Bu bakımdan dijital tabanlı enformasyon ve iletişim teknolojileri, araştırmacılar açısından Janus etkisi bağlamıyla incelenmekte, dijital alanın hem tahakkümün hem de direnişin ortak kertede bulunduğu alan olarak işlev gördüğü saptamalarını yapmaktadırlar

Enformasyon ve iletişim teknolojileriyle emeğin yaratıcı ve iletişimsel pratikleri “ağ tabanlı *biyoiktidar* ilişkileri” (Cote ve Pybus, 2014, s. 248) yaratmakta, değişken ve esnek kimlikler yoluyla heterojen öznellikler üzerinden yeni iktidar ekonomilerini meydana getirmektedir. Otonom Marksistler açısından kavramsallaştırılan “toplumsal fabrika” tanımlaması enformasyon ve iletişim teknolojileriyle değişen çağdaş medyanın sınırları üzerine eleştirel yaklaşımları çeşitlendirmekte, kitle toplumundan ağ toplumuna geçişle beraber üretenin ve tüketenin tek öznellikte bulunduğu yeni üretim-tüketim diyalektiğini karmaşıklştırmaktadır. Yeni medya ile ortaya çıkan interaktivite, kontrol, gözetim, özgürlük paradoksu yeni medya alanına hem iyimser hem kötümser yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Toplumsal bir zenginlik olarak küresel ölçekte iletişimi mümkün kılması, zaman ve mekân baskısını ortadan kaldırması bağlamında ilerici ve özgürlükçü potansiyeli taşımasına rağmen, ortak zenginliğin iktidar güçleri tarafından biyo-politik aygıt olarak kullanılması yeni medyanın doğasını çok boyutlu sorunlaştırmaktadır. Çünkü yeni medya yolu ile “gözetleme ve teşhir küresel ölçeklerde gerçekleşmekte, herkes görünür kılınmakta, denetim küresel düzeyde olmaktadır. Denetim artık bir devlet egemenliği değil, küresel güçlerin dezenformasyon da yapabilme gücüdür” (Çakır, 2014, s. 332). Bu bakımdan “...internete daha eleştirel bakılmalıdır. Kimlerin elinde olduğuna, kimlerin denetlediğine, kimler için kullanıldığına bakılmalıdır” (Çakır, 2014, s. 368). İnternet mecrasının sınırsız akışkan, mekânsız panoptikon yaratma gücü bütünüyle şeffaf küresel toplumun yaratılmasına neden olabilmektedir. “Günümüzde yerkürenin bütünü bir panoptikon durumuna doğru gelişme gösteriyor. Panoptikonun dışı diye bir şey mevcut değil. Bir topyekünlük söz konusu. İçerisini dışarıdan ayıran bir duvar yok. Kendilerini özgürlük alanları olarak sunan Google ve sosyal ağlar panoptik biçimlere bürünüyorlar” (Han, 2017b, s. 72).

Dolayısıyla, küresel ölçekte beliren yeni bir iktidar ekonomisi enformasyon ve iletişim teknolojileriyle beraber ortaya çıkmıştır.

Sanallık iktidara açık olmak, şeffaf olmak, akışkan ve değişken bir öznellik sergilemek talebinde bulunur. Siber panoptikon bu bağlamda, güvenden ziyade kontrol toplumu üzerine işler. İktidarın akılsallığına uyumlanma, neo-liberal aygıt olarak işleyen gözetim toplumu toplumsal iletişimi içine almayı hedefler. Gayri maddi üretim ilişkilerini enformasyona dönüştürerek, üretkenliği ve verimliliği yaratma noktasında sanallık maddi olmayan emeğin doğasını sermaye iktidarlarının boyunduruğuna sokabilmektedir. Bu bağlamda iletişim aynı anda meta olmakta, gündelik siber iletişim üzerinden yeni bir sermaye-emek ilişkisi kendini var etmektedir. Kısaca artık günümüzde siber iletişimin doğası iktidardan bağımsız düşünülemez. ”Yeni medya toplumu o kadar iç içe geçmiş durumdadır ki, toplumun sosyal tüm boyutlarına dokunmaktadır” (Dijk, 2018, s. 35). Bu bakımdan çağdaş dünyanın biyo-politik fabrikası sanal mimaridir. Bu mimaride toplumsal iletişimi birikime dönüştüren siber biyo-politik iktidarın öznesine dışsal bir baskı ve dayatma uygulanmamakta, yoksunluk, toplumsal eşitsizlik olgusu bu sömürüye gönüllü katılımı yaratmaktadır. Yeni dijital teknolojiler, özelde sosyal mecralarda kullanıcı pratiğinin ağ sahipliği tarafından birikime dönüştürülmesi eleştirel ekonomi politik çalışmalar tarafından internetin görünmeyen sömürü yüzünü derinleştirmektedir. Eleştirel ekonomi politikçilerin Marks’ın emek-sermaye ilişkisi modeli üzerinden ilerleyerek dijitalleşmeyle yaşanan yeni sömürü ilişkisini formüle etmeye çalışması, Marks’ın teorik çalışmalarının ötesine geçmiştir. Çünkü dijitalleşme pratiklerinde hem üretim hem tüketim birbirine bağlanmış süreçler olarak meydana gelmektedir ve her tüketim yeniden bir üretim modeline yol açarken tüketicinin aynı zamanda üretici olması kültürel ve yaşamsal alanı özne pratiği üzerinden düşünmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamdaki tartışmalar Foucault’nun iktidar analizine benzer mantığı akla getirmektedir. Foucault’nun da tespitiyle iktidar sabit ve durağan değil, kendini ilişkilerde, benliklerde ve etkileşimsel ağlarda göstermekteydi. Bu bakımdan üretim ve tüketimin yeni güncel akılsallığı da devingen, kültür ve yaşam alanları üzerinde dönüştürücü ve akışkan olarak toplumsal iletişimin alanlarına sızmıştır.



Dijital alandaki üretim-tüketim ilişkisi yeni birikim stratejisi olarak işlev görürken, iktidar tekniği olarak da gözetimi mümkün kılarak akışkan, merkezless küresel ölçekte egemen güçlere hegemonya gücü yaratmaktadır. Bu bakımdan dijital alan birikim yaratmakla beraber aynı anda iktidarın kurulduğu küresel siber güç olarak belirlemektedir. Alternatif bağlamda, çevrimiçi demokrasi, siber kamusal alan, alternatif medyayı içinde barındırır da reel dünyanın eşitsiz güç ilişkileri sanal mecrada da kendini var etmiştir. Bu nedenle sanal alandaki güç ve iktidar ilişkileri reel dünyanın bir yansıması olarak görünmektedir. Çünkü yeni teknolojiler, özel ve kamusal alanı ortadan kaldırarak özneyi tamamıyla iktidarın gözetimine açabilmektedir. Gözetim tekniğiyle iktidar hem kendi egemenliğini tahsis etmekte hem de yeni birikim yaratarak liberal kapitalist düzeni sürdürmektedir. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yeni sermaye birikimi yarattığı, emeğin dönüşümünün geniş bir literatür geleneğinde yer edindiği bilinse de bu bölümde kullanıcı pratiğinin kuramsal yönünü eleştirel bağlamda ele alınmaktadır.

## **2.1. YENİ MEDYA VE YENİ SEMBOLİK İLETİŞİMİN KULLANICI EMEĞİ**

John Thompson (2008), modernite tarihinin anlaşılmasına yönelik herhangi bir çalışmanın kitle iletişimin tarihiyle beraber ele alınması gerektiğini savunmuştu. Thompson açısından, modernitenin gelişmesinde kitle iletişim araçları başat rol oynamış ve sadece sembolik iletişimi meydana getirmemiş, bizzat kültürün ve ortak paydanın kurucusu olarak işlev görmüştü. Modernite tarihi içinde kitle iletişim araçları “benliğe şekil verme süreci” (Thompson, 2008, s. 74) içinde önemli bir etken olmuş, değerlerin, tutumları, inançların oluşmasında, ortak fikir ve kimliklerin yaratılmasında kurucu güç olarak var olmuştur. Bu nedenle, hem bireysel kimliğin oluşmasında hem de ulusal kolektif kimliklerin inşasında Thompson açısından kitle iletişim araçları kültürel bir güç olarak belirlemiştir. Yine Thompson açısından kitle iletişim araçları hem alt yapı hem de sembolik iletişim olarak, küresel bir bilincin oluşmasına neden olmuş, mekânsal uzamdaki olaylara karşı insanların daha yakın tepki geliştirmesini sağlamıştır.

Kitle iletişim araçlarıyla kültürün dolayımlanması, bireysel ve kolektif kimliklerin inşasında sembolik iletişim yaratarak, bilinç düzeyini belirlemesi medyanın aracı bir

işlev görmesinden ziyade kurucu bir işlev gördüğünü ortaya koymuştur. “Medya, sadece toplumsal dünyayı aktarmaz; daha ziyade bu dünyayı aktif bir şekilde inşa eder. Medya, uzak yerlerde konumlanan bireylere imaj ve enformasyon sağlayarak olayların yönünü biçimlendirir, yönüne nüfuz eder ve gerçekte medyanın yokluğunda meydana gelmeyecek olaylar yaratır” (Thompson, 2008, s. 179). Çünkü medya bir aradalık ve kamusalılık yaratarak geleneksel iletişimi ve geleneksel kamusal mekânları yerinden ederek bu gücüne ulaşmıştır. “Erken modern Avrupa’da gazeteciliğin doğuşu, basım dünyasının özellikleriyle, üretim tarzlarıyla, yayılımıyla ve içselleştirilmesiyle ilintili yeni bir kamusalılık biçimi yarattı” (Thompson, 2008, s. 192). Dönemin gazeteleri aracılığı ile yaratılan bu kamusalılık ortak mekân paylaşımıyla beraber yüz yüze iletişimin doğasını da değiştirmiştir. Habermas’a göre kamusal alanın ve yüz yüze iletişimin bu dönüşümü demokrasinin katılımcı yönüne ket vurmuş, kamusal aklı yürütme özel şahısların eline geçmişti. Çünkü kitle iletişim araçları Habermas’a göre zamanla ticarileşmiş, yurttaşın demokratik katılım gücü elinde alınmıştı. “İletişim ağının ticarileşmesi ve sıkılaşmasıyla, yatırılan sermayenin büyümesiyle ve yayın kuruluşlarının örgütlenme derecesinin artmasıyla iletişim yollarının yönlendirilme düzeyi arttı ve kamusal iletişime erişme fırsatları gittikçe daha fazla ayıklama baskısına tabi hale geldi” (Habermas, 2009, s. 32). Kısaca ticari medya büyüdükçe geleneksel burjuva kamusal alanını kemirdi ve örgütlü özel çıkarlar kamunun bilincine nüfus ederek kamuyu manipüle etti. Kamunun yaşam alanını ele geçiren ticari medya böylece bireysel benlik ve kolektif kimliklerin inşasındaki kurucu varlığını örgütlü çıkar gruplarının ereklerine göre harekete geçirdi.

Thompson ve Habermas’ın belirtilen bu yaklaşımları geleneksel kitle iletişim araçlarının zamanı ve mekânı yeniden düzenlemesi işlevinin önemini ön plana çıkarmaya çalışmaktaydı. Nihayetinde endüstri mantığı etrafında örgütlenen kitle iletişim araçları, sembolik iletişimin doğasını güç ve iktidarların çıkarları doğrultusunda meydana getirmekteydi. Thompson’un deyişiyle: “Endüstri içerisindeki diğer alanlar gibi medya endüstrileri de, karlılık ve sermaye birikimi mantığı ile güdümlüdür ve de karlılık mantığı ile farklılığın yeşertimi arasında bir bağıntı olması zorunlu değildir” (2008, s. 362). Thompson ve Habermas’ın bu saptamaları geleneksel kitle iletişim mecrasının toplum üzerinde oluşturduğu dönüşüme dayanmaktaydı. Günümüzde ise

yeni medyayla beraber kitle iletişim medyası daha karmaşık boyuta ulaşmış hem sembolik iletişimin doğasını hem de ticari birikimin mantığını değiştirmiştir. Yeni medyanın sunduğu olanaklar içinde katılımcılık, etkileşimsellik olgusu yeni medya mecrasında kullanıcıyı merkeze almış, bizzat kullanıcı pratiği hem içeriği hem de sermaye birikimi yaratmaya başlamıştır. Geleneksel kitle iletişiminde iletişimin tek yönlü doğası yeni medya ile çift yönlü akışa dönüşmüş kullanıcının yükseldiği aktiflik olgusu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle medya, iletişim, kültür arasındaki ilişkiyle beraber ticari olarak da medya mülkiyet yapısının kazanç niteliği de yeni medya ile değişmiştir. Yeni medyanın ağ tabanlı toplumsal iletişimi, ağ ekonomisine dayanan yeni dijital ekonomileri yaratmış, kapitalist emek-sermaye ilişkisine yönelik eleştirel ekonomi politığın sorunsalını da genişletmiştir. Bu bağlamda eleştirel ekonomi politik çalışmalar yeni medya üzerinde güç ve iktidar ilişkilerinin kapsamına giren kullanıcının varlığına odaklanmakta, yapı-fail birlikteliğinin mantığını çözümlenmede failin ağ üzerindeki kullanıcı pratiğinden yola çıkarak üretim-tüketim diyalektiğini anlamaya çalışmaktadır. Her ne kadar yeni medya üzerinde kullanıcı pratiği ya da eleştirel ekonomi politığın tabiriyle kullanıcı emeği, sömürüye açık olsa da bütünüyle yeni medya alanına kötümser ya da iyimser yaklaşmak mümkün görünmemektedir. Çünkü yeni dijital teknolojiler, sosyal ağlar, siber uzamlar ortak zenginliği yaratma noktasında uzamın baskınlığını ortadan kaldırırken, iktidar güçleriyle ilişkileri bağlamıyla da sömürünün aracına dönüşebilmektedir. Dijitalleşmenin yarattığı maddi olmayan emek pratikleri sermaye açısından emek üzerinden yeni birikim sağlarken, yaratıcı pratiklerin sermaye tarafından karşılığı ödenmeden toplanıp satılmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan, kullanıcı pratiğinin ağ sahipliği tarafından yeni birikim olarak var olması, yeni emek sömürüsü sorunsalı olarak belirmiş, internet uzamındaki özgür hareket kabiliyetinin ekonomik tabanlı örtük yüzünün sömürücü doğası üzerine daha derinlikli bakılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

## **2.2. YENİ EKONOMİ OLARAK DİJİTAL EMEK**

Küreselleşmenin kapitalizmle olan bağının merkezinde akışların birbirinden ayrılmaz hale gelişi yatmaktadır. Zaman ve mekânın yakınlaşması olgusunu meydana getiren ulaşım ve iletişim teknolojileri, sermaye ve toplumsal kimliklerin boyutuna da nüfuz

ederek küresel ölçekte iş ve yaşam olgusunu değiştirmiştir. Bu bağlamda dijital teknolojilerin yaşanan yapısal dönüşümler üzerindeki etkisinin emek-sermaye ilişkisi bağlamında eleştirel ekonomi politik iletişim çalışmalarının konusu haline gelmesi, kapitalizmin mantığını çözümlene çabası olarak değerlendirilmektedir. “Eleştirel ekonomi politik, kaynakların nasıl üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği ve hangi güç ilişkilerinin bu kaynakları şekillendirdiği ile ilgilidir” (Fuchs, 2014, s. 18). Toplumsal yaşam ve üretim arasındaki sınırın gittikçe bulanıklaştığı günümüzde dijital emeğin sorunsalı, kapitalizmin yeni üretim ve tüketim akılsallığı üzerine farkındalık yaratma çabası olarak düşünülmektedir. Dijital emek temel sorunsal olarak dijital ortamlarda kullanıcı pratiği üzerine odaklanır ve bu kullanıcı pratiğinin değer yaratma kapasitesinin kapitalist ilişkileri yeniden üretip üretmediğine yoğunlaşır.

Günümüz dünyasında dijitalleşmenin hem gündelik ilişkiler üzerinde belirleyici etkisi hem de ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesinde yapısal olarak yaygınlaşması, dijital emek pratiğinin çok boyutlu sonuçlarını meydana getirmektedir. Ursula Huws’un (2014) belirttiği gibi çağdaş kapitalizmin küresel iletişim ağı ve içerik üretim mantığı diğer toplumsal yapılarla iç içe olduğu için emek-sermaye arasındaki çelişkili sürecin meydana gelmesinde dijital teknolojilerin bütünsel mantığını çözümlenmek zordur. Çünkü yeni dijital ekonomide çok boyutlu, küresel ölçekte, üretim ve tüketimin iç içe geçtiği, mesleki üretim süreçlerinin birbirine bağlandığı bir dizi süreç belirlemektedir. Huws açısından, bu bakımdan “emeklerin birbirine nasıl bağlı olduğunu” (Huws, 2018, s. 201) çözümlenmek karmaşık, devingendir.

Bedensel ve bedensel olmayan işler arasındaki ayrımlar tasfiye edilip yeniden düzenlenirken, üretim, dağıtım ve tüketim arasındaki sınırları erirken, bazı ücretli işler ücretsiz işlere dönüşürken, yaşamın geleneksel olarak herhangi bir pazarın kapsamı dışında görülen alanlarından yeni mali faaliyetler ve yeni işler var ediyor. Metalaşma tufanında soyut somutlaşıp somut soyutlaşıyor, bu da önceden aşık görünen kavramsal kategorilere gölge düşürüyor. Karl Marx tarafından kullanılan “sınıf”, “meta” ve “emek” terimlerini de kapsayan en temel kavramlara yeni tanımlar bulmanın gerek gibi görünüyor (Huws, 2018, s. 167).

Burada kapitalist üretim, dağıtım, tüketim ilişkisinin yeni boyutlarını çözümlenmede tartışmalar çok boyutlu olarak belirlemektedir. Örneğin ücretli ve ücretsiz emek arasındaki ilişkinin analizini 1970’lerin feminist tartışmaları içinden ele alan

çalışmalar<sup>5</sup>, kadın ev içi ücretsiz emeğinin de aslında dolaylı olarak ücretli emeğin yaratılmasında belirleyici olduğunu göstermişti. Dolayısıyla ücretsiz emeğin ücretli emek üzerinde etkisi vardı. Ayrıca kapitalist gelişmenin tarihsel sürecinde, maddi olmayan üretim alanları maddi alanlarla ilişkili olarak gelişti, çeşitlendi ve karmaşık olarak birbirine bağlandı. Örneğin, “işçilerin geçimi yalnızca ücretli emeğin doğrudan sonucuyla karşılanmıyor, (kredi, özel sigorta ve emeklilik planları gibi biçimlerde) mali sistemin, (vergi ve sosyal güvence sistemleriyle parasal biçimde ve devletçe sağlanan hizmet araçlarıyla aynı olarak) devletin aracılığıyla yeniden bölüştürmesi de buna katkı” (Huws, 2018, s. 172) yapmaktadır. Bu bakımdan, dijital emek tartışmaları üzerinde de neyin ücretsiz olup olmadığı, neyin sömürü olup olmadığı da belirgin değildir. Çünkü enformasyon ve iletişim teknolojileri küresel boyutta bir dizi emeğin üretimi olarak meydana gelmektedir. Fiziki altyapıyı oluşturan emek süreçleri (donanımı meydana getiren endüstriyel üretim süreçleri), yazılımları meydana getiren soyut metaların süreçleri (dijital yazılımı oluşturan tasarım mühendislikleri), Afrika’dan, Latin Amerika’dan çıkarılan hammaddelerden, Kaliforniya’da tasarlanan yazılım süreçlerine kadar geniş bir bağlamın sonucunda meydana gelmektedir. Dolayısıyla dijital emek süreçleri, ücretli ve ücretsiz emekleri birbirine bağlamakla kalmaz, onların sınırlarını da bulanıklaştırır ve birbirine geçirir. Artık günümüzde internette ücretsiz emek faaliyeti gerektiğinde kısmi ücretli emek faaliyetine de dönüşebilmektedir. Örneğin Amazon şirketinin Mechanical Turk uygulaması, kullanıcıya basit emekleri üzerinde ücret vermektedir. Ama bu harcanan emeğin neyi tam olarak ürettiği, emek, değer bağlamı belirsizdir. Bu bakımdan çevrimiçi dijital emeğin kavramsallaştırılması geleneksel eleştirel ekonomi politik yaklaşımlarla çağdaş kapitalizmin üretim tüketim mantığını anlamada yeteriz kalmaktadır. Çünkü otonom Marksistlerin de belirttiği gibi küresel kapitalizm altında neo-liberal teknolojiler ve pratiklerin işlevi öznelliğin kurulumuyla da ilişkilidir. Teknolojik emek süreçleri hem öznelliğin sergilenmesinde hem de teknolojik yapının yeniden kurulumunda özneyi merkeze almaktadır. Kısaca özne ekonomik değer üretmekle beraber eş zamanlı olarak da kendini üretmektedir. Ayrıca,

---

<sup>5</sup> James, Selma Cinsiyet, Irk, Sınıf - Kadınlardan Yeni Bir Perspektif [Kitap] / dü. Sönmez Ayşan ve Gündoğan Sezin. - İstanbul : BGST, 2010. Selma James "kadın emeği"ni, ev içi emek, seks işçiliği, göçmenlik, annelik ve yoksulluk üzerinden ele alır. Kadınların mağduriyetini ise işçi sınıfını, muhalif yapıları ve sendikaları da kapsayacak şekilde daha geniş bir bağlam içinde tartışmaya açar.

dijital alanların politik gücü de bütünsel bir kavramsallaştırma oluşturma da yetersiz kalmaktadır.

Eleştirel ekonomi politiğin dijital emek tartışmaları miras olarak Dallas Symthe'nin "izleyici metası" (audience commodity) kavramsallaştırmasından ilerlemektedir. Kanadalı iktisat kökenli olan Smythe, 1977'de *Communications: Blindspot of Western Marxism/İletişim: Batı Marksizmi nin Kör Noktası*<sup>6</sup> başlığı taşıyan makalesi ile günümüzde kadar devam eden bir tartışmayı başlatmış ve bu tartışma dijital emek tartışmalarıyla daha da genişleyip dallanıp budaklanmıştır. "Bu çalışmasında Smythe, kitle iletişim sistemlerinin "kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimindeki rollerini" açığa çıkarmak üzere, "sermaye açısından hangi işlevi yerine getirdiklerini" ortaya koymayı amaçlamaktaydı. Smythe, buradan hareketle şu soruyu soruyordu: "Reklam destekli iletişimin kitlesel olarak üretilen meta biçimi nedir?" (Kıyan, 2016, s. 184). Smythe'nin sonradan birçok tartışmayı beraberinde getirecek iddiası şuydu: Kitle iletişim sistemleri, mevcut tekelci kapitalist koşullarda, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır; bunu ise, izleyicileri meta olarak üretilip reklam verenlere satarak gerçekleştirmektedir (Kıyan, 2016, s. 185). Kısaca Smythe açısından geleneksel medyada izleyicinin izleme pratiği değil, bütünsel olarak izleyicinin kendisi bir metaya dönüştürülerek sayısal verilere indirgenerek geleneksel medyanın değerini yaratan reklamcılara satılmasıydı. Smythe'nin bu karşı çıkışı, medyaya karşı bütünsel bir reddiyeye sebep olmakta ve ideoloji/söylem çalışmalarına karşı da eleştiri taşımaktaydı. Symthe'nin bu radikal çıkışı daha sonra Marksistler arasında ideoloji/söylem çalışmaları ile temelde ekonomi politik çalışmaları karşı karşıya getirmiştir.

Smythe'ye göre (1977:2), kitle iletişim araçları yoluyla üretilen metanın ne olduğu sorusuna öteden beri verilen yanıt, genelde, "iletiler", "imgeler", "enformasyon" ve "anlam" gibi şeylerdi. Ancak bunların hiçbiri asıl öneme sahip değildir. Smythe (1981: 11) açısından kitle iletişim sistemlerinin tekelci kapitalist dönemdeki en önemli işlevlerinden birisi mal ve hizmetlerin kitlesel pazarlamasını yapmaktır. Bu işlevin yerine getirilmesinde izleyiciler önemli bir rol oynamaktadır. Smythe

---

<sup>6</sup> Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue canadienne de theorie politique etsociale Vol 1 No (Fall/Automne 1977)

(1977: 3) buradan hareketle, iletişime dair metanın ne olduğu sorusunu tartışmalı bir adım atarak “izleyici” yanıtını verir (Kıyan, 2016, s. 190).

Smythe'nin (1977: 6) iddiasına göre, izleyiciler emek güçlerini üretme sürecinde kitle iletişim araçlarını kullanırken reklam verenler açısından iki önemli görevi yerine getirirler. (i) reklamı yapılan belirli markalara sahip tüketim ürünlerini satın almayı öğrenmek ve (ii) gelirlerini bu doğrultuda harcamak (Kıyan, 2016, s. 192). Smythe'nin bu saptamasına göre geleneksel medyada izleyici yeni bir emek gücü yaratmakta, reklam ürünleri açısından talep yaratarak kapitalist üretim ilişkisine üretken emek olarak katılmaktadır. Bu bakımdan kitle iletişim medyasının egemen olduğu tekeli kapitalist düzende, iş dışı zaman ve iş tanımı ortadan kalkmaktadır. Çünkü çalışanlar boş zamanlarında da izleyici olarak üretken emek sergileyerek üretim gerçekleştirirler. Her ne kadar yeni medyanın gelişip yaygınlaşmasına kadar Smythe'nin tezi geleneksel Marksizm içinde ideoloji, söylem üzerine çalışan kişiler tarafından bütünüyle kabul görmemiş olsa da yeni medyanın yükselişiyle kullanıcı emeğinin kapitalist koşullarda değer üretimi yaratması Smythe'nin önemini ön plana çıkarmış, yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Bu açıdan Smythe'nin ateşli takipçisi olarak Christian Fuchs yeni medya üzerinde kullanıcı emeğinin sömürsünü Smythe'den referansla oluşturmakta ve kapitalist üretimin çağdaş koşullarının dijital yüzünü Smythe'nin teorik mantığı etrafında sorunlaştırmaktadır.

### **2.3. İZLEYİCİ METASI: İÇERİK, EMEK VE KÜLTÜREL META**

Foucault sosyolojisinin iktidar analizi, merkeze özneyi alarak batı tarihinin iktidar aklını çözümlenmeye çalışmıştı. Foucault açısından, öznenin ne olduğunu, tarihsel gelişimini anladığımızda iktidarın da kendisini anlayacaktık. Yine Foucault açısından, iktidar durağan sabit olarak kendini göstermemekte, ilişkilerde ve pratiklerde var olmaktadır. Foucault'nun bu saptaması kapitalist üretim mantığının özne merkezli neo-liberal aklını yeniden düşünmeyi gerekli kılar. Nasıl ki Foucault'nun iktidar analizi özneyi merkeze alıyorsa, günümüz kapitalist üretim aklı da dijital ağlarda öznel kullanıcı emeğini merkeze alarak yeni birikim yaratmaktadır. Bu nedenle Smythe'nin “izleyici metası” teorisi, dijital emek tartışmalarına yol gösterici konumdadır. Geleneksel medya da izleyici metası olarak tarif edilen izleyicinin kapitalist sistem için ikili karakteri vardır.

Bir yandan izleyiciler reklam verenlere değer bağlamıyla satılır, ikinci olarak da izleyiciler medya yoluyla tüketim ideolojisinin yayımları maruz kalarak kapitalist tüketimle uyumlaştırılır. Bu ikili karakter daha karmaşık olmasına karşın internet ortamında da devam eder. “İnternet bu yüzden kullanıcılarının sürekli bir reklam akımına maruz bırakıldığı, en kişisel zafiyetlerini yağmalayan devasa bir sanal alışveriş merkezi gibi kurulmuştur. Çoğumuz bu hep var olan reklam mesajlarınca o kadar hapsolmuş durumdayız ki, bunların derinlemesine ne kadar sakıncalı olduğunu kolayca unutuyoruz” (Huws, 2018, s. 18).

Otonom Marksistler Virno ve Lazzarato'nun ifade ettiği gibi çağdaş kapitalizmin koşullarında artık yaşamın her anı üretimden ayrı düşünülemez duruma gelmiştir. Bu bakımdan dijital alanlarda, sosyal mecralarda kullanıcı pratiği enformasyon ve iletişim alışverişi gerçekleştirmenin ötesinde çok boyutlu sonuçları meydana getirmektedir. Fuchs'un da ifadesiyle, internet ortamına tek boyutlu teknolojik deterministik, teknolojik iyimser, teknolojik kötümser gibi bağlamlarla yaklaşılmamalı, özne yapı ilişkiselliğinin sonuçlarına çok boyutlu yaklaşılmalıdır (Fuchs, 2014, s. 49). Bir taraftan kullanıcı pratiği dijital medya iktidarları tarafından kullanılabiliriyorken, karşı güç oluşturma potansiyelini de içinde barındırmaktadır. Yine Fuchs açısından internet mecrası kapitalist sermaye için yeni değer oluşturma alanı olarak kazançlı bir alandır ve alternatif alanların varlığı da zamanla kapitalist üretim altına alınabilmektedir.

Çevrimiçi dikkatin politik ekonomisi, marka kuran ve birçok kaynağı kontrol eden büyük medya şirketlerini imtiyaz etme eğilimindedir. Huffington Post (# 92), 2005 yılında bir blog projesi olarak başladı, risk sermayesi yatırımı aldı ve böylece nispeten popüler bir site oldu. Şubat 2011'de AOL tarafından satın alındı ve böylece ana medya pazarının bir parçası oldu. Onun iş modeli reklamcılığı hedef almaya başladı. Bu örnek, alternatif çevrimiçi medyanın kolaylıkla metalaştırılabileceğini ve kapitalist işletmelere dönüştürülebileceğini gösteriyor (Fuchs, 2014, s. 62-63).

Dolayısıyla diyalektik güç ilişkisi internet ortamında beliriyor görünse de internet ortamında asimetrik güç ilişkisi sermaye iktidarları tarafından kurulmakta, internetin kullanıcı potansiyeli metaya çevrilerek kullanıcı üzerinde tahakküme neden olmaktadır. Çünkü kullanıcı emeği, gözetim merkezli iktidar stratejileriyle beşeri sermayeye dönüştürülmekte, internet alanı hiyerarşik bir örgütlenmeye sebep olmaktadır. Sonuç



olarak alternatif sesler, yeterli kaynağa ve kullanıcı gücüne sahip olamama noktasında, önemsizleşmekte ve güçsüzleşmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri, mekân ve zaman işbölümünü o kadar etkilemiş halde ki, çoğumuz için iş ve özel hayat arasındaki sınırlar içinden çıkılmaz derecede karmaşık ve pek az ilişki bunların aracılığı olmadan yürüyor (Huws, 2018, s. 200). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin bu olgusal varlığı bu nedenle, birikim oluşturma noktasında muazzam güce sahiptir. Bilgi ve iletişim teknolojileri geleneksel endüstriyel üretimin birikim oluşturma değerinden de farklılık göstermektedir. Çünkü sosyal ilişkilerin aracısı haline gelen bu alanların kontrolü iktidar güçleri tarafından yönetilmektedir. Böylece, toplumsal iletişimin niceliği ve niteliği dijital teknoloji sahipliği tarafından belirlenebilmektedir. Ayrıca kullanıcı emeğinin sayısal verilere dönüştürülerek, hem tüketim kültürünün sürdürülmesine hem de dijital sanayi imparatorluğu oluşturulmasına olanak verdiği de bilinmektedir. Dijital emeğin sömürülmesi ve çağdaş kapitalizmin yeniden üretimine neden olduğu eleştirel ekonomi politik tarafından dile getirilirken Marx, Foucault, Smythe referans gösterilmektedir. Örneğin Christian Fuchs dijital emek çalışmalarını Marx'ın eleştirel ekonomi politik teorisi üzerine kurarak dijital emeği sorunlaştırmaktadır. Fuchs açıışından bu sorunlaştırma, geleneksel altyapı-üst yapı ilişkisini de yıkar.

... Kanadalı W. W. Smythe'in Kanada'daki politik ekonomistin, 1977'de iletişimin Batı Marksizm'inin kör noktası olduğunu iddia etmesinin nedenlerinden biriydi. "Reklamcılık, pazar araştırması, halkla ilişkiler ve ürün ve paket tasarımı ile ilgili iletişimin ve ilgili kurumların kitle iletişim araçları, Marksist teoride Avrupa ve Atlantik havzası kültürlerinde bir engel teşkil ediyor" (Smythe, 1977, 1). Bu yokluk, aynı zamanda İngiliz Marksist kültür teorisyeni Raymond Williams'in Smythe ile aynı yıl, "İletişim: Batı Marksizm'in Panosu" adlı makalesini yayınlamasının nedenlerinden biri, Marksizm ve Edebiyat kitabında, Kültürel çalışma ve faaliyetin bir üst yapı olmadığını vurgulayarak. . (Williams 1977, 111). Kültür endüstrisinin önemi, bilgi ekonomisi ve bilgi çalışması, kültür ve iletişim meselesinin maddi ve kapitalizmin üretken ekonomisinin bir parçası olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Fuchs, 2016, s. 5)

Hardt ve Negri, üçlü çalışmalarında (İmparatorluk, Çokluk, Ortak Zenginlik) düşünsel teorilerini Foucault'ya dayandırarak maddi olmayan emekle yeni bir biyo-politik sürecin yaşandığını belirtirler. Bu yeni biyo-politik süreçte geleneksel sınırlar ortadan

kalkar, üretimde bilgi, enformasyon, iletişim ve duygusal alan ön plana çıkar. Bu yeni biyopolitik üretimde, ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel arasındaki geleneksel ayrımların giderek bulanıklaşır. Bu saptamanın üzerinden ilerleyen Nich Dyer-Witthford (2004) da bu yeni gelişmeyi Marx'la beraber okur. Dyer-Witthford, yeni dijital çağ küresel ölçekte çelişkiye gönderme yapar.

Bugün enformasyon otoyolu çağında, sermaye kendini bir zamanlar krize iten endüstriyel çatışmaları atlatmak ya da aşmak için kendi siber uzayının ana caddelerini inşa ediyor. Sermayenin, yüksek teknolojilerden muhalefetin tüm izlerini silmek, yeni çalışma yollarını dayatmak, daha geniş deneyim alanlarını metalaştırarak, toplumsal kontrolleri derinleştirmek ve eko-sistemlerin tahribatını yoğunlaştırmak için yararlanıldığını görmüştür (Dyer-Witthford, 2004, s. 194).

Bir başka dijital emek çalışmalarına yoğunlaşan Tiziana Terranova'ya (2000) göreyse de Web kullanıcıları Smythe'nin saptaması gibi işlenip reklam şirketlerine satılmaktadırlar. Burada ön plana çıkan kullanıcının sosyal mecralarda harcadığı zaman diliminde oluşturduğu içeriğin sayısal veriye dökülerek ticari olarak kullanılmasıdır. Terranova açısından dijital alanda kullanım pratiğinin oluşturduğu her verinin belirli ticari değer taşıdığı, bu ticari değer ise sosyal ağ şirketlerine kazanç sağladığı gerçeği oluşmuştur, bu yeni durum çağdaş kapitalizmin yeni bir sömürü ilişkisinin tezahürüdür. Bu bakımdan hem Web 2.0'de hem de diğer dijital alanlarda ekonomik gözetim kapital birikimin kalbi olarak belirir. Dolayısıyla gözetim, sermaye iktidarları açısından ekonomik bir kaygıdan dolayı devreye sokulur.

Satış sonrası aygıtlar, kredi kartı taramaları, fatura ve abone kayıtlarının diğer elektronik izleri ve doğrudan anketlerle bütünleşerek tüketici davranışlarına ilişkin kapsamlı profillerin toplanmasına olanak vermektedir. Bu veriler daha sonra, çok katmanlı hiyerarşik bir hal alan tüketim örgütlenmesinin gerektirdiği daha belirgin bir hedef kitleye yönelik demografik ve psikografik mikro-pazarlamanın temelini oluşturur (Dyer-Witthford, 2004, s. 179).

Tüm bu kullanıcı pratiğinin izleri daha sonraki pazarlama stratejileri, tüketici davranışları üzerine yapılacak çalışmalarda kaynak olarak depolanır ve kullanılır. Yönetim stratejisi mantığı etrafında örgütlenen bu gözetleme teknikleri, bir taraftan mahremiyetin ihlaline sebep olurken diğer taraftan da verilerin hem siyasal hem de ekonomik güç yapılarının yönetim aracına dönüşmesine yol açar.

## 2.4. ÜRETKEN TÜKETİCİNİN YÜKSELİŞİ

Çağdaş kapitalizmin sermaye tahlili açısından kullanıcının dijital alanlardaki emeğinin toplanıp sosyal ağ şirketleri tarafından reklamcılara satıldığını söyleyen Fuchs, sosyal ağlarda üretken aynı anda da tüketen yeni kullanıcı pratiğini sorunlaştırır. Üretim-tüketim diyalektiği bağlamında üretken tüketicinin yükselişi söz konusu olur. İngilizce’de producer (üretici), consumer (tüketici) kelimelerinin birleşimiyle bu bağlamda “prosumer” kavramı geliştirilir. Türkçeye “prosumer” daha sonra “üretkeci” olarak çevrilir. “Alvin Toffler (1980) üretkeci kavramını 1980’lerin başında tanıtmıştır. Bunun anlamı, “üreticiyi tüketiciden ayıran çizginin giderek bulanıklaşması”dır (Toffler 1980, s. 267). Toffler, üretken tüketim çağını, yeni bir tür ekonomik ve politik demokrasiye, öz-belirlenimli işe, emek otonomisine, yerel üretime ve otonom öz-üretime varılması olarak tarif etmektedir” (Fuchs, 2015, s. 151). Toffler’in bu saptaması, otonom Marksistlerin maddi olmayan emek teorisinin öznesiyle paralelik göstermektedir. Fuchs açısından ise boş zamanın ortadan kalktığı, kapitalist birikim mantığının dijital alanlarda örgütlenecek, gözetim tekniğini ekonomik birikime dönüştürme hedefiyle kullanıcı emeğinin sömürüldüğünü savlar. Dijital alana yönelik Tziana Terranova da (2000) Fuchs’la aynı fikirde olup, kullanıcı emeğini “bedava emek” olarak tanımlayarak, kullanıcı emeğinin sömürüldüğünü söyler. “Terranova ve Fuchs’un anlayışında; Web kullanıcıları, işlenip reklam şirketlerine satılan kullanıcı verisinin üretilmesine katkıda bulunur. Her verinin belirli bir çevrim içi etkinliğin ürünü (ister maddi ister gayri maddi denilsin) olduğu ve bu etkinliğin ekonomik açıdan değerli bir şey yarattığı varsayımına dayanarak, her iki teorisyen de dijital veri üretiminin bir çeşit ücretsiz ve sınırsızca sömürülen iş olduğunun sonucuna varır” (Kangal, 2017). Bu nedenle internet ortamında özellikle de sosyal ağlarda kullanıcı emeği karşılığı ödenmemiş emek olarak tanımlanır ve sosyal ağ sahiplerinin ücretsiz işçilerine dönüşen kullanıcılar, şirketlerin muazzam derecede maddi kazanç sağlamalarına katkı sağlarlar. Hem Fuchs’un hem de Terranova’nın bu saptaması günümüzde sosyal ağların maddi kazançlarının niceliği üzerinden düşünüldüğünde tutarlı görünmektedir.

İnternet prosumer metalarının sömürülmesi, oyunla emek arasındaki sınırların bulanıklaştığı ve oyun emeğinin sömürülmesinin yeni bir ilke haline geldiği kapitalizm

aşaması için bir ifadedir. Sömürü eğlenceli görünme eğilimindedir ve boş zamanların bir parçası olur (Fuchs, 2014, s. 122). Eleştirel ekonomi politik çalışmalarda “üretkeci” emeğinin sömürüsü üzerine kavramsallaştırmalar, internetin ortak zenginliği yaratma karakterinin dönüşümünü hedefler. Üretkeci, eğer kamusal, ticari kaygı üzerine kurulmamış sosyal ağlarda varlık gösteriyorsa kullanıcı pratiği sömürüye karşı bir güç oluşturma potansiyelini içinde barındırır. Çünkü internetin doğası, ticari kaygı olmadan ortak kamusal alanların yaratılmasını, küresel ölçekte eşitsizlik yaratan enformasyon alanlarının simetrik inşasını mümkün kılar. Fuchs açısından bu ortak ticari kaygı gütmeyen kamusal alanlar sosyalist bir proje olarak işler ve bu mecraların kapitalist sermaye tarafından ele geçirilmesine karşı korunmalıdır. “Sosyalist İnternet politikalarının bir stratejisi, ticari olmayan, kar amacı gütmeyen İnternet platformları oluşturmak ve bunları desteklemektir. Başarılı, kar amacı gütmeyen İnternet platformları oluşturmak imkânsız değildir, örneğin reklamsız, ücretsiz erişim sağlayan ve bağışlarla finanse edilen Wikipedia örneği” (Fuchs, 2014, s. 173).

## **2.5. İNTERNET VE SINIRSIZ METALAŞMA**

Çağdaş birikim yaratmanın cazip alanı internet mecrası, içerimlediği her şeyi sınırsız metaya çevirme gücünü içinde barındırmaktadır. Geleneksel üretim-tüketim ilişkisini aşan internet mecrasında üretim-tüketim mantığı zamanı ve mekânı yerinden etmektedir. Metalaşmanın maddi olmayana doğru genişlemesi, kullanıcı pratiğinin sosyal ağ şirketleri tarafından zapt edilerek birikim değerine dönüştürülmesine yol açmıştır. Maddi olmayan emek üzerinde büyüyen sosyal ağ şirketleri ülkelerarası eşitsizliğin de yeniden sürdürülmesine neden olmaktadır. Çünkü dünya ölçeğinde, büyük internet şirketleri başta Amerika olmak üzere batılı gelişmiş devletlerin içinden dünyaya yayılmakta, tüm dünyadan elde ettikleri gelirleri kendi ülkelerine çekerek, hem ülkelerarası asimetrik ilişkilerin sürdürülmesinde aracı olmakta hem de küresel sanal metalaşmaya neden olmaktadır. İnternet mecrasındaki metalaşma, geleneksel metalaşmanın insan üzerindeki baskısının ötesi geçmektedir. Geleneksel metalaşma sürecinde, metalaşma belirli ihtiyaçlardan dolayı tüketilerek sonlandırılmakta iken, internet mecrasındaki metalaşmaların sayısal verilere indirgenmesi sonsuz derece kullanımını olanaklı hale getirmektedir. Emeğin yaratıcı ve iletişimsel pratikleri, sanal

mecralarda toplumsal fabrikanın sınırlarını sınırsızlaştırırken aynı anda da çağdaş medyanın değişen sınırları üzerine belirsizliği de yaratmaktadır. İnternet mecraları hem ideolojik hem de ekonomi politik bağlamda yönetici, iktidar kadrolarının hegemonik aracına dönüşerek geleneksel medya gibi benzer çıkarların oluşmasına neden olurken daha heterojen iktidar alanları da yaratarak iktidarın belirsizliğini de neden olmaktadır. Çünkü internet mecrası, kullanıcı üzerinde hem biyo-politik iktidar oluşturmak hem de onları sınırsız metaya çevirerek öznellik etkinliklerini sömürmektedir. Yeni biyo-politik akıl olarak birikimi yaratan merkezsiz ve mekânız siber panoptikon teknikleri geleneksel kapatma mekânları gibi çıplak olarak görünmemektedir. Bu bakımdan akışkan, belirsiz panoptikona karşı da direniş sergilemek güçsüzleşmektedir.

Kapitalist medya zorunlu olarak reklamcılığın, metalaştırmanın ve ideoloji alanlarının aracıdır. Reklam ve kültürel metalaştırma, ekonomik kar birikimi için insanları bir araç haline getirir. İdeoloji, sermaye ve metalar sistemine olan inancı, insanların nesnelliğine aşlamayı amaçlar (Fuchs, 2015, s. 123). Tüm bu ideoloji ve metalaştırma süreci, kapitalizmin ötesine geçmeyen, onu sorgulamayan, yerleşik yapılara başkaldırmayan, asimetric toplum ilişkilerinin devamlılığına inanan bireysel kimliklerin ve eylemlerin devamlılığını sağlamaktır. Dolayısıyla, internet mecrası liberal bakışlar tarafından ifade edilen iyimser alternatif kamusal alan, katılımcı kültür, küresel iletişim yaklaşımların ötesinde sınırsız metalaştırma gücüne sahiptir. Otonom Marksistlerin 1970’li yıllarda İtalya’da değişen üretim ve tüketim ortamı üzerine geliştirdikleri “toplumsal fabrika” tanımlaması, günümüz internet mecrası için güçlü tanımlayıcı özelliğe sahiptir. Artık üretim, ücretli emeğin alanıyla sınırlandırılmamakta, günlük hayatın pratiğine doğru genişlemektedir. “Ticari sosyal medyanın sermaye birikiminin sırrı, hedefli reklamcılığa satılan veri metalarını üreten ücretleri ödenmemiş çok sayıdaki işçiyi harekete geçirmesidir. Bu işçilerdir ki, muazzam miktarda, tamamen karşılığı ödenmeyen çalışma saatleri içindedir” (Fuchs, 2015, s. 163). Dolayısıyla yeni sermaye aklı, birikimi elde etmek için, ücretsiz emeğin yaratılması için stratejiler geliştirir, sınırsız metalaştırmanın devamlılığı için muazzam derecede sosyal mecralar, cazip kılınma noktasında sürekli içerik ve ağ mimarisi bağlamında güncellenir. Yenilik stratejisi, gelişim, ticari sosyal medyaların yönetim stratejileri içinde öncelik taşır.

Sınırsız metalaştırma noktasında, ticari sosyal ağlar ücretsiz emeğe kendilerini bağlayarak, karşılığı ödenmemiş emeğin kapsamını genişletmektedirler. Geleneksel medya için “Jhally (1987, 83) “seyretmek, fabrika emeğinin bir uzantısıdır” der ve oturma odamızın günümüzdeki fabrikalardan bir tanesi oluşunu savunur” (Fuchs, 2015, s. 167). Günümüzde bu yaklaşıma sosyal medya alanı da eklenmektedir. Sosyal medya alanlarında gezinmek, sohbet etmek, yalnızlığı hafifletmek, iletişim kurmak, sosyal sermayeyi arttırmak gibi faaliyetler, fabrika emeğinin bir uzantısına dönüşmektedir. “Clever’a göre (2000, 123) sermaye, “bütün boş zamanı” veya serbest zaman faaliyetlerini (...) kendi ilgi alanına göre şekillendirmektedir” (Fuchs, 2015, s. 169). Dolayısıyla bu olgu bizi tekrar Foucault düşüncesine götürür. Foucault’nun liberal kapitalist akılsallık için belirttiği özgürlük tanımlaması, sosyal mecralar için ifade edilen alternatif bağlamı sorunlaştırır. “Liberalizm özgürlüğü kabul eden değildir. Onu her an inşa etmeye, ortaya çıkarmaya, üretmeye niyet edendir. Ve bu üretim tabii ki beraberinde (çok çeşitli) yaptırım ve sorunları getirir” (Foucault, 2015a, s. 55-56). “Verilerin metalaştırılması karşılığında Facebook ve Twitter, kullanıcılarına iletişim araçları sağlar. Bu araçlar, kullanıcıların kişisel verilerine erişim ve bu verileri metalaştırma imkânını şirketlere bağışlaması karşılığında sağlanan aynı yardımlar olarak değerlendirilebilir” (Aktaran: Duman ve Özdoğan, 2018, s. 80). Bu nedenle, liberalizm akılsallığı etrafında yüceltilen internet alanının sermaye yüzü görmezden gelinmektedir. Ticari bağlamda kurulan tüm internet mecraları metalaşma amacı taşırlar. Yalnız Fuchs’un da altını çizdiği gibi ticari kazanca bulaşmamış mecralar da vardır.

Üretkeçilerin sosyal medyadaki çalışmalarının tamamı metalaşmış değildir (tıpkı izleyicilerin bütün çalışmalarının metalaşmış olmaması gibi). Ticari olmayan, kar amacı gümeyen (Wikipedia veya Indymedia, Alternet, Democracy Now!, Open Democracy, Wikileaks gibi alternatif çevrimiçi haber medyası veya sivil toplum örgütlerinin sosyal medyayı kullanımları gibi) projelere içerik, ilgi veya yorum sağlayan çalışmalar, kullanım değeri (alternatif haberler, eleştirel söylemler v.) yaratılmasına yardım etme açısından çalışmalardır, ancak bu çalışma, metalaşmış olmayan çalışmadır, sömürülemez, mücadele değeri yoktur ve kar üretmez (Fuchs, 2015, s. 181).

## 2.6. WEB 2.0 ESNEK EMEĞİN RETORİĞİ

Yeni dijital teknolojiler kısaca İngilizce Information and Communication Technologies (ICTs), Türkçe'ye enformasyon ve iletişim teknolojileri olarak çevrilen alanlar için, çoğunlukla hayatı kolaylaştırdığı, üretim faaliyetlerini hızlandırdığı, küreselleşmeyi yarattığı, ulus devletleri önemsizleştirdiği, zaman ve mekân baskısını ortadan kaldırdığı gibi olumlu yaklaşımlarla teknolojik iyimserlik, yüceltme yapılmaktadır. Oysa enformasyon ve iletişim teknolojileri çok yönlü küresel ölçekte bir endüstriye sahiptir. Yazılım ve donanım bağlamında birçok süreçten geçtikten sonra kullanıma hazır hale gelmektedir. Dolayısıyla dijital teknolojiler için ifade edilen kullanıcı emeğinin yanında yazılım ve donanımları yaratan bir dizi emek süreçleri de mevcuttur. Sosyal medya platformlarının ve altyapılarının oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi kapsamında dünyanın dört bir tarafında sürdürülen emek süreçleri dijital emek olarak ifade edilmektedir. Dijital emeğin bu çok yönlü, küresel dağılımı da dijital alanın emek üzerindeki belirlemci işlevi üzerine çok boyutlu düşünmeyi zorunlu kılar. "Bu açıdan bakıldığında Fuchs aslında dijital emeğin tanımına; cep telefonlarında ve bilgisayarlarda kullanılan madenlerin Afrika'da kölelik koşullarında çıkarılması, uzak doğudaki montaj sanayiinde çalışanlar, çağrı merkezi çalışanları, silikon vadisindeki koşullar, Hindistan'da yazılım geliştirme ve sosyal medyada kullanıcı emeği gibi birçok farklı alanı ve çalışanı kapsadığını söylemektedir" (Unal Miçooğulları, 2018, s. 12). Dolayısıyla, Web 2.0 için öne sürülen esnek üretim gibi iyimser yaklaşımlar, bir dizi emek sürecinin yaşadığı sömürü, baskı gerçekliğini de gizler. Bu bakış açısı ağaca bakıp ormanı görememek metaforunu hatırlatır.

Fransız düşünür Paul Virilio Hız ve Politika (1998) çalışmasıyla savaş ve savaş teknolojilerini tarihsel bağlamda çözümlenmeye çalışırken, savaşların ekonomik aklını teknolojik gelişmelerin yarattığı hız olgusuna dayandırır ve Virilio açısından tarihsel olarak teknolojik hızın ilerlemesi sömürünün ve yıkımların merkezi motoru olarak işlev görür. Virilio açısından hız, eşitsizliği yaratmakla beraber, yıkımları da getirir. Çünkü uluslararası mücadelede hız noktasında en iyi geliştirilmiş silahlar tarihin seyrini değiştirmiştir ve hızın gücünü keşfeden onu ilerleten uluslar sömürü ve tahakkümü meydana getirmiştir. "Gerçekte, tarih silah sisteminin hızında ilerlemektedir" (Virilio,

1998, s. 70). Virilio'nun hız noktasındaki tespiti bizi yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri üzerine de düşünmeye sevk eder. Günümüzde uluslararası mücadele, silah sisteminin hızının yanında iletişimin hızını da kendine bağlar. Bu nedenle, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde hızı meydana getiren esneklik, küresel eşitsizliğin sürdürülmesinde aracıdır. Dijital teknolojilerle esneklik sadece üretim süreçlerini kolaylaştırılmaz. Hızın kontrolünü geliştiren ve elinde bulunduran küresel güçler için de sömürü ve tahakkümü meydana getirir. Örneğin Snowden vakası, bu gerçekliği kanıtlamıştır. Hızlı ve güçlü teknolojilere sahip olan ABD küresel olarak enformasyon ve iletişim teknolojilerinin içerik dolaşımı üzerinde panoptikon gücü yaratmıştır (Greenwald, 2014).

Hız ve esneklik, enformasyon bombasının yaşanması neden olmakta, hakikat sorunsalı da yaratmaktadır. Bu enformasyon bombası ya da patlaması yeni dijital teknolojilerle hayatı sarmalamakta, post-truth<sup>7</sup> çağın yükselişine hızlandırmaktadır. Hızın ve esnekliğin yarattığı sınırsız enformasyon yaratma gücü, Baudrillard saptadığı gibi “gerçekliğin can çekişmesine” (Baudrillard, 2015) neden olmaktadır. Yine Virilio'nun alegorik tabiriyle “dünyanın sonu su baskınlarıyla değil, ses ve görüntü dalgalarıyla gelecektir belki de” (Virilio, 2003, s. 30). Çünkü yeni medyayla başlayan yeni enformasyon çağı, anlamları, bakışı, benliği, siyaseti, ekonomiyi, uluslararası dengeleri geleneksel olandan koparmakta, klasik teori ve analizleri alt üst etmektedir. Artık sembolik anlamların üretilmesinde, ekonomi politik süreçlerde herkes oyuncudur. Siber alan, boş zamanın geçirildiği bir mecra olarak ifade edilemez, ekonomi politiğin, uluslararası dengenin, toplumsal karakterin belirleyici gücü olarak işlev görür. Uluslararası sınırları aşındıran, sermayeye akışkan gücü kazandıran, özne ve toplumsal üzerinde dijital sermaye iktidarları tarafından sömürülme yolu açan, dijital düzende, dolaşımda olan her sembolik gösterge meta değeri taşır. Bu nedenle mücadelenin ve sömürünün belirli bir sınırı ortadan kalkar. İçerisi ve dışarıyı diye bir durum söz konusu

<sup>7</sup> **Oxford Dictionaries**, İngilizce'de 2016 yılının kelimesi olarak ‘post-truth’u seçti. ‘Post-truth’ bir sıfat olarak, ‘nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu’ şeklinde tanımlanıyor. Türkçe’ye ‘gerçek-ötesi’, ‘gerçek-sonrası’ ya da ‘post-olgusal’ şeklinde çevirmek mümkün.

‘Post-truth’ kelimesindeki *post* ön-eki, bu spesifik kullanımında, genel kullanımının aksine ‘bir olay ya da vak’adan sonra gerçekleşen’ anlamında değil, ‘önüne geldiği kavramın artık önemsiz ya da gereksiz kabul edildiği bir zaman ait’ manasında kullanılıyor. Yani, ‘post-truth politics’ dediğimizde, ‘doğruların, hakikatlerin, olguların önemini yitirdiği bir dönem’den bahsetmiş oluyoruz.

(Kaynak, <https://teyit.org/yilin-kelimesi-post-truth-nedir/>)



değildir. Hayatın bütün anı biyo-politik enformasyon yolu ile gözetim ve kontrol altındadır. Yeni biyo-politik sürecin oluşmasında ve emeğin yeni denetiminde internet ortamının içsel mantığı, emeğin değerini küresel ölçekte boyunduruğu altına sokmaktadır.

## **2.7. EMEK DENETİMİ OLARAK TEKNO REJİM**

Batı Aydınlanmasının temel vaadi, özgür, kendi kaderi üzerinde öz iradeyi harekete geçiren, geleneksel dogmalardan ve baskılardan azade olmuş, varlığının öznesi olarak hareket eden düşünceyle ışıktandırılmış insan tasavvuruydu. Bu ideal tasarım, insanın kendi eliyle yarattığı gelecek projesini temsil ediyordu. Gelişim, ilerleme, daha iyiye doğru yol alma bu bağlamda arzulan izlek olarak düşünüldü ve tasarlandı. Lakin bu proje eleştirel düşünce tarihi içinde, ifade edildiği gibi sekteye uğramıştır. Adorno ve Horkheimer'in (2014) da Aydınlanma'nın Diyalektiği kitabındaki temel savları da Aydınlanma projesinin başlamadan çöküşü üzerinedir. Aydınlanma ilerleme noktasında akli rehber almış, akla olan inanç dünyevi kurtuluşun anahtarı olarak tasarlanmıştır. Adorno ve Horkheimer açısından Aydınlanma anlayışı yeni totaliter düşünce anlayışları ve yeni mitolojik olguları yaratmıştır. Kısaca Aydınlanma mitolojiden kaçmayı vaat ederken özneyi yeni mitolojik dünyalara sokmuştur. "Aydınlanmanın diyalektiğinde araçlar amaçları kendilerine bağlı kılmış, doğa üzerindeki tahakküm insan üzerindeki tahakküme dönüşmüş ve üretici güçler yıkıcı güçlere dönüşmüştür. Teknobilimsel güçleri sayesinde sonsuz arzular yaratıp bunları doyuran sermaye, Marcuse'un "tek boyutlu insanı", sistemin sınırları dışında düşünemeyen hatta algılayamayan bir özneyi yaratacak kadar kapsamlı bir denetim kurmuştur" (Dyer-Witthof, 2004, s. 75). Yeni bir uyanma iktidardan bağımsız değildir. "Öznenin uyanışı, erkin tüm ilişkilerin temel ilkesi olarak tanınması pahasına elde edilir" (W. Adorno, ve Horkheimer, 2014, s. 26). Aklın ideal toplum reçetesi olarak önderlik tahtı, eleştirel ekonomi politığın de merkezi olarak üzerinde durduğu, üretim ve üretim ilişkilerinin hiyerarşik dönüşümü üzerine ortaya çıkan sınıfsal toplumun sömürü ilişkilerini kurumsallaştırmasıdır. Kısaca, Aydınlanmanın özgürlükçü akli, araçsallaşarak iktidar güçleri için modern yönetimin akli olarak mutasyona uğramıştır.

Aydınlanma projesinin çöküşü, akla olan inancın araçsallaşarak öncelikle doğa üzerinde sonrasında da toplumsal insan varlığı üzerinde yarattığı tahakküm ve yıkım, bilimin sermayenin hizmetine sokulmasının neticesi olarak belirmesidir. Bu bakımdan tarihsel olarak bilimin sermayenin boyunduruğuna koşulması, emeğin de uysallaşmasına, boyun eğdirilmesine neden olacaktır. Aydınlanma ve sonrasında modernite projesi akıl çağı olarak tahayyül edilse de bu akıl çağı, hiyerarşik toplum örgütlenmesinin hızını arttırmıştır. Klasik Marksizm açısından emeğin uysallaşması, bilimsel gelişmenin ortaya çıkardığı icatların emeği vasıfsız ve değersizleştirilmesi üzerinedir. “Marx’a göre, “1830’dan beri yapılan icatların tümünün amacının, işçi sınıfının isyanına karşı sermayeye yeni silahlar sunmak olduğunu yazmak mümkündür” (Dyer-Witheford, 2004, s. 7). Engels modern makinelerin gelişmesiyle “Üretici güçlerin kendilerinin... sermaye karakterinden kurtulmak için... artan bir güçle bastırdığını” yazmıştı (Dyer-Witheford, 2004, s. 59). Bu bakımdan teknolojik gelişmeler, liberal kapitalist toplumsal yapıda yeni birikim oluşturma mantığı etrafında örgütlenmektedir.

Üretim noktasında ekonomik temelin üstyapıyı belirlediğini öne süren klasik Marksist mantığı örtük bir biçimde izleyen otonom Marksistler şirketlerin iletişim endüstrileri üzerinde egemenlik kurarak bilinci ve toplumsal sembolik iletişimi kontrol ettiklerini öne sürmüşlerdir (Virno, 2013). Otonom Marksistler açısından, 1970 sonrası İtalya’da ekonomik ve politik bağlamda meydana gelen değişimler, klasik mücadele, teori yürünge üzerine yeniden düşünmeye yol açmıştır (2005). Özellikle Negri, günümüz kapitalist aklın küresel ölçekte dev enformasyon akışı üzerinde genişleyen üretim istencine yoğunlaşmıştır. Otonom Marksistler açısından kapitalist yatırımın yeni alanı enformasyon ve iletişim teknolojileri sadece kapitalist tahakküm aracı olarak işlememektedir, anti-kapitalist mücadelenin de kaynağı olarak belirmektedir. Bu bakımdan enformasyon ve iletişim teknolojileri, yeni politik özne için direnişin kaynağı olarak otonom Marksistler tarafından kucaklanır. Oysa enformasyon ve iletişim teknolojilerinin tarihsel seyrinin günümüze ulaşmış hali, otonom Marksistlerin ifade ettiği gibi, direnişi ve mücadeleyi genişletmemiş, bizzat yeni birikim aklı olarak dijital teknolojiler, toplumsal kırılmayı, sınıfsal uçurumu, tahakküm ve yeni gözetim olgusunu yaratmıştır. Ayrıca yeni dijital teknolojiler, iş-boş zaman, fabrika-ev arasındaki ayrımı da bulanıklaştırmış, yaşamın bütünselliğini sermaye çıkarına koşulması için uygun,

kullanılır hale getirmiştir. Küresel dijital akışlar, kullanıcıyı gözetimin nesnesi indirgemiş, Dallas Smythe'nin ifadesiyle "izleyici metası", "kullanıcı metasına" dönüşmüştür. Kısaca dijital akışlar, enformasyon ve iletişimin ötesine geçmiş, mecranın madenine dönüşmüştür. "Bu dijital akışlar "sanal şirketler" tarafından otomatik makineleri envanter sistemleriyle bileştirmek, tüketicilerin zevk ve alışkanlıkları hakkında veri toplayıp biriktirmek ve yeni pazarlama fırsatları yaratmak bu etkinlikleri hızla dağıtırken küresel ölçekte koordine etmek için kullanılıyor" (Dyer-Witthford, 2004, s. 183). Onlar somun ve civata üretmezler; sosyal ve politik bir dünya yaratırlar (Bagdikian, 2016, s. 11). Bu bakımdan, enformasyon ve iletişim teknolojileri, dijital teknolojiler özünde iktidar güçlerinin, sosyo-politik yönetim aygıtı olarak düşünülmelidir. Günümüzde küresel ölçekte enformasyon ve iletişim teknolojilerini elinde bulunduran büyük şirketler, yeni birikim sahası yaratmak için, sanal uzamda yatırım alanları oluşturmaktadırlar. Ortak zenginliğin mecrası internet, tüketim kültürünün reklam ideolojisiyle istila edilmektedir. "Enformasyon ve eğlence sektörünün devleri, benzersiz Pazar fırsatları görüyorlar. Telefon, kablo, video ve yazılım şirketleri İnternet'te film, kumar, ücretli bilgisayar oyunları ve enfo-reklam ürünleriyle siber uzayı sömürgeleştirmeye hazırlanıyorlar" (Dyer-Witthford, 2004, s. 185). Sermaye, internet alanının otobanlarını, enformasyon akışlarını, kendi çıkarı doğrultusunda inşa etmekte, yüksek teknolojileri kontrol ederek toplumsal muhalefeti etkisiz kılmak, emek üzerinde kontrol sağlamak, sembolik iletişimi ve ortak paydaşmayı metalaştırmak için teknolojik iyimserliği desteklemektedir. Teknolojik araçsallaşma yükseltilmekte, iktidarlara olan bağı gizlenmektedir. "Teknolojik rasyonellik iktidarın haklılığının ortadan kaldırmaktan çok onu korumaktadır ve aklın araçsalcı ufku rasyonel türde totaliter bir toplumu açıklamaktadır" (Aktaran: Çoban, 2016, s. 116). İktidarın teknolojik alanı da kullanarak güçlenmesi, teknojinin temel belirleyen olduğu, iletişimsel alanın da totaliterleşmesini beraberinde getirmektedir (Çoban, 2016, s. 116). Yeni teknolojik rejimler, iş ve emeğin görünürlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Sömürünün görünürlüğü azaldıkça, tahakkümün ve yabancılaşmanın da şiddeti artmaktadır. "Akışkan, hareketli çıplak bir ortam" (Dyer-Witthford, 2004, s. 249) siber alanda herkesi ele geçirmekte, şirketlerin birer örtük işçisine dönüştürmektedir.

## 2.8. UZAM, ZAMAN VE İLETİŞİM İLİŞKİSİNDE YENİ BİRİKİM

Modern iktidarın tarihsel seyri içinde, rasyonelleşme toplumsal ortak yararı inşa etme üzerine ilerlememiş, yönetim aygıtı altında sınıfsal ayrışmanın işlevsel ereğine hizmet etmiştir. Modernleşmeyle beraber, üretim ve üretim ilişkilerinin rasyonelleştirilmesi emek denetimi ve yönetimi üzerinde tahakküm aklını yaratmış, panoptikon akılsallığı toplumsal bedenin tümünü saran konuma sokulmuştur. Yönetimsellik akli olarak panoptikon, modern tarihin ulus sınırları içinde hareket etmiş, pasif emeği iş hayatına kazandırmak, emek üzerinde disiplin sağlamak, verimliliği arttırmak amacı taşımıştır. Foucault'nun tespitiyle batının modern tarihinde panoptikon, uluslar bazında kurgulanmış ve uygulanmıştır. Günümüzde ise küresel bir panoptikon, uzam ve zamanı, gerçeklik ile siber olanı birbirine geçirmektedir. Panoptikonun küreselleşmesi, üretim ve üretim ilişkilerini dönüşüme uğratarak ulusların sınırını aşan yeni birikim süreçlerini yaratmıştır. Küresel alanı boydan boya saran, yeni iletişim akli, hayat üzerindeki panoptikon kontrolün kapsamını derinleştirmiş, akışları kontrol eden İmparatorluk güçleri için yönetimin sihirli değneğine dönüşmüştür.

Bentham'ın "Panoptikon" metninde de görüldüğü üzere çalışma yaşamının düzenlenmesi ile ilintilidir, bu anlamda işçiler üzerindeki denetim ve gözetimin sağlanması iktidar için iş yaşamına eklenmiş, yeni teknolojilerin gelişimiyle birlikte gözetim biçimleri gelişmiş ve gözetim iş yaşamının en etkin öğelerinden birisine dönüşmüştür. Kapitalizmin işçi üzerindeki denetimi öncelikle işyerlerinde başlar ve sonrasında emekçi sınıfların tüm yaşam alanlarının denetimi ve gözetimi ile yaygınlaşır (Çoban, 2016, s. 111)

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri, küresel ölçekte uzam ve zamanı tarihsizleştirerek, sermayenin görünmeyen yüzü olarak sömürüyü sınırsızlaştırmaktadır. Artık yönetim aygıtı olarak geleneksel mekânsal yöntemlerin kullanılmasının ötesine geçilmiştir. Mekânı, mimariyi düzenlemek, yönetimsel olarak tasarlayıp nüfusu yönetmek, kitleleri üretim sürecine kazandırmak için, geleneksel yöntemlere ek olarak siber alanın potansiyelinden istifade de istifade edilmektedir. Siber alanlar yolu ile uzam ve zamanın sıkışması, küresel iktidarların gerçekliğini yaratmış, yeni emperyalist sömürü ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. "Yeni emeryalizm sürecinde teknolojinin gelişmesiyle birlikte, her şeyi bilen (omniscience), her yerde olan (omnipresenet) ve her şeye gücü yeten (omnipotent) iktidar giderek bir gerçek haline

gelmekte, iktidarın kurgusunun baskı ve rıza ile toplumun gerçekliği haline getirildiği bir süreç yaşanmaktadır” (Çoban, 2016, s. 117). Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin sermaye açısından küresel ölçekte akışları mümkün kılması, sermayenin pasif emek alanlarına yayılma istencini kolaylaştırmıştır. Pasif emek alanlarında kolektif aklın ve örgütlenmenin olmadığı, emek gücünün ucuz olduğu yerlere yatırım yaparak küresel bir yoksunlaştırma, yoksullaştırma, sermayenin yönetim aklına eklenmiştir.

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileriyle sermayenin uzam ve zamanın niteliğini belirlemesi, “Mosco’nun Marx’ın Grundisse’ine atıfla “kapitalizmin zaman ve mekanı ele geçirmesi” (Chevron, 2014, s. 67) aklının yeni tezahürü olarak belirmektedir. Zamanı ve mekanı sömüren, küresel türdeşmeyi egemen güçlerin çıkarına doğru genişleten kültürel emperyalizmin aracı olarak enformasyon ve iletişim teknolojileri kültürel pratikleri türdeşleştirerek kültürel yozlaşmaya da neden olmaktadır. “Kültür emperyalizmi tezi...Oliver Boyd-Barrett’in formüleştirdiği üzere (1977), teknolojik ihracatı, kapitalizmin ihracatı ve içeriğin ihracatı olmak üzere üç düzeyde işlediğini öne sürmektedir” (Mutlu, 2016, s. 154). Bu bağlamda günümüzde yeni enformasyon ve iletişim teknolojileriyle büyümeyi ve ilerlemeyi hedef alan geri kalmış ülkeler, Kaliforniya ideolojisinin (Barbrook ve Cameron, 1995) küresel stratejik sömürü aracına dönüşmektedir.

Uzam ve zamanı alt üst eden yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin küresel boyuttaki işlevine yönelik liberal çalışmalar katılımcılık, küresel demokrasi, şeffaflık, ekonomik eşitlik bağlamıyla olumlanmaktadır (Jenkins: 2016, Pavlik: 2013, Castells: 2013). Çoğunlukla liberal kapitalist perspektiften yapılan bu çalışmalar, küresel güç ve iktidar ilişkilerinin, kapitalist yeniden üretim ve yapılanmanın çok boyutlu koşullarını göz ardı etmekte, kültürel pratikler ve cılız alternatif hareketlerin yeni medya kültürel kullanım pratiklerine odaklanmaktadır. Oysa nasıl ki tarihsel momentler olarak buhar gücü, elektrik, içten yanmalı motor kapitalist üretim ve tüketimin niteliğini değiştirmişse, yeni dijital teknolojiler de çağdaş kapitalist ruhun dönüşümüne neden olmuştur. Dolayısıyla, internet mecrası kapitalist aklın ereklerine göre uzam ve zamanın şekillendiği, yatay ve dikey ağlar yoluyla iktidarın kendini egemen kıldığı akışkan dünyadır.

Her ne kadar alternatif alan için bir kaynak oluştursa da internet mecrası, doğası gereği demokratik değildir ve demokrasinin aracı olduğu söylemi bir mitem ibarettir. “Saldırıya açık bir teknolojiye bağımlı hale” (Dijk, 2018, s. 15) gelmek, özel hayatın gizliliğini, mahremiyeti, özel alanı iktidar yapılarına ışıklandırarak, iktidardan kaçışı güçleştirmektedir. “İnternet doğası gereği demokratik değildir. Hem demokratik hem de otoriter hükümetler İnternet’i kontrol etmeye çalışmaktadır. Sosyal medya araçları da demokratik devrimlere neden olmayacaktır” (Dijk, 2018, s. 193). Otoriter rejimler, interneti toplumsal kontrol aracı olarak kullanmakta, uzam ve zamanda hegemonya aklına kolaylıklar sağlamaktadır. “Geniş kaydetme kapasitesi, takip edilebilirlik, insanların ve davranışlarının sürekli görünebildiği ve bunlara erişebilme, biyometrik verilerin de bütünleşmesiyle birlikte enformasyonel, ilişkiyel ve fiziksel mahremiyetimize derinden etki etmektedirler” (Dijk, 2018, s. 193). Bu bakımdan, internet demokrasiye zarar veren güçlü mekanizma olarak işleyebilmektedir. Ayrıca “enformasyon bombasına” neden olan internet mecrası, sınırsız gönderiler, paylaşımlar içinde alternatif seslerin boğulmasına neden olmaktadır. “İnternet’te konuşmak kolaydır ancak sesini duyurmak o kadar da kolay değildir” (Aktaran: Dijk, 2018, s. 65).

## **2.9. DIşLAşTIRICI METALAşMA**

Siber alan üzerine özne, toplum, cemaat merkezli çalışmaları değişen, uzam ve zaman yarattığı yeni sosyo-kültürel büyüyü anlamaya çalışa dursun, şiirsel metalaşma siber alanda gezegeni boydan boya kaplamaktadır. Kimlik örüntülerinin ve pratiklerinin psikolojik, toplumsal mantığının siber alan ilişkisiyle girdiği dönüşümlerin anlaşılmaya çalışıldığı etnografik, içerik analizi çalışmalarının yanında eleştirel ekonomi politiğin odak noktası yeni öznellik ve iletişim pratiklerinin arkasında yatan “...yeni iletişim teknolojilerinin gelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve politik doğuş koşulları, uluslararası güç dengeleri içinde oynadıkları rol, az gelişmiş ülkelere girişi ve bu ülkelere nasıl ve kimler tarafından, ne pahasına kullanılıyor oldukları konularının eleştirel analizi” (Aktaran: Başaran, 2005 s. 33) sorunlaştırılır. Bu bakımdan eleştirel ekonomi politik interneti yapısal işleyişi gereği eşitlikli görmez. Bu açıdan siber alan insanlığa eşitlikçi, tarafsız bakmamaktadır. Neticede, internet alanı şirket mantığı bağlamıyla çalışır, katılımcılar, hizmet karşılığı ücret öder ve siber uzamın labirentlerinde iktidar

yapılarının oltalarında ava dönüşürler. Hem bireysel düzlemde öznellik pratiği hem de sanal cemaat toplulukları olarak yeni iletişim pratikleri toplumsal gerçekliği çevreleyen sembolik dünyayı yerinden etmektedir. İnternet uzamındaki toplumsalı yaratan yeni sembolik gerçekliğin arkasında iktidar maskeleri yeni toplumsal formasyon katmanları yaratmaktadır. Dolayısıyla internet alanı her ne kadar toplumsal yapı ve kültür üzerinde hem sembolik iletişimi şekillendiriyor hem de buna bağlı olarak kimliklerimizi yeniden kuruyorsa da “iktidar ve kültür arasındaki ilişkiyi” (Downing ve diğerleri, 2017, s. 41) yeniden düzenlemektedir.

“Ticarileştirilmiş kitle kültürü ve muhalif kültürlerle” (Downing ve diğerleri, 2017, s. 39) kesişim internetin doğasında vardır. Foucault’nun da tespitiyle nerde bir iktidar stratejisi varsa orada da direniş ve mücadele vardır. Kısaca iktidar ve direniş birbirini dışlamaz, birbirini içerimler. Bu bakımdan, internet alanı için özgürleştirici pratik vurgusu iktidardan bağımsız düşünülmemelidir. Çünkü iktidar varlığını direnişle olan bağıyla yaratmakta ve sürdürmektedir. Bir bakıma direniş iktidarı belirlemektedir. Dolayısıyla internetin karakteristik özelliğinin eleştirel ekonomi politik çalışmalarla sistemli, bütüncül, tarihsel yaklaşım mantığı etrafında ele alınması internetin sömürücü mantığını deşifre etmeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü kapitalizmin yeni üretim ve tüketim mantığı internet herkese eşit yaklaşmadığı için zenginleri daha çok zenginleştirmekte ve fakirleri de daha çok fakirleştirmektedir. Bu bakımdan yeniden metalaştırma süreçleri toplumsal kırılmayı ve hiyerarşik toplumsal örgütlenmeyi tekrar tekrar yaratmaktadır.

Dijital emeğin post-Fordist üretim stratejileriyle ücretsiz olarak gasp edilmesi, neo-liberal yönetim ve değer üretim pratiklerinin sonucu olarak belirir. Eleştirel ekonomi politik çalışmalarda bu sömürü şiddetli şekilde eleştirilmektedir: Örneğin Terranova “elektronik angarya atölyeleri” (2000, s. 33) ifadesini kullanarak internette sörf yapmanın, eğlenmenin, boş zaman geçirmenin ideolojik mantığı üzerine eleştirel düşünülmesi gerektiği konusunda uyarıda bulunur. Çünkü “dijital ekonomi”, kapitalist sömürünün bilinen mantığının yenilikçi bir gelişimi olarak kolayca ele alınmaz” (Terranova, 2000, s. 33). Bizzat teknik akıl olarak küresel dünyayı, bütün yaşam pratiğiyle ele geçirir. “Gilroy’un “hizmet, sefalet ve boyun eğme” olarak iş arasındaki

ayrım” (Terranova, 2000, s. 35) bulanıklığı dediği şey meydana gelir. Artık neyin hizmet, neyin sefalet ve boyun eğme olduğu da belirsizleşir. Çünkü internet mecrası hem kültürel üretimin hem de işin aynı anda meydana geldiği yeni bir üretim ve tüketim olgusu olarak toplumsal iletişimi ve kültürü yeniden kurar. Dolayısıyla “toplumsal fabrikanın” kültür işçileri ve kapitalist işçileri iç içe geçer. Kültürel üretim ve meta değerinin el ele gittiği siber uzamda, akışların nesnesi birikimin çıkarına göre şekillenir. Sermaye bu nedenle biriktirme amacına katkıda bulunacak ya da buna hizmet edecek alanları kabul eder, etmeyenleri dışlar. Biriktirmenin erekleri siber uzamda hiyerarşik örgütlenmeye yol açar. İnternet ortamında iktidarın eşitsiz dağılım söz konusudur. Liberal kapitalist değerlerin yeniden üretimi, batı aklı olarak teknik kültürel üretimin kullanıcı emeğiyle ideolojik bağlamda gerçekleştirilmesi, küresel ölçekteki hiyerarşik örgütlenmeyi yeniden yaratmaktadır. İnternet alanında oluşturulan zenginlik tekrar batıyı güçlü hale getirmekte. Metalaşma süreçleri üçüncü dünya ülkelerini yeniden dışlamakta, merkez, çevre, periferi olgusu yeniden inşa edilmektedir. Gelişmiş kuzey, gelişmekte olan güney arasındaki makas bu nedenle kapanmamakta, şiddetlenerek büyümektedir. Bu bakımdan 1970 sonrası özne merkezli üretim sürecinin yaratılması, üretim sürecine öznenin dâhil edilmesi, öznenin kolektif örgütlenmeden koparılarak, tekil otonom hale getirilmesi, dijital emeğin metalaşmasında örtük sömürünün dijitalleşmeyle beraber küreselleşmesine yol açmıştır. “Tüm gezegen bugün kapitalist bir fabrika. İnternet kullanıcısı metalaştırması, fabrikanın genelleştirilmesi ve sömürülmesiyle sonuçlanan her şeyin metalaştırılması eğiliminin bir parçasıdır. Neoliberal kapitalizm, meta olarak kabul edilenin sınırlarını büyük ölçüde genişletti” (Fuchs, 2014, s. 118). Her kullanıcı artık kapitalist insan sermayesi olarak siber alanlarda ücretsiz işçi olarak çalışırken, modernitenin çıkmazı olan kuzey güney arasındaki ekonomik uçurumu yeniden inşa etmektedir. Siber metalaşma bu bakımdan sınıfsal olmaktan ziyade bölgeler arası dışlaştırıcı antagonizmayı yaratmaktadır.

## **2.10. KÜRESEL İŞÇİNİN DOĞUŞU**

Marks, kapitalizmin üretim mantığının sömürücü doğası üzerine eğilirken “yabancılaşma” teorisiyle, türsel varlığından uzaklaştırılan endüstriyel işçinin yasını tutuyordu. Marks’ın ekonomik üretim eleştirisi bir bakıma, türsel ereğinden koparılan



toplumsal insan varlığının eleştirisiydi. Kapitalizmle beraber sermaye güçlerinin tahakkümü altında sömürülen endüstriyel işçiler, yarattıkları değerler yoluyla tahakküm altına alınmakta, yerleşik sömürücü yapılar yoluyla sürekli emeklerine, kendilerine ve topluma yabancılaşmaktaydılar. Yabancılaşma, toplumsal yeniden üretimi yaratarak, bilişsel bir kapanmaya neden olmaktaydı. Toplumsal alandaki bu çelişkiyi yaratan temel etken mülkiyet eşitsizliğiydi. Mülkiyetten yoksun bırakılan işçi ile mülkiyeti ele geçiren burjuva arasında bu bakımdan sınıfsal bir antagonizma meydana gelmişti. Marks'ın bu saptamasının maddi olmayan emekle dönüşüme uğradığına yoğunlaşan otonom Marksistler, yeni işçinin ve yeni siyasal öznenin mülkiyet eşitsizliğinden kopmuş entelektüel gücünün toplumsalı dönüştürücü olası potansiyeli üzerine odaklandılar. Bu bakımdan yeni siyasal özne, geleneksel kolektif homojen mücadele pratiğinin dışında yeniden tanımlandı. Yeni siyasal özne endüstriyel işçilerin, sendikal kolektif örgütlenmelerin dışında, bizzat toplumsalın kendisi olarak ele alındı. Yeni siyasal özneler parçalı, heterojen kimliklerin ortak erekler doğrultusunda toplumsal biçimleri ve ilişkileri yeniden üreten sembolik, bilişsel, duygulanımsal emekleri üzerinden tariflendi. Otonom Marksistler açısından yeni siyasal özne, emeği üzerinde geleneksel endüstriyel işçiye göre daha özerk güce sahipti ve bu olgu sömürüye karşı direnişi daha güçlü kılmaktaydı. “Emeğin geçirdiği mevcut dönüşüm” (Hardt ve Negri, 2011b, s. 141) yeni biyo-politik güç olarak toplumsalın tüm dokusuna nüfuz ederek onu yeniden üretmekteydi. Kısaca yeni emek türü “...toplumsal ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin de üretimine” (Hardt ve Negri, 2011b, s. 143) neden olmaktaydı.

Otonom Marksistler açısından bu dönüşümün tarihsel süreçleri vardı. 1970 sonrası İtalya'da meydana gelen radikal dönüşümler; endüstri işçilerinin yeni teknolojik üretim sistemlerine karşı güç kaybetmesi, toplumsal hareketler, alt kültürler arasındaki mobilizasyon, öğrenci hareketleri yeni siyasal öznenin tanımlanmasında belirleyici oldu. Ayrıca Sovyet deneyiminin geleneksel sosyalist düşünceyi sarsması, iktidar analizleri ve teorileri bağlamında başta Foucault olmak üzere post-modernist düşünürlerin etkisi, yeni siyasal özneyi tanımlamada etkili oldu. Yeni siyasal özne bir nevi iktidar aygıtlarına karşı tetikte olan, sürekli strateji ve manevra sergileyebilen çokluk olarak düşünüldü. Bir bakıma, post-modernist iktidar yaklaşımlarına paralel yeni siyasal öznenin bu tanımlanması, iktidar şebekelerine karşı mücadeleyi daha etkin

kılmaktaydı. Oysa kapitalizmin bu yeni siyasal özne üzerinde sömürücü etkisi zamanla şiddetlendi. Yeni öznellik ekonomisi olarak üretimin birer öznesi hissi yeni siyasal özneler üzerinde yaratılarak daha incelikli yönetim stratejilerini meydana getirdi. Böylece maddi olmayan emeğin dönüştürücü vurgusu zamanla kapitalist aklın boyunduruğu altına girdi.

“Gayri-maddi emekçilerin üretim sürecinde kendisini özne gibi algılaması, yabancılaşmanın daha örtük ve daha derinlikli bir hale gelmesine neden olmaktadır. Gayri-maddi emekçinin kendisini üretim sürecinin bir öznesi gibi hissetmesinde 1970 sonrasında daha yoğun uygulanan yönetim stratejilerinin önemli bir yeri bulunmaktadır” (Savul, 2018, s. 189). Kısaca maddi olmayan emek çağdaş kapitalizmin üretim aklıyla yeni değer üretimi olarak yeniden kurgulanmaktadır.

Post-Fordizmin öznellik ekonomisinin ikinci evresi dijitalleşmeyle meydana gelmiştir. Esneklik, üretim sürecine kendini dâhil etme, yatay hiyerarşide yer alarak düşünsel ve duygusal özelliğini işe koşma stratejisini kullanan post-Fordist kapitalist akıl, otonom Marksistlerin aksine dijitalleşmeyle beraber yeni siyasal özneleri küresel işçilere çevirerek sınırsız sömürüyü yaratmışlardır. Artık, gezegenin herhangi bir yerinde dijital alanlardaki pratik dijital emeği yaratmakta, buna bağlı olarak da dijital işçiyi meydana getirmektedir. Kısaca, gezegenin herhangi bir yerinden sosyal paylaşım ağlarına girilmesi, sörf yapılması kullanıcıyı küresel bir işçiye dönüştürerek, küresel emek sorunsalını yaratmaktadır. Küresel ölçekte dijitalleşme, küresel işçiyi de yaratmıştır. Mekân sınırlamasına karşın, yeni küresel işçi, siber uzam yoluyla emeğini dolaşıma sokmaktadır. Küresel ölçekte siber alanlardaki emek hareketleri bu nedenle, toplumsallaşmış işçiyi ya da fabrikayı küresel boyuta taşımış, küresel fabrika ve küresel işçiyi doğurmuştur. Bu yeni süreç, otonom Marksistlerin toplumsal fabrika tanımlamasının küresel boyutuna gönderme yapar.

Küresel işçinin doğuşu, asimetrik bir çizgiye işaret eder. Değer üretimi bakımından kuzeyin sahip olduğu dijital alanlar mıknaş mantığı gibi küresel boyuttaki dijital emeğin görünürlüğünü kendisine çeker. Herkes dijital alanlarda belirli sebeplerden dolayı gezinirken belirli bir emek harcar. Eğer emek değer üretimi bakımından dijital

alan sahipliğine artık değer üretiyorsa, nicelik bakımından ve kullanım sayısı bakımından batı kökenli dijital alanlar küresel ölçekte hegemonik güç olarak görünmektedir. Bu bakımdan küresel işçi küresel ölçekte emeğini siber uzamda yaratırken çoğunlukla dijital emeği batılı ağ şirketlerine doğru gitmektedir. Bu olgusal durum Jin'in (2015) çalışmasını gündeme getirir. Jin'e göre, dünya ölçeğinde milyonlarca kullanıcısı olan dijital platformlar (facebook, youtube, Google, Twitter vs.) yeni bir küresel emperyalizmi göstermektedir. Fuchs da (2014) çalışmasında nicelik olarak batılı dijital ağların küresel ölçekteki gücünden bahseder. Fuch'a göre, alternatif sesler ve kanallar olsa da batılı ağ şirketlerinin diğer ülkelere oranla (Çin, Japonya, Hindistan, Kore) kullanım pratiği yüksektir ve bu küresel eşitsizliği yeniden doğurmaktadır. Küresel ölçekteki yeni eşitsizlik süreçleri bu bakımdan internetin ekonomi politikası tarafından tekrar desteklenir.

## **2.11. DİJİTAL ÇAĞDA POST-FORDİZM'İN YENİ ÖZNESİ**

Modern tarihin erken dönemlerinde liberal kapitalist akıl, verimliliğin ve zenginliğin temeli olarak emeği keşfetmişti. Bu bakımdan, tarihsel seyir emeği kontrol altına alma onu disipline etme ve onu en etkin şekilde yönetme aklıyla ilerledi. Dolayısıyla tarihsel momentler değiştikçe emeği kontrol etme süreçleri de farklılık gösterdi. Fordist endüstriyel üretim döneminde emek Foucault'nun tespitleriyle kurumsal mekânlar ve onu saran hukuksal kurallar, normlar ile kontrol edilirken, neo-liberal dönemde ise emek yaratıcı özelliği üzerinden kontrol edilmeye başlanır. Otonom Marksistlerin ifadesiyle bu yaratıcı emek üzerindeki politik strateji yeni bir biyo-politik süreci gösterir ve bu yeni süreçte kapitalist sömürüye karşı küresel bir direniş potansiyeli belirir. Çünkü hizmet sektörünün yükselişi, endüstriyel alanlarda geleneksel fabrika işçisinin gerileyişi, yeni toplumsal muhalefet örgütleri, Fordist endüstriyel üretimin diyalektik mantığını yerinden eder. Bu yeni üretim sürecinde üretimin kendisi biyo-politik olarak var olur. Öznenin dilsel, zihinsel, duygusal yaratıcı emeği üzerinden kendini gerçekleştiren post-Fordist üretim, biyo-politik olarak yeniden üretim bağlamıyla toplumun kendisini de kurar. Hardt ve Negri'nin ifadesiyle: "Üretim güçleri aslında günümüzde bütünüyle biyo-politiktir; başka bir deyişle üretici güçler yalnız üretim boyunca değil, bütün yeniden üretim bağlamının bütünü kapitalist üretimin

boyunduruğuna sokulduğunda yani yeniden üretim ve bu üretim kendiliklerinden kuran yaşamsal ilişkiler doğrudan üretici hale geldiklerinde, biyo-iktidar üretimin bir faali haline gelir” (2015, s. 361). Bu bakımdan bu yeni süreç, sermaye karşısında özneye otonom özerk alan açar.

Otonom Marksistler açısından neo-liberal siyasetin öznellik kurulumu üzerindeki yeni stratejisi olumsuz yönleri göz ardı edilmeden kucaklanır. Otonom Marksistlere göre bu yeni emek türü bir bakıma “biyo-politik emek” olarak da düşünülebilir. Bu yeni emek türü toplumsal yaşamın kendisini üreten özelliğe sahip olduğundan, ekonomi, siyasal, kültürel arasındaki geleneksel ayrımları da muğlaklaştırmaktadır. Neo-liberal yeni emek süreci, fabrika işçilerine istikrarlı ve süreli istihdam yerine hareketli ve güvencesiz çalışma ilişkileri dayatır. “Yeni emek ilişkileri esnek, çünkü işçilerin farklı görevlere uyum sağlaması gerekli; hareketli, çünkü işçiler sık sık iş değiştirmek durumunda; güvencesiz, çünkü istikrarlı uzun süreli istihdamı garantileyen sözleşmeler yok ortada” (Hardt ve Negri, 2011a, s. 126). Güvencesiz, akışkan yeni emek süreci Otonom ekol tarafından maddi olmayan emeğin hegemonyası olarak tanımlanır. Bu yeni süreç yaratıcı toplumsal faaliyetleri meydana getirerek, toplumu küresel ölçekte bir fabrika gibi kurmaya başlar.

Otonom ekolün neo-liberal akılsallığın öznellik pratiği üzerine geliştirdiği yönetim stratejilerine karşı iyimser bakışı, küreselleşmenin güçlü sermaye oluşturucu üretim ilişkileri yoluyla sektöre uğrar. Çünkü yaratıcı emeğin kapsamı, sınırları sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden kurulur ve yeni biyo-politik süreç toplumsal muhalefetten ziyade sermayenin lehine işler. Geç post-Fordizmle beraber dijital çağla ortaya çıkan yeni emek türü özneliğin tarihsel niteliğini yeniden sorunlaştırmıştır. Dijital çağ ile emek sermaye karşısında yeni bir şok dalgası geçirmiş, öznellik pratiği dijitalleşmeyle beraber görünürlüğünü yitirmiş, sınırların belirsizliği direniş bağlamını güçsüzleştirmiştir. İktidar şebekeleri dijitalleşmiş, “...ekonomi iletişim sistemlerine bağımlı hale gelmiştir. Bütün biçimleriyle yeni iletişim teknolojileri, askeri alanlarda odak noktası olmuş, demokratik sürecin geleneksel kavramlarıyla karşıtlık oluşturan siyasal denetim, gözetim ve bütünleşme için kullanılmaya başlamıştır” (Lundby ve

Ronning, 2014, s. 23). Bu bakımdan, otonom Marksistlerin otonom özne savı, dijital çağla beraber çökmüş, özgürlük pratiği kendini sömürüye açan sürece dönüşmüştür.

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri hem üretim faaliyetlerini hem de toplumsal pratikleri belirlemede etkin olmaktadır. Üretim ve üretim ilişkilerinin formasyonunu, toplumsal ilişkilerin niteliğini dönüştürmektedir. Toplumsal sembolik iletişim üzerinde hegemonya kurarak gerçeklikle olan ilişkide hem bireyi hem de toplumu ideolojik olarak manipüle etmektedir. Çünkü “gerçeklik daima toplumsal pratiği çevreleyen semboller aracılığı ile algılanır” (Timisi, 2005, s. 89). Bu bakımdan günümüzde toplumsal pratiğin niteliğini yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin belirlediği uzamda iktidar, sınıf, mülkiyet, üretim, tüketim, öznellik, toplumsallık değişime uğramıştır. Özellikle dijital alanların bireysel kullanıcıya hitap etmesi, bireyden topluma doğru genişleyen yeni iktidar stratejisini yaratmıştır. Yeni iktidar stratejisinin yönetim pratiği özneliğin yaşam pratiği üzerinden kendini gerçekleştirmektedir. Yeni dijital teknolojiler sadece üretim ve üretim ilişkilerini değiştirmemiş, öznellik, kendilik algısı üzerinde de dönüşüme sebep olmuştur. Kimliğin sanallık ve akışkanlık hale bürünmesi, bedenden koparılan, data'lara, göstergelere, imajlara indirgenen kimliklerin oluşmasına yol açmıştır. Beden ve kimliğin uyuşmazlığı, ayrımı, kopuşu söz konusu olmuştur. Bölünebilir benlik, kimlik sorunsalı ortaya çıkmıştır. Ayrıca benlik pratiklerinin sayısallaşması, benlik üzerine geliştirecek hegemonik stratejilerin şiddetini arttırmıştır.

Günümüzde artık dijital alanlarda benlik dijital ayak izi bırakarak kendini iktidar stratejilerine açmaktadır. Dijital çağın yeni öznesi, otonom Marksistlerin özgürlükçü pratiğini elinde bulunduran öznesinden uzaklaşmıştır. Özellikle, siber uzamın yeni panoptikon mantığı öznellik pratiği üzere kendini konumlandıran iktidar stratejileri üzerine yeniden düşünmeyi zorunlu kılar. Siber uzamlarda, “cinsiyet, ırk, yaş, etnik köken, cinsel tercihler, sınıf, eğitim vb. insanı "gerçek" kılan bütün sabitlemeler çözülür ve dil kendini konuşan bedenin sınırlandırılmış sabitlemelerinden bir olanaklar alanına ulaşır” (Timisi, 2005, s. 97). Lakin bütün kopuşlar, çözümler, kırılmalar iktidarın gözü altında gerçekleşir. Çözülme, kopuş kontrollü yeni yönetim akılsallığını sergiler. Neticede siber alan, özerk değildir. Bu bakımdan, siber alanın yeni kimlik pratikleri için açtığı yeni alanlar, modern kimlikleri yerinden etse de bütün performanslar

sayısallaşarak depolanır. Dijital alanın depolanabilir benliği mümkün kılması, kimlik performanslarının süresiz kullanımını, denetlenebilirliğini iktidara açmaktadır. Dijital alanlarda iktidarın gözü, kendini daha görünmez kılarak, öznelik pratiklerini kendi çıkarı doğrultusunda manipüle etmektedir. ”Günümüz dünyasında iktidar çok daha görünmez patikalara sahiptir. Mimari yapının yerini elektronik mimari almıştır. Hemen her köşe başına konulan kameralardan edinilen görüntü kayıtları, cep telefonlarının yaydığı sinyaller, bilgisayar IP numaraları, e-posta takip sistemleri, ilerisi, uzaya fırlatılan uydular aracılığıyla tüm dünya gözetim altında tutulmaktadır” (Toprak ve diğerleri, 2014, s. 146-147). Dolayısıyla, kimliğin serbest dolaşımı yerine, iktidar şebekeleri tarafından gözetlenen kimliğin siber alanda yeniden üretimi söz konusudur.

## **2.12. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİREN GİRİŞİMCİ ÖZNE**

Modern liberal kapitalist ekonominin gelişmesinde beden üzerinde işleyen iktidar mekanizmaları, geleneksel biyo-politik dönemde disiplinci ve kontrol mekanizmaları ile emeği denetlerken, neo-liberalizmle beraber yeni biyo-politik iktidar, yaşamın kendisini ekonomi olarak tarifler (Hardt ve Negri, 2011a). Bu dönemde yaşamın kendisi iktidarın zenginliği olarak belirir. Klasik liberalizmin rasyonel öznesi, neo-liberalizmle beraber dönüşüme uğrar. Kendine önem veren, kendini gerçekleştiren, girişimci özne pratiği önem kazanır (Negri, 2005). Neo-liberalizmin yeni öznesi, sermaye açısından birikim yaratmanın nesnesi olarak düşünülür. Bu bakımdan değer yaratma bakımından neo-liberal öznenin zihinsel, duygusal, performatif yaratıcı özellikleri salt ekonomik nesne olarak sermaye açısından kullanılmaya çalışılır. Aslında neo-liberalizmle beraber öznelik üzerine geliştirilen yeni stratejiler emeği yönetmenin yeni maskesi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü kitlesel işçilik dönemi ve refah devleti çıkmazı sermayeyi yeni yönetim stratejileri geliştirmeye zorlamıştır. Bu bakımdan üretimde esneklik, merkezlesizleşme homojen kolektif fabrika işçiliğini ortadan kaldıran olguyu meydana getirmiştir.

Neo-liberal yeni biyo-politik akıl, batıda 1960 sonrası ortaya çıkan siyasal talepler, politik mücadeleler akabinde ortaya çıkar. İktidar stratejisi olarak neo-liberal düzen güçlerinin olası yıkıcı devrimleri önleme noktasında düzenleyici devlet merkezli

ekonomiden tam rekabet serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini meydana getirir. Yeni ekonomide yaşam ve verimlilik el ele gider. Yaşamın örüntüleri ekonomik değer olarak devreye girer ve öznellik pratiği ekonominin merkezine oturur. Özellikle yaratıcılık yeni ekonomik düzenin motoru olarak düşünülür. Yaratıcılığın ortaya çıkardığı maddi olmayan üretimin ekonomik değerinin yüksek olması, iktisadi aklın minimum olanaklar ile maksimum kazanç elde etme istencine dayanağını oluşturur. Bu bakımdan zenginliğin yeni kaynağı ağır endüstriyel sanayi yerine yaratıcı fikirler olarak ifade edilir (Harvey, 2012).

Neo-liberalizmle beraber devletin üretimden ve piyasadan çekilmesi, kolektif homojen toplumsallık yerine, heterojen, yaratıcı özelliğin yükselişine yol açar. Yeni ekonomik strateji olarak boş zaman ekonomik değere dönüşür.

Neoliberal rasyonellikte ekonomik refah ve kişisel sağlık birbirine sıkı sıkıya bağlıdır, iş ve boş zaman artık birbirine düşman değildir; birbirlerini dışlamazlar, bilakis tamamlarlar: Boş zamanı “ekonomik” kullanıldığı kadar iş de “özgürce” şekillendirilmelidir. “Kişisel boyut” bundan böyle, verimliliğin artırılmasının önünde bir engel değil, aracıdır. Üreten bireylerin “otonom” özelliği artık ekonomik büyümenin önünde bir engel değildir, onun esasıdır: “kendini belirleme” temel bir ekonomik kaynak ve bir üretim faktörüdür. Bunun anlamı şudur: Girişim perspektifinden bakıldığında, bireysel özgürlüğü kısıtlamak pek de gerekli bir şey değildir, zira emek, “kendini gerçekleştirme” yolunda mühim bir unsurdur. Neoliberal uyum içerisinde ekonomik olan, psikolojik ve toplumsal olan arasında hiçbir bariyer yoktur. Esnek çalışma saatleri, kendini belirleyen çalışma grupları performans mükafatı ve benzerleri, bunların hedefi üretim örgütlenmesini değiştirmek değildir, bireylerin kendileriyle kurdukları ilişkiye yönelmişlerdir. Daha açık söylersek: Üretim yapılarının dönüşümü yalnızca bireylerin kendileriyle ve çalışmayla olan ilişkilerinin “ideal hale getirilmesiyle” mümkündür (Aktaran: Lemke, 2016, s.358)

W. Right Mills’in (1969) White Collar (Beyaz Yakalılar) kitabında belirttiği gibi, artık neo-liberalizmle beraber kişilikler de pazarın mantığına göre şekil almaktadır. Hizmet sektörünün genişlemesi ile kişiliklerin pazara göre şekillendiği bir “Kişilik Pazarı” olgusunu meydana getirmiştir. Mills’in erken dönem tespitinde kapitalist sermaye mantığının bireyin kişiliğine doğru sızmasının ortaya çıkardığı durum, kapitalist küreselleşmeyle hızlanmış, gerçeklik giderek imajların içine yerleştirilmiş, küresel ölçekte dolaşan sembolik göstergeler, gerçekliğin yerine geçerek kendilerini kişilik performanslarına yerleştirmiştir. Neo-liberalizmin ideolojik yönetim stratejisi olarak

tekil özneliği merkeze alarak ekonomik değer oluşturma amacı, dijital çağla beraber daha da güçlü hale gelmiştir. Kolektif toplumsal bilinçten özneyi yoksun bırakma, neo-liberal politika olarak teknolojik girişimci özneyi meydana getirmiştir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde bireysel keşiflerin mantığı, teknolojik girişimci özneliği teşvik etmektedir. Özellikle Amerika’da Bill Gates ve Steve Jobs’un teknolojik alandaki başarıları küresel ölçekte ideolojik olarak bireysel özneliği girişimci davranmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda eğitim modeli de girişimci, çok yönlü, yaratıcı düşünen birey yetiştirme üzerine yeniden düzenlenmektedir. Girişimci özne yaratmanın ideolojik mantığı, bireyin yaratıcı enerjisini sermaye iktidarlarının boyunduruğu sokmaktır. Dolayısıyla, iş piyasasında esneklik, kendine önem verme, boş zaman faaliyetlerinde yaratıcı yönleri geliştirme kapitalist yeni yönetim strateji olarak belirlemiştir (Dinnen ve diğerleri, 2018).

Dijital ortamlar, özellikle internet ortamının merkezi alanları küresel ölçekteki şirketler tarafından girişimci özneliğin üzerinden yeni birikim sahaları yaratmaktadır. Öngörüsü yüksek, fırsatları ve değer yaratıcı süreçleri iyi hesaplayan girişimci öznenin dijital alanlardaki yaratıcı pratikleri, birikim oluşturmayı mümkün kılan yazılım tabanlı çalışmaları büyük şirketler tarafından yutulmakta, düşük ölçekli yaratıcılık faaliyetleri zamanla büyük birikim yaratarak dijital sermaye şirketlerini zenginleştirmektedir. Dolayısıyla kimliği girişimci özne mantığına yönelik örgütlenme ve geliştirme aslında neticede onu değer yaratan bir kimliğe indirgeyerek sömürmeyi amaçlamaktadır.

### **2.13. SOSYAL MECRA İŞ YA DA EĞLENCE**

Dijital alanlar ve aygıtlar artık gündelik yaşamın süreksiz bir yaşam pratiğine dönüşmüş durumdadır. Bu bakımdan insan ilişkilerinin dijitalleştiği günümüzde dijital kültür olgusu yaşamın her anını sararken, başta sosyal medya mecraları olmak üzere, dijital alanların birikim yaratma işlevi ön plana çıkmıştır. Özellikle dijital mecralar yolu ile “sosyal iletişimin dolayımlanması” (Hepp, 2015, s. 68), sosyalleşmeyi dijital mecralarda zorunlu hale getirmiş, bu bakımdan dijital alanların ekonomik değeri artmış ve sermayenin bu alanlara doğru genişlemesine yol açmıştır. Ekonomik değer yaratma bakımdan da sermaye dijital alanlara yönelik birikim yaratıcı stratejileri uygulamaya



sokmuştur. Dolayısıyla, dijital alanlarda ve sosyal mecralarda sosyalleşme amacı taşıyan iletişim pratikleri sermaye açısından ekonomik değer taşımakta, kullanıcı pratiği post-modern üretimin yeni nesnesi olarak belirlemektedir. Kullanıcı motivasyonu açısından boş zamanın geçirildiği, can sıkıntısının giderildiği, eğlence amaçlı sosyal medya kullanım pratiği, sermaye açısından birikimin motoru olarak değer görmektedir.

İletişimin Dünyasallaşması (Mattelart, 2016), küreselleşme (Bauman, 2018) sonucu içerisi ve dışarısı arasındaki sınırların bulanıklaşmasının ortaya çıkardığı toplumsal yerleşik alt oluflara eklenen iş ve özel yaşam, mahremiyet ve görünürlük arasındaki çizginin aşınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, işin ve özel yaşamın birbirine geçtiği yeni durumun en iyi gözlemlendiği alan siber uzam mecralarıdır. Özel yaşamın, görünürlük kazandığı, sosyalleşme pratiğinin iş pratiğine dönüştürüldüğü sosyal mecralarda, kullanıcı açısından görünmeyen siber şirket sömürü ilişkileri meydana gelmiştir. Kullanıcı açısından bir kaçış, kendini gerçekleştirme ya da sosyal ilişkileri geliştirme alanı olarak görünen siber uzayın ağ sahipleri kullanıcı emeğini değere dönüştürerek kullanıcıyı araçsallaştırmaktadır. Bu nedenle sosyal mecralardaki kullanıcı pratiği aslında eğlence, sosyal iletişim stratejisiyle maskelenerek mecraların asıl işlevini gizlemektedir. Çünkü şirket mantığı etrafında kurulan mecralar, post-modern yönetim stratejileri bağlamıyla işleyerek, işi, sömürüyü görünmez kılmaya çalışmaktadır.

Sosyal mecralarda, değer yaratan kullanıcı pratiğini gasp eden sermaye aklı, mahremiyete sızarak, sosyalliği, eğlenceyi çağdaş kapitalizmin hammaddesine dönüştürerek özel hayatın üzerinde ciddi tehdit oluşturmaktadır. “Geniş kaydetme kapasitesi, takip edilebilirlik, insanların ve davranışlarının sürekli görünebildiği ve bunlara erişebilme, biyometrik verilerin de bütünleşmesiyle birlikte enformasyonel, ilişkisel ve fiziksel mahremiyetimize derinden etki etmektedirler” (Dijk, 2018, s. 193). Sosyal mecralarda kullanıcı pratiğinin araçsallaştırılması modern insanı dijital ekonomide yaşamaya mecbur bırakarak, onu “yeni hammadde” (Lokke, 2018, s. 69) konumuna sokmuştur. “İzleme ekonomisi” (Lokke, 2018, s. 69) açısından ürün artık kullanıcı olduğundan hizmet ücretsiz olarak verilmektedir. Bu nedenle şirketlerin çevrimiçi platformları kullanarak akıllı makineler yoluyla kişisel enformasyonu istismar

etmesi, gözetim kapitalizminin varlığını güçlendirirken, eğlence, sosyalleşme aracı olarak ağlara katılım ise gönüllü hale gelmektedir.

Gündelik gerçek hayatın stresinden kaçış, eğlence ve sosyalleşme pratiği olarak ağlara katılımı cazip hale getirmenin altında incelikli yönetim stratejileri yatmaktadır. Güncel dünya çelişkilerinin birey üzerinde oluşturduğu can sıkıntısını aşmanın kaçış mecrası olarak sosyal mecralara olan ilgi asimetrik toplumsal örgütlenmenin baskıcı olgusu karşısında sığınak işlevi ile katılımcıları cezbetmektedir. Kullanıcı açısından modern yaşamın reel sınırlarının aşılması, güncel dünyanın dışsal dayatmalarına karşı kendi bireysellik arzularını sergileme alanı olarak sosyal mecralar, katılımcılara sınırsız kimlik kapıları sergileme olanağı sunmaktadır. Diğer taraftan güncel dünyanın çelişkilerinin kapitalist girişimcisi olarak sosyal mecra şirketleri, sanal uzamın ekonomi politik gerçekliğini olabildiğince gizlemektedirler. Durum böyle olunca, sosyal ağların ekonomi politığının küresel ölçekteki işlevi, kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsalın yeniden üretimi içindeki sorunsalı ön plana çıkmaktadır. Çünkü yaygınlaşan ve kullanıcı pratiği artan sosyal mecralar etkin satış kanalı ve tüketici kitlesi yaratma, pazarın sınırlarını genişletme anlamı taşımaktadır. Karl Marx, bir yazısında, “şayet şeylerin görüntüsü ile özü çakışsaydı, bilim gereksiz olurdu” (Marx, 2012, s. 11) tanımlamasıyla görünen gerçekliğin arkasında daha farklı bir gerçeklik olgusu olduğu vurgusunu yaparak, toplumsal olgular üzerine daha derinlikli düşünülmesini öğütlemekteydi. Bu bağlamda sosyal mecralardaki eğlence tabanlı kullanıcı pratiğinin arkasında değer yaratma noktasında oluşturulmuş yönetim stratejileri yatmaktadır. Kullanıcı pratikleri kullanıcıyı örtük birer işçiye dönüştürerek emeğinin sömürülmesine yol açmaktadır. Eğlence ve iş mantığı iç içe geçmekte, sermayenin ücretsiz emeğe doğru genişlemesi artmaktadır.

#### **2.14. SOSYAL SERMAYE OLARAK GÖRÜNÜRLÜK**

Sosyal mecralarda iletişim süreçlerine katılan bireyler gündelik reel yaşamın iletişim pratiklerinin sınırlılıklarından uzaklaşma ve sanal alanların çok yönlü iletişimi mümkün kılma imkânlarından istifade ederek iletişime geçtikleri diğer bireyler üzerinde kişisel etkinliklerini arttırabilmektedirler. Sosyal mecralar kişilerarası ve cemaat içi iletişim

pratiklerinin yanında, kimliği yeniden inşa etme mekânı bakımından da sosyal sermaye oluşturma aracı olarak işlev görmektedir. Çünkü sosyal medya ağlarına katılanlar açısından mecralar gündelik yaşamın karşılıklı iletişim süreçlerindeki sınırlılıkları aşmayı kolaylaştırmakta ve kullanıcıya yarattığı alan üzerinde daha özgür hareket etmeyi mümkün kılmaktadır. Sosyal mecralarda kullanıcılar kişisel profilleri üzerinden kendileriyle ilgili görüntü, yazı, resim gibi paylaşımları gerçekleştirerek kimlik profilleri yaratabilmektedirler. Bu bakımdan hem sosyalleşme hem sosyal kimlik oluşturma mekânı olarak sosyal mecralar, görünürlük üzerinden sosyal sermayenin yeniden inşa edildiği alanlar olarak da belirmektedir.

Sosyal mecralarda kimlik oluşturma profilleri, mevcut reel sosyal ilişkilerdeki bağları pekiştirmekle beraber yeni siber sosyal ilişkileri de inşa edebilmektedir. Siber sosyal ilişkiler daha sonra reel sosyal ilişkilere de dönüşebilmektedir. Gündelik yaşamda olduğu gibi siber sosyal mecralarda da kimlik performansları her zaman canlı tutulan yenilenen, vitrin gibi sergilenmesi gereken benlik pratikleri olarak kendini var etmektedir. Bu nedenle siber alanlarda sosyal sermayeyi oluşturma ve onu güçlendirme, görünürlüğün sıklığı ve niteliğiyle ilişkilidir. Bir nevi sosyal ağlardaki kimlik performansları kimliğin belirli hedefler için tekrar kurulduğu, sık sık değiştirildiği dijital kimlik fabrikaları olarak işlev görebilmektedir. “Bilgisayar dolayimli iletişim ortamında katılımcılarının bir anlamda bedenlerini ve bedenlerine yazılmış toplumsal-kültürel ve ekonomik kodları geride bırakmalarından ötürü yeni kimlik(ler) kurmaları sürekli olarak mümkündür Ancak, katılımcılar bilgisayar dolayimli iletişim ortamına beraberlerinde toplumsal ve kültürel bagajlarını da taşırlar” (Binark, 2005, s. 123). Bu bakımdan her ne kadar dijitalliğin sunduğu kimlik esnekliği mümkün görünse de reel yaşamın kimlik rolleri sosyal mecralarda bütünüyle ortadan kaldırılamamaktadır. Dolayısıyla sosyal mecralar, toplumsal ve kültürel bagajın pekiştirildiği alanlar olarak kimlik performansının niteliğini reel dünyadan farklı konuma sokabilmektedir.

İletişimin birey açısından en önemli görevlerinden biri, kişinin sosyal sermayesiyle ilgilidir. İnsanların sosyal hayatında sahip olduğu bu sosyal sermayesi, genellikle içerisinde bulunduğu sosyal ağlarla ilgilidir. Kişinin sosyal sermayesinin ölçütü ne kadar büyük bir sosyal ağ içinde olmasıyla ölçülmektedir (Göker, 2015). Dolayısıyla

günümüzde iletişim olanaklarını genişleten, zaman ve mekân sınırlamasını ortadan kaldıran sosyal medya, bireyler açısından sosyal sermayelerini arttırmada önemli bir araç haline gelmiştir. Bu bakımdan sosyal medyaya katılımın faydası sadece sosyal iletişim olarak görünmemekte, sosyal sermaye bağlamında itibar kazanma, sosyal statüsünü genişletme, grup içi dinamiklerde ön plana çıkma olarak karşımıza çıkmaktadır.

En basit tanımıyla sosyal sermaye; en az iki kişi arasında, güvene dayalı bir şekilde kurulabilen iletişim imkânı olarak tanımlanmaktadır (Temple, 2000). Sosyal sermayenin aygıtları kişilerarası güven, karşılıklılık, bireylerin oluşturduğu sosyal ağlar, topluluk içinde oluşan birlikte davranış normları, angajman ve bireyler arası aidiyet duygusudur (Kay ve Pearce, 2003). Sosyal sermaye, güven, işbirliğini ön plana alır. Kişilerarası ya da topluluk içindeki sosyal sermaye ilişkileri, üyeler açısından birbirini destekleme, zor şartlar karşısında birlikte hareket etmeyi sağlar. Bireyin sosyal sermayesini arttıran işbirliği ve güven olsa da bireyin ayırt edici özelliği, onu ön plana sokan pratikleri bireye olan güveni ve statüsünü artırır. Dolayısıyla, birey sosyal sermayesini artırma ve işbirliği süreçlerine katılma hakkı kazanma noktasında ayırt edici bireysel özelliklerini sergilemek çabasına girer. Kısaca sosyal sermayenin oluşmasının öncelikli koşulu, kişisel kimliğinin niteliğini belirginleştirme üzerinedir. Bu nedenle, yeni iletişim teknolojileri kişisel kimliğin niteliğini belirleme noktasında sosyal sermayenin yatağı olarak işlev görmektedir.

Matbaanın icadından sonra söze dayalı algılamamanın, göze dayalı algılamaya geçişi, fotoğraf, sinema ve televizyonla beraber bu sürecin şiddetlenmesi imaj çağının yükselişine sebep olmuştu. Dolayısıyla modernitenin endüstriyel toplumu İkinci Dünya Savaşı sonrasında imajların hâkimiyetine tanıklık etti. İmajların toplumsal alandaki sıçrayışı hem popüler kültür alanlarında hem de bireysel benlik yaratma stratejilerinde ön plana çıktı. Kısaca anlamın değer kaybettiği, göstergelerin, imajların iletişim ve ilişkilerde belirleyici olduğu dönüşüm meydana geldi. Dijital çağla beraber ise imajların sınırsız evreni oluştu ve sosyal medya alanları imaj yaratmanın mekânı olarak işlevsel hale geldi. Hem kurumsal olarak hem de bireysel kullanıcı bağlamında sosyal mecralar, güncel dünyada sosyal sermaye oluşturmanın en cazip aracına dönüştü. Her bireye

kendi kimliği üzerinde imaj oluşturma imkânı veren sosyal mecralar, vitrinsel yaşam algısını meydana getirdi. Kimliğin vitrin gibi sergilendiği, sosyal mecralar artık görünürlük yolu ile sosyal sermayenin oluşturulduğu önemli mekânlar arasında görünmektedir. Türkiye bağlamında ise görüntünün, imajın yükselişini Nurdan Gürbilek şöyle açıklamaktadır.

Dünyayla ilişkimizin aslen bir seyretme ilişkisine dönüşmesinde, Türkiye’de nispeten yeni gelişen reklamcılığın önemli bir etkisi oldu. Çünkü bir malı tanıtmak, o malın özelliklerini tanıtmaktan çok, onunla ilgili bir imaj kurmayı, bir görüntüyü gerçek kılmayı da beraberinde getiriyor. Bir nesneyi üretenlerle satanlar arasındaki ayrışma, çok daha önce yaşanmıştı. Reklamcılığın ayrı bir sektör haline gelmesiyle, aynı süreçte bir kopuş daha yaşandı yalnızca. Bir nesneyi tanıyanlarla tanıtanlar, tanımaya dayanan bilgi ile tanıtmamanın bilgisi birbirinden tamamen koşturdu. Reklamcılığın gelişmesinden önce de mallar vitrinlerde sergileniyordu; o zaman da mallar, emek ürünü olduğunu gizleyen bir kimlikle çıkıyordu karşımıza. Reklamcılık yeni bir dünya yaratmadı; yalnızca patronları da “özgürleştirdi”. Bir de seyirlik toplumun sınırlarını genişletti; basını, televizyonu ve billboard’larıyla her yeri vitrine dönüştürdü (2001, s. 35).

Dolayısıyla yaşamın vitrinsel olarak dönüşümü simgesel kimlik oluşturmayı cazip hale getirdi. Kimlik üzerinde simgesel dönüşüm toplumsal uzamda statü ve sosyal sermayeyi pekiştirdi. Modern tüketim toplumu, sınırsız gösterge ve imajların üzerinde genişledikçe, görselin önemi ön plana çıktı ve ilişkilerde anlamdan ziyade göstergelerin önemi arttı. Dijitalleşmeyle beraber, imaj patlamasının da meydana gelmesi vitrinsel yaşamı dijital alanlara kaydırarak bireyler sosyal sermaye oluşturmanın en kolay yolu olarak sosyal mecraları kullanmaya başladı. Görsel kültürün artmasındaki aklın arkasında yatan tüketim kültürü iktidarı, bu stratejiyi dijital alanlara kaydırarak bireylerin imaj stratejilerini ele geçirerek ekonomi politik bağlamda onları kendi çıkarına göre yönetmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye olarak görünürlük stratejisi, aynı anda sermaye açısından birikim stratejisine dönüşmektedir.

Fuchs açısından da bireylerin sosyal medyaya yönelmeleri bireysel sermayeyi arttırmaya yönelik olarak gerçekleşmektedir. “Bourdieu’nun terimlerini ödünç alırken, Fuchs “kullanıcılar sosyal medyayı kullanıyor, çünkü sosyal sermaye (sosyal ilişkilerin birikimi), kültürel sermaye (yeterlilik birikimi, eğitim, bilgi) ve sembolik sermaye (itibar)” (Jin, 2015, s. 143) kazanmak mümkün olabiliyor. Kişisel sermayeyi arttırmaya

yönelik bireylerin sosyal medyaya yönelmelerinin arkasında aslında yapısal olarak toplumsal eşitsizlik süreçleri yatmaktadır. Özellikle bireylerarası eşitsizliğin üstesinden gelmek için sosyal medyanın sermayeyi arttırıcı gücünden istifade etmek kullanıcı motivasyonunu tetiklemekte iken diğer bir etmen ise, kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin yarattığı yabancılaşmanın ortaya çıkardığı çelişkilerden kaçış ve sığınak olmasıdır.

## 2.15. YENİ YÖNETİMSELLİK

Foucault'nun tarihsel iktidar analizleri batıda bireyleri birbirine bağlayan, kurumlar ve normlar yoluyla makro yapılar ile mikro yapılar arasındaki ilişkileri tümdeştiren yönetim tekniklerinin bütünü oluşturulmaktadır. Yönetim tekniklerinin bütünsel mantığı nihai olarak devlet aklıyla kristalleşir. 17. yüzyılla başlayan yeni yönetim teknikleri, geleneksel pastoral iktidarın yavaş yavaş sahneden çekilmesi, kilise kurumu ve krallığın kutsal bedeniyle özdeşleştirilen iktidar aklının giderek modern devletleşme yönüne doğru evrilmesi 18. yüzyıldan itibaren liberal yönetimin gelişmesine neden olur. Tarihsel momentlerin ortaya çıkardığı belirli uğraklardan dolayı (kıtlık, veba, toplumsal hijyen sorunu, güvenlik) nüfus üzerine uygulanan yönetim teknikleri, rasyonel ekonomi politik yönetim aklının gelişmesine ve yaygınlaşmasına yol açar. Böylece “devleti kendi tercihlerine göre inşa eden eski yönetimin yerine, ekonomik mantıkla eylemeye dayalı politik akıl ile kar çoğaltmacı bireyleri birbirine bağlayan liberal yönetimsellik” (Lemke, 2016, s. 60) batı coğrafyasında egemen olur.

Modern devletin oluşumu, insan bilimlerinin ortaya çıkışıyla, nüfus ile bireyler hakkında bilgi üretimiyle çok yakından ilişkilidir. Aynı zamanda ulusal toprağın fiziksel konumuna ilişkin bilgiye, yabancı devletlerin güçlü ve zayıf yanları hakkındaki diplomatik ve gizli bilgiye ve nesnelere hesaplanıp programlanabilir kılan bilginin diğer biçimlerine de bağlıdır. Devletin aktörleri ve kurumları istatistikî açıklamaları, tıbbi uzmanlığı, bilimsel raporları, mimari planları, bürokratik mevzuat ve yönergeleri, araştırmaları, grafikleri vb.'ni politik eyleme yönelik veri ve enformasyon olarak olayları ve oluşumları temsil etmek üzere kullanırlar (Lemke, 2015, s. 48-49)

Nüfus üzerinde beliren, toplumun genel iyiliğini ve refahını amaçlayan iktidar ekonomisi, üretimin ve devletlerarası rekabetin etkisiyle geleneksel şiddet/alıkoyma

ilkesinden vazgeçip, üretim/kar ilkesini prensip edinerek yukarda belirtilen uygulamalar yoluyla bireylerin yaşam dünyaları üzerinde biçimlendirici mekanizmaları yaratarak iktidarın bedenselleşmesine neden olur. Hayat üzerinde denetimin yoğunlaşp gelişmesi, biyo-politikanın nüfus üzerinde uygulanmasına sebep olur. Bu bakımdan özgürlüğün sınırları ile devletin iktidarı arasında dışsal bir ilişki yerine, birbirini tamamlayan içerikleme oluşur. Böylece uygarlaşma/modernleşme kendiliğinden değil, toplumsal disiplin/yönetim mekanizmaları yoluyla gerçekleşir.

Otonom Marksistler açısından referans olarak Foucault'nun yönetsel merkezli analizleri yeni dünya düzenini anlamada çıkış noktasını oluşturmaktadır. Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* eseri, yeni biyo-politik süreci tanımlamayı hedefler. Post-Fordist üretimle ortaya çıkan maddi olmayan emeğin niteliği, özgürleşme, sermaye karşısında otonom olma gücünü içinde barındırarak yeni biyo-politik aklı meydana getirir. Post-Fordizmle beraber değişen üretim tüketim ilişkisinde üretim fabrikadan çıkıp bütün toplumsalı sarmaya başlar ve kültürel varoluşun tüm katmanlarını kat eder. "Üretim, yeniden üretimden ayrılamaz hale gelir, üretici güçlerle üretim ilişkileri birbirine kaynaşır, sabit sermaye beyinlerde, bedenlerde ve üretici öznelerin dayanışmasında değişen sermaye içinde oluşma ve temsil edilme eğilimindedir. Toplumsal özneler aynı zamanda bu bütünleyici makinenin ürünleri ve üreticisidir de" (Lemke, 2013, s. 96). Özneyi ve toplumsal bedeni mimari yapılarla, normlar ve hukuksal yasalarla saran geleneksel biyo-politik aklın aksine yeni biyo-politik süreçte maddi olmayan emek sermayeden kurtulmuş kendi otonom gücünü meydana getirmiştir. Kısaca maddi olmayan emek otonom gücü ile toplumsalı yeniden inşa etmektedir. Artık toplumsalı sermaye iktidarı değil bizzat değeri yaratan otonom özneler yaratmaktadır. Bu yeni üretim süreci küresel ölçekte genişlemekte ve yerleşik üretim tüketim ilişkisini alt üst etmektedir (Hardt ve Negri, 2011a).

Hardt ve Negri başta olmak üzere otonom Marksistlerin maddi olmayan emek üzerine yoğunlaşarak emeğin yeni karakterini özgürleşmenin anahtarı olarak tariflemeleri enformasyon ve iletişim teknolojilerinin iktidar merkezli işlevinin çağdaş dünyadaki olgusunu görmezden gelmektedir. Neo-liberalizmle yürürlüğe konulan özne merkezli ekonomik değer yaratma stratejisi, iktidar boyutunun yeni yönetsellik aklı olarak

devreye sokulmuştur. Özellikle enformasyon ve iletişim teknolojileriyle küresel yeni bir panoptikon evresine geçiş, Foucault'nun analiz ettiği liberal yönetimselliğin kendini dönüştürerek yeniden kurduğu yeni bir süreci göstermektedir. Çünkü maddi olmayan emeğin enformasyon ve iletişim teknolojileriyle dijitalleşmesi küresel ölçekte her kullanıcıyı metaya indirgemiş, çağdaş kapitalizmin yeni birikim yaratma stratejisi olarak belirlemiştir. Maddi olmayan emek bağlamıyla küresel ölçekte genişleyen enformasyon ve iletişim teknolojileri sermayeye sınırsız kaçış yolu açmış, emeğin küresel boyutta kontrol altına alınmasına neden olmuştur.

Geleneksel biyo-politika uygulamasındaki gözetim yerini siber panoptikona bırakır. Siber uzamda dijital gözetim yeni bir şiddet biçimini meydana getirir ve şiddeti yaygınlaştırır. Küresel ölçekte birey ve gruplar üzerinde yönlendirici etki yaratır. Panoptik gözetim, kapitalist toplumun olumsuz ve çelişkili özelliklerinin bir tamamlayıcısı olarak işlev görür. Özellikle yeni gözetim teknikleri Foucault'nun "itiraf kurumu" tanımlamasını akla getirir. Bu bakımdan Foucault'nun "itiraf kurumu" kavramsallaştırması, dijital özneliği tanımlama, anlamada ve onunla ilişkili olan iktidar stratejilerini analiz etmede yol gösterici olmaktadır. Batıda biyo-politik toplumun inşası için, Hıristiyan ahlakının itiraf kurumu Foucault açısından başat role sahiptir. Hıristiyan ahlakında itiraf kurumu beden ve ruhun gizemli bölgelerinin açığa çıkarılması, duyguların, arzuların kontrol altına alınmasında elde ettiği bilgileri modern iktidar kurumları olan tıp, psikiyatri, kriminoloji alanlarına taşıyarak özne üzerinde beliren iktidar şebekelerini çoğaltmıştır. Foucault açısından itiraf kurumu belirli aralıklarla sadece günah çıkarmayı ya da Tanrı'dan af dilemeyi gerektiren bir durum olarak basitçe ele alınamaz. Çünkü itiraf kurumu, öznelin bedensel arzularını, ruhlarının fantazyalarını saptayarak, onları kuşatacak iktidar şebekelerini belirlemiştir. İtiraf kurumu yoluyla öznenin kendini iktidar şebekelerine açma, içsel dünyasını dışa vurma süreci, özne üzerinde kontrol tekniklerinin çoğalmasına ve çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu nedenle orta çağda Hıristiyanlık öğretisiyle başlayan ten ve günah çıkarmanın etrafında örgütlenen söylemler toplumsal normlar etrafında işbirlikçi iktidarları yaratmıştır (Foucault, 2003).



Batı’da öznenin soybilimi modern devletin tarihselliğiyle iç içedir. Devletin yarattığı normlar ve normun dışında kalan itiraf kurumu, normun dışında gelişerek zamanla normun kendisi haline dönüşmüş, öznenen elde ettiği bilgileri kurumsal normların hizmetine sokmuştur. Böylece birçok alana sızan itiraf kurumunun yarattığı iktidar mekanizmaları öznenin kendi benlik algısı üzerindeki yargısına yön vererek öznenin kendi üzerinde iktidar kurmasına neden olmuştur. İtiraf kurumu olgusu modernleşmeyle beraber etkisini yitirmiş olsa da ileri liberal kapitalist çağda özgürlük bağlamıyla tekrar konuşurulmuş, kendini yine dile getirmeye devam etmiştir. “Bireylerin eylemlerini liberal yönetimin amaçları doğrultusunda kullanabilmek için öznelerin özgürlüğünü belirli bir şekilde sokmak elzemdir. Liberalizm, ancak aynı anda net bir şekilde sınırlanmış özgürlük kullanımını uygulamaya koyabilmek şartıyla özgürlüğü faaliyete geçirebilir” (Lemke, 2016, s. 264). Özellikle, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileriyle başlayan sınırsızlaşma, özel-kamusal alan sınırının bulanıklaşması, itiraf kurumunun dönüşümüne, çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan siber çağda itiraf kurumu interaktif iletişim anlayışı, özgürlük bağlamı çevresinde kendini yeniden kurgulamaktadır. Oysa Foucaultcu bakış açısıyla düşünüldüğünde, özneye biçilen sınır ve kontrollü özgürlük alanı, öznenin yaratıcılığını ve verimliliğini liberal kapitalist ilişkiler kapsamının içine hapsetme olarak görülmektedir. Biyo-politik yönetimsellik aklı olarak Hıristiyanlık ahlakından devralınan itiraf kurumunun yerini günümüzde internet medyası almış görünmektedir.

“Bedeni kapatmaksızın, işleyen gözetim teknikleri” (Baştürk, 2016, s. 135) siber küresel iletişim çağında özgürlük pratikleri etrafında kendini kurgulayarak öznenin dışa dönük eylemlerini sermaye mantığının boyunduruğuna sokmaktadır. İletişim ağları üzerinde akışkan gözetim olarak işleyen kontrol şebekeleri, öznelliklerin istek, arzu ve beklentilerini saptayarak onlar üzerinde yeni yönetim teknolojileri yaratmaktadır. Böylece öznelerin üretici, yaratıcı kapasiteleri sermaye tarafından ele geçirilirken, mahremiyetin istila edilmesiyle de özneler yönlendirilmektedir. Siber alanda özneyi daha çok performansa teşvik eden dijital sermaye iktidarları, Orta Çağ’ın ve erken modern dönemin itiraf kurumunu yeniden yaşatmakta, sadece öznelerin gizli kimliklerini öğrenmemekte, onların yaratıcı kapasitelerini de istila ederek onları sömürüye açmaktadır. Foucault’nun daha önce tespit ettiği gibi iktidarın benlik üzerinde

yer edinerek, eylem üzerinde eylemesi, fail ve kurbanı tek noktaya yerleştirmişti. Günümüzde bu durum daha şiddetli ve belirgindir. Çünkü siber alanda gezinen her bir saniye, özne açısından enformasyona ulaşmanın yolunu açarken, öznenin bir sayısal veriye dönüşerek sömürülmesine neden olmaktadır. Kısaca fail ve kurbanın tek öznellikte kendini var ettiği olgusunu meydana gelmektedir.

## **GENEL DEĞERLENDİRME**

Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Kızlar Soruyor Sitesi Örneğinde Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidar Yeniden Düşünmek adlı bu çalışma I. ve II. Bölümlerde ifade edilen değerlendirmelere ışık tutması noktasında mikro bir okuma deneyimi olarak “KIZLAR SORUYOR” ve “KADINLAR KULÜBÜ” siteleri üzerinden çağdaş kapitalizmin üretim/tüketim ilişkisini maddi olmayan emek olarak kullanıcı pratiği bağlamıyla analiz etmektedir. Çağdaş kapitalizmin yeni birikim kaynağı olarak internetin özelde de sosyal mecraların hem maddi olmayan üretim yarattığı hem de biyo-iktidar olarak öznellikler üzerinde kurucu bir gücü içinde barındırdığı kapsamıyla, çağdaş küresel kapitalizmin üretimi toplumsallaştırdığı olgusuna yönelik çabayı taşıyan çalışma, internetin ekonomi politik doğasının hem birey hem de toplumsal beden üzerinde kurucu etkisini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Özellikle maddi olmayan emek tartışmalarının üretim ve tüketim arasındaki sınırı bulanıklaştırdığı argümanlarına somut cevap taşımaya yönelik bu çalışma gündelik sıradan pratiklerin içine yerleşmiş iktidar aklının da daha derinden anlaşılmasını hedeflemektedir.

Küresel yaşamda dışsallığın ortadan kalktığı, hem emek hem de tüketim süreçlerinin birbirine bağlandığı, iç içe geçtiği çağdaş dünyada internetin iktidar güdümlü doğası küresel ölçekte sömürüyü sınırsızlaştırmaktadır. Kurbanın ve failin tek öznellikte bulunduğu, iktidarın kendini öznel pratiklerde içerimlediği düşünüldüğünde bu çalışma öz düşünümSELLİK bağlamında gündelik pratiklerimiz üzerine daha eleştirel yaklaşmamız gerektiğini göstermeye çalışmaktadır. Çünkü artık kendini öznel yaşamlara tutturana iktidar yapılarından azade saf öznellikler söz konusu değildir. “Hepimiz kimlikler, hiyerarşiler ve iktidarın mevcut biçimlerinin yol açtığı yozlaşmalarla iç içe geçmiş haldeyiz ve bunların suç ortağıyız” (Hardt ve Negri, 2011b, s. 353). Dolayısıyla güncel

yaşamda internet alanının özgürlükçü doğası üzerine öne sürülen iddialara daha eleştirel yaklaşılmalıdır. Çünkü neo-liberal öznel ekonominin kontrollü özgürlük vaadi, onu kurarken aynı anda da yıkmaktadır. Özgürlük pratikleri toplumsal iletişimi yaratmakta, toplumsal iletişim daha sonra sermaye tarafından ele geçirilerek toplumsal eşitsizlik yeniden kurulmaktadır. Bu bağlamda Hardt ve Negri'nin saptaması, siber alan üzerinde iletişimin özgürlükçü pratiğine daha eleştirel bakmamızı zorunlu kılıyor:

Deleuze ve Guattari'nin dediği gibi, “siyaset felsefesinin temel sorunu hala Spinoza'nın tüm çıplaklığıyla gördüğü (ve Wilhem Reich'in yeniden keşfettiği) bir sorundur. İnsanlar neden kölelikleri için sanki kurtuluşlarıymış gibi canla başka savaşıyor?” Bugün siyaset felsefesinin ilk sorusu direniş ve isyanın olup olmayacağı ya da niçin olacağı değil, isyan edilecek düşmanın nasıl belirleneceğidir. Gerçekten de düşmanı tayin edememek direniş iradesini sıklıkla paradoksal döngülere sokan şeydir. Bununla birlikte sömürünün artık özel bir yerinin olmadığı ve artık özel farkı ya da ölçüleri belirlenemeyeceğimiz kadar derin ve karmaşık bir iktidar sistemine gömüldüğümüz düşünülürse, düşmanı tayin etmek hiç de azımsanacak bir iş değildir. Düşmanlarımız olan sömürü, yabancılaşma ve ast-üst ilişkilerinin yol açtığı sıkıntıyı yaşıyoruz ama baskı üretiminin konumunu bilmiyoruz. Ve buna rağmen hala direniyor hala mücadele ediyoruz (Hardt ve Negri, 2015, s. 218)

1960 sonrası gelişmiş batıda Fordist üretimden post-Fordist üretime geçiş ve post-Fordizmin küreselleşmeyle dünya geneline yayılması, emek-sermaye, üretim-tüketim ilişkisini değiştirmişti. Post-Fordizmle beraber hizmet sektörünün kapsam olarak genişlemesi, esnek üretimin yaygınlaşması ve beyaz yakalı çalışanların yükselişi maddi olmayan emeğin görünürlüğünü arttırmış, ağır sanayiden daha esnek fabrika modellerine geçiş, Fordist üretim modelinin diktatörlüğünü yerinden etmişti. Esnek üretimin yaygınlaşmasında enformasyon ve iletişim teknolojileri başat rol oynamış, üretim-tüketim ilişkisi küresel ölçekte dönüşmüştü. Yeni iletişim teknolojilerinde kullanıcı pratiğinin de üretimin ve tüketimin nesnesine dönüştürülmesinde sermaye aklının deşifre edilmesi, maddi olmayan emek tartışmalarına yeni boyut kazandırmıştır. Artık dijital alanlarda kullanıcı hem sürecin öznesi hem de nesnesine dönüştürülebilmektedir. Kullanıcı pratiği ve yaratıcı eylemleri dijital şirketler tarafından zapt edilerek yeni değer yaratma kaynağı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca dijitalleşmeyle beraber üretim ve tüketimin birbirine bağlanması geleneksel sınıf tartışmalarını da yerinden etmiş, sınıfın çağdaş yorumlarını yaratmıştır.

Yeni dijital teknolojiler ve özelde internet mecrasının güncel ekonomi politik durumu internetin görünmeyen sömürü yüzünün boyutunun anlaşılmasını olanaklı kılmıştır (Fuchs: 2015, Huws: 2014, Mosco: 2009). Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde kullanıcının sürecin hem öznesi hem de nesnesi olması, geleneksel eleştirel ekonomi politik teorileri yerinden etmiştir. Çünkü klasik emek-sermaye ilişkisi formülasyonu dijital üretim-tüketim süreçlerini yeteri kadar açıklama noktasında yetersiz kalmakta, dijital alanlarda toplumsal iletişim ve üretim karmaşık, akışkan olarak kendini var etmekte, hem üretim hem tüketim birbirine bağlanmış süreçler olarak meydana gelmektedir. Her tüketim yeniden bir üretim modeline yol açarken, süreksiz üretim-tüketim ilişkisi mantığını yaratmaktadır. Ayrıca dijital alanlarda üretim ve tüketim süreçleri beraberinde kültürel ve yaşam alanlarını da dönüştürmektedir. Bu nedenle yeni dijital teknolojilerde iktidar yapılarının kendisi bizzat dışallıktan arınmış, akışkan üretim-tüketim ilişkisinde kendini süreksiz olarak var etmiştir. Dolayısıyla otonom Marksistler tarafından dile getirilen maddi olmayan emeğin özgürlükçü potansiyeli, dijital emek tartışmalarıyla sarsılmış, süreç tersine dönmüştür. Çünkü maddi olmayan emek olarak dijital emek, küresel ölçekte faaliyet gösteren dijital şirketlerin değer yaratan ham maddesine dönüşmüştür. Bu bakımdan siber alanın eleştirel ekonomi politiği mevcut duruma çok yönlü bakarak güncel dünyanın üretim-tüketim ilişkisini, emek-sermaye çelişkisini anlamaya çalışmaktadır.

Eleştirel ekonomi politik yaklaşımlar dijital emeği anlama noktasında referans olarak Dallas Smythe'nin "audience commodity" (izleyici metası) teorisinden yola çıkarak dijital alanın kullanıcı pratiğini anlamaya çalışır. Smythe'ye göre, geleneksel medyada izleyici meta değeri olarak reklamcılara pazarlanmakta, boş zaman etkinliğinde bile izleyici kapitalist ilişkiler sürecine yeniden dâhil edilmektedir. Smythe'nin yaklaşımında "ideoloji, mesaj, ileti" medyanın süreci içinde ele alınmaz. Medya bizzat izleyiciyi metaya çevirerek onları reklam şirketlerine satmaktadır. Smythe'nin bu tespiti, güncel dünyanın dijital emeğini anlama noktasında yol gösterici olarak belirir. Dijital ekonomide kullanıcı emeği akıllı algoritmik makineler yoluyla birikim değerine dönüştürülmekte, kullanıcının dijital izleri, eylemleri, dijital kimliği, dijital arşivi bizzat metaya dönüştürülmektedir. Bu bakımdan otonom Marksistlerin maddi olmayan emek

teorisinde “toplumsal fabrika” yaklaşımı dijital alanlarda kendini göstermekte, üretim bizzat toplumsallaşmış pratikler içine sızmış yapıya bürünmektedir.

Sermaye açısından kullanıcının dijital alanlardaki emeğinin toplanıp sosyal ağ şirketleri tarafından reklamcılara satıldığı süreç içinde kullanıcı tüketirken üreten bir olguyu meydana getirir. Bu bakımdan üreticiyi tüketiciden ayıran çizginin giderek bulanıklaşması söz konusu olur ve boş zamanın ortadan kalktığı, kapitalist birikim mantığının dijital alanları kendi çıkarları doğrultusunda ehlileştirerek kullanıcıyı sömürdüğü çağdaş ekonomi belirir. Bu nedenle kullanıcı emeği, sermaye açısından bedava bir emeği yaratarak kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretir. Dolayısıyla sermaye açısından çağdaş ekonominin erekleri için toplumsal iletişimi ele geçirmek ve yönetmek, birikimin kaynağı olarak düşünülür. Bu bakımdan birikimin süreci sürekli gözetleme, istatistiksel verilerden yararlanmayı gerektirir. Böylece dijital çağın “panoptikon”u yeni bir yüzle kendini gösterir. Foucault’nun batı toplumunun merkezine koyduğu “panoptikon” kavramsallaştırması biyo-politik toplumun inşasında merkezi aklı sergilemekteydi. Çağdaş dünyada ise dijitalleşen panoptikon, sınır ve mekânı aşan özelliğiyle içeri ve dışarının olmadığı, yaşamın her anını biyo-politik akıl çerçevesinde gözetleyen bir yapıya bürünmüştür. Kısaca dijital panoptikon ile artık gözetlemenin mekânı yaşamın bütünselliği olmuştur. Dijital panoptikon, yeni bir biyo-politik akıl olarak işlev görmekte, toplumsal iletişimin havuzu olan dijital alanlar iktidar şebekelerinin hegemonyası altında küresel ölçekte kontrol toplumu yaratmaktadır. Algoritmalar yolu ile gözetim olgusunun neticesinde elde edilen datalar seçimler, beğeniler, hazlar üzerinde yönlendirici olmaktadır.

Foucault, batının disiplinsel aklını analiz ederken emek üzerine kendini örgütlemiş iktidar şebekelerinin amacının öznelere üretim enerjilerini ekonomiye kazandırmak olduğunu savlar. Bu nedenle kapatma mekânları bedenleri ve ruhları ıslah etmeye yönelir, kapatma dışlamayı değil, içe almayı, uysallaştırmayı hedefler. “Günümüzde, tüm bu kurumları –fabrika, okul, psikiyatri hastanesi, hastane, hapishane- amacı, bireyleri dışlamak değil; sahiplenmektir. Fabrika bireyleri dışlamaz, onları bir üretim aygıtına bağlar. Okul, bireyleri, kapatırken bile dışlamaz, onları bir bilgi aktarım aygıtına bağlar” (Foucault, 2015, s. 245-246). İnternet mecrası da post-modern kapatma

tekniğinin en güçlü çehresi olarak kendini sergiler. Dijital gözetleme yoluyla öznelere kimlikleri analiz edilir, piyasaya entegre edilmek üzere kimlik performansları bilgi nesnesine dönüştürülerek hem yeni birikim yaratılır hem de siber panoptikon ile ışıklandırılmış özne süresiz bir kontrol altında iktidarın denetimi altında varlığını sürdürür. Özne açısından mahremiyetin siber alanda kamusallaştırılması iktidarın hegemonya aklından kaçışı da güçleştirmektedir. Çünkü öznenin kendini dışa vurması, direniş gücünü de iktidara açmak anlamı taşımaktadır. Sermaye açısından toplumsal iletişimi ele geçirmek biyo-politik toplumun devamlılığı için ön koşuldur. Bu nedenle internetin sembolik yapısı iktidar ilişkisinden bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla modern iktidarın “panoptikon” ağı olarak internet mecrası özneyi ve toplumu sürekli gözetleme, analiz etme pratiğiyle sınırları belirleme, hareket alanlarını kısıtlamada küresel ölçekte görünmeyen bir disiplin gücü yaratır.

Foucault, Güvenlik, Topruk, Nüfus ders sunumlarında iktidarın ortamın akışları üzerinde egemenlik kurarak kontrol toplumu yarattığını belirtir. Liberal kapitalist akılsallık amacını gerçekleştirilmede “ortam”ı zapt eder, bunu oluşturmak için gerekli mekanları inşa eder ve güvenlik tekniği ile sürekliliğini sağlar. “Bu ortamın düzenlenmesinde söz konusu olan, sınırların, hudutların çizilmesi ve yerleşmelerin belirlenmesi değil, daha ziyade dolaşımların mümkün kılınması, sağlanması ve güvence altına alınmasıdır” (Foucault, 2013, s. 27). Çünkü ortamın ele geçirilmesi; yatay olarak ulaşım, iletişim ağlarının kontrolü kapitalist ürünlerin dolaşımı için gerekmektedir. Ortam, sembolik akışların, bedensel etkileşimlerin olduğu, toplumsal bedenin kendini var ettiği alandır. Bu bakımdan ister fiziksel mimari ister sanal mimari mecralar olsun, ortam içinde dolaşımda olan öznenin niteliği değişime uğramaktadır. Foucault’nun fiziksel mekanlarına siber mekanlar da eklenmiştir. Siber mekanlar iktidarlar açısından emek üzerinde yeni bir yönetim ve denetim mantığını yaratmıştır. Kapitalist yoksunluğun yarattığı çelişkilerden kaçış ve sağınak işlevi gören siber mekanlar, kullanıcıyı metayı indirgeyerek eşitsizliği tekrar tekrar yaratmaktadır.

### III. BÖLÜM

## SOSYAL PAYLAŞIM AĞLARINDA MADDİ OLMAYAN EMEK VE BİYOİKTİDAR

Küresel çağdaş kapitalizmin zamanı ve mekânı aşan yeni yüzünün anlaşılmaya çalışıldığı 1970’li yıllardan günümüze, üretim ve tüketim arasındaki sınırın ortadan kalktığı olgusunu çözümlenmeye çalışan Otonom Marksistler, bu durumu Foucault’dan referansla kapitalizmin yeni bir “biyo-politik” süreci olarak değerlendirdiler. Bu saptama, 1990’lı yılların ilk dönemlerinde dijital teknolojilerin gündelik hayatın içine sızmasıyla daha karmaşıklaşan küresel bir hal aldı. Enformasyon ve iletişim teknolojileriyle beraber, kullanıcının içerik üretim ve tüketim pratiği yeni bir “biyo-politik” sömürü düzeni meydana getirdi. Bu yeni düzende maddi olmayan emek olarak kullanıcının dijital emeği sermaye birikimi yaratmanın en cazip kaynağı olarak belirmektedir. “Maddi olmayan emek” ve “dijital emek” pratiği çağdaş kapitalizmin yeni birikim ve değer yaratma süreci olarak bizzat özneliğin yaratıcılığı ve pratiği üzerinden gelişme göstermektedir. Hem yeni birikim yaratma stratejisi hem de biyo-politik bir yönetim aklı olarak kapitalist çağdaş üretim süreci, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gün geçtikçe gündelik yaşam içinde artan kapsamı “dijital emek” sorunsalını daha çetrefilli hale sokmaktadır. Çünkü dijital alanlarda özne ve içerik arasındaki ilişki enformasyon üretimi ve tüketimine paralel iktidarın yeniden kurulumunu yaratmakta, kısaca kapitalist üretim ilişkilerini yeniden pekiştirmektedir. Sonuç itibarıyla yeni iletişim araçları üretim araçlarına dönüşmektedir.

Çağdaş kapitalizmin geleneksel üretim ve üretim ilişkileri analizlerini sarsması ve gündelik sıradan hallerin içine gizlenmiş incelenmiş örtük yeni sömürü düzeni, dijital alanlarda özelde sosyal mecralarda kullanıcı pratiğini yeni birikime dönüştürerek emeği yeniden kontrol ederek insan doğasını tehdit eden bir dizi sorunsalı meydana getirmektedir. Mahremiyetin ihlali, kullanıcı bilgilerinin gizli olarak toplanıp kar amacı pahasına reklam şirketlerine satılması ve kullanıcının metaya dönüştürülerek sayısal

veriye indirgenmesi Dyer-Witthoford'in "net köleleri" (2004) saptaması üzerine düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Kapitalist örgütlenmenin tarihsel krizleri aşma ve yeni birikim sahaları yaratma istenci, emek-sermaye ilişkisinin dönemsel evrimine de gönderme yapar. Bu nedenle, değişen üretim ve tüketim şartları, kapitalist aklın içinde bir kopuştan ziyade süreklilik arz eden bir mantık silsilesini takip eder. Bu bakımdan nihayetinde üretim-tüketim, emek-sermaye ilişkisi kapitalizmin tarihselliği içinde dönüşüme uğramış olsa da kapitalist düzenin dinamiklerinin varlığını ortadan kaldırmamıştır. Dolayısıyla, kapitalist tarih içinde ilkel sermaye birikimi olarak mülkiyetin gasp edilmesi geleneksel eşitsizliği yaratan yönetici mantığı sergilemekte iken, arz/talep krizi sonrası tüketimin gerekliliğinin ön plana çıkması, tüketim kapitalizmini yaratmayı zorunlu hale getirerek kapitalizmin yeni bir evreye geçirmişti. Tüketim aklı ile maddi niceliği arttırma ve toplumsal niteliği azaltma stratejisi neoliberal politikayla yeni bir evreye girmişti. Sosyal refah devleti uygulamasının küreselleşmeyi arzulayan şirketler için engel teşkil etmesine karşı dayatmacı neoliberal politikaların devreye sokulmasıyla yeni bir tarihselliğe evirilen kapitalist akılsallık, dijital teknolojilerle beraber sınırsız bir kuralsızlığı, küresel bir sömürüyü, yaşamı her an kuşatan biyo-politik yönetimselliği yaratmıştı. Bu bakımdan geleneksel kapitalist düzen ile yaratılan emeğin metalaşmasına yaşamın özsel varlığının da metalaşması eklenmiş, boş zamanın sınırlarının ve niteliğinin de kapitalist akıl tarafından yeniden inşa edilmesi olgusu belirmiş, ikinci bir yabancılaşma dalgası kamusal ve özel alan arasındaki ayrımın bulanıklaşmasıyla ortaya çıkmıştı. Dijitalleşmenin yarattığı yakınsamanın neticesi olarak iletişim örgütlenmelerinin tek mecra üzerinde kurgulanması, üretim ve tüketimin de buna bağlı olarak gerçekleşmesine yol açmıştı.

Dijital alanlarda özellikle de sosyal mecralarda boş zaman etkinliği, kapitalist yeni birikim oluşturma alanı olarak keşfedilmiş, dijital gözetim/kontrol teknikleriyle bireylerin istek ve arzuları deşifre edilerek, yönetim ve tüketim stratejileri geliştirilmiş, tutum ve davranışlar üzerinde yönlendirici etki yaratmıştır. Artık güncel dünyada, dijital alanlar, boş zamanın geçirildiği, sosyalleşmenin meydana geldiği olgusunun ötesine geçmiş, küresel ölçekte değer yaratan sermaye iktidarlarının hazinesine dönüşmüştür.



Çünkü dijital alanlar çok yönlü olarak kapitalist düzeni yeniden üretmektedir. Aynı anda hem birikimi meydana getirirken hem de dünya ölçeğinde nüfuslar üzerinde kurucu aygıt olarak işlev görmektedir. Bu bakımdan geleneksel medyada olduğu gibi dijital alanlarda da örgütlü özel çıkarlar, toplumsalın aleyhinde kurgulanmakta ve işletilebilmektedir. Dolayısıyla dijital mecralarda özgürlük ve eğlence hissi veren ne varsa aslında daha derin bir sömürünün maskesi olarak işlev görmektedir. Geleneksel kapitalizmde boş zaman kendini gerçekleştirmenin, yabancılaşmandan kaçışın alanı olarak belirirken, modern kapitalizm evresinde kaçış imkânsızlaşır.

Kapitalist üretimin Fordist biçimde, çalışma zamanı ızırıp zamanı, baskı, zamanı ve insanın haz isteğinin artı baskısıyken, boş zaman Eros'un zamanlarıydı (Marcuse 1955). Modern kapitalizmde, oyun ve emek, Eros ve thanatos, haz ilkesi ve ölüm dürtüsü kısmen birleşirler, işçilerin çalışma zamanında eğlenmeleri beklenir ve eğlence zamanı üretken ve çalışma benzeri bir hale gelir. Oyun zamanı ve çalışma zamanı kesişir ve insanın varoluşundaki tüm zaman sermaye birikimi uğuran sömürülme eğilimine girer (Fuchs, 2015, s. 188).

Dolayısıyla yaşamın her anına sızan kapitalist modern akla yönelik direniş her yerde kendini göstermek zorundadır. Zira klasik kategoriler, tanımlamalar güncel dünyanın iktidar ilişkilerini çözümlenmede yetersizdir. Buna bağlı olarak çatışma ve mücadele konuları da değişime gebe olmak zorundadır. Bu bakımdan bu bölümde kapitalizmin çağdaş koşulları içerisinde serbest zaman etkinliğinin bir iktidar mekanizması olarak nasıl ele geçirildiği mikro örnek olarak KızlarSoruyor ve Kadınlar Kulübü siteleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bölüm iki temel başlık altında ilerlemektedir. Birinci temel başlıkta Kızlar Soruyor sitesinin yapısı eleştirel söylem çözümlemesi ile analiz edilmekte, sitenin trafik istatistikleri, market payı ve gücü veri madenciliği üzerine çalışan arama motoru optimizasyonu (Search Engine Optimization / SEO) şirketi SEMrush'tan<sup>8</sup> elde edilen verilerle değerlendirilmektedir. Birinci başlığın alt başlıkları olarak ise kullanıcı içeriklerinin niceliksel oranı site sözleşmesiyle ilişkilendirilerek maddi olmayan emek bağlamıyla incelenmekte, sitenin kurucusu Tolga Tanrıseven ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme sorularında öne çıkan kısımları barındırmakta, sorular eleştirel bağlamda değerlendirilmektedir.

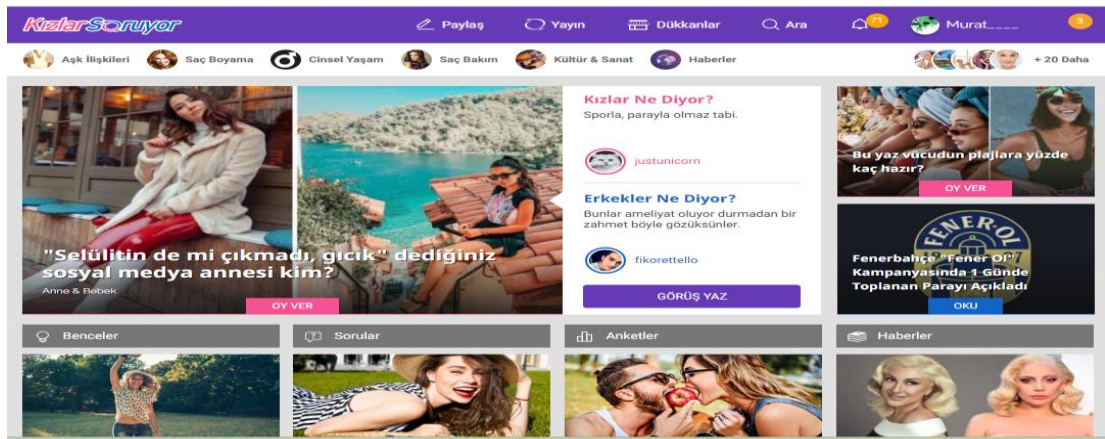
<sup>8</sup> **SEMrush**, Seo ile uğraşan ajanslar, kişiler ya da web sitesi sahipleri için web sitelerinin genel seo kriterleri, backlink yapıları, organik arama kelimeleri, trafik kaynakları gibi farklı kategorilerde detaylı analizler sunan kullanışlı ve etkili bir Seo aracıdır

İkinci ana başlıkta ise Kadınlar Kulübü sitesinin yapısı eleştirel söylem çözümlemesi ile analiz edilmekte, veri madenciliği üzerine çalışan arama motoru optimizasyonu (Search Engine Optimization / SEO) şirketi SEMrush'tan elde edilen verilerle sitenin meta gücü incelenmektedir. Bu bakımdan gündelik hayatı kuşatan, toplumsal iletişimi ele geçiren enformasyon iktidarlarına karşı bilinç uyanışına hizmet etmesine katkı sağlaması noktasında tez içinde ifade edilen kuramsal tartışmalara mikro bir deneyim göstermesi bağlamında “KızlarSoruyor” ve “Kadınlar Kulübü” internet sitelerinin eleştirel ekonomi politik bağlamda analiz edilmesi “biyo-politika” ilişkisiyle paralel düşünülmesi amaçlanmaktadır

### 3.1. KIZLAR SORUYOR SİTESİNDE KULLANICININ METALAŞMASI

#### 3.1.1. Kızlar Soruyor Sitesi'nin Tarihçesi

KızlarSoruyor dijital bir topluluk, soru tabanlı sosyal paylaşım platformu ve GirlsAskGuys'un Türkçe versiyonudur. Platform, kullanıcıların soru sormak ve fikir alışverişi yapmak için platformu kullanarak birbirlerine yardımcı olmaları amacıyla cinsiyetler arasındaki boşluğu kapatmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. KızlarSoruyor 2011 yılında Tolga Tanrıseven ve Mengüic Tanrıseven tarafından kuruldu. Site başlangıçta Tolga Tanrıseven tarafından hobi olarak geliştirilmiştir; Amerika'da bir barda Tolga Tanrıseven'in konuştuğu bir kızın tavsiyesi üzerine site kurma fikri oluşur. Başlangıçta, web sitesi 2008'de ABD'de GirlsAskGuys olarak başlar ve 2011'de Türkiye'ye de uyarlanır.



Fotoğraf 1: Sosyal paylaşım ağı KızlarSoruyor Türkçe versiyonu web sayfası

2015 yılı itibariyle internet sitesi günde 400-500 bin, Türkiye’de ayda 9 milyon, dünya genelinde aylık 18 milyon ziyaretçi çekmiştir. 2015 itibariyle site, Türkiye’de 350 bin üyeye ulaşmıştır. Yine 2015 verilerine göre dünya çapında üye sayısı 800 bin olmuş, sitede günde 7-8 bin soru sorulmuştur, bu sorular günde 160.000 görüntüye ulaşmış ve günde 200 bin paylaşım gözlenmiştir. 2017 yılında 193 bin değişik kullanıcı tarafından KızlarSoruyor platformuna 2 milyon soru sorulmuş, bu sorular 25 milyon görüş almıştır. 2017 verilerine göre kullanıcılar platformda 12.9 milyon saat harcamıştır. KızlarSoruyor sitesinin dört dilde dört farklı versiyonu bulunmaktadır: İspanyolca, Türkçe, İngilizce ve Portekizce. 2017’de Türkiye’nin internet nüfusunun yaklaşık% 40’ı en az bir kez toplam 260 milyon kez KızlarSoruyor’u ziyaret etmiştir. KızlarSoruyor, 2013 yılında ABD merkezli bir yatırımcı O'Brien Capital'den 1 milyon dolar yatırım almıştır (Wikipedia). İlk kuruluşunda popüler olmayan site, zaman içinde üye sayısını arttırınca sosyal mecralarda adı duyulan konuma gelmiş ve popüler bir mecra olarak genç nüfusun ilgisini çekmiştir. Site kurucusu Tolga Tanrıseven’le yapılan görüşmeye göre Nisan 2019 itibariyle KızlarSoruyor aylık 20 milyona yakın tekil kişiye ulaşmıştır. Bu rakam 2018 de 17 milyon, 2017’de 13 milyondur.

### 3.1.2. Kızlar Soruyor Sitesinin Çalışma Prensibi

**kizlarsoruyor.com**, kadınların ve erkeklerin hayata dair her konuda birbirlerine yardım etmek ve fikir alışverişinde bulunmak için bir araya geldiği; birçok farklı konuda soru, anket, içerik ve haber sunan bir topluluk platformudur. Site yöneticileri tarafından oluşturulan reklam ve belirli içerik alanları hariç içeriklerin tamamı kullanıcılar tarafından oluşturulmakta ve yayınlanmakta olup, sitenin yayın ilkelerine ve site sözleşmesine uygun olmayan, gerçekliği şüpheli, belirli bir zümreyi ya da kişiyi hedef gösteren, yasalara uygunluk teşkil etmeyen kullanıcı paylaşımlarına müdahale edilmektedir. KızlarSoruyor sitesinde 18 yaş altı kullanıcılar üyelik açamaz ve paylaşım yapamaz. Kullanıcıların yaş konusundaki beyanları gerçek kabul edilmekte ve 18 yaş altı olduğu tespit edilen kişilerin üyeliği silinmektedir

Siteye üye olmak için mevcut diğer sosyal paylaşım ağları yoluyla senkronizasyon sağlanarak üyelik işlemi yapılabilmektedir. Üye olan kullanıcıların kendilerine ait bir

sayfası oluşmakta ve bu sayfa kullanıcı tarafından özel olarak düzenlenebilmekte, kullanıcı profil fotoğrafını hesap sayfasına yükleyebilmektedir. Kullanıcılar üye oldukları sayfadan bildirim alabilmektedir. Bildirimler hem başka bir kullanıcı tarafından hem de site yöneticileri tarafından gönderilebilmektedir. Sitedeki görünürlük kullanıcının popülerliğini belirlemekte, kullanıcının paylaşımları, site içinde onu popüler konuma sokarak ona puan kazandırmaktadır. Kullanıcı kazandığı puanlar yoluyla site tarafından belirlenen alışveriş merkezlerinden ücretsiz ürün satın alabilmektedir. Dolayısıyla sitedeki aktiflik karşılıklı bir işbirliği olarak görünmekte, kullanıcı sitede belirlenen faaliyetleri gerçekleştirdikçe puanlar kazanarak küçük miktarda maddi çıkar elde edebilmektedir. Örneğin belirli bir puana ulaşan kullanıcı, site yöneticileri tarafından Rozet olarak tarif edilen etiketi kazanarak ayın fenomeni olarak seçilmekte ve paylaşımları daha ön plana, üst seviyeye çıkarılmaktadır. Kısaca sitedeki görünürlük site için uğraşılan, harcanan zamanla doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Dolayısıyla sitede harcanan emek zaman niteliği, site sahipliği için muazzam bir yatırım ya da gelir olarak geri dönerken, kullanıcının boş zamanı ele geçirilerek sembolik hediyeler ile kullanıcı yönlendirilmektedir. Bu stratejik maske, boş zaman ve eğlenceyi örtük bir mantık altında ele geçirerek kullanıcının sosyalleşme pratiğini sömürmektedir. Keza KızlarSoruyor sitesinde kullanıcı örtük olarak sömürüldüğünün farkında olmamaktadır. Yaşanan süreci, boş zaman ve eğlence bağlamıyla alımlamaktadır.

Site içindeki temel konu başlıkları Ağız ve Diş Bakımı, Alışveriş ve Hediyeler, Anne ve Bebek, Aşk İlişkileri, Cilt Bakımı, Cinsellik, Cinsel Yaşam belirlenmiştir. Diğer konu başlıkları olarak da Eğitim ve Kariyer, Gündem ve Ekonomi, Güzellik ve Bakım, Haberler, İnternet ve Teknoloji, Kişilik ve Karakter, Kültür ve Sanat, Magazin ve Filmler, Moda ve Stil, Özel Günler ve Hijyen, Saç Bakım, Sağlık ve Diyet, Spor, Tatil ve Seyahat, Toplum ve Sosyal İlişkiler, Yemek ve Tarifler olarak sıralanmıştır. Kullanıcılar bu başlıklar altında soruları hazırlamakta ve sorulan sorulara cevaplar bu başlıklar altında toplanmaktadır. Eğer kullanıcılar belirlenen konu başlıkları altında belirli puan topluyorsa fenomen olabilmekte ve paylaşımları canlı yayın sayfasının üst kısmına yükselmektedir. Canlı yayın kısmı anlık paylaşımları yayın akışı olarak sıralamaktadır. Kullanıcı sıklığı nedeniyle canlı yayın paylaşımları anlık değişmektedir.

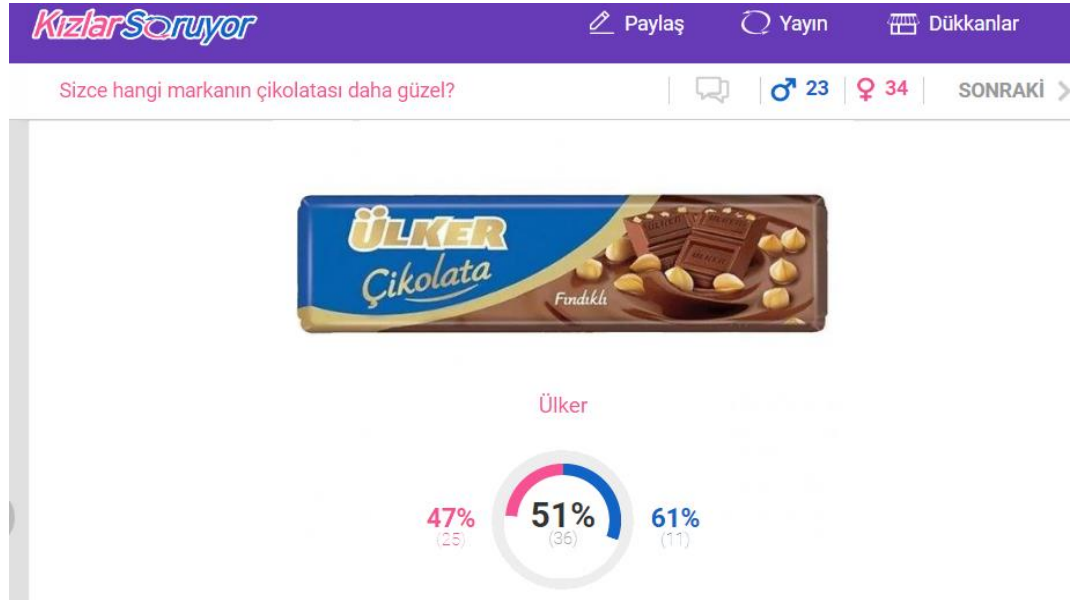
Sitenin sol tarafında haberler kısmı bulunmaktadır. Haberler kısmında seçilen haberler güncel olabildiği gibi genel bir konuyu da içerebilmektedir. Haber seçimleri incelendiğinde dikkat çekici, sıra dışı içeriklerin seçildiği görülmektedir. Haberler kısmı site editörleri tarafından hazırlanmaktadır. Yayınlanan haberlere de site kullanıcıları yorum yapabilmektedir. Haberler facebook ya da twitter sitelerine paylaşım butonuyla paylaşılabilir. Facebook ve twitter sayfalarına yönlendirilen haberler KızlarSoruyor başlığı ile paylaşmakta ve böylece sitenin görünürlüğü, ismi başka sosyal medya platformlarına taşınabilmektedir. Haberler kısmında yorumların arasında reklam içerikleri yerleştirilmektedir. Haberlere yapılan yorumları okumak isteyen kullanıcı, yorumlar arasına yerleştirilen reklamlarla kaçınılmaz olarak karşılaşmaktadır.

Herhangi bir ziyaretçi siteye üye olmadan da site akışını görebilmektedir. Eğer ziyaretçi sitede paylaşım yapmak istiyorsa hesap açmak zorundadır. Site ağ mimarisi olarak kullanıcı tabanlı paylaşım yapılabilme mantığı etrafından tasarlanmıştır. Çünkü site içeriğinin büyük çoğunluğunu kullanıcılar yapmaktadır. Dijital emek tartışmaları açısından kullanıcının site için hem varlığı hem de üretici pratiği siteyi büyütmekte ve geliştirmektedir. Dolayısıyla sürecin hem öznesi hem de nesnesi olan kullanıcı örtük bir sömürü altında sitede var olabilmektedir. Bu bakımdan sitenin birikim değerinin ağırlıklı olarak site yöneticileri tarafından değil, kullanıcı tarafından yaratıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eğlence ve toplumsal iletişimin internet şirketleri altında işleyen formu, modern dünyanın ilişkilerinin üretim ve meta ilişkilerine dönüşümünü göstermektedir. Çünkü kullanıcı hem içeriğin üreticisi olarak ücretsiz bir emeği yaratmaktadır hem de kullanıcının varlığı reklamcılara satılarak kullanıcı metaya indirgenmektedir.

### **3.1.3. Site İçinde Önemli Kullanım Alanları**

Sitenin ana menüsünde “dükkanlar” adı altında bir alan bulunmaktadır. “Dükkanlar” kısmında kullanıcılar, tüketimde buldukları ya da bulunmayı düşündükleri ürünlerle ilgili deneyimlerini paylaşmaktadırlar. Bu bölümde yayınlanan paylaşımlar site yönetimi tarafından incelenip, değerlendirilmekte ve beğenilenler seçilmektedir. Böylece kullanıcılar Xper puanı kazanarak, puanlarını yükseltmekte, site yönetimi

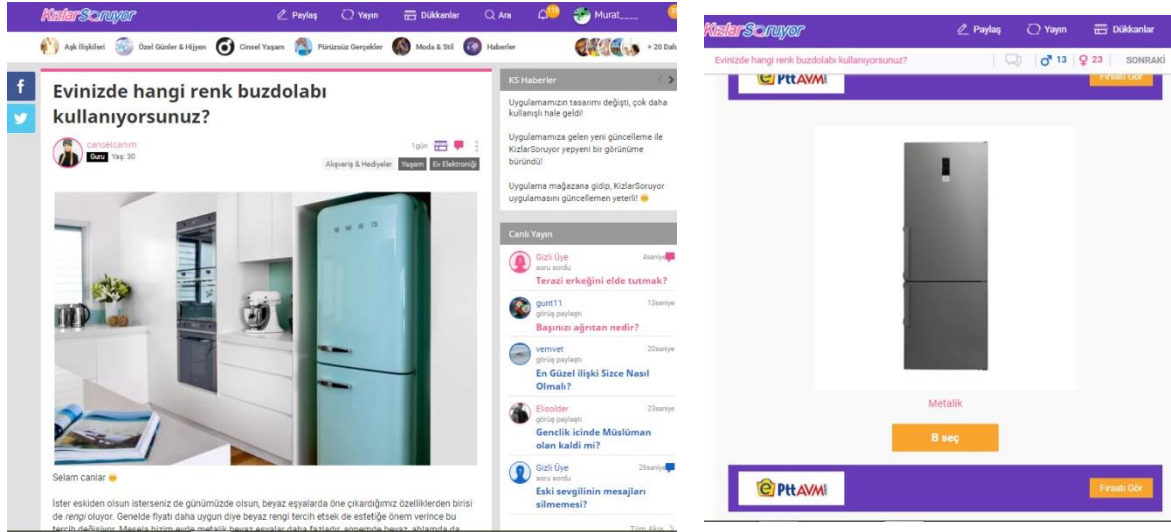
tarafından vaat edilen ödüllere ulaşmak için kullanıcılar puan kazanmaktadır. Dükkânlar kısmındaki paylaşımlara da takipçiler, kullanıcılar yorum yapabilmektedirler. Dükkânlar kısmında modadan teknolojiye birçok başlık bulunmakta, seçilen başlıklara tıkladığında ürünle ilgili paylaşımlar yer almaktadır. Ayrıca, ürün fiyatlarını gösteren başlıklar da bulunmaktadır. Ürünün bulunduğu sekmeye tıkladığında kullanıcı alışveriş yapacağı siteye yönlendirilmektedir. Dükkânlar kısmında hem kullanıcılar hem de site editörleri paylaşım yapabilmektedirler. Örneğin, fotoğraf 2’de “Sizce hangi markanın çikolatası daha güzel?” başlığı altında bir soru sorulmuş ve ürünle ilgili markalar görsel biçimde sunularak ürünlerin reklamı dolaylı olarak yapılmıştır. Ayrıca ürünle ilgili anket kısmı kullanılmış, kızların ve erkeklerin tercihleri istatistiksel olarak belirlenmiştir.



Fotoğraf 2

Dükkânlar sayfasında yukarıda ifade edilen site başlıkları benzer şekilde bulunmakta, kullanıcının ilgisine göre tıklanan alanlarda görsel fotoğraflar ortaya çıkmakta ve görsellerin altında ilgili ürüne kullanıcıyı yönlendirecek başka bir internet linki bulunmaktadır. İlgili link yoluyla başka bir internet sayfasına yönlendirilen kullanıcı doğrudan ürün satış sayfasıyla karşılaşmakta, böylece kullanıcı tüketime yönlendirilmektedir. Sitenin temel kuruluş mantığı soru sormak ve kullanıcılar tarafından cevap almak mantığına dayanıyor olsa da dükkânlar kısmında sorulan sorular

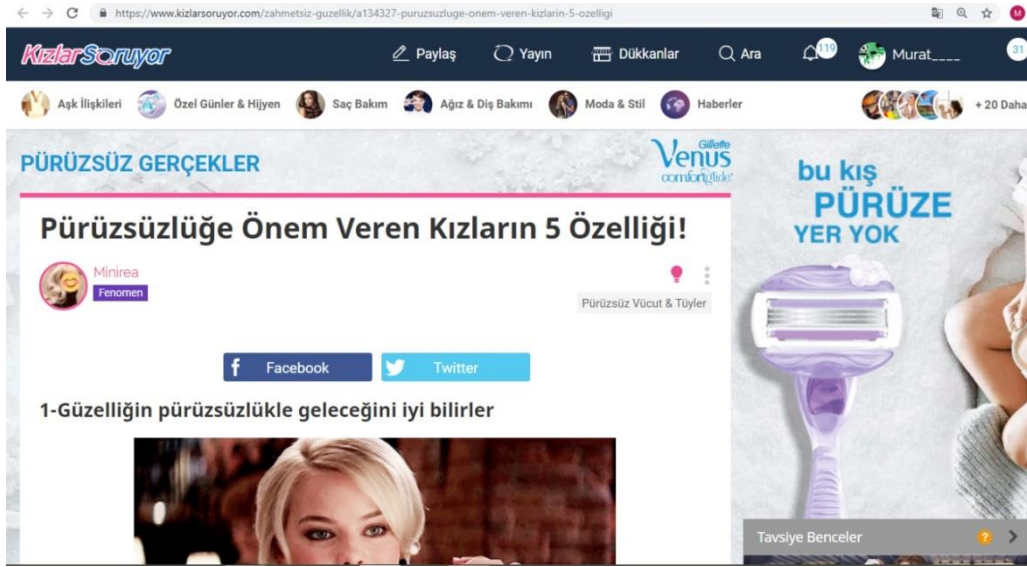
nihai olarak kullanıcıları tüketim sayfalarına çekmeyi amaçlamaktadır. Özellikle dükkânlar kısmında sorulan sorular ilgi çekici görseller kullanılarak tüketim linkine yönlendirmeyi hedeflemektedir. Fotoğraf 3’te de görüldüğü gibi, sorulan soruya karşı kullanılan görselin altında kullanıcıyı alışveriş sayfasına yönlendiren PttAVM internet linki bulunmaktadır.



Fotoğraf 3: Burada görüldüğü gibi sorulan sorunun altında PttAVM linkinde fırsatı gör linki bulunmaktadır. Kullanıcı buraya tıkladığında ilgili ürün satış sayfasına yönlendirilmektedir.

Başka bir alan başlığı “benceler” sayfası. Bu sayfada kullanıcılar, "bence" diyerek her konudaki bilgi ve tecrübelerini ifade etmekte, buna karşın Xper puanı kazanabilmektedirler. Sitede yayınlanan “benceler” site tarafından kontrol edilmekte ve site yöneticilerinin kontrolünden geçtikten sonra paylaşım yapılabilmektedir. Ayrıca, paylaşılan “benceler” kısmı kullanıcının kişisel sayfasında da görünmektedir. Böylece kullanıcıyı ziyaret eden herhangi başka bir kullanıcı, kim ne hakkında ne paylaşmış görebilmektedir. Site ağ mimarisi olarak ortak paylaşım alanı ve reklam alanı olarak iki kısma ayrılmaktadır. Örneğin “benceler” kısmında paylaşılan bir konu hakkında içeriğe tıkladığında sayfa yenilenmekte ve konuyla ilgili reklam çıkmaktadır. Aşağıda Fotoğraf 4’te görüldüğü gibi sorulan sorunun üst ve yan tarafında reklam sayfası belirmiş böylece kullanıcı tüketim ürünleriyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca belirtilen reklam kısımlarına tıkladığında kullanıcı doğrudan ürünün internet sayfasına yönlendirilmektedir. Site kuruluş amacı olarak kullanıcıların birbirleriyle fikir alışverişi

yaptığı bir mecra tanımlaması yapmış olsa da aslında site, kullanıcıların birbirlerine sordukları soruları ve birbirine verdikleri cevapları araçsallaştırarak çevrimiçi ekonomi stratejisi bağlamında onları tüketim sayfalarına yönlendirerek ticari olarak işlev görmektedir. Sosyal iletişimin ve reklamın iç içe geçtiği, eğlencenin ve sosyalleşmenin tüketime doğru yakınsandığı alan olarak KızlarSoruyor sosyal ağı, “benceler” kısmında kullanıcının deneyimlerini tüketim ürünleriyle sınırlandırmaktadır.



Fotoğraf 4: Benceler kısmında sorular bir soru reklam alanıyla çerçelenmiş, böylece sosyal mecra iletişim pratiği tüketim ürünüyle çerçelenmiştir.

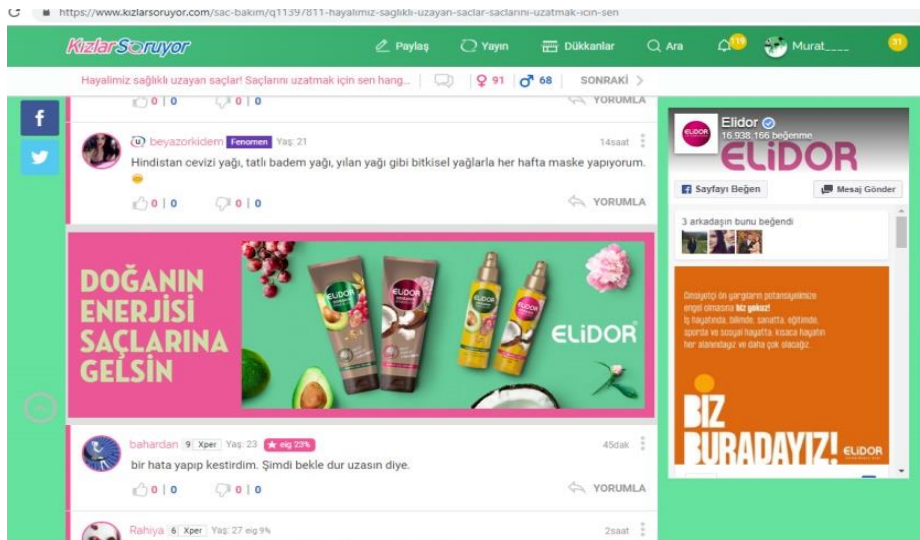
Yine önemli başka bir başlık “Vitrindekiler” başlığıdır. Bu başlık altında da sorulan sorular ilgili çekici olmakla beraber, hazırlanan sorular reklam bannerleri ile desteklenmekte, sorulan sorulara yapılan yorumların içine yine reklam alanları yerleştirilmektedir. Kullanıcı sorulan soruların cevaplarını okumaya çalıştığında yine reklamlarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla erkeklerin ve kızların/kadınların birbirlerine yardımcı olmaları ve bilgi alışverişinde bulunmalarını sağlama noktasında sitenin kurulduğu, site yönetimi tarafından ifade edilmiş olmasına karşın site içinde reklam başlıklarıyla ilişkilendirilerek sorulan sorular tüketim metalarını yeniden tanıtmaya yönelik olarak işlev görmektedir. İletişim, tüketim ve iktidarın bu bağlamda aynı mecrada bütünleştiği sürecin görünümü belirlemektedir. Bu bakımdan dijital teknolojilerin süresiz iletişim mecrasının temsili noktasında toplumsal insanın da arenası olarak işlev görmesi iletişimin aynı anda üretimin ve toplumsal kurulumun da



ortak kertede bulunduğu süreç olarak varlığı toplumsal formasyonun niteliğini belirleme noktasında dijital alanın kurucu gücünü ortaya koyar. Örneğin Fotoğraf 5’te sorulan “Hayalimiz sağlıklı uzayan saçlar! Saçlarını uzatmak için sen hangisini yapıyorsun?” sorusu reklam içerikleriyle ilişkilendirilerek verilmiş, böylece kullanıcı tüketime yönlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilgili tüketim ürününün de reklamı yapılmıştır. Neticede ağ içinde iletişimin tüketim aklına bağlanması, sosyalleşmeye çalışan kullanıcının tüketim iktidarının buyruğuna sokulmaya çalışılması, toplumsal iletişimin ağ tabanlı niteliğinin güç ve iktidardan bağımsız olmadığı gerçeğini göstermekte, sermaye iktidarının da yeniden kurulumuna yol açmaktadır.



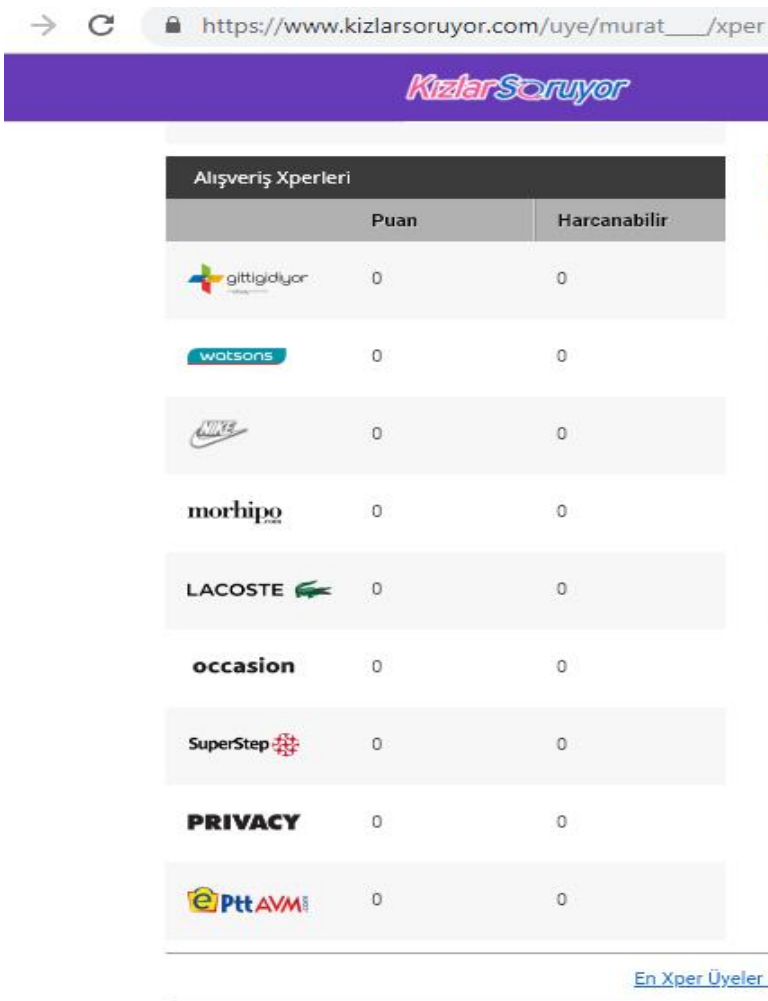
Fotoğraf 5: Sorulan soru tüketim ürünleriyle çerçevelenmiştir.




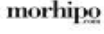







Fotoğraf 6: Sorulan soruların cevaplarının arasında yine reklam alanları yerleştirilmiştir. Böylece sorulan soruya verilen cevapları okumaya çalışan kullanıcı kaçınılmaz olarak reklam alanlarıyla karşılaşmaktadır.

### 3.1.4. Xper Puan Kazanma Şansı

Site içinde Xper puan sistemi yapılan paylaşımların niceliğiyle ilişkili olarak kullanıcıların kazandıkları puanları yansıtmaktadır. Kullanıcı paylaşım yaptıkça Xper puan kazanmaktadır. Eğer kullanıcının paylaşımları kaldırılırsa Xper puanı kaybetmektedir. Xper puanı kazanmak için kullanıcının soru sorması, “dükkanlar” ve “benceler” kısmında yorum ve katkıda bulunması gerekmektedir. Kullanıcı facebook hesabını KızlarSoruyor sitesine bağlayarak da Xper puanı kazanabilmektedir. Xper puanlarının miktarı sitede detaylı olarak belirtilmiştir. Xper puanını kazanan kullanıcı kendi profil sayfasında puanlarının miktarını kontrol edebilmektedir. Hangi puanla ne kadar harcama yapabileceği site yöneticileri tarafından kullanıcının profiline yansıtılmaktadır.



Alışveriş Xperleri		
	Puan	Harcanabilir
	0	0
	0	0
	0	0
	0	0
	0	0
	0	0
	0	0
	0	0
	0	0

[En Xper Üyeler](#)

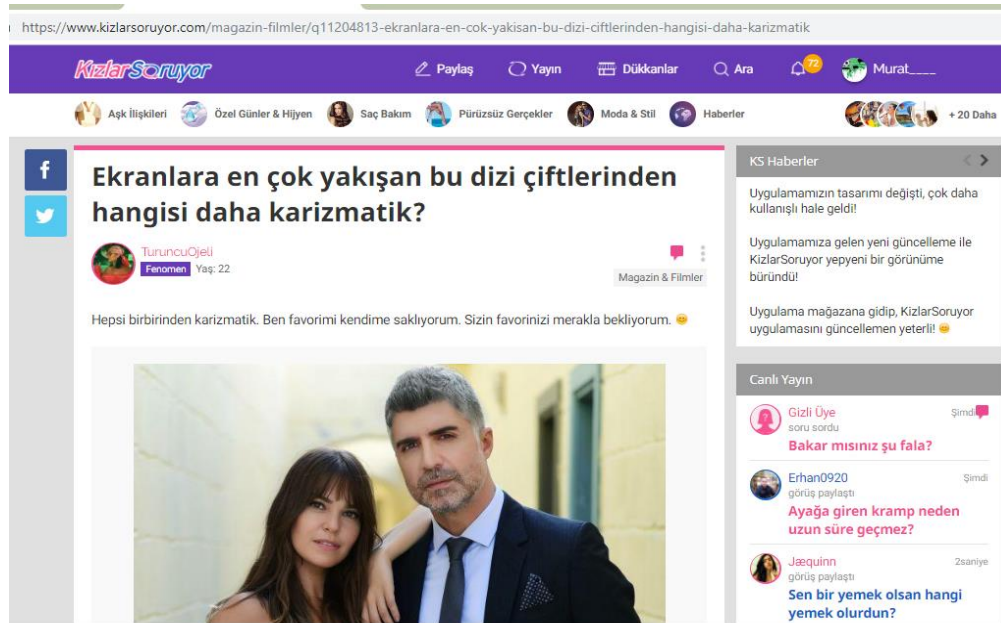
Fotoğraf 7: Kullanıcı belirtilen alanlardan kazandığı puanlarla alışveriş yapabilmektedir.

Kullanıcıların hangi Xper puanıyla ne kadar harcama hakkı kazandığı site içinde belirtilmemiştir. Dolayısıyla ne kadar Xper puanıyla ne kazanılacağı bilinmemektedir. Böylece kullanıcının dijital emeği bütünüyle site yönetimi tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Kullanıcı ancak kendi profil sayfasında site yönetimi tarafından ödül kazandığını görürse sembolik bağlamda ödüllendirilmiş olmaktadır. Bu bakımdan kimin ne kadar alışveriş ödülü alıp almadığı bilinmemektedir. Ayrıca Xper puanı kullanıcının kontrolü dışında profil sayfasına yansıtıldığı için kullanıcının Xper puanı üzerinde site yöneticilerinin manipülasyon yapma gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu durum da puanlama sisteminin doğru yapıldığı konusunda kuşkuyu arttırmaktadır. Sitenin içerik üretiminin başat aktörü olan kullanıcı, yoğun emek harcamasına rağmen sitenin tüm kontrolü site yöneticilerinin, ağ sahipliğinin kontrolü altında yürütülmektedir. Dolayısıyla örtük olarak işleyen kapitalist üretimin çağdaş görünümünün bu olgusu, kullanıcı pratiklerinin çok yönlü işleve sahip olduğunu yansıtmaktadır. Kullanıcı açısından boş zamanın geçirildiği, eğlence ve sosyalleşmenin pratiği, sermaye iktidarı açısından yeni değer birikiminin en cazip kaynağı olarak işlev görür. Bu bakımdan sosyal ilişkileri metalaştıran bu süreç, geleneksel sınıf yaklaşımını da ket vurur. Sonuç olarak “ticari aracılığa konu olan çevrimiçi faaliyetlerin, ayırım yapmadan iş, boş zaman, tüketim ve kişisel ilişkilere el uzatma yolları, kapitalist ilişkilerin hayatın her yanına ne kadar yayıldığını gösterir. Marx’ın deyişiyle “çağdaş dünyada kişisel ilişkiler, üretim ve mübadele ilişkilerinden çıkıyor” (Huws, 2018, s. 178-179) vurgusu dijital ağ tabanlı sosyalleşme süreçlerinde daha çok ön plana çıkıyor.

### **3.1.5. Kullanıcı Profili ve Bildirimler**

Siteye üye olan her kullanıcının kendisine ait bir profil sayfası oluşmaktadır. Profil sayfasında Bildirimler, Rozetler, Mesajlar, Sorular, Benceler, Dükkanlar, Fırsatlar, Görüşler, Görüş Yorumları, Bahsedener, Takip, Sevdiklerim, Engel, Xper, Ayarlar başlıkları bulunmakta, kullanıcı kendi sayfasını kişisel olarak düzenleyebilmektedir. Kullanıcı profil sayfasında ön plana çıkan önemli başlıklar, Dükkanlar, Fırsatlar ve Bildirimler kısmıdır. Bildirimler kısmında kullanıcı öne çıkan sorular ve sorulara verilen cevaplar hakkında bildirim almakta, böylece kullanıcının sitede aktif olması

teşvik edilmektedir. Bildirimler kısmı, kullanıcıların sordukları sıradan soruları içermekle beraber, kişisel ilişkiler ve cinsel yaşam hakkında uzman görüşlerine de yer vermektedir. Uzman görüşlerine kullanıcılar yorum yapabilmekte ve soru sorabilmektedir. Böylece kullanıcılar bilgi alışverişi yaparak merak ettikleri konular hakkında görüşlerini birbirlerine aktarmaktadırlar. Bildirimler kısmı magazinsel tonda popüler kültürün içeriklerini taşımaktadır. Magazinsel tonda konuların seçilmesi, sitenin kullanım cazibesini arttırmaya yönelik olarak popüler temalara yaslanmaktadır. Bildirimler kısmı oturum kapalı olduğunda da çerez uygulaması yoluyla bilgisayara ve cep telefonuna bildirim göndermektedir. Ayrıca site için hazırlanmış mobil uygulama bulunmakta, kullanıcı akıllı cep telefonlarıyla da siteyi aktif olarak kullanabilmektedir. Yüklenecek uygulama yolu ile telefonlara bildirim gelmektedir. Bildirimler kısmı kullanıcı sorularını, uzman görüşlerini ve tüketim ürünleriyle ilgili bilgileri içermektedir. Stratejik olarak kullanıcıyı siteye çekme amacı taşıyan bildirimler kısmı, kullanıcıyı siteye bağımlı hale getirerek kullanıcıyı reklam metinleriyle buluşturmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan başta cinsel konular olmak üzere kullanıcının ilgisini çekebilecek konular bildirimler kısmında yer almaktadır. Özellikle konular seçiminde görsel içerikler popüler kültürün önde gelen kişileri ile ilişkilendirilerek hazırlanmaktadır.



Fotoğraf 8: Türkiye’de son dönemlerde televizyon dizilerinde oynayan oyunculara odaklanan bu soru popüler kültür bilincini tekrar pekiştirmektedir.

Örneğin foto 8’de sorulan soruya 110 erkek, 89 kadın cevap vermiş, popüler diziler hakkında görüşlerini belirterek kitle iletişim medyasının varlığını siber alana çekmişlerdir. İletişim mecrası olarak sitede popüler ünlülerin yer alması kitle kültürünü yeniden inşa etme noktasında işlevsel olarak belirirken, kullanıcıların katılımı ile yerleşik değerler yeniden pekiştirilmektedir. Bildirimler kısmı, gün içinde belli aralıklarla üye kullanıcılara bildirim göndererek sitenin varlığı ve içeriği konusunda kullanıcıya haber verirken, kullanıcının varlığı ve çokluğu sayesinde birikim elde eden site, sansasyonel başlıklar ile kullanıcıyı mecraya çekmeye çalışmaktadır.

### **3.1.6. Müşteri Odaklı Pazarlama**

Müşteri odaklı pazarlama ya da müşteri odaklılık, pazarlama stratejisinde hedef kitlenin tüketim ihtiyaçlarının belirlenerek bu doğrultuda pazarlama ve üretim faaliyetlerinin planlanması süreçlerinin toplamını ifade eder. Kullanıcı profili sayfasında önemli başka bir alan “fırsatlar” yazan kısımdır. Kullanıcılar fırsatlar kısmında soru sorma mantığı etrafında tüketim ürünlerinin reklamlarıyla karşılaşmaktadırlar. Dolaylı bir reklam stratejisi mantığını yansıtan fırsatlar kısmı *müşteri odaklı pazarlama* amacını taşımaktadır. Kullanıcı ilgi duyduğu fırsat ürünlerine tıklayarak hem ürünle ilgili görüş ve memnuniyetleri görmekte hem de satın almak istediği ürünün satış sayfasına ulaşabilmektedir. Fırsatlar kısmı, kullanıcının profiline bildirim göndermekte, ürünle ilgili indirim konularında kullanıcıyı bilgilendirmektedir.

Fırsatlar köşesinde sorulan sorulara kullanıcı tıkladığında kullanıcı reklam sayfasına yönlendirilmekte, ürünlerle ilgili satış sayfasında alışveriş yapabilmektedir. Satış sayfasına giden kullanıcı hem ürün hakkında daha detaylı bilgi edinmekte hem de ürünü satın almak istediğinde online satış sürecini tamamlayabilmektedir. Ürünlerle ilgili kullanıcıların yorum yapabilmesi, ürünü satın almayı düşünen diğer kullanıcıların alım istencini kuvvetlendirmektedir. Müşteri odaklı pazarlama stratejisi taşıyan fırsatlar köşesinde kullanıcı ilgi duyduğu ürünlere tıkladığında diğer kullanıcıların deneyimlerini görmektedir. Kullanıcı deneyimleri ürüne duyulan güveni arttıran reklam olarak işlev görmektedir.


https://www.kizlarsoruyor.com/firsatlar

Kızlar Soruyor

Paylaş Yayın Dükkanlar Ara Murat\_...

**FIRSATLAR KÖŞESİ**

"En çok satılan ürünler hangileri, trend ürünlerde en uygun fiyatlar nerede?" diyorsan samimi KS deneyimleri Fırsatlar köşemizde seni bekliyor!




**Moda & Stil** YENİ

**Moda Sorunsalı: Erkek dediğin "çarık" da giyer ama hangisini?**

canselcanım Fenomen

17 | 10 OY VER




**Moda & Stil** YENİ

**Yağmurlu havalarda tercihiniz yağmurluk mu, yoksa şemsiye mi?**

Yağmur-Sonrası Fenomen

34 | 27 OY VER




**Alışveriş & Hediyeler** YENİ

**Baharın Tadını Bisiklet ile Çıkaracak Aileler İçin Gerekli Olan Her Şey**

canselcanım Editör

9 | 15 OKU



**Aşk ilişkileri** YENİ

**Evlenecekler Ya Da Evlenmeyi Planlayanlar, Bu Yazı Sizin İçin!**

ePttAVM.com Sponsorlu

144 | 286 OKU

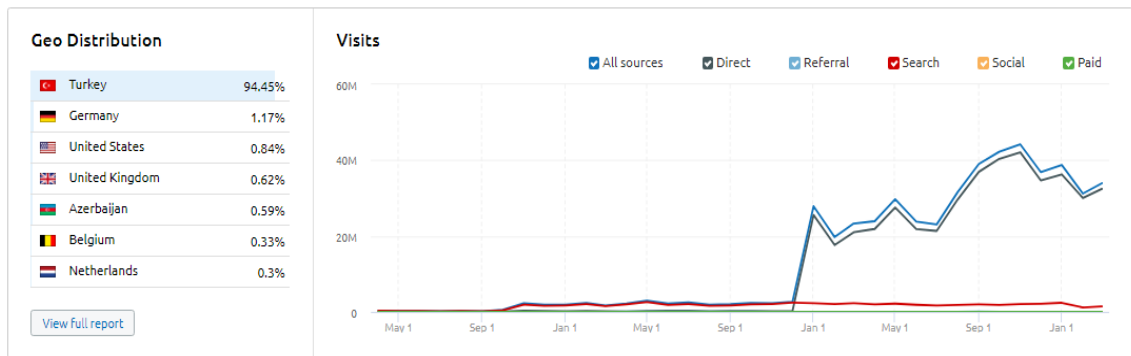
n\_ba4...mp4

Fotoğraf 9: Fırsatlar kısmında sorular sorulara kullanıcı yorum yanabilmekle beraber, ilgi duyduğu ürünün satış sayfasına gidebilmektedir.

Kullanıcı pratiğinin sitenin meta değerini artırmasının yanında kullanıcının tüketim ürünleriyle karşılaşması geleneksel "izleyici metası" mantığını yeni bir evreye sokmuştur. Çünkü siber alanda kullanıcı sadece reklam ürünleriyle karşılaşmamaktadır. Fırsatlar köşesinde olduğu gibi doğrudan satın almaya yönlendirilmektedir. Bu bakımdan kullanıcı siber alanda sürecin hem öznesi hem de nesnesi olarak var olmaktadır. Kullanıcı içerik üretiminde özne iken değer üretim noktasında sayısal veriye indirgenmekte böylece çağdaş kapitalizmin yeni öznesini sergilemektedir. Han'ın ifadesiyle çağdaş iktidarın kendisi tarihsel olarak inşa edilen öznenin bizzat kendisidir. Foucault'nun şiddet mekânları artık dışarıdan sergilenmemektedir. "Şiddetin ve sömürünün mekânı çoktan karşıdaki bir yer olmaktan çıkmıştır, herkes kendi kendini sömürmektedir. Fail aynı zamanda kurbandır. Yabancı sömürü yerine kendini sömürmeye bırakmaktadır. Böylece sömürü her türlü iktidardan da bağımsız gerçekleşebilir, çünkü özgürlük adına yaşanır" (Han, 2017a, s. 126). Dolayısıyla siber alanda kullanıcının bizzat sürecin öznesi ve nesnesi olarak belirmesi, iktidarın görünürlüğünü ortadan kaldırarak derin, görünmez bir sömürünün varlığını öznenin benlik pratiklerine hapseder.

### 3.1.7. KızlarSoruyor'un Veri Madenciliğindeki Pazarlama Gücü

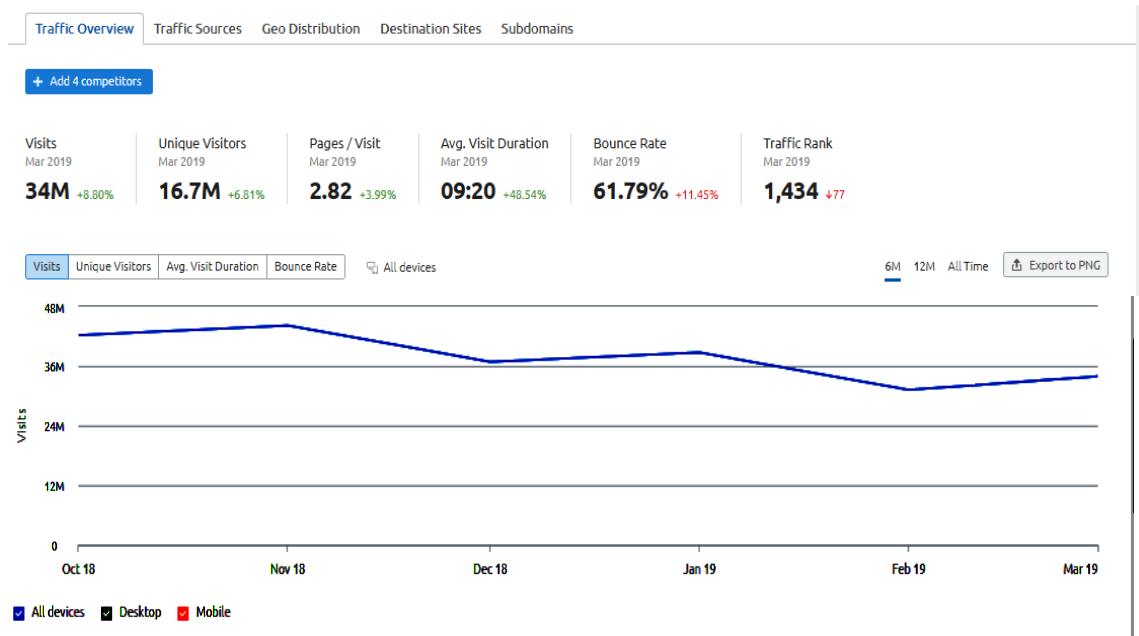
Sosyal medya platformlarında medyayı kullanan kullanıcı miktarının niceliği medyanın ekonomik Pazar değerini belirlemektedir. Klasik iktisadın art talep yasasına dayanan kullanıcı sayısının değeri arttırdığı olgusuna bağlı olarak medyanın yeniden üretimi için harcanan ücretli emek ve altyapı yatırımları da platform sahipliği açısından gelir ve gider dengesini belirleyen temel etmenlerdir. Bu bakımdan, üretkecinin yükselişi, sosyal medyayı kuran ve yönetenler açısından ücretli emeğin oranının azaltmış, medyanın neredeyse tüm üretim alanının ücretsiz emeğe bağlanmasına neden olmuştur. Üretkecinin (prosumer) varlığı dijital sermayedarlar açısından bedava emek elde etmeyi kolaylaştırmış, görünmeyen bir sömürüyü yaratmıştır. Bu olgunun somut bir örneği olarak KızlarSoruyor sitesinde site sahibi Tolga Tanrıseven'le yapılan görüşmede elde edilen veriye göre dört ülkede faaliyet gösteren ve milyonlarca ziyaretçisi olan KızlarSoruyor sitesinin 30 çalışanı bulunmaktadır. Katılımcıların yarattıkları kolektif içeriklerin site sahipliği tarafından birikim değerine dönüştürüldüğü düşünüldüğünde KızlarSoruyor sitesi, bu olgunun mikro bir örneğini teşkil etmektedir. Çağdaş kapitalizmin yeni sermaye birikimi yaratma aklı olarak kendini ücretsiz emeğe bağlaması, güncel dünyanın enformasyon ve iletişim teknolojilerinin en temel sorunsalı olarak görünmektedir. Bu bağlamda kullanıcının ürettiği bedava emeğin üzerinde faaliyet gösteren KızlarSoruyor sitesinin pazar değerinin istatistiksel oranı SEMrush sitesinden elde edilen grafiklerle bu başlık altında ele alınmaktadır.



Grafik 1 KızlarSoruyor sitesinin dünya geneli kullanıcı oranı

Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kizlarsoruyor.com>

Grafik 1, KızlarSoruyor sitesinin Türkçe versiyonun ülkeler bazında Mart 2019 yılı kullanıcı oranını belirlemektedir. Siteye kullanıcıların %94,45'i Türkiye'den katılmaktadır. Azerbaycan dışında Avrupa ülkeleri ve Amerika ülkelerinden katılım göçmen Türk vatandaşlarına dayanmaktadır. Grafikte görüldüğü gibi, aylık mecraya giriş miktarı 40 milyonun üzerine çıkmıştır. Bir aylık periyodik dönem bazında siteye 40 milyon üzeri giriş yapılması, sitenin kişi başına düşecek reklam oranını da göstermektedir. Site sahipliği açısından bu veri, siteye giren kullanıcıların Dallas Symthe'nin ifadesiyle reklamcılara ne kadar ücretle satılacağını da belirlemektedir. Sürecin öznesi ve nesnesi olan kullanıcı açısından bu olgu, yerleşik kapitalist değerlerin yeniden üretiminin görünmez alanı olarak işlev görmektedir.



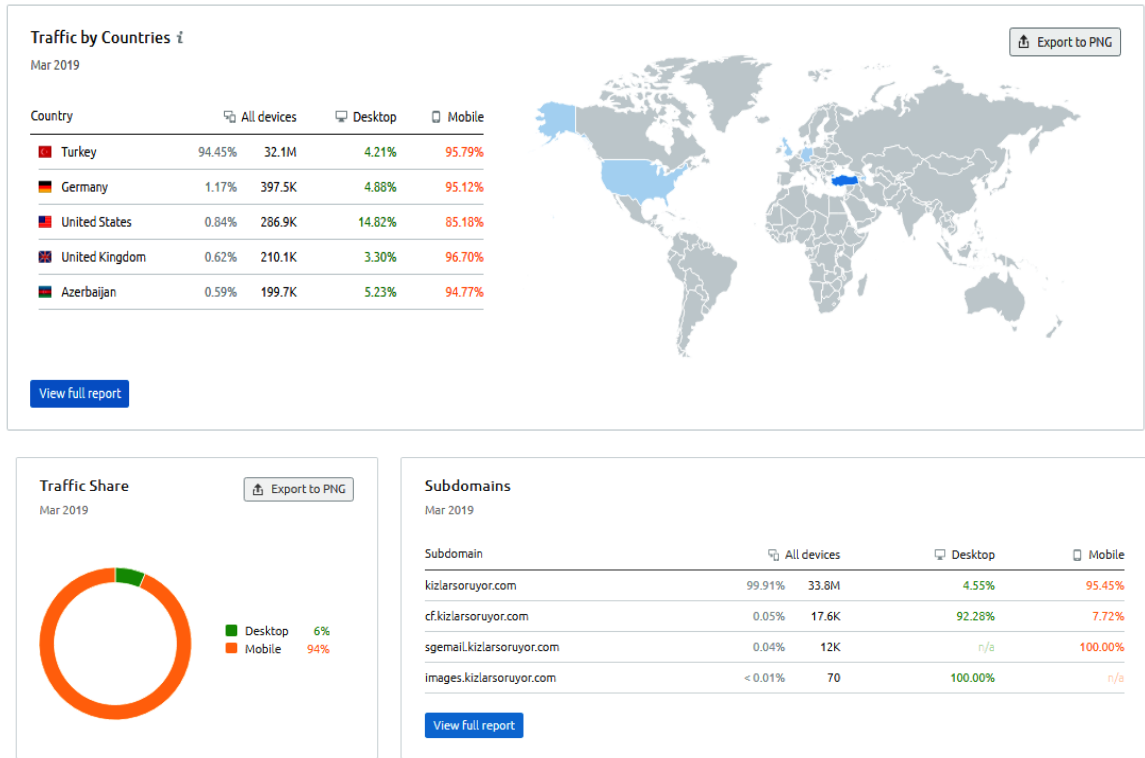
Grafik 2: Son 6 ay içindeki site trafiğinin oranı

Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kizlarsoruyor.com>

RESMrush sitesinden elde edilen veriye göre Grafik 2'de son 6 ay içinde siteyi ziyaret eden kullanıcı miktarı gösterilmiştir. Aylık 36 milyon bandında ziyaretçi çeken site, katılım oranı bağlamında istikrarlı kullanıcıya sahiptir. Grafiğin üst alanı sitenin Mart 2019 dönemindeki performansını göstermektedir. Mart 2019'da site toplam 34 milyon kez ziyaret edilmiş, tekil ziyaretçi bağlamında ise 16,7 milyon kişi siteyi yine Mart 2019 ayı itibarıyla ziyaret etmiştir. Her tekil kullanıcı yaklaşık sitede 9 dakika 20 saniye süre geçirmiştir. Mart 2019 ayında sitede geçirilen zaman miktarı toplam 34 milyon x 9,20 saniyedir. Toplam zaman miktarı site için harcanan niceliksel emek miktarını da



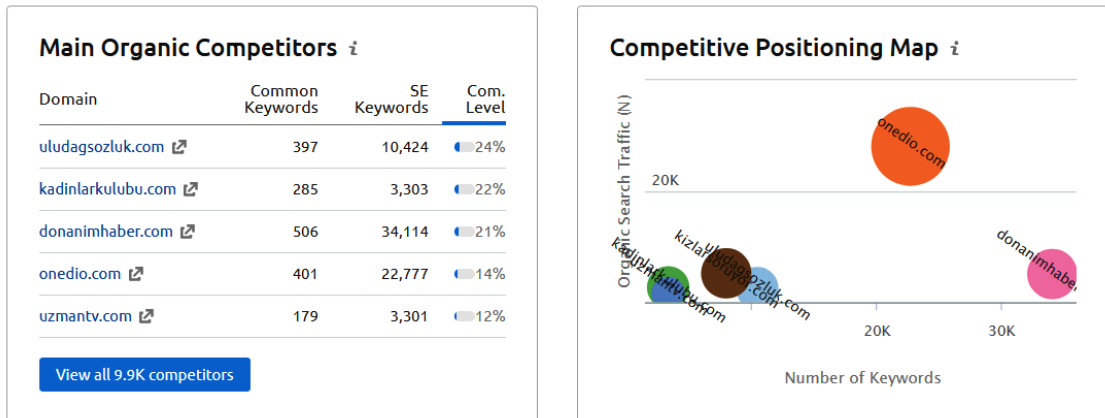
belirtmektedir. Bedava emek bağlamıyla düşünüldüğünde kullanıcılar site için toplam miktarda muazzam zaman harcamışlardır. Grafikte görüldüğü gibi, site için harcanan zaman sadece bedava emek sorunsalını yansıtmamaktadır. Neticede siber sosyal mecralar, geleneksel kapatma mekânlarının boyutunu genişletmiş yeni alanlar olarak da işlev görmektedir. Hem ücretsiz olarak emeğin verimliliğinden yararlandııldığı hem de nüfus bağlamında emeğin siber alanlarda hapsedilerek kontrol edildiği bir yönetim stratejisini de yansıtmaktadır. Toplumsal iletişimin şirket sahipliği tarafından ele geçirilerek birikim oluşturmaya neden olduğu ticari kapitalist siber sosyal mecralarda toplumsal yaşamın özsel varlığı risk altındadır. Çünkü katılım bağlamında grafik 2’de görüldüğü gibi milyonlarca kişi sosyal mecraı kullanmaktadır. Lakin sosyal mecra ticari hedefler bağlamıyla kurulup yönetildiği için kullanıcılar üzerinde biyo-iktidar gücü yaratmaktadır. Bedeni mecra içinde hapseden, reklam içerikleri ve stratejileriyle kullanıcıyı manipüle eden ve onu kuran siber mekânsal yapısı ile KızlarSoruyor sitesi dijital emek sorunsalına iyi bir örnek teşkil etmektedir.



Grafik 3: KızlarSoruyor sitesine erişim yolu grafiği

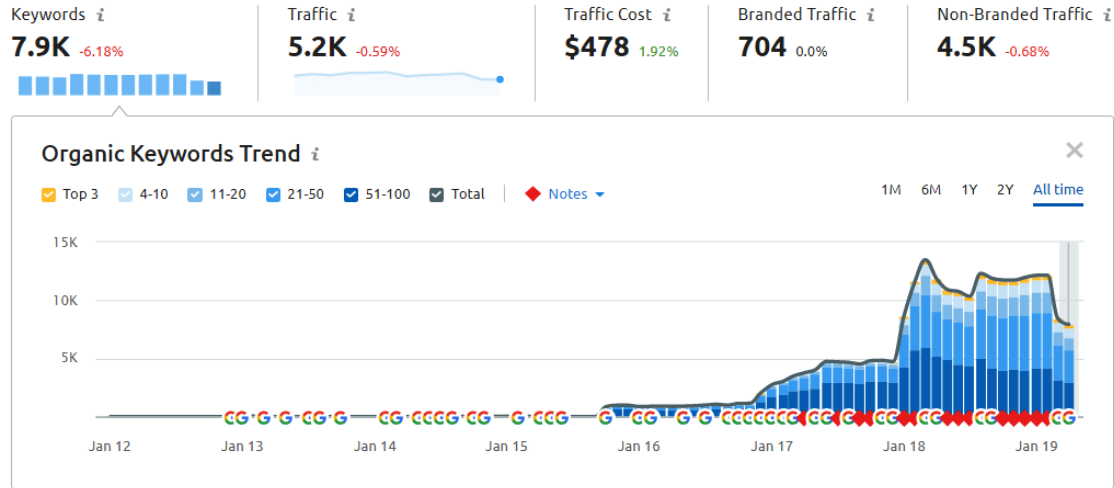
:Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kizlarsoruyor.com>

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gittikçe mobilleşmesiyle zaman ve mekân baskısının ortadan kalktığı görünse de emek ve yaşam üzerinde de görünmeyen hegemonik iktidarı meydana getirmektedir. Kapatma mekânlarında görünmeden gören göz, kendini mobil teknolojilere de tutturmuştur. Siber sosyal mecralarda, hangi iktidar yapısının kimi nasıl ne kadar gözetlediği yeteri kadar bilinmemektedir ve kullanıcı da gözetim altında olduğunu bilmesine rağmen sürece gönüllü bir katılım göstermektedir. Mobil teknolojilerin her an her yerde siber mecraya katılımı mümkün kılması, sınırsız gözetimi yaratmakta, zamanı ve mekânı aşan emek denetimini ve yönetimine de neden olmaktadır. Grafik 3'te de görüldüğü gibi KızlarSoruyor sitesine katılımın %94'ü mobil aygıtlar, %6'sı masaüstü bilgisayar yoluyla yapılmaktadır. KızlarSoruyor sitesine katılım çoğunlukla mobil aygıt yoluyla yapılmaktadır. Çünkü mobil telefonlar için site tarafından yapılmış, mobil aplikasyon mevcuttur. KızlarSoruyor sitesi mobil aplikasyonu hem Apple Store'dan hem de Google Play'den ücretsiz indirilebilmekte ve ücretsiz kullanılabilir.



Grafik 4: Türkiye pazarında KızlarSoruyor sitesinin popülerliğine rakip ilk beş site  
Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kizlarsoruyor.com>

SEMrush'tan elde edilen Nisan 2019 grafiğine göre, KızlarSoruyor sitesinin popülerliğine rakip olan diğer ilk 5 site grafik 4'te gösterilmiştir. SEMrush tarafından yaklaşık 10 bin internet sayfası taranmış, ortak içerikleri, değerleri içeren metrik değerlendirme sonucu, yukardaki grafik elde edilmiştir. Ortak içerikleri, ortak site arama kelimeleri üzerinden değerlendirme yapan SEMrush'ın grafiği, Türkiye'de onedio sitesinden sonra KızlarSoruyor sitesini ikinci sırada göstermektedir.



Grafik 5: KızlarSoruyor sitesinin yıllara göre Google’da trend olma grafiği  
Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kizlarsoruyor.com>

Grafik 5, KızlarSoruyor sitesinin Google arama motorunda yıllara göre popüler anahtar kelime olma istatistiğini göstermektedir. Son 3 yılda sitenin Google arama motorunda yükselen arama kelimesi olduğu görülmektedir. Sitenin Google arama motorunda ön plana çıkmasında sitenin zaman içinde artan kullanıcı sayısı ve kullanıcıların sitenin tanımını yapan paylaşımları da etkili olmaktadır. Sitenin sahibi Tolga Tarnıseven’le yapılan görüşmeye göre KızlarSoruyor sitesi tanıtım amaçlı başka sosyal mecralara sitenin tanıtımı için reklam vermemektedir. Kısaca ücretli olarak site youtube, Google, facebook gibi diğer sosyal ağlara kendi tanıtımı için ücretli reklam vermemektedir.

### 3.1.8. Kullanıcı İçeriği ve Site Sözleşmesi

Foucault’nun iktidar analizinde iktidar dışsal değil, bizzat öznenin kimliğiyle var olan, kendini süreksiz ağlarda ve ilişkilerde gösteren fenomen olarak tarif edilir. Dolayısıyla iktidar, öznelğin kendi varlığından bağımsız düşünülemez. Çünkü tarihselliği bağlamında iktidar öznenin kuruluşu ve sürekliliğiyle ilişki içindedir. Bu bakımdan iktidar özneyi ve toplumsal bedeni saran dil ve dil dışı oluşumların ortak birliği ile çok yönlü olarak süreklilik arz eder. Kısaca iktidar sadece baskı kuran ya da dışsal ideolojik olarak işleyen bir süreçten ziyade hakikatleri kuran ve özneleri hakikat rejimlerine bağlayan dinamik ilişkiler toplamının süreksizliğine dayanır. İktidarın kurucu özelliği, toplumsal formasyonun maddi koşullarını belirlerken, toplumsal alanda baskı ve sınırlandırmanın ötesine geçerek dışsal güç ile içsel hareket arzusunu birbirine bağlar.

Bu sebepten tarihsel olarak ‐iktidar, özneleştirme ve nesneleştirme, özgürleşme ve uyraklaştırma stratejileri, somutlaştırma ve oluş mantığı iç içe geçmiştir” (Revel J. , 2012, s. 13-14). Dolayısıyla hem disiplin hem de düzenleyici biyo-iktidar teknikleri bedene ve ruha, toplumsal yapıya sinerek onu sömürme ve baskı kurma olarak kendini sürdürmez. Bizzat kurucu olarak düzenleme, denetleme, hakikat rejimlerini belirleme gücüyle kendini meşrulaştırır.

Foucault açısından modern iktidarın tarihselliği batının liberal kapitalist tarihselliğinin yönetim aygıtlarının akılsallığına dayanır ve bu tarihsellik iktidarın her yerde olma ve kendini her yerde gerçekleştirme akıyla iç içedir. Liberal kapitalist tarihselliğin dinamiği emeğin kontrolü ve yönetimi etrafında örgütlenmiş iktidar şebekelerinin varlığına gönderme yapmaktadır. Her ne kadar Marksist eleştirel ekonomi politik bağlamda emeğin kontrolü ve yönetimi, mülksüzleştirme, baskı ve ideolojik aygıtlar bağlamıyla tanımlanıyor olsa da Foucault açısından emeğin kontrolü ve yönetimi bir dizi hakikat rejimlerinin yaratılması ve bu rejimlerin kendini meşrulaştırmasıyla gerçekleşmiştir. Çünkü liberal kapitalist düşünce tarihsel izlekte hem maddi koşullara hem de düşünce biçimlerine öyle sinmiştir ki dünyanın yorumlanması, anlamlandırılması bizzat iktidarın tarihsel aklından bağımsız olamamaktadır. Dolayısıyla Foucault açısından liberal kapitalist akılsallığın yarattığı ‐homo economicus”u saran iktidar şebekeleri onun ekonomik verimliliğini merkeze alarak işlev görür (Foucault, 2013).

Liberal kapitalist dönemde bedeni saran iktidar şebekeleri neo-liberal kapitalist süreçte dönüşüme uğrar. Neo-liberalizmle beraber ‐mübadele eden bir yaratık olarak "homo economicus"tan, rekabet eden, daha doğrusu rekabet etme eğilimi teşvik edilmesi gereken bir yaratığa geçiş insanların kendilerini özneleştirmesinde ve özneleştirilmelerinde genel bir kaymaya yol açmıştır” (Read, 2012, s. 85). Bu yönetimselliğin işleme koşulları artık haklar ve yasalar değil, çıkar, yatırım ve rekabettir (Read, 2012, s. 86). Böylece geleneksel olarak dayanışma ve kolektif örgütlenmelerin fayda sağlayacağı siyasal işçiler ortadan kalkar ve ‐öznellik ekonomisi” yatırımı egemen olmaya başlar. Öznelliğin bütünsel yaşamı birer ekonomik gösterge olarak belirerek insan sermayesi olarak yatırım değeri alır. Bu bakımdan öznel ekonominin

yükselişi, birikim değeri yaratma bağlamında yeni bir biyoiktidar ekonomisi olarak hayata geçirilmesiyle zamanı ve mekânı aşan üretim ve tüketimin yükselişi mümkün hale gelir. Üretimin geleneksel sınırlarını aşan, zaman ve mekânı yerinden eden neo-liberal ekonomik süreçte toplumun içine sızan biyoiktidar akli toplumsal ilişkilerin içinde yer edinerek hem ekonomik birikimi yeniden üretir hem de toplumsal formasyonu yeniden kurar. Sonuç olarak “biyoiktidar artık yalnızca fabrikadaki emeğe musallat olmamakla birlikte tek hedefi de metalar âlemi değildir, çünkü bu iktidar bir bütün olarak hayatı hedef aldığından öznellikleri de üretme peşindedir. Bu öznelliklerse hegemonik üretim ve tüketim biçimlerine eklenerek hem varlığını norma uygun hale getirir hem de normun bir bekçisi olarak iş görür” (Baysoy ve diğerleri, 2016, s.186-187).

Çağdaş dünyada, öznellik ekonomisinin toplumsal ilişkilere sızması, müşterek toplumsal ilişkileri kurması ve toplumsal formasyonu biçimlendirmesi bağlamıyla sorunsal olarak ortada duran dijital emek tartışmaları içinde birikimin yeni kaynağı ve toplumsalın yeni iktidarı sosyal mecralar, neo-liberal tarihsel sürecin nihai noktası olarak biyo-iktidarın yeni fabrikaları olarak belirmektedir. Kullanıcı emeğinin hem birikimi yaratması hem de iktidarı yeniden üreten bir sürecin aracı olması, bireysel ve kolektif düzlemde emeğin yeni karakteri üzerine yoğunlaşmayı zorunlu hale getirmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın merkezi konumu olarak ele alınan dijital emeğin mikro bir okuması olarak KızlarSoruyor sosyal ağ sitesi, birikim değeri yaratan kullanıcı emeği üzerine konumlanmış yönetim stratejisiyle çağdaş biyo-iktidar işlevi görmektedir. Hem kullanıcı emeğini gasp eden hem de toplumsal iletişimi belirleyen yapısıyla çağdaş ekonominin mikro bir örneği olarak önemli bir örnek teşkil etmektedir. Site ağ mimarisi olarak kullanıcının varlığını ele alarak tasarlanmıştır. Site içinde içeriğin büyük bir çoğunluğunu kullanıcının kendisi yaratmaktadır. Kullanıcı açısından sitede geçici sanal mülk alanı elde edilmektedir. Buna karşın kullanıcının ürettiği içerik birikim olarak site sahipliği tarafından ele geçirilerek metaya dönüştürülmektedir. Sürecin öznesi olan kullanıcı, bedava emek harcayarak site sahipliğine muazzam miktarda kazanç sağlamaktadır. Üyelik ve kullanım için kullanıcıdan herhangi bir ücret alınmamaktadır çünkü ürün kullanıcı olduğundan hizmet ücretsiz olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla özel yaşamın varlığının, pazarın çıkarlarına hizmet edecek şekilde

ticarileştirilme sorunsalı sosyal mecralarda öznel ekonominin ikinci bir evresi olarak daha da şiddetlenmiştir. Bu bakımdan KızlarSoruyor sitesinde kullanıcılar sosyal medyayı kullanıyor olarak düşünse de aslında sosyal medyanın kendisi kullanıcıları kullanmaktadır. Çünkü verileri analiz edilen, metrik olarak değerlendirilen kullanıcılar, arz talep yasaasının belirleyici nesnesi olarak site sahipleri için reklamcılara satılan bir meta olmaktadır. Ayrıca sitenin toplumsal iletişimin niteliğini de belirleme noktasındaki varlığı biyo-iktidar olarak da işlev görmektedir. Çünkü biyo-iktidar gücü olarak site sahipleri kullanıcı hakkında topladığı bilgileri bir havuza toplayarak kullanıcıları tüketim davranışları noktasında manipüle edebilecek güç elde etmekte, tutum ve davranışların niteliğini belirlemektedir.

### **3.1.9. Zirveye Çıkarılan Kullanıcı İçeriği**

KızlarSoruyor sitesi kullanıcının sıklığı nedeniyle anlık akış sergilemektedir. Anlık akış kullanıcının sorduğu sorular ve sorulara verilen cevapları içermektedir. Ayrıca sorulara yapılan yorumlar beğeni butonuyla diğer kullanıcılar tarafından beğenilebilmekte, beğeni bildirim mesajıyla kullanıcıya ulaşmaktadır. Canlı yayın kısmında akış halinde olan soruların üstünde sürekli olarak sponsor reklamları içeren sorular sorulmaktadır. Sponsor alanına tıkladığında kullanıcı hem ürünün reklam sayfasına yönlendirilmekte hem de sorulan soruya diğer kullanıcının verdiği cevapları okuyabilmektedir. Kullanıcıların çoğunlukla 18-30 yaş aralığında olması nedeniyle içerik üretimi popüler anlayışa dayanmaktadır. Gündelik ilişkiler ve cinsel konular çoğunlukla soru başlıklarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan kamusal alanın mecrası olarak düşünüldüğünde KızlarSoruyor sitesi içerik üretimi bakımından toplumsal çelişkileri giderme noktasında politik güç oluşturamamaktadır. Çünkü katılımcılar toplumsal güç ve iktidar ilişkilerini sarsacak sorular sormamakta, gerçek yaşamda iktidar tarafından baskılanan ve yönlendirilen kimlik bagajlarını çoğunlukla aynı şekilde mecrada sergilemektedirler.

Yayın akışı içinde sorulan sorular site içinde büyük puntolarla gösterilmektedir. Soruya tıkladığında sorunun detaylı içeriğini hazırlayan kullanıcının tüm metni görünmektedir. Eğer sorulan soru ilgi çekici ise daha çok yorum almakta, kullanıcıya

Xper puan kazandırmaktadır. Aynı anda sorular facebook ve twitter sayfasına da yönlendirilerek paylaşılabilir. Sitenin tanıtım değeri kullanıcının diğer sosyal ağlarla bağlantısıyla da ilişkilidir. Eğer kullanıcı KızlarSoruyor sitesini diğer sosyal ağlar içinde tanıtacak şekilde paylaşıyorsa, sitenin görünürlüğü ve bilinirliği artmaktadır. Bu bakımdan özellikle facebook'ta KızlarSoruyor sitesinin sayfasını Nisan 2019 itibariyle 521.976 kişi takip etmektedir. Bu oran twitter'da 15 bin civarı, instagram'da ise 67 bin civarıdır. Dolayısıyla kullanıcılar hem site içinde hem de diğer sosyal mecralarda sitenin birikim değerini artırma noktasında süresiz bir çaba sarf etmektedirler. Çünkü diğer sosyal mecralarda üyeliği bulunan KızlarSoruyor sitesinin paylaşımlarını takip eden kullanıcılar sitenin paylaşımlarına tekrar yorum yaparak sitenin popülerliğini yeniden arttırmaktadırlar. Örneğin, “Sizce ilişkide yaş durumları nasıl olmalı? 🧑🏻🧑🏻” sorusu facebook sayfasında sorulmuş ve 103 yorum almıştır.

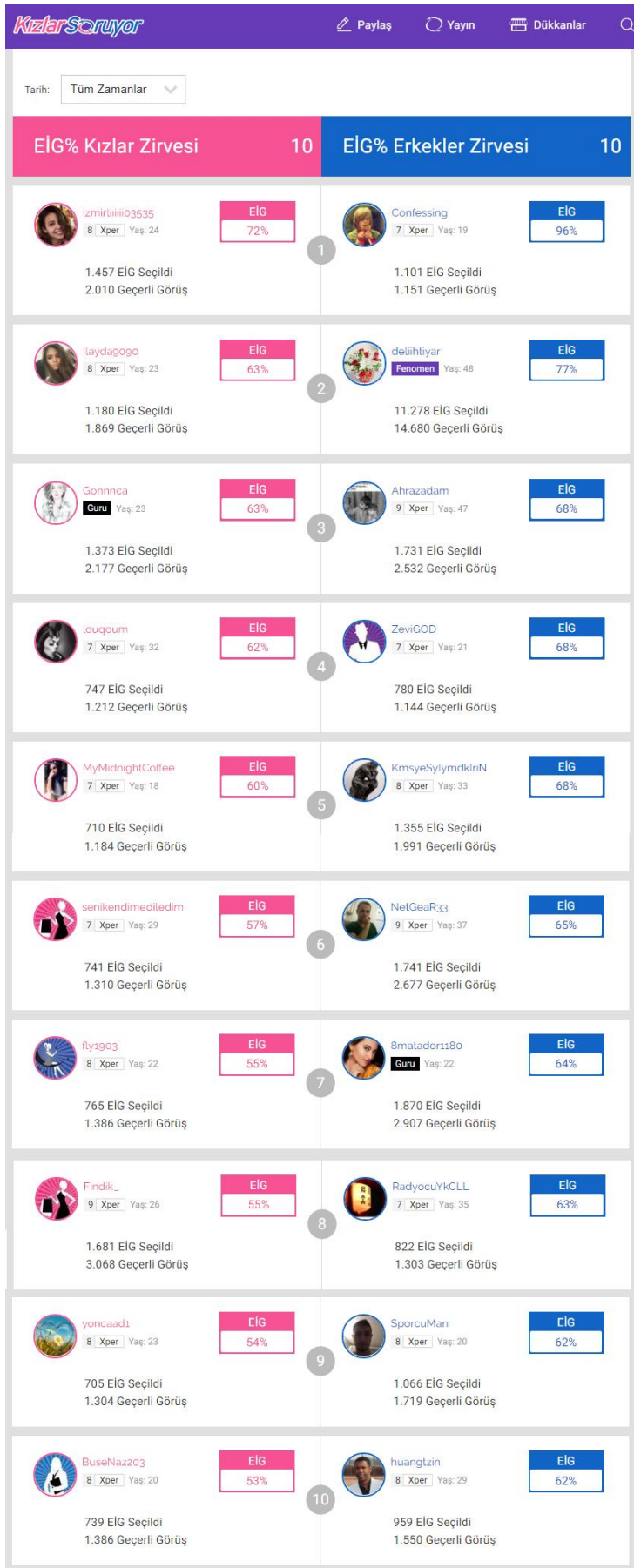
Site içinde hem soru sormak hem de sorulan sorulara cevap vermek, sorulara yorum yapmak sitenin canlılığını sürdüren en büyük etmendir. Bu bakımdan içerik üretiminin devamlılığı için kullanıcı ödüllendirilme stratejisiyle teşvik edilmektedir. İçerik üretiminde kullanıcılar popülerleştirilerek site içinde görünürlükleri arttırılmakta, rol model olarak “zirvedekiler” başlığı altında sergilenmektedirler. Zirvedekiler kısmında bir hafta, son bir ay ve toplam zaman olarak kullanıcının elde ettiği zirve puanı hesaplanmaktadır. Zirve puanını belirleyen içerik üretiminin niceliksel miktarıdır. Eğer kullanıcı içerik miktarını artırır, site yöneticileri tarafından zirveler sayfasına taşınarak site içinde popülerleştirilmektedir. İçerik miktarı haftalık, aylık ve tüm site kaydı dönemi olarak hesaplanmaktadır. Aşağıda siteden elde edilen grafikte görüldüğü gibi kullanıcılar içinde tüm zamanlarda en çok görüş bildiren kullanıcılar erkek ve kadın kategorisi olarak ilk on sıralaması içine yerleştirilmiş, popüler olarak ön plana çıkarılmıştır. Sitenin kullanım cazibesini arttırmak, kullanıcıların dijital emeğinin niceliksel miktarını yükseltmek için uygulanan zirvedekiler kısmı, aslında kullanıcının site için ne kadar emek harcadığını da göstermektedir. Örneğin grafik 7'deki miktarlara bakılırsa, kullanıcıların sorulan sorulara binlerce kez cevap yazdığı, yorum yaptığı görülmektedir. Eğer her bir yorum sadece bir cümle olarak hesaplanırsa basit bir bakışla kullanıcı binlerce cümle yazmış, site için onlarca saat harcamış görülmektedir. Örneğin grafikte görüldüğü gibi “delihhtiyar” isimli kullanıcı Nisan 2019 itibari ile

14680 kez görüş bildirmiştir.

Zirvedekiler kısmına ulaşmak için kullanıcının dönemsel olarak aktif olması da site yöneticileri tarafından beklenmektedir. Eğer kullanıcı son altı ay içinde aktif değilse, yorumları zirve olmaya yeterli ise de kullanıcı zirve sayfasına taşınmamaktadır. Bu bakımdan kullanıcının varlığını site içinde sürekli canlı tutması için paylaşımlarını, yorumlarını periyodik olarak yapması gerekmektedir. Zirvedekiler kısmı canlı yayın akışında sitenin sağ tarafında sıralanmaktadır. Kullanıcı canlı yayın akışını takip ettiğinde sağ tarafta zirvedekiler kısmını görebilmektedir. Kullanıcıların paylaşımları arttırmak için site içinde popülerleştirilen kullanıcıların canlı yayın akışında ön plana çıkarılması diğer kullanıcılar üzerinde etki yaratmaktadır. Site içinde popüler olmak isteyen kişiler zirvedekiler sayfasındaki kullanıcıların paylaşım oranlarına bakarak popüler olmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla zirvedekiler kısmı gündelik hayatta bir markanın reklam yüzü olarak karşımıza çıkan popüler ünlüleri anımsatan şekilde sitenin reklam yüzleri olarak görünmektedir.

Site içinde paylaşımlar, kullanıcıyı fenomen ve master kategorilerine yükseltmektedir. Kullanıcı zaman içinde kazandığı Xper puanlar ve rozetler yoluyla site içinde ön plana çıkmaktadır. Örneğin master konumunda olan “delihtiyar” kullanıcılarını yaklaşık 11 bin kişi takip etmektedir. “delihtiyar” paylaşım yaptığında takipçileri onun paylaşımlarını görebilmektedir. Ayrıca kullanıcı master olduğunda kendi profil sayfasına facebook, instagram gibi diğer sosyal paylaşım ağlarının takip linkini de koyabilmektedir. Karşılıklı bir çıkar ilişkisi olarak site içinde harcanan zaman ve emeğe karşılık kullanıcı “delihtiyar” örneğinde görüldüğü gibi sadece, sanal geçici mülk alanı genişletilerek ödüllendirilmektedir.





Grafik 6

Yandaki grafikte görüldüğü gibi tüm zamanların en çok görüş paylaşılan ilk on erkek ve kadın kullanıcı istatistiği belirtilmiştir. Paylaşım miktarlarına bakıldığında kullanıcının sorulan sorulara yoğun emek harcadığı görülmektedir. Kullanıcı içerik üretimiyle sitenin değer kazanması ve reklam geliri toplaması noktasında emek harcamış olsa da site yöneticileri sürecin egemen aktörü olarak var olduklarından gerektiğinde site için büyük emek harcayan kullanıcıları, pasif hale getirmekte, popülerliklerini ortadan kaldırmaktadırlar. Bu bakımdan site içinde harcanan zamana karşılık elde edilen sembolik ödüllerin kalıcılığı muğlaktır.

Kaynak:

<https://www.kizlarsoruyor.com/xper?xt=eig&f=otuz-gun>

“Zirvedekiler” kısmının ikinci ana başlığı Xper Zirvedekiler alanıdır. Xper zirvedekiler kısmı yine haftalık, aylık ve tüm zamanlar olarak kategorilere ayrılmış ve kullanıcının sorduğu soruları toplayarak toplam istatistikleri belirtmiştir. Xper Zirvedekiler, kullanıcının toplam sorduğu soruları ve diğer kullanıcıların sorularına yaptığı cevapların niceliksel miktarını belirtmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Xper puanı site yöneticileri tarafından belirlenen alışveriş merkezlerinden ücretsiz satın alma elde etmek için toplanan puan türünü belirtmektedir. Site içinde hangi Xper puanı ile ne kadar alışveriş yapılacağı belirtilmemiş, site yöneticileri tarafından bu gizli tutulmuştur. Sadece hangi alışveriş merkezlerinden ücretsiz yararlanılacağı belirtilmiştir. Bu nedenle, belirli bir Xper puanı ile ne kazanç elde edileceği bilinmemektedir. Sadece sitede belirtildiği şekliyle, eğer kullanıcı Xper puan ile belirlenen alışveriş merkezlerinden satın alma hakkı elde etmişse, bu durum kullanıcının profil sayfasına yansımaktadır. Kullanıcı daha sonra nasıl hareket etmesi gerektiği noktasında mail yoluyla site yöneticileriyle iletişime geçmek zorundadır.

Xper Zirvedekiler kısmı, en iyileri ilk on erkek ve ilk on kadın olarak haftalık, aylık ve tüm zamanlar kategorilerine göre sıralamıştır. Site için kullanım cazibesini arttırma ve popüler kullanıcılar üzerinden diğer kullanıcıların siteye katılımını pekiştirme bağlamıyla, Xper Zirvedekiler kısmı, sitenin ana sayfasının sağ tarafında yer almaktadır. Her kullanıcının siteye girdiğinde karşısına çıkan Xper Zirvedekiler kısmı, bedava emek harcayan kullanıcının yaklaşık olarak site için ne kadar emek harcadığı hakkında da yaklaşık bilgiler vermektedir. Xper Zirvedekiler kısmında ön plana çıkan kişilerin toplam sordukları sorular ve görüşler, niceliksel olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla niceliksel veriler harcanan emeğin değerini de göstermektedir. Örneğin Xper zirvedekiler kısmında tüm zamanlar kategorisinde “Ehlivukuf” kullanıcısı toplam 4.342 soru sormuştur. Site içinde sorulan sorular, kullanıcı tarafından detaylı şekilde açıklandığından dolayı her bir soru yaklaşık bir paragraf niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan “Ehlivukuf” kullanıcısının yaklaşık 4.342 paragraf yazıyı site içinde yazdığı anlaşılmaktadır. “Ehlivukuf” kullanıcısı zirvedekiler kısmında olduğu için master konumunda görünmektedir. Lakin kazandığı Xper puanlarıyla ne kadar maddi kazanç sağladığı site içinde görünmemektedir. Bu durum site için kullanıcının harcadığı zamana karşı elde edeceği sembolik kazançların bilinirliğini ortadan kaldırmaktadır.

Kızlar Soruyor		Paylaş	Yayın	Dükkanlar
Tarih: Tüm Zamanlar				
Xper Kızlar Zirvesi		10	Xper Erkekler Zirvesi	
<p><b>_seternitas_</b> Fenomen   Yaş: 20</p> <p><b>XPER</b> 269.876</p> <p>2.017 Soru sordu 33 Süper Bence yazdı 92.510 Görüş paylaştı</p>	1	<p><b>majestetuncay</b> Fenomen   Yaş: 32</p> <p><b>XPER</b> 418.980</p> <p>2.525 Soru sordu 47 Süper Bence yazdı 208.240 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>Pınaraydı</b> Master   Yaş: 30</p> <p><b>XPER</b> 203.124</p> <p>617 Soru sordu 0 Süper Bence yazdı 63.510 Görüş paylaştı</p>	2	<p><b>emre00</b> Master   Yaş: 34</p> <p><b>XPER</b> 332.852</p> <p>2.958 Soru sordu 1 Süper Bence yazdı 183.985 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>KırmızıOjemm</b> Master   Yaş: 24</p> <p><b>XPER</b> 199.055</p> <p>591 Soru sordu 2 Süper Bence yazdı 81.485 Görüş paylaştı</p>	3	<p><b>Ehilvukuf</b> Fenomen   Yaş: 27</p> <p><b>XPER</b> 324.984</p> <p>4.342 Soru sordu 272 Süper Bence yazdı 118.518 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>MaSkeTeR</b> Master   Yaş: 26</p> <p><b>XPER</b> 182.472</p> <p>1.878 Soru sordu 0 Süper Bence yazdı 53.704 Görüş paylaştı</p>	4	<p><b>Eziremsen</b> Master   Yaş: 50</p> <p><b>XPER</b> 321.606</p> <p>3.031 Soru sordu 0 Süper Bence yazdı 190.381 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>weirdr</b> Master   Yaş: 20</p> <p><b>XPER</b> 158.808</p> <p>382 Soru sordu 8 Süper Bence yazdı 64.315 Görüş paylaştı</p>	5	<p><b>Nükleerteori</b> Master   Yaş: 25</p> <p><b>XPER</b> 310.686</p> <p>784 Soru sordu 57 Süper Bence yazdı 170.956 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>-Angeliciouss-</b> Master   Yaş: 23</p> <p><b>XPER</b> 151.004</p> <p>12 Soru sordu 6 Süper Bence yazdı 77.771 Görüş paylaştı</p>	6	<p><b>Affedilmeyen</b> Fenomen   Yaş: 35</p> <p><b>XPER</b> 249.897</p> <p>2.658 Soru sordu 23 Süper Bence yazdı 107.652 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>delilerinbasi</b> Master   Yaş: 24</p> <p><b>XPER</b> 147.091</p> <p>2.116 Soru sordu 0 Süper Bence yazdı 56.378 Görüş paylaştı</p>	7	<p><b>myd1oez</b> Fenomen   Yaş: 26</p> <p><b>XPER</b> 238.679</p> <p>1.688 Soru sordu 1 Süper Bence yazdı 142.355 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>KolaliCelibornm</b> Master   Yaş: 22</p> <p><b>XPER</b> 146.254</p> <p>73 Soru sordu 5 Süper Bence yazdı 76.446 Görüş paylaştı</p>	8	<p><b>canerozkum</b> Fenomen   Yaş: 20</p> <p><b>XPER</b> 229.746</p> <p>999 Soru sordu 363 Süper Bence yazdı 66.325 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>35kskg6</b> Master   Yaş: 22</p> <p><b>XPER</b> 132.969</p> <p>100 Soru sordu 0 Süper Bence yazdı 55.246 Görüş paylaştı</p>	9	<p><b>İryakinimİryakin</b> Master   Yaş: 30</p> <p><b>XPER</b> 200.807</p> <p>1.503 Soru sordu 0 Süper Bence yazdı 97.325 Görüş paylaştı</p>		
<p><b>yarenbirsen</b> Master   Yaş: 24</p> <p><b>XPER</b> 127.850</p> <p>765 Soru sordu 79 Süper Bence yazdı 46.201 Görüş paylaştı</p>	10	<p><b>scorpion026</b> Master   Yaş: 33</p> <p><b>XPER</b> 195.089</p> <p>1.768 Soru sordu 18 Süper Bence yazdı 101.203 Görüş paylaştı</p>		

Grafik 7

Yandaki grafikte görüldüğü gibi tüm zamanların en çok soru sorarak Xper puan kazananların listesi ilk on erkek ve kadın kullanıcı olarak belirtilmiştir. Sorulan sorulara bakıldığında kullanıcının site içeriği için yoğun emek harcadığı görünmektedir. Xper puanı sadece yapılan paylaşımların miktarıyla sınırlandırılmamıştır. Eğer kullanıcı sorduğu sorulara yoğun şekilde yorum alıyorsa ve sorusu diğer kullanıcılar tarafından paylaşıyorsa da kullanıcı ekstra Xper puanı kazanmaktadır. Bu bakımdan kullanıcının soruları beğenildikçe de kullanıcı Xper puanı kazanarak popülerliğini arttırmakta, fenomen ya da master kategorilerine yükselebilmektedir.

Kaynak:

<https://www.kizlarsoruyor.com/xper?xt=eig&f=otuz-gun>

### 3.1.10. Site Sözleşmesi ve Kullanıcının Metalaşması

KızlarSoruyor sitesi ticari bir kuruluş olduğundan her üye kullanıcı site sözleşmesini üyelik sırasında onaylamak zorundadır. Site sözleşmesi içerik olarak kullanıcının yasal hak taleplerine karşı siteyi korumaya çalışan yasal mevzuat olarak görünmektedir. Çünkü site sözleşmesi incelendiğinde neredeyse kullanıcının ürettiği içerik üzerinde hiçbir hakkı bulunmamaktadır. Site sözleşmesi karşılıklı bir anlaşma ilişkisinin ötesinde sitenin ticari çıkarlarını yasal olarak korumak ve kullanıcının herhangi bir durum karşısında olası hak talebinin önüne geçmek için hazırlanmış görünmektedir. Bu nedenle sitenin içerik üreticisi olan kullanıcı kendi ürettiği sanal mülk üzerinde kontrol gücüne sahip değildir. Sitenin zenginliğini yaratan kullanıcının site üzerinde hiçbir hakkı bulunmaması dijital emeğin sömürü yüzünü yansıtmaktadır.

Yurttaşlık ve dijital haklar bağlamıyla düşünüldüğünde site sözleşmesi tek taraflı olarak site sahipliğinin haklarını güvence altına alırken, kullanıcıya hem sorumluluk yüklemekte hem de kullanıcıyı yaratılan birikim değerinden mahrum bırakmaktadır. Dijital tutum ve davranışlar üzerinde iktidar sahibi olan site, kullanıcı emeği ve içeriği hakkında tek taraflı hakka sahip olarak görünmektedir. Dijital emek denetiminin yasallaştırılması bağlamında site sözleşmesi, kullanıcının yasal hakkını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü kullanıcı site sözleşmesiyle site içinde harcadığı emeğinin tüm enerjisini imzaladığı site sözleşmesiyle site sahipliğine devretmektedir. Kullanıcı sözleşmeden kaynaklı olarak mülkiyet hakkı bağlamında herhangi bir hak talep edememektedir. Site sözleşmesinin tam metni tezin son kısmına eklenmiş, dikkat çeken yerler altı çizilmiş şekilde belirtilmiştir. Site sözleşmesinde önemli kısımlar aşağıda eleştirel olarak ele alınmaktadır.

Site sözleşmesinin genel hükümler kısmında 1.4. maddesinde şu ifade yer almaktadır.

*Yönetim onaylanmamış veya kullanılmayan üyelikleri geçersiz kılma hakkını haizdir. Yönetimin bir Üyeye Üye olduktan sonra da geçici veya sürekli olarak hiçbir neden göstermeksizin Hizmet vermeyi kesmesi de tamamen kendi takdirindedir (Genel hükümler madde 1.4)*

Site sözleşmesinin 1.4. maddesi, kullanıcının içeriği üzerinde herhangi bir hak talep

etmesinin önüne geçmektedir. Site yöneticileri gerek gördüklerinde kullanıcıya hiçbir bilgi verme zorunluluğu içine girmeden kullanıcıyı siteden kaldırabilmektedirler. Site için çabalayan dijital emek sarf eden kullanıcı kendi ürettiği içerik üzerinde hiçbir yasal güce sahip olamamaktadır. Bir nevi “dijital gangster” metaforunu çağrıştıran bu yasal içerik kullanıcıya “net kölesi” gözüyle bakmaktadır.

Genel hükümler kısmının 1.12. maddesinde kullanıcılar “unutulma hakkı”na sahip olamamaktadır. Kullanıcı ürettiği içeriği istediği zaman silememekte ya da değiştirememektedir.

*Üyelerin sisteme girdikleri içerikleri değiştirme ya da silme hakları kesinlikle yoktur. Üyeler kendi yarattıkları içeriği değiştiremez, düzenleyemez ve silemezler ve fakat soru paylaşımlarına güncelleme yapabilir ve soru altında açılan ayrı bir bölümde bu güncellemeyi paylaşabilirler (madde genel hükümler 1.12.)*

1.2. maddesinde görüldüğü gibi veri saklama ve onu kullanma hakkı tamamen site sahipliğine verilmiştir. Kullanıcının verileri üzerinde kontrol gücü elde eden site sahipliği bu nedenle kullanıcının dijital kimliğini de ele geçirerek kullanıcı üzerinde biyo-politik güç uygulama potansiyelini de elde etmektedir. Çünkü kullanıcı verileri daha sonra metrik data'lara dönüştürülerek kullanıcıyı tüketim süreçlerinde manipüle etmede kullanılmaktadır.

Genel hükümler 1.15. maddesinde görüldüğü gibi verilerin kullanım hakkı tamamen site sahipliğine devredilirken, sorumluluk tamamen kullanıcıya yüklenmektedir.

**1.15. Üyeler ve Kullanıcılar, KizlarSoruyor'da profil isminin yanında Fenomen, Editör, Uzman, Konu Uzmanı ya da benzeri özel üye etiketleri yer alan Üyelerin ilgili profilleri vasıtasıyla KizlarSoruyor'a girdikleri, ekledikleri, sundukları, paylaştıkları ve de KizlarSoruyor üzerinde bu profil içerisinden herhangi bir şekilde görüntülenebilen soru, cevap, görüş, link, bağlantı, yazı, resim, video vb. her türden tüm içeriğin kendileri tarafından görüntülenmesi, kullanılması ve/veya uygulanması ile ilgili olarak**

*Yönetimden her ne nam ve surette olursa olsun, herhangi bir hak, alacak, bedel ya da tazminat talep etme hakları olmadığını, tüm içeriklerin içerikleri sağlayanların sorumluluğunda bulunduğunu, Fenomenler tarafından girilen içeriklerin doğru, gerçek, tam, uygulanır, kesin vb. nitelikleri olmadığını ve de Fenomen profillerinden gelen her türlü yanıtların, Fenomen tarafından sunulan tüm bilgilerin, yönlendirmelerin ve içeriklerin güvenilir ve geçerli kabul edilmesi konusunda inisiyatifin tamamen kendilerine ait olduğunu bildiklerini gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt ederler.*

Geleneksel eleştirel iktisat teorisinde endüstriyel üretimde sömürü, artık değer üzerinde sermaye sahibinin gaspı üzerinde tanımlama yoluna gidiyorken, dijital emek sorunsalında çift yönlü bir sömürü ilişkisi belirmektedir. Çünkü kullanıcı sürece gönüllü katılmakta, harcadığı emek zaman karşılığında herhangi bir ücret alamamaktadır. Her ne kadar sosyal sermaye ilişkisi bağlamında siber alanın kullanıcıyı cezp ettiği dile getiriliyor olsa da toplumsal çelişkilerin yansıması, sosyal sermaye eksikliğini yaratmakta ve bu nedenle kullanıcı siber alanlara yönelmektedir. İçeriğin yönetiminde kullanıcının mahrum bırakılması, mahremiyet, özgürlük sorunsalını gündeme getirmektedir. Dijital iktidarların kullanıcı içeriğini kullanarak yeni toplumsal eşitsizlikler yarattığını ortaya koymaktadır. Genel hükümler madde 1.15'te gözetim endüstrisi yoluyla kullanıcının içeriklerini gasp eden site sahipliği, kişisel yaşamın verilerini metaya çevirerek sonsuz derecede kullanma hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca aşağıdaki maddede görüldüğü gibi gerektiğinde site hiçbir kullanıcıya karşı sorumluluk taşımadan kendini askıya alabilmekte ya da feshi edebilmektedir.

*2.4. Yönetim, gerekli gördüğü zamanlarda hizmetleri geçici bir süre askıya alabilir veya tamamen durdurabilir. Hizmetlerin geçici bir süre askıya alınması veya tamamen durdurulmasından dolayı Yönetimin Üyelere karşı herhangi bir sorumluluğu yoktur.*

KızlarSoruyor sitesinde kullanıcılar öznel kimlikleri ve bireysellikleri ile var olsalar da ürettikleri nihai içerikler üzerinde hiçbir hakka sahip değillerdir. Kullanıcıyı işletme mekanizmasının nesnesine indirgeyen yaklaşım aşağıdaki site sözleşmesinin yasında net olarak kullanıcıyı yok saymıştır.

*2.6. Yönetim, dilediği zaman Üyenin üyeliğini sebep göstermeksizin ve ihbarda bulunmaksızın geçici veya sürekli olarak yasaklayabilir, belirlenecek sair sınırlamalara tâbi tutabilir veyahut da işbu Sözleşmeyi tek taraflı olarak feshedebilir. Üyelik feshedilmesi veya askıya alınması durumunda Üyenin Yönetimden mevcut bir alacağıının olması halinde, Yönetim bunu muhtemel bir zarardan mahsup etmek amacı ile 60 (altmış) gün alıkoyabilir.*

Kullanıcının ürettiği içerik üzerinde sınırsız hakka sahip olan KızlarSoruyor sosyal ağında site sözleşmesinin 2.15. maddesinde görüldüğü gibi site üretilen içerik üzerinde onu dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Sözleşmesinin bu maddesi, kullanıcının ürettiği içeriklerin site sahipliği tarafından reklam şirketlerine satılabileceğini ya da farklı amaçlar için içeriklerin kullanılabilceğini göstermektedir.

*2.15. Yönetim, KızlarSoruyor dâhilinde sunulan içeriği her zaman değiştirebilme hakkını saklı tutar. Yönetim bu yöndeki yetkisini hiç kimseye önceden ya da sonradan herhangi bir şekilde ihbarda ya da bildirimde bulunmadan tek taraflı olarak dilediği biçim ve koşulda kullanabilir.*

Kullanıcı içeriğinin üzerinde mutlak kullanım hakkına sahip olan site, elde ettiği bilgileri hangi koşullarda nerde sakladığı konusunda bir bilgi vermemektedir. Toplanan kişisel bilgilerin nerde nasıl kullandığı da bilinmemektedir. Lakin kişisel dataların tüketici davranışlarını yönlendirmede veri olarak kullanıldığı bilinmektedir. İnsan haklarına ve yurttaş haklarına ters düşen kişisel dijital verilerin ihlali, dijital iktidarlara yaşamın pratikleri üzerinde bireyin olası eylemlerini tahmin etme ve ona karşı yönetim stratejisi geliştirme gücünü sağlamaktadır. Bu nedenle dijital “şirketlerin para kazanma yöntemi özel hayata ters düşüyor” (Lokke, 2018, s. 69). Aşağıdaki maddede yazıldığı gibi, site kullanıcının dijital emeği üzerinde tek taraflı olarak sınırsız kullanım hakkına sahip görünmektedir.

*2.17. Yönetim, KızlarSoruyor üzerinden Kullanıcılar, Üyeler ve/veya İçerik Sağlayıcılar tarafından kendisine iletilen bilgileri kullanabilir, ifşa edebilir, işleyebilir, paylaşabilir ve/veya saklayabilir.*

Kapitalist toplumsal formasyon üzerine yapılan ilk dönem eleştirel ekonomi politik çalışmalar üretim sürecine değinmekteydi. 1970-80'li yıllar ise tüketim toplumuna, tüketim kültürüne odaklanmaktaydı. 2000 sonrası yükselen üretkecinin (prosumer) yükselişi, kapitalizmin tarihsel izleğini prosumer kapitalizmine dönüştürmüştür. Çünkü müşteri aynı anda işçi, ya da işçi aynı anda müşteri olarak belirmektedir. Bu bakımdan çağdaş kapitalizmin evresi olarak prosumer kapitalizmi yaşamı her anıyla kuşatmaktadır. Bu tarihsel dönüşüm geleneksel kapitalist sömürden daha şiddetli olarak kendini gerçekleştirmektedir. İletişim araçları üretim araçlarına dönüşmüş, üretim ve iletişim iç içe geçmiştir. Sonuç olarak site sözleşmesinin öne çıkan maddelerinde görüldüğü üzere, boş zaman üzerinde yeniden iktidar sağlayan dijital sermaye iktidarları, sosyal yaşamın niteliği, iletişimi ve zihinsel sağlığı üzerine belirlenimci biyo-iktidar gücü elde etmektedirler. Dolayısıyla, dijital alanın bu sorunsalına yönelik yaklaşımlar, sömürü ilişkilerinin yeni stratejileri bağlamıyla demokratik bir sorunsalın veçhesi olarak ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, yurttaşlık hakkı bağlamında yaşanan bu örtük sömürüye karşı kullanıcıların dijital okuryazarlık eğitimi alarak, sürece karşı daha dirençli olmaları sağlanmalıdır. Çünkü çağdaş kapitalist süreçte, sömürü patikaları daha görünmez şekilde kendini var etmekte, hayat pratiklerinin bizzat işleyişiyle paralellik göstermektedir.

### **3.1.10 Site Kurucusu Tolga Tanrıseven'le Yapılan Görüşme Notları**

Bu başlık site kurucusu Tolga Tanrıseven'le yapılan yarı yapılandırılmış görüşme sorularına verilen cevapların belirli bir kısmını içermektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları mail yoluyla site kurucusu Tolga Tanrıseven'e gönderilmiş ve mail yoluyla sorulara cevaplar alınmıştır. Sitenin ticari bir kuruluş olması nedeniyle sorulan sorulara sitenin kurucusu Tolga Tanrıseven tarafından kısmi cevaplar alınmıştır. Bu bakımdan sitenin ticari değerinin tarihsel gelişimi hakkında detaylı bilgi alınamamış, görüşme notlarında öne çıkan ifadeler aşağıda eleştirel olarak analiz edilmiştir.

### **3.1.11. Tolga Tanrıseven'le Yapılan Görüşme Notlarında Öne Çıkan İfadeler**

Yeni dijital teknolojilerin birikim yaratma özelliği geleneksel endüstriyel ürünlerle



karşılaştırıldığında kar getirisi çok fazla olan yatırım alanlarıdır. Çünkü teknolojik tasarım özellikleri nedeniyle daha çok üretim yapmayı, hizmet sağlamayı mümkün kılmaktadır. Az sayıda çalışan ve düşük ölçekteki alt yapı ile büyük birikim elde edilebilmektedir. Özellikle sosyal mecralarda kullanıcının da ücretsiz olarak üretim sürecine dâhil edilmesi, dijital teknolojilerin birikim elde etme miktarını geleneksel kapitalist birikim yaratmanın ötesine taşımıştır. Artık dijital alanda bedava emek harcayan kullanıcılar yoluyla sosyal mecra sahipliği, küresel ölçekte neredeyse sıfır ücretli emek yoluyla milyon dolarlar kazanabilmektedir. Kapitalist tarihin hiçbir döneminde böylesi karlı bir süreç yaşanmamıştır. Bu bağlamda site yöneticisi Tanrıseven'e sorulan "Sitenin alt yapısı hakkında bilgi verir misiniz? Teknik bakımdan, çalışan bakımdan?" soruya şöyle cevap verilmiştir.

*GirlsAskGuys çatısı altında Türkiye'de ve dünyanın çeşitli yerlerinde 30 çalışanı bulunmaktadır. .NET teknolojilerinin kullanıldığı platform yeni dillerde yayına girebilecek şekilde tasarlanmıştır.*

Sorulan soruya verilen cevapta görüldüğü gibi, dünya ölçeğinde milyonlarca ziyaretçisi olan sitenin toplamda sadece 30 çalışanı bulunmaktadır. Birikim değeri yaratma noktasında ön plana çıkan sitenin kendi alt yapısı ya da çalışanı değil bizzat sitenin içeriğini oluşturan kullanıcılarıdır. Çünkü site içerik üretimi noktasında kendini kullanıcılara yasladığından dolayı çalışan personel sayısını da azaltmaktadır.

KızlarSoruyor sitesi, soru tabanlı bir alan olduğu için dünya ölçeğinde yaygın olarak kullanılan facebook ve twitter'dan farklı bir istenç bağlamıyla kullanıcıları kendine çekmektedir. Kullanıcılar geleceğe yönelik yapacakları eylemler üzerinde bilgi alışverişi yapmaktadırlar. Olası eylemleri hakkında site içinde diğer kullanıcıların deneyimlerinden yararlanmak istemekte, onlardan görüş ve öneri almak istemektedirler.

*Her zaman söylediğimiz, insanlar Facebook'a geçmişte ne yaptıklarını yazıyor, Twitter'a şu an ne yaptıklarını yazıyor, KızlarSoruyor'da ise gelecekte ne yapmaları gerektiği hakkında tavsiye alıyorlar. Herkes birbirine yardım etme amacıyla son derece samimi konuşabiliyor (T. Tanrıseven).*

KızlarSoruyor sitesinde gelecekte ne yapacaklarını planlayan kullanıcılar, gündelik yaşantıları hakkında bilgi paylaşırken, tüketim ürünleri hakkında da site editörlerinin hazırladıkları sponsor ürünleriyle canlı yayın akışı alanında karşılaşmaktadırlar. Bu bakımdan sponsor reklamlarla kullanıcı gelecekteki tüketimi hakkında yönlendirilmektedir.



Fotoğraf 10: Editörün sorduğu soru kullanıcının geleceğe yönelik pratikleri üzerinde yönlendirici etki yapmaktadır.

Yukardaki Fotoğraf 10’da görüldüğü gibi site editörü tarafından hazırlanan soruya tıklanıldığında ürünle ilgili reklam sayfası belirlemekte, kullanıcı içeriğiyle reklam sayfası tanıtılmaktadır. Ürünün reklamı, sorulan soruya yorum yapan diğer kullanıcıların katkısı ve video görüntüleriyle pekiştirilmiştir.

Geleneksel endüstriyel üretimde emeğin zamansal niceliksel varlığı doğadan elde edilen ham maddeyi dönüştürerek nesnel ürünleri meydana getirmekteydi. Emeğin doğrudan kültürel boyutu belirleme gücü geleneksel endüstriyel kapitalizmde çok sınırlı iken, post-Fordizmle beraber maddi olmayan emeğin yükselişi, emeğin kültürel ve teknik boyutunun sınırlarını genişletmiştir. “Medya kültürü kuşkusuz giderek dijitalleşmektedir ve internet de giderek bu kültürün “baskın iletişim aracı” haline gelmiştir” (Hepp, 2015, s. 27). Bu nedenle, çağdaş kapitalizmde emeğin değeri dijital alanlarda yoğun kültürel ve teknik bağlama dayanmaktadır. Dijital becerilerin varlığı, dijital alanda içerik üretimi için gerekli önceliği zorunlu kılmakta, oluşturulan içerikler doğrudan kültürel alanlar üzerinde biyo-politik etki yapmaktadır. Bu nedenle, kültürel üretimin yeni fabrikaları olarak dijital alanlardaki emek formasyonu geleneksel emeğin ve sınıfsal tanımlamaların ötesine geçmiştir. Çünkü emek ve sermaye ilişkisinin çağdaş boyutunda kullanıcı dijital alanlarda sürecin merkezi konumuna getirilmiştir. Öznel ekonominin bir stratejisi olarak öznenin varlığı birikim yaratmanın motoruna dönüşmüş,

öznelarası iletişim sermayenin ham maddesine dönüşmüştür. Bu bakımdan Tanrıseven'inin ifadesiyle KızlarSoruyor sitesinde egemen içerik üreticisi kullanıcılarıdır.

*KızlarSoruyor'da içeriğin %99'u kullanıcılarımızdan geliyor. Bizim ekibimiz sponsorlu yayınlar, duyurular ya da anket amacı içerikleri geliyor. Amacımız bizim içerik ürettiğimiz bir yer değil, kullanıcıya anlak iyi, kaliteli içeriklerini öne çıkarmak. Kullanıcılarımız verdikleri görüşlerin beğenilmesine, site içerisindeki etkileşimlerine göre puanlar kazanıyorlar ve seviye atlıyorlar (T. Tanrıseven).*

Tanrıseven tarafından da ifade edildiği gibi KızlarSoruyor sitesinin üretim gücü baskın bir şekilde site sahipliği tarafından değil, kullanıcılar tarafından oluşturulmaktadır. Bu bakımdan dijital teknolojilerde iletişim ilişkilerinin dijital iktidarlar yoluyla üretim ilişkilerine nasıl yaslandığı ortaya çıkmaktadır. Geleneksel medya çağında seyretmek nasıl bir fabrikanın uzantısı ise, güncel çağdaş kapitalizm sürecinde, dijital alanlarda aktif olmak fabrikanın yeni bir uzantısı olarak belirlemektedir.

Marksist ekonomi politiğin kurucusu olarak Dallas Symthe'nin izleyici metası (audience commodity) teorisi geleneksel medyanın eleştirel ekonomi politiğini deşifre etmede uygulanan yaklaşımdı ve Symthe'nin bu teorisi dijital alanların, sosyal mecraların üretim ilişkilerini anlamada çıkış noktası olarak görülmektedir. Nasıl ki geleneksel medyada izleyici gücü, reklam şirketlerine satılmakta ise dijital medya çağında ise kullanıcı gücü reklam şirketlerine satılmaktadır. Lakin dijital alanlarda kullanıcının çift katmanlı bir metalaşması söz konusudur. Çünkü geleneksel medyada alt yapının oluşturulması ve sürdürülmesinde sermaye açısından yoğun ücretli emek gücü ve büyük altyapısal yatırımlar gerekmekte iken, dijital alanlarda bu süreç daralır. Çünkü kullanıcı sürecin hem öznesi hem nesnesi olarak eş zamanlı metalaşır. Bu süreçte çift katmanlı metalaşma daha derin sömürüye yol açar. Örneğin, Tanrıseven'e, altyapının oluşturulmasında ve sürdürülmesinde kaynak olarak neyden istifade ediyorsunuz? Girişimci finansal yatırım, Reklamsa ne tür reklamlar? Sorusuna karşılık,

*Gelirimiz ilk başta aldığımız yatırımdı. Şimdi ise reklam gelirleri üzerine dayalı. Kullanıcılarımızın üzerine kurulu bir gelir kanalı yok (T. Tanrıseven) diyerek, kullanıcının site içindeki varlığını göz ardı etmiş, kullanıcının hem sürecin öznesi hem de nesnesi olduğunu dile getirmemiştir.*

Dijital alanlarda kullanıcının niceliksel oranı ağ sahipliği açısından elde edilecek reklam gelirlerinin miktarıyla doğru orantılıdır. Kullanıcı sayısı arttıkça ağ sahipliğinin elde ettiği reklam gelirleri de artmaktadır. Yalnız dijital alanlarda hem kullanıcının sayısı hem de kullanıcının içerik üretim faaliyeti, birikimi yaratmada belirli metrik verilere dayanmalıdır. Çünkü reklam şirketlerine satılan kullanıcı emeğinin sabit tutulması ve artırılması için, sitede gösterilen reklamların miktarı, kullanım cazibesini azaltmayacak şekilde olmalıdır. Bu bakımdan ağ sahipliği, içerik üretimi ve reklam alanı arasındaki dengeyi sağlamada temkinli olmaktadır.

*Reklam gelirlerini arttırmak tabii ki en büyük hedeflerimizden biri. Fakat sadece bunu hedef alırsak kullanıcılarımızı kıracağımızın, dolayısıyla şu an olan gelirin de kullanıcılarımız ile beraber yok olacağını biliyoruz. Dolayısıyla hem reklamı dengede tutuyoruz hem de reklam alırken kullanıcılarımızın sadece bir ürün/servis tanıtan değil, onların problemlerine çözüm üretene reklamlar olmasına özen gösterip, reklam verenlerimizi topluluğumuzun bir parçası olacaklarsa topluluğuma katıyoruz (T. Tanrıseven).*

Dijital teknolojiler yoluyla boş zamanın emek gücü üzerinden birikim sağlayan sosyal mecraların büyümesinde tarihsel süreçte mobil teknolojilerin etkisi büyük olmuştur. Mobil teknolojilerin zaman ve mekân baskısını ortadan kaldıran etkisi, kullanıcının sosyal mecralara daha çok katılmasına neden olmuş, kullanıcı tarafından sosyal mecralarda içerik üretiminin niceliksel görünümü artmıştır. Bu bakımdan, güncel dünyada mobil teknolojilerin hızlı gelişmesi, bu sürecin aklıyla iç içedir. Her ne kadar gündelik ilişkilerin sürdürülmesinde yeni mobil teknolojiler toplumsal iletişimi kolaylaştırıyor gibi görünse de kurulan ve geliştirilen alt yapı çalışmalarının arkasında dünyanın her tarafını post-Fordist enformatik üretime dâhil etme amacı taşımaktadır. Her an her yerde olan kullanıcı mobil dijital teknolojiler vasıtasıyla site için bedava

emeği faaliyete sokmaktadır. KızlarSoruyor sitesinde içerik etimi çoğunlukla mobil araçlar üzerinden üretilmektedir.

*Mobile trafiğimiz %85lere yaklaştı. Buna mobile web, ios ve android cihazlari dâhil. Önümüzdeki sene bu %90'ları geçecektir. Mobile first hedefiyle 5 yıldır devam ediyoruz ve böyle gitmeye devam edecek. Kullanıcılarımızın günlük hayatlarının da bir parçası olduğumuz için sadece bilgisayar başında değil her yerde onları bir araya getirmek en büyük hedefimiz (T. Tanrıseven).*

Kamusal iletişim mecrası, topluluk mecrası, alternatif ses, işbirliği, karşılıklı iletişim, katılımcı demokrasi gibi bağlamlarla yüceltilen internet mecrası, direniş bağlamında örgütlü gruplar açısından sınırlı kaynaklara sahiptir. Çünkü internetin altyapısı küresel egemen güçler tarafından kontrol edilmektedir. Bu bakımdan internet mecrasının çift karakterli doğası üzerine daha eleştirel bakılmalıdır. Otonom Marksistler açısından maddi olmayan emeğin yükselişi, küresel lkte eşitlikçi bir demokrasinin habercisi olarak tariflenip sevinçle karşılaşılırken, toplumsal yaşamın en derin kılcal damarlarına doğru genişleyen öznel ekonomiye doğru yönünü eviren, neo-liberal kapitalist yeni akılsallığın stratejik gücünü gözden kaçırmıştır. Çünkü retim araçlarının baskısından kurtulan post-modern özne, liberal kapitalist aklın yeni sembolik göstergeleriyle yeniden kuşatılmıştır. Otonomlaştırılan zne sonrası, işbirliği, dayanışma olgusu çökerken, maddi olmayan emek sürecinde birey fetişizminin yükselişi meydana gelmiştir. Artık bireyin kendini değerli kılması, post-modern biyo-iktidarın hegemonik stratejisi olarak düşünülmelidir. İnternet alanı, sosyal, kültürel, sembolik sermaye üretme noktasında kullanıcıları kendine çekerken, onları yeni kimlik stratejilerine doğru da yönlendirmektedir. Örneğin KızlarSoruyor sitesinde en çok ilgi çeken konular, bireyci ekonominin tketicim alanlarıdır.

*İlk başlarda ilişkiler ile başlasa da şu an sağlık çok hızlı bir şekilde büyüyor. Bayanlar için Güzellik/Bakım, daha sonra Moda yine en popüler konulardan (T. Tanrıseven).*

Bireyi reel yaşamın kolektif örgütlenmesinden koparan, onu dijital alanlarda yalnızlaştıran ve biyo-politik aklın stratejisine uygun dijital alanlarda sanal mekânlar

yaratan kapitalist yönetim stratejisi, politik bilincin sınırlarını daraltan, tüketimi arttıran hareket alanlarını kullanıcıya sunmaktadır. Dolayısıyla sosyal mecraların varlığı, daha iyi bir dünya yaratmamaktadır. Bilakis, kapitalist üretim ve tüketimin sınırlarını daha çok genişletmektedir. Bu nedenle, “kapitalizm sınıflı bir toplumdur. Kapitalist İnternet, sınıf bağlamda yapılandırılmış bir İnternet'tir: şirketler ve diğer merkezi aktörler dikkat, sembolik, sosyal ve maddi faydalara hâkimdir. Adil bir toplum sınıfsız bir toplumdur. Sadece sınıfsız bir İnternet, İnternet'tir” (Fuchs, 2014, s. 257).

KızlarSoruyor sitesinin kullanıcı profili genç nüfusa dayanmaktadır. Teknik beceri olarak genç nüfusun emek gücü, sosyal mecralar için yoğun içerik üretimi için niteliksel olarak değerlidir. Bu bakımdan sitenin ağ mimarisinin inşası, genç nüfusun istek ve yönelimleri düşünülerek tasarlanmıştır.

*%63 Kadın / %37 erkek. 18-30 yaş en yoğun olan yaş grubumuz. Bölge olarak da Türkiye'nin her yerinde kullanıcımız var, tabii ki büyük şehirler başta ama tüm Türkiye'ye dağılmış durumda sağlıklı bir yüzde ile (T. Tanrıseven).*

Haberleşme, örgütlenme ve eylemlilik alanı olarak (Toprak ve diğerleri, 2014, s. 200) internet mecrası zamanın çizgisel ayırımını ortadan kaldırmış, dışsal gerçekliği sayısal verilere indirgeyerek yaşamı algoritmaların akıllı yönetim gücüne devretmiştir. Algoritmalar Foucault'nun modern biyo-politik aklının ileri bir vechesini yansıtmaktadır. Geleneksel biyo-politika modern batı toplumunda 18. yüzyılda uygulamaya konulan liberal kapitalist yönetimsellik stratejisi olarak belirmiş, nüfusların niteliğini üzerinde söylemleri<sup>9</sup> yaratmıştır. “Biyopolitika bir bütün olarak toplumsal hayata yönelir, ancak aynı zamanda bireylerin gündelik hayatlarının en mahrem detaylarını da kapsar” (Lemke, 2013, s. 95). Çağdaş kapitalizmin biyo-politik sürecinde, algoritmalar, biyo-politik panoptik gözetimin mekânsız taşıyıcıları olmuştur. Dijital kapitalizmin (Schiller, 1999) kullanıcı pratiklerini bilgi nesnesine dönüştürerek onları yönetmektedir. Algoritma stratejisi KızlarSoruyor sitesi tarafından da uygulanmaktadır.

<sup>9</sup> Foucault açısından söylem totaliteğe işaret eder. Sosyal bilimler açısından söylemin birçok tanımlaması yapılmaktadır. Burada söylem kavramının kullanımı Foucault'nun yaklaşımına dayanmaktadır. Foucault söylemi iktidar ilişkilerinin yarattığı dil ve dil dışı olanın bütünsel birlikteliğini olarak düşünür. Söylem ne sadece dildir ne de mimaridir. Foucault açısından söylem iktidar rejimlerinin ilişkiselliğine dayanır.

*Doğru içeriği doğru kişi ile bir araya getirmek önemli konu. Algoritmalarımızı her geçen gün geliştiriyoruz ki, hangi konu ya da kullanıcı ile ilgili ise, hangi konuda en iyi değerlendirmeyi yapabilecekse kullanıcılarımıza o tür paylaşımlar gösteriyoruz. Bunu hallettiğimiz sürece diğer olumsuz durumlar olsa da geçici olduğu için sorun olmuyor (T. Tanrıseven).*

KızlarSoruyor sitesi site için yoğun emek harcayan, belirlenen puanlara ulaşan kullanıcıları için sembolik ödüller vermektedir.

*Kazanılan puanlar ile KızlarSoruyor tshirtleri hediye ediyorduk. Şimdi sponsorlarımız aracılığıyla bazı zamanlarda bu puanlar ile hediye kartları ya da etkinlik biletleri veriyoruz (T. Tanrıseven)*

Site içinde yoğun emeğin karşılığı olarak sembolik kazançlar elde eden kullanıcılar, maskelenmiş sömürü altında ağ sahipliği için yarattıkları birikim değerinden habersizdir. Üretim ve tüketimdeki tarihsel dönüşüm, üretici ve tüketicinin yükselişini yeniden kavramsallaştırmayı gerektirmektedir. Bu bakımdan prosumer kapitalizmin sürdürülmesinde dijital teknolojilerin işlevine daha eleştirel bakılmalıdır.

### 3.2. KADINLAR KULÜBÜ SİTESİ VE METALAŞMA

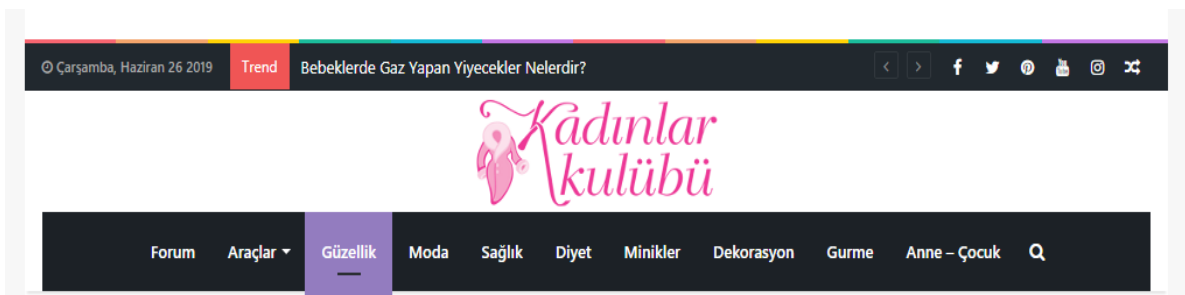


Foto 11: Kadınlar Kulübü Sitesi Türkiye’de popüler sosyal mecra olarak kullanılmaktadır  
Kaynak: <https://www.kadinlarkulubu.com/portal>

Kadınlar Kulübü sitesi kadın odaklı haber ve konu içerikleriyle sosyal medya platformu olarak modadan sağlığa pek çok konu başlığı altında kadınların ilgisini çeken içerikler ile hem portal hem de forum olarak faaliyet göstermektedir. Portal içerikleri site

yöneticileri tarafından hazırlanmaktadır. Forum ise üye kullanıcılar tarafından karşılıklı bilgi alışverişi bağlamıyla etkileşimsellik işleviyle kullanılmaktadır. Güzellik, bakım, moda, sağlık, diyet ve anne-çocuk ilişkisi konuları altında site takipçilerine ve siteyi ziyaret eden kullanıcılarına hizmet vermektedir. Site içinde ayrıca reklam sayfaları da yer almaktadır. Reklamlar çoğunlukla bakım güzellik ve moda içerikli giyim ve kozmetik ürünlerini kapsamaktadır. İçerik olarak tüketim ve popüler temalara yaslanan site, takipçilerine reklamını yaptıkları ürünleri pazarlamaktadır. Mikro bir örnek olarak site biyo-politik gücü içinde barındırmaktadır. Çünkü site hem dijital kapatma mekânı olarak hem de içeriklerle ideolojik yönlendirici etkisiyle bedenin disipline edilmesine neden olmaktadır. Sitede ziyaretçilere sunulan içerikler kadın bedenini liberal kapitalist ideolojinin formunu sokma gayreti taşımaktadır. Biyo-politik iktidar anlayışında Foucault'nun da belirttiği gibi iktidar, tepeden baskı uygulamaz. “İktidar kendini bastırmakla gerçeğe erişmeye sınır çekmekle, bir söylemin ifade edilmesini engellemekle sınırlamaz. İktidar bedeni çalıştırır, davranışa nüfuz eder, arzu ve zevkle iç içe girer, işte onu bu çalışma içinde suçüstü yakalamak gerekir, yapılması gereken şey bu analizdir” (Foucault, 2015c, s. 49). Bu nedenle iktidarın biyo-politik fabrikası olarak Kadınlar Kulübü sitesi, emeği kontrol altına alarak yeni birikim yaratırken, beden üzerine de manipülatif içerikle biyo-iktidar olarak bedeni disipline etmektedir.



Foto 12: Kaynak:

<https://www.kadinlarkulubu.com/portal/moda/tesettur-giyim-2019-trendleri-yaza-damga-vuracak-141886.html>

Foto 12’de görüldüğü gibi haber metni tüketim ürünüyle ilişkilendirilmiş, siteyi ziyaret eden açısından “izleyici metası” devreye sokulmuştur. Kullanıcı siteye ziyaret ederek sitenin değerini arttırmakta, sitenin ideolojik karakterinin mesajlarıyla da karşılaşarak



yerleşik güç ilişkilerini pekiştirmektedir. Türkiye geneli milyonlarca ziyaretçisi olan site, liberal kapitalist ideolojinin tüketim mantığına yaslanarak biyo-politik güç olarak ziyaretçilerin üzerinde yönlendirici etki yaratmaktadır. Site içerik olarak disiplinci beden politikalarına yaslanmakta, tüketimi teşvik eden temaları içinde barındırmaktadır. Kullanıcılar açısından sağlık ve güzellik bağlamıyla bilgi kaynağı olarak ziyaret edilen sitede kullanıcının site içindeki varlığı sitenin ticari değerini güçlendirmektedir. Çünkü içerik olarak hazırlanan haberler, reklam sayfalarıyla çerçevelenmekte, içerikler ticari kaygı güdülerek hazırlanmaktadır. Sitenin ticari değeri kullanıcı sayısına yaslandığından dolayı hem üyeler hem de kullanıcılar siteye her tıkladığında sitenin Pazar değerini arttırmaktadırlar. Çünkü site içinde kullanım pratiği veri toplama programlarıyla aynı anda meta değerine dönüştürülebilmektedir. Kadınlar Kulübü sitesinin facebook, instagram, twitter, youtube ve pinterest sosyal ağlarında da sayfası bulunmaktadır. Facebook sayfasında 29 bin, instagram sayfasında 79 bin, twitter sayfasında 34 bin, pinterest sayfasında 22 bin, youtube sayfasında 5 bin takipçisi bulunmaktadır. Diğer sosyal ağlarda da faaliyet gösteren Kadınlar Kulübü sitesi, kendisi için emek harcayan kullanıcı emeğinin kapsamını genişletmiştir. Bu bakımdan, diğer sosyal ağlarda da takip edilen Kadınlar Kulübü ticari gücünü ve bilinirliğini farklı platformlarda bulunarak arttırmaktadır.

### **3.2.1. Kadınlar Kulübü Sitesinin Çalışma Prensibi**

Kadınlar Kulübü sitesi hedef kitle olarak kadınların ilgisini çeken konuları yayınlamaktadır. Siteyi ziyaret eden kullanıcılar isterlerse forum sayfasına üye olarak birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunabilmektedirler. Portalda gezinirken pasif olan ziyaretçiler, forum sayfasında aktif olarak içerik üretimi yapabilmektedirler. Forum sayfasında da birçok konu başlığı bulunmakta, kullanıcı bu başlıklardan birine tıklayarak düşüncesini paylaşabilmekte ya da diğer kullanıcılardan herhangi bir konu hakkında bilgi talep edebilmektedir. Kullanıcı sayısının fazla olması nedeniyle forum içinde paylaşılan düşünceler akış olarak belirmektedir. Kullanıcı sayısının miktarı site açısından gösterilecek reklam çeşitliliği ve sıklığı üzerinde etkilidir. Bu nedenle forum içinde konu başlıkları değişikçe reklam alanları için ayrılan alanlarda gösterilen

reklamların çeşitliliği de artmaktadır. Kullanıcılar sadece kadınlardan oluşmaktadır. Çünkü site sözleşmesi bağlamında site sadece kadınları üye yapmaktadır.

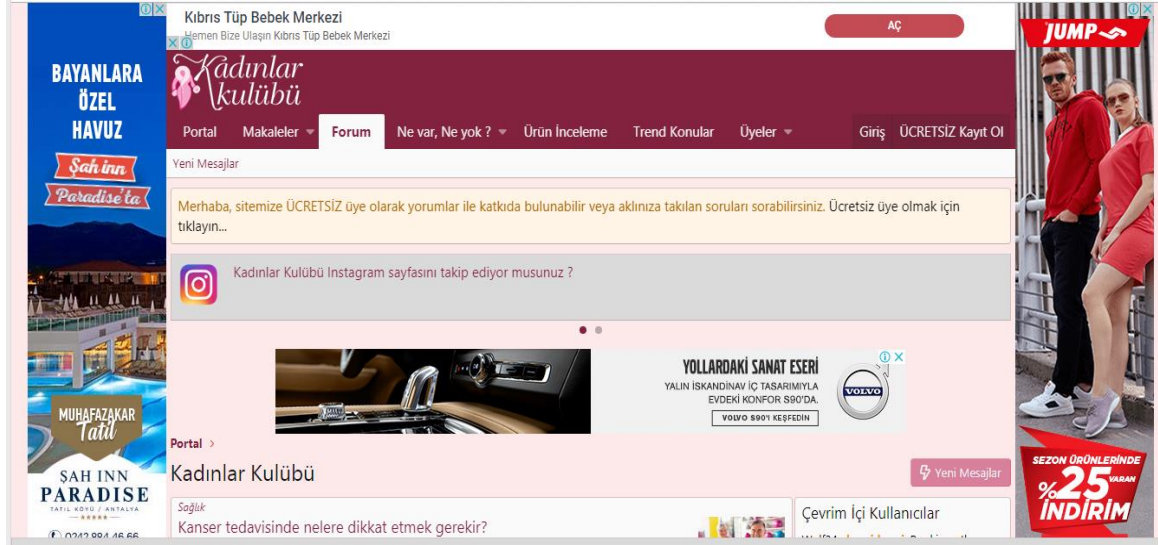


Foto 13: Forum sayfası her ne kadar sosyalleşme mecrası olarak görünse de kullanıcılar reklam sayfalarından kaçmamaktadırlar.

Kaynak: <https://www.kadinlarkulubu.com/forum/>

Forum içinde reklam sayfaları bulunmakta, reklamlar site yöneticileri tarafından yönetilmektedir. Site forum sayfası toplumsal iletişimin kamusal mecrası olarak işlev görse de forum içinde kullanıcının reklam metinleriyle buluşturulması, kamusal alanın tarafsızlığını zedelemektedir. Tez içinde teorik tartışmalarda ifade edildiği gibi, toplumsal iletişim, çağdaş kapitalizm tarafından ele geçirilerek metaya dönüştürülmektedir. Bu bağlamda forum içeriğini harcadığı emek ile zenginleştiren kullanıcı bir yandan sitenin ticari değerini arttırırken diğer yandan da tüketim ürünlerinin reklamlarıyla karşılaşarak, kapitalist tüketimin ideolojik mantığına uyumlaştırılmaktadır. Dallas Smythe'nin 1980'li yıllarda "izleyici metası" kavramsallaştırmasıyla geleneksel medya için ortaya koyduğu teorik yaklaşım sosyal medya alanlarında aktif olarak gezinen ve içerik üreten kullanıcıyı da kapsamaktadır. Çünkü "Smythe'ye göre reklama dayalı kitle iletişim medyasının egemen olduğu tekeli kapitalist koşullarda iş dışı zamanın neredeyse tamamı örtük olarak yine kapitalistin denetimi altındadır, zira çalışanlar söz konusu zamanda izleyiciye dönüşerek kitle iletişim araçları yoluyla reklam verenlerin açık baskısına maruz kalmakta ve yine onlar

için çalışmaktadır” (Kıyan, 2016, s. 192). Bu nedenle, Kadınlar Kulübü sitesinde forum sayfasında içerik üretirken toplumsallaşan kullanıcı örtük olarak metalaştırılmaktadır.

Kadın, Anne & Çocuk Sağlığı			
Kadın hastalıkları, hamilelik, doğum, anne, annelik bebek ve çocuk sağlığı gibi konuların olduğu bölümdür.			
 <b>Jinekoloji / Kadın Hastalıkları</b> Alt-Forumlar ▾	Konular 30,9K	Mesajlar 1,2M	 Bana yardım edecek birileri var mıdır? 22 dakika önce · meraklipisman
 <b>Tüp Bebek Özel Bölüm</b> Alt-Forumlar ▾	Konular 29,3K	Mesajlar 4,1M	 Haziran da aşılama yaptıracağız bur... 20 dakika önce · Tuanatuna01
 <b>Tüp Bebek Tedavisi Prof. Dr. Bülent Tıraş</b>	Konular 36	Mesajlar 36	 Tüp bebek tedavilerinde dış gebelik ... 19 Haziran 2019 · ProfDrBulentTiras
 <b>Gebeliğe Hazırlık</b>	Konular 4,7K	Mesajlar 598K	 ovulasyon testi kullananlar 20 dakika önce · szyddd
 <b>Gebelik / Hamilelik / Kadın Doğum</b> Alt-Forumlar ▾	Konular 102,4K	Mesajlar 17,5M	 <b>Popüler Konu</b> 2019 Ağustos Anneleri ... 20 dakika önce · Shrrbt
 <b>Premature Bebekler</b>	Konular 1,2K	Mesajlar 129,4K	 Rahim ağzı yetmezliği yüzünden erk... 36 dakika önce · Aysem80
 <b>İkiz gebelik ve çoğul gebelikler</b>	Konular 1,5K	Mesajlar 232,9K	 2019 ÜÇÜZ ANNELERİ :) Bugün 16:40 · evanescence10
 <b>Doğum ve Sonrası... Doğum Yapanlar</b> Alt-Forumlar ▾	Konular 26K	Mesajlar 430,1K	 Mama reddi 32 dakika önce · kelebekk47
 <b>Çocuk Büyütürken</b>	Konular	Mesajlar	 ANKARA DA DEVLET KREŞİ

Foto 14: Forum sayfasında üye kullanıcı ilgi duyduğu alanlara tıklayarak hem bilgi paylaşabilmekte hem de diğer üye kullanıcıların paylaşımlarını okuyabilmektedir.

Kaynak: <https://www.kadinlarkulubu.com/forum/whats-new/posts/903350/>

Kadınlar Kulübü forum sayfası toplumsal iletişim mecrası olarak kadınları bir araya getirerek sosyalleşmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca bilgi edinme platformu olarak da kadınların deneyimlerinin birbirleriyle paylaşılmasını mümkün kılmaktadır. Yukarıda fotoğraf 14’te görüldüğü gibi forum sayfasında birçok konu başlığı bulunmaktadır. Konu başlıkları içinde paylaşılan mesajlar, içerikler, yapılan yorumlar istatistiksel olarak görünmektedir. Forum sayfası üye kullanıcılar tarafından zenginleştirilmektedir. Üye kullanıcılar bir yandan ortak alanda buluşarak birbirleriyle sosyalleşme ve deneyim süreçlerini birbirleriyle paylaşma sürecini yaşarken diğer taraftan da ticari dijital ağ olarak faaliyet gösteren site için değer üretmektedir. İletişimin ve değerlerin aynı

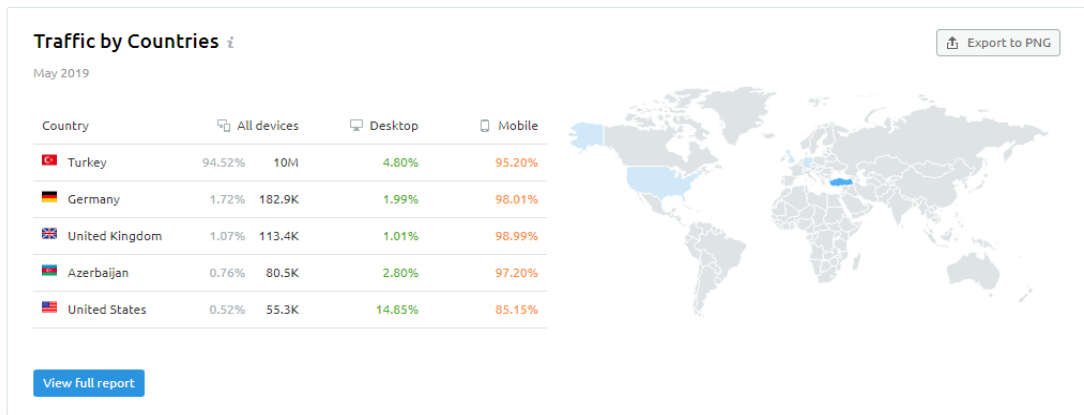
düzlemde gerçekleşmesi, çağdaş kapitalizmin birikim yaratma stratejisinin güncel durumunu yansıtmaktadır. Bu bakımdan forum içinde toplumsal iletişim aynı zamanda meta değeri olarak da belirlemektedir. Çünkü hem kullanıcının sitedeki varlığı hem de içerik üretim faaliyeti site sahipliği açısından reklam gelirlerinin miktarını belirlemektedir. Diğer taraftan forum içinde konu başlıklarıyla ilişkili reklam görsellerinin varlığı, kullanıcılar üzerinde beden politikalarını yönlendirici etki yaratmaktadır.

Foucault açısından modern iktidarın mantığı bedenin yönetişimine dayanmaktaydı. Bu bakımdan hem sitenin portal kısmında hem de forum sayfasında hedef kitle olarak kadınlara hitap eden konular, alanlar çoğunlukla kadınların bedeni, bakımı ve sağlığı üzerine çerçevelenmektedir. Kadın bedeni üzerine odaklanan site içerikleri kadın bedenini disipline eden, beden ihtiyaçlarını kapitalist tüketimin boyunduruğuna uyumlaştıran içeriklerle ziyaretçilerine hizmet vermektedir. Her ne kadar site kadınlar arasında toplumsallaşma, diyalojik iletişimin mecrası olarak kabul görse de sitenin diyalektik varlığı iktidar yapılarından bağımsız görünmemektedir. Bu bakımdan site çok yönlü olarak düşünülmelidir. Teorik tartışmalarda da vurgulandığı üzere, artık hem çağdaş kapitalizm hem de çağdaş iktidar akli gündelik pratiklerin içinde kendini kurgulamakta ve Foucault'nun tespitiyle "ilişkisel ağlarda" var olmaktadır. Bu nedenle Kadınlar Kulübü sitesi bir taraftan kadınlar arasında zaman ve mekân sınırlamasını kaldıran iletişim ağı olarak var olmakta iken diğer taraftan iletişimi sınırlaması, tüketim ürünleriyle çerçevelemesi, güncel dünyanın dijital temelli iletişim pratiklerinin ikili doğasının sorunsalını yansıtmaktadır. Çünkü dijital ağlarda iletişim üretime dönüştürülebilmekte, kullanıcılar bedava emek harcayarak site sahipliği tarafından sömürülebilmektedir. Dolayısıyla Kadınlar Kulübü sitesi bağlamıyla düşünüldüğünde milyonlarca ziyaretçisi ve kullanıcısı bulunan sitede her tekil kullanıcının birikim değeri yaratma potansiyeli nicelik olarak belirlemektedir. Bu nedenle web siteleri, özelde sosyal ağlar, üretken emeğin yeniden yönetildiği, sosyal iletişimin ve sosyal değerlerin Pazar değerine dönüştürüldüğü, gözetim ağ motorları ile gelecekte kullanıcı ihtiyaçlarının tahmin edilerek yönlendirildiği iktidar aygıtı olarak işlev görebilmektedir. Çünkü artık otonom Marksistlerin de saptamasıyla içerisi ve dışarısı, boş zaman ve çalışma zamanı arasındaki sınır ortadan kalmış, çalışmanın ve boş zamanın ne olduğu sorunsalı

derinleşmiştir. Bu nedenle “*bugün, bütün bir gezegen fabrikadır*”(Aktaran: Duman & Özdoğru, 2018, s. 81) saptaması daha belirgin olarak sosyal ağlarda kendini göstermektedir. İletişim pratiği, üretim pratiğine dönüşmekte, fabrikanın duvarları ortadan kalkmaktadır.

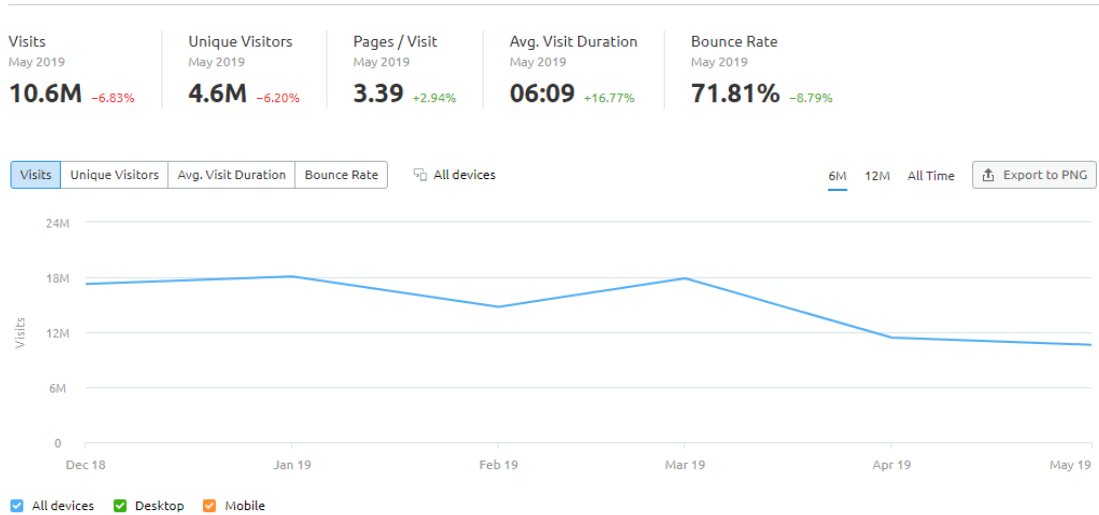
### 3.2.2. Kadınlar Kulübü Sitesinin Veri Madenciliğindeki Pazarlama Gücü

Sosyal medya platformlarında siteyi aylık ziyaret edilen kullanıcı sayısı, üyelik durumu var ise üye sayısı, medya içinde harcanan zaman miktarı, medya içinde gezinilen link sayfaları platformun Pazar değerini belirlemektedir. Bu nedenle dijital platformların Pazar değerini belirleyen temel olgu kullanıcının ya da ziyaretçinin varlığıdır. Özellikle kullanıcının içerik üretimi yapabilme gücü, sosyal medya sahipliği açısından ücretli emeğin oranını azaltmış, medyanın üretim alanının ücretsiz emeğe bağlanmasına neden olmuştur. Üretkecinin (prosumer) varlığı, dijital sermayedarlar açısından bedava emek elde etmeyi kolaylaştırmakta, kapitalist eşitsizliğin dinamiklerini meydana getiren yapısal olguların belirsizliğini arttırmaktadır. Çünkü boş zaman pratiğinin “izleyici metası”ndan “kullanıcı metası”na evrilmesi, yaşamın her anının birikime dönüşmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan hem dijital emek olarak kullanıcının Kadınlar Kulübü sitesini ziyaret etmesi hem de forum sayfasında içerik üretimini yaratması bağlamıyla ele alındığında güncel dünyanın enformasyon ve iletişim teknolojilerinin en temel sorunsalı olarak görünmektedir. Bu bağlamda kullanıcının dijital emeği üzerinde varlık gösteren Kadınlar Kulübü sitesinin Pazar değerinin istatistiksel oranı SEMrush sitesinden elde edilen grafiklerle bu başlık altında ele alınmaktadır.



Grafik 8: Mayıs 2019 dönemi Kadınlar Kulübü sitesinin aylık kullanıcı miktarı  
Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kadinlarkulubu.com>

Grafik 8, Kadınlar Kulübü sitesinin ülkeler bazında Mayıs 2019 yılı kullanıcı oranını belirlemektedir. Siteye kullanıcıların %94,52'si Türkiye'den katılmaktadır. Azerbaycan dışında Avrupa ülkeleri ve Amerika ülkelerinden katılım göçmen Türk vatandaşlarına dayanmaktadır. Grafikte görüldüğü gibi, aylık mecraaya giriş miktarı 10 milyonun üzerine çıkmıştır. Bir aylık periyodik dönem bazında siteye 10 milyon üzeri giriş yapılması, sitenin kişi başına düşecek reklam oranını da göstermekle beraber, kullanıcının reklamcılara ne kadar ücretle satılacağını da belirlemektedir. Site için değer üretiminin öznesi olan, reklam kazancı için ise nesneye indirgenen kullanıcı tüm bu süreçlerin toplamında maddi olarak herhangi bir kazanç elde edememektedir. Terranova'nın ifadesiyle sitelerde "bedava emek" harcıyarak site sahipliğini burjuvalaştırmaktadır.

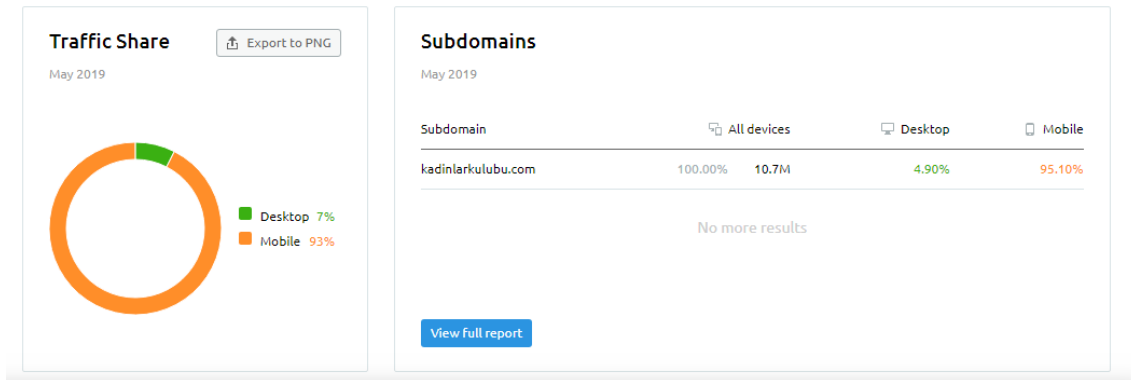


Grafik 9: Kadınlar kulübü sitesinin son 6 ay içindeki kullanım istatistiği

Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kadinlarkulubu.com>

RESMrush sitesinden elde edilen veriye göre Grafik 9'da son 6 ay içinde siteyi ziyaret eden kullanıcı miktarı gösterilmiştir. Aylık 10 milyon bandında ziyaretçi çeken site, katılım oranı bağlamında istikrarlı kullanıcıya sahiptir. Grafiğin üst alanı sitenin Mayıs 2019 dönemindeki performansını göstermektedir. Mayıs 2019'da site toplam 10,6 milyon kez ziyaret edilmiş, tekil ziyaretçi bağlamında ise 4,6 milyon kişi siteyi yine Mayıs 2019 ayı itibarıyla ziyaret etmiştir. Her tekil kullanıcı yaklaşık sitede 6 dakika zaman geçirmiştir. Mayıs 2019 ayında sitede geçirilen zaman miktarı toplam 10,6

milyon x 6 dakikadır. Toplam zaman miktarı site için harcanan niceliksel emek miktarını da belirtmektedir. Grafik 9’da görüldüğü üzere, sitede harcanan zaman miktarı sadece bedava emek sorunsalını yansıtmamaktadır. Çünkü dijital alanların sosyal, kültürel yapıyı belirlemede güçlü karakteri vardır. Bu bakımdan dijital sosyal mecrada gezinen kullanıcı bir yandan birikim yaratırken diğer yandan ise ağ mimarisinin sanal mecralarında gözetim altında tutularak disipline edici istatistik verilerinin oluşmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, sosyal iletişimin birikim yaratma uğruna ticari kapitalist ağ şirketleri tarafından kontrol altında tutulması ve yönetilmesi toplumsal yaşamın özgürlükçü karakterini zedelemektedir. Çünkü Kadınlar Kulübü sitesi ticari hedefler bağlamıyla kurulup yönetildiği için hem içerik bağlamı hem de ağ mimarisi iktidar örüntülerinden bağımsız değildir. Çünkü milyonlarca kullanıcıyı ağ içinde ele geçiren ticari mantık, reklam içerikleri ve stratejileriyle kullanıcıyı manipüle etme gücünü taşımakta, dijital emek sorunsalına örneklem teşkil etmektedir.

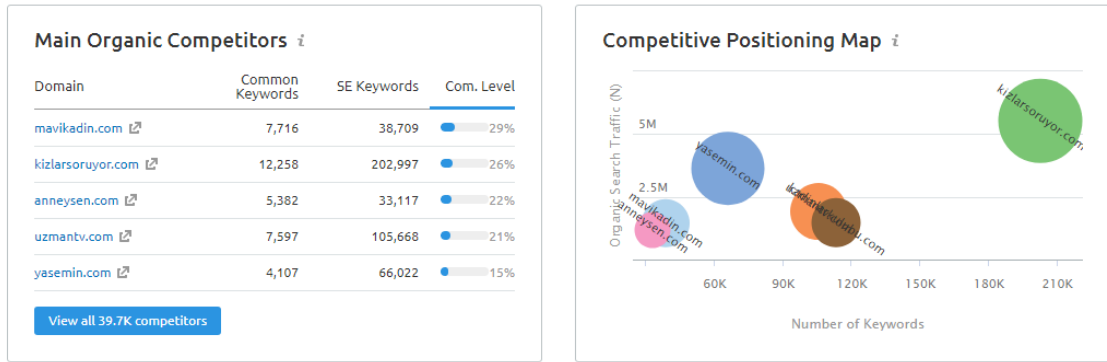


Grafik 10: Teknolojinin gittikçe mobilleşmesi kullanım pratiğini de arttırmaktadır.

Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kadinlarkulubu.com>

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gittikçe mobilleşmesiyle zaman ve mekân baskısının ortadan kalktığı bilirse de kapitalist birikim mantığı, bu dönüşümün içinde kendini yeniden kurgulamıştır. Geleneksel panoptikon çağında kapatma mekânlarında görünmeden gören göz, yerini mobil teknolojilere bırakmış, öznellik pratikleri dijital teknolojiler yoluyla saptanmış ve datalar yoluyla bilgi havuzlarına dönüştürülmüştür. Mobil teknolojilerin her an her yerde siber mecraya katılımı mümkün kılması, sınırsız gözetimi yaratmakta, mekansızlaşan siber panoptikona yol açmaktadır. Grafik 10’da da

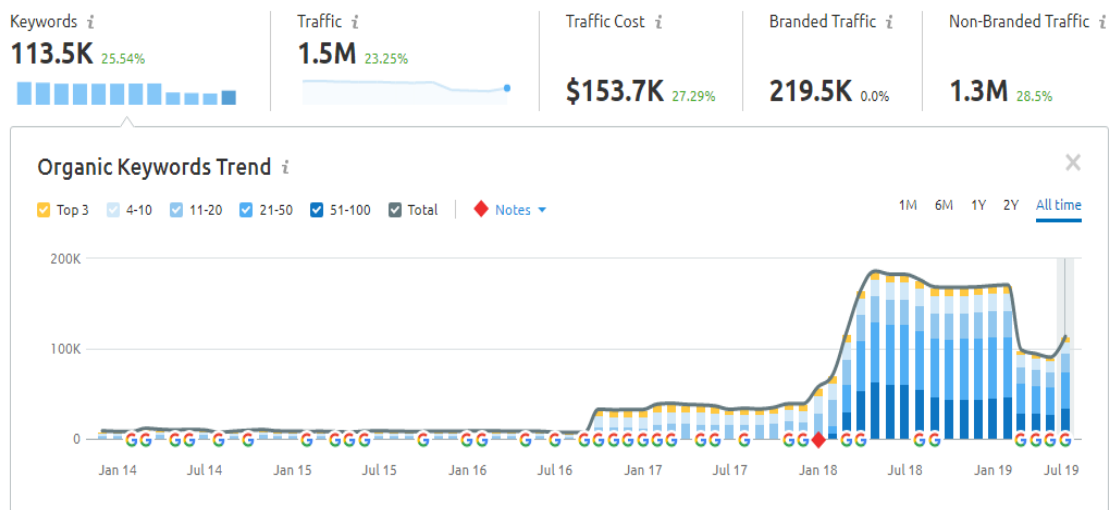
görüldüğü gibi Kadınlar Kulübü sitesine katılımın %93'ü mobil aygıtlar, %7'si masaüstü bilgisayar yoluyla yapılmaktadır. Kadınlar Kulübü sitesine katılım çoğunlukla mobil aygıt yoluyla yapılmaktadır. Çünkü mobil telefonlar için site tarafından yapılmış, mobil uygulama mevcuttur. Kadınlar Kulübü sitesi mobil uygulamayı hem Apple Store'dan hem de Google Play'den ücretsiz indirilerek kullanılabilir.



Grafik 11: Türkiye pazarında Kadınlar Kulübü sitesine rakip ilk 5 site

Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kadinlarkulubu.com>

SEMrush'tan elde edilen Mayıs 2019 grafiğine göre, Kadınlar Kulübü sitesinin popülerliğine rakip olan diğer ilk 5 site grafik 11'de gösterilmiştir. SEMrush tarafından yaklaşık 40 bin internet sayfası taranmış, ortak içerikleri, değerleri içeren metrik değerlendirme sonucu, yukardaki grafik elde edilmiştir. Ortak içerikleri, ortak site arama kelimeleri üzerinden değerlendirme yapan SEMrush'ın grafiği, Türkiye'de Kadınlar Kulübü sitesini 3. sırada göstermektedir.



Grafik 12: Kadınlar Kulübü sitesinin yıllara göre Google'da trend olma grafiği

Kaynak: <https://www.semrush.com/info/https://www.kadinlarkulubu.com>



Grafik 12, Kadınlar Kulübü sitesinin Google arama motorunda yıllara göre popüler anahtar kelime olma istatistiğini göstermektedir. Son 2 yılda sitenin Google arama motorunda popülerleştiği görülmektedir. Sitenin Google arama motorunda ön plana çıkmasında sitenin zaman içinde artan kullanıcı sayısı ve kullanıcıların sitenin tanıtımını yapan paylaşımları da etkili olmaktadır. Çünkü sitenin diğer sosyal mecralarda da varlığı mevcuttur. Ayrıca mobil teknolojilerin hem donanım hem de yazılım olarak gelişmesi siteye erişimi kolaylaştırmış, mobil uygulamalar sitenin popüler kullanımını arttırmıştır.

### **3.2.3. Site Sözleşmesi ve Kullanıcının Metalaşması**

Kadınlar Kulübü sitesi üye kullanıcılar için site üyeliği sırasında site sözleşmesini üyelere zorunlu olarak onaylatmaktadır. Site sözleşmesi, kullanıcı ve site sahipliği arasında oluşacak herhangi bir anlaşmazlık durumu karşısında katılımcılara sahip oldukları yükümlülüklerini belirtmektedir. Yukarıda KızlarSoruyor sitesinin site sözleşmesinde görüldüğü gibi, Kadınlar Kulübü sitesinin üyelik sözleşmesi de kullanıcıyı ürettiği içerik üzerinde neredeyse hiçbir hakkı bulunmadığını söylemektedir. Bu nedenle site sözleşmesi karşılıklı bir anlaşma ilişkisinin ötesinde sitenin ticari çıkarlarını yasal olarak korumak ve kullanıcının hak taleplerinin önüne geçmek için hazırlanmış görünmektedir. Bu nedenle sitenin hem içerik hem de değer üreticisi olarak kullanıcının sitenin işleyici ve kazancı üzerinde hiçbir hak talep edememesi dijital emek sorunsalına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü küresel kapitalizm altında neoliberal teknolojilerin üretim fabrikaları sosyal ağlar, insan sermayesinin gündelik pratikleri üzerine kendini kurgulamaktadır. Bu bakımdan dijital mecralarda insan varlığını gözetim altında tutmak kendini özgür sanan özneler üzerinde yönlendirici etki yaratırken, kapitalist üretim mantığının çağdaş aklını da ön plana çıkarmaktadır.

Sosyal ağlardaki site sözleşmeleri yaratılan meta değerinden kullanıcıyı mahrum bırakarak site sahipliğinin haklarını güvence altına alırken, kullanıcıya tek taraflı sorumluluk yüklemektedir. Bu bakımdan site sözleşmesi bağlamıyla site sahipliği kullanıcı emeği ve içeriği üzerinde tek taraflı hakka sahip görünmektedir. Bu nedenle site sözleşmesi ile kullanıcının ürettiği içerik üzerindeki yasal hakkı ortadan

kalkmaktadır. Size sözleşmesi, site içinde kullanıcının tüm emek faaliyetlerini site sahipliğine devretmektedir. Böylece kullanıcı sözleşmeden kaynaklı olarak site üzerinde ürettiği içerik üzerinde hiçbir hak talep edememektedir. Site sözleşmesinin tam metni tezin son kısmına eklenmiş, önemli yerler altı çizilmiş şekilde belirtilmiştir. Site sözleşmesinde önemli kısımlar aşağıda eleştirel olarak ele alınmaktadır.

Kadınlar Kulübü sitesinin değer üreticisi olarak kullanıcının forum sayfasında içerik üretiminin kontrolü site yönetimin kontrolü altındadır. Site yöneticileri kullanıcının içerikleri üzerinde sınırsız hakka sahiptir. Aşağıda görüldüğü gibi site sözleşmesine göre forum içinde mesajları başka yerlere taşınan ya da silinen kullanıcı yaşanan durum karşısında itiraz hakkına sahip olamamaktadır.

*Yöneticiler, yazılan yazının konusuyla ilgili olmayan bir bölümde yazıldığına karar verirlerse yazıyı uygun bölüme taşıyıp veya silebilirler. Bu nedenle itiraz türü yazılarında silinmesi veya cevaplandırılması yönetici yetkisindedir. Ayrıca uyarı ile kapatılan konuların devamı niteliğinde veya aynı içerikte konu açılmaz (Site Sözleşmesi Maddesi)*

Kadınlar Kulübü sitesinin üye sözleşmesine göre, forum içinde politik konuların konuşulması, tartışılması yasaktır. Ne ne kadar portal ve forum sayfası kamusal mecra yaratıyor olsa da politik konuların sınırlandırılması sitenin ideolojik olarak işlediğini göstermektedir.

*Siyaset konularının konuşulması forumumuzda yasaktır (Site Sözleşmesi Maddesi).*

Site üyelik sözleşmesine göre çerez uygulaması zorunlu olarak vardır ve çerez uygulaması bilgisayarda kullanıcının kişisel verilerini çekmek için kullanılabilir. İçeriği üreten kullanıcı ürettiği içerikleri silme veya değiştirme yetkisine sahip değildir.

*Kullanıcı konuları ve mesajları asla silinmez (Site Sözleşme Maddesi).*

Site sözleşmesine göre, site içindeki içerik üretiminin tüm kontrolü site yöneticilerine aittir. Site gerekli gördüğünden içerikleri silebilir, değiştirebilir ya da üyeyi forumdan atabilir.

*Sözleşme kurallarını kabul etmeyen tüm üyeler forumu terk edebileceği gibi kurallara aykırı davranışlarda bulunan üyelerin sorun yaratan iletileri silinebilir ya da kilitli konulara taşınabilir artı olarak kendilerine uyarı cezası verilir. Buna rağmen aynı davranışları sergilemekte ısrarcı davranan üyeler forumdan uzaklaştırılacaktır. Üye cezalandırmasını forumun yöneticileri yapar. Yöneticiler isterlerse diğer yönetim grupları ile istişare yaparak fikirlerini alabilir. Ancak nihai karar organı forumun yöneticisine aittir (Site Sözleşme Maddesi).*

Kadınlar Kulübü. üyelerinden elde ettiği kişisel verileri aşağıdaki maddedeki şekilde gerekli gördüğü alanlarda kullanma hakkına sahiptir. Site sözleşmesine göre, eğer kullanıcı site sözleşmesini onaylarsa kişisel verilerin site tarafından işlenmesi ve aktarılması için açık rıza göstermiş duruma gelmektedir. Bu nedenle aşağıda da belirtildiği gibi site sahipliği kullanıcıların ya da üyelerin kişisel verilerini çok boyutlu olarak kullanabilmekte, datalara dönüştürüp depolayabilmekte hatta başka ticari kuruluşlara satabilmektedir.

*Şahsınıza ait ve şirketimize verdiğiniz kişisel veriler otomatik veya otomatik olmayan yollarla sözleşmesel veya mevzuat çerçevesinde belirlenen diğer sebeplerle işletme konumuzun gereği olarak toplanmaktadır. Şirketimiz tarafından söz konusu kişisel verileriniz ürünlerimizin/hizmetlerimizin satışı, ürün teslimi, kurulumu, bakımı, onarımı, satış sonrası servis hizmeti işlemlerinin yerine getirilmesi; şirketimiz ve yetkilendirdiği 3. kişiler tarafından gerçekleştirilen hizmetlerin kontrolünün sağlanması; kutlama, temenni ve sair içeriklerle gönderilecek iletilerle şirketimizin tanınırlığını arttırmak ve ürünlerimizin/hizmetlerimizin tanıtımına, pazarlanmasına yönelik genel veya kişiye özel reklam, duyuru, bülten, kampanya bilgilerinin sağlanması, kullanıcılara daha iyi hizmet vermek ve müşteri memnuniyetini arttırmak ve bu doğrultuda sizlere daha iyi hizmet sağlamak için müşteri anketleri yapılması/yaptırılması; size geri bildirim yapılması ve sair amaçlarla işlenmektedir ve sözleşmenin ifası, veri güvenliği, şirketimizin bağlı olduğu şirketin grup politikalarına uyum ve yukarıda belirtilen diğer amaçlarla yurtiçindeki veya Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere ilgili diğer ülkelerde bulunan sistemlere ve/veya şirketimizin bağlı bulunduğu şirketler topluluğu*

*bünyesindeki şirketlere, yetkili servislerimize, yetkili bayilerimize, lojistik şirketlerine, bilgi teknolojileri hizmet sağlayıcılarına, pazar araştırma şirketlerine, çağrı merkezi hizmeti veren şirketler gibi hizmetlerinden faydalandığımız veya işbirliği içerisinde olduğumuz üçüncü kişilere (daha detaylı bilgi için şirketimize yazılı olarak başvurabilirsiniz) aktarılmaktadır (Site Sözleşme Maddesi).*

Guattari, "toplum kolektif emek gücü haline büründü; toplum tıpkı fabrika haline girdi. Bu toplum-fabrikada, işçi sınıfının geçim yüzdesi sendikalar ve patronlar arasında, toplum düzeyinde tartışıldı" derken toplumu, merkeziyetçi güçlerin insanları yalnız bir üretim gücü olarak görüp, geçim yüzdelerinin hesaplandığı bir makinaya benzetmektedir (Akay, 2016, s. 156). Guattari'nin toplumsal fabrika tanımlaması kapitalist üretim aklının, toplumsal üretici bir makine olarak görmesi eleştirisini taşıyordu. Günümüzde ise, dijital alanlar toplumsal fabrikanın sınırlarını süreksizleştirmiş ve mekân sınırlamasını ortadan kaldırmıştır. Çünkü toplumsal fabrika toplumsalın tüm karakterine sirayet eden boyuta ulaşmış görünmektedir. Dijital alanların özelde sosyal mecraların kamusal alan yaratma yerini endüstrileşmiş kamusal alanlar almıştır. Çünkü ticari kaygılar bağlamıyla kurulan ve sürdürülen sosyal ağlar, site sözleşmelerinde de görüldüğü gibi kullanıcıları birer meta olarak ele geçirmekte ve içerikleri üzerinden birikim elde etmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde, emek-sermaye çelişkinin çağdaş görünümü karmaşık ve belirsizleşmiştir. Çünkü sosyal ağlarda kişisel verilerin, kullanıcı pratiklerinin site sahipliği tarafından ne zaman, nerde ve nasıl kullanıldığı bilinmemektedir.

## **SONUÇ VE ÖNERİLER**

Çağdaş kapitalizmin üretim ve tüketim süreçleri, ücretli emeğin geleneksel formunun ötesine geçmiş görünmektedir. Artık üretim nesnel bağlamından gittikçe kopmakta, sanallaşmakta, akışkan süreksiz ağlarda var olmakta, genel iktisadın zamansal niceliksel değer ölçümünün dışına taşmaktadır. Zamanının ve mekânın baskısını yıkan, sermayenin küresel ölçekte genişlemesine neden olan, sömürünün görünümünü bulanıklaştıran çağdaş kapitalizmin siber sosyal ağları, yeni birikim yaratmanın en cazip üretim alanları olarak belirlemekte, toplumsal emek üzerinde biyo-iktidar gücü elde

etmektedir. Siber sosyal ağlarda, boş zamanın kapitalist sermaye aklı tarafından ele geçirilerek birikime dönüştürüldüğü, emeğin görünmeden sömürüldüğü kapitalizmin 21. yüzyıl evresinde yerleşik iktidar yapılarını yeniden pekiştiren, küresel emek sorununu yaratan yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri üretim ve tüketimin sınırlarını bulanıklaştırmış, çalışma ve boş zamanı iç içe geçirerek üretimin ne olduğu sorunsalını karmaşıklaştırmıştır.

Post-Fordizmle yükselen hizmet sektörü ile maddi olmayan emeğin niceliksel karakterinin genişlemesi, neo-liberal politik stratejiyle öznel ekonominin yaratılması, emek-sermaye, sömürü-direnış diyalektiğinin de yeniden tarif edilmesine neden olmuştur. Maddi olmayan emeğin yükseliş ile geleneksel eleştirel iktisat teorisini yeniden yorumlayan otonom Marksistler, post-Fordizmle ortaya çıkan yeni sürecin karakteri üzerine eğildiler ve sermaye karşısında yeni direniş alanlarının varlığına dikkat çekerek, maddi olmayan emeğin özgürlükçü gücünün varlığını savundular. Her ne kadar post-Fordizmle beraber emeğin yeni karakterinin geçirdiği dönüşümler üzerinde önemli tanımlamalar yapmış olsalar da maddi olmayan emeğin sermaye birikimi tarafından post-Fordist tarihsel süreçte zapt edilerek yönetilmesi, otonom Marksistlerin küresel ölçekte yeni bir demokratik komünizm beklentisi tahayyülünü yıkmıştır. 1970 sonrası gittikçe genişleyen maddi olmayan emek sorunsalının enformasyon ve bilgi teknolojileriyle küresel ölçekte sınırsız akışkan karaktere bürünmesi, 21. yüzyılda kapitalizmin geçirdiği evriminin yeni veçhesinin anlaşılmasında çalışma ve boş zamanın, üretim ve tüketimin paradoksal yapısının doğuşuna da neden olmuştur. Çağdaş liberal kapitalizmin 21.yüzyıl evresinde geleneksel sınıf/iktisat teori ve analizlerin yerle bir olduğu; çalışmanın, boş zamanın, emeğin yeni karakterinin kapitalist üretim ilişkilerinde birbirine bağlanarak üretim ve tüketim arasındaki sınırı ortadan kaldırdığı, dijital mecralarda boş zamanın, eğlencenin, toplumsal iletişimin örtük denetim ve yönetim mekanizmalarıyla birikim değerine indirgendiği küresel siber fabrika çağında, yaşamın sınırlarının meta yaratma istenciyle sarmalandığı olguyu meydana getirmiştir.

Çağdaş kapitalizmde sermayenin ücretli emekten ücretsiz emeğe doğru gelişme gösterdiği, ücretsiz dijital emeğin birikim değeri olarak ele geçirilerek yönetildiği yeni

bir dünya düzeni belirlemiştir. Her ne kadar, dijital alanların alternatif direniş ve örgütlenme yaratma potansiyeli ortaya çıkmış ve buna yönelik geniş bir külliyat meydana gelmiş olsa da nihayetinde, kapitalist yeniden üretim ilişkilerinde Dallas Symthe'nin "izleyici metası" (audience commodity) teorisi, dijital çağda geçerliliğini daha sağlam temellere oturtmuş görünmektedir. Üretkeciyle beraber iktidarın tekilleşerek sömürünün karakterini silikleştirdiği dijital iktidarlara yaratmıştır. Bu bağlamda dijital teknolojilerle beraber, emeğin yeni karakteri üzerine çullanmış dijital sermaye iktidarının akılsallığını anlamada mikro bir kesit olarak KızlarSoruyor ve Kadınlar Kulübü siteleri, yaşanan yeni sürecin somut bir örneği olarak analiz edilmiş ve kullanıcı emeğinin birikim yaratmadaki işlevine odaklanmıştır.

İktidar teorilerinde iktidar aklının uzam içinde kendini yeniden inşa ettiği bilinmektedir. Modern kapitalist batı tarihinde yarattığı mimari yapılarla uzamı kontrol eden, emek üzerinde yönetim stratejisi geliştiren modern iktidar, siber alanın yükselişiyle fiziksel uzam kapsamını genişletmiş, dijital alanlara da sızarak kapitalist üretim ve dolaşım aklı için ortamı ele geçirmiştir. Ortamda hem kendini yeniden var eden, hem toplumsallığını yeniden kuran özne açısından da ortamın iktidar varlığı ile ele geçirilmesi, öznenin başlayıp toplumsalı kuşatan biyo-politik siber aklın küresel ölçekte yaygınlaşmasına yol açmıştır. Siber ortamlarda her kullanıcıyı eş zamanlı olarak hem işçiye hem metaya dönüştürme istenci, güncel dünyada üretim ve tüketimin, iş ve boş zamanın birbiri üzerine örtüştüğü, toplumsal yaratıcı faaliyetlerin siber ortamlarda farklı emek türlerine bağlanarak, mekân ve zamanın yeniden düzenlendiği, kamusal ve özel alan ikiliğinin anlamsızlaştığı çağdaş kapitalist yeni üretim sürecinde, hayatı kısıpaltıcı altında alan ve özel yaşamı ortadan kaldıran yeni siber biyo-politik süreçte, internet alanı tarafsız görünmemektedir. Dijital yaşamın ve izlerinin gizemli iktidar maskeleri ile datalara, dijital ham maddelere dönüştürüldüğü, öznel yaşam üzerinde manipülatif yönlendirici yönetim stratejilerin uygulandığı siber mecralarda özerk, kar amacı gütmeyen alanların varlığı gerekmektedir. Uluslararası düzlemde, sermayeye akışkan gücü kazandıran dijital düzlemde sembolik gösterge olarak her var oluş meta değeri taşımaktadır. Bu nedenle küresel düzlemde herkesin siber alanlarda işçiye dönüştürüldüğü, dijital emeğinin sömürüldüğü olguda, sömürünün mekânı da ortadan kalmakta, içeri ve dışarı diktonomisi anlamsızlaşmaktadır. Hayatın bütününü bu nedenle dijital biyo-politik

kıskacın altında gözetim yolu ile ele geçirilmekte ve yönetilmektedir. Bu nedenle ulusların sınırlarını ve denetimini aşan, küresel devlet ve şirketlerin kontrolü altında olan siber alanın altyapısı üzerine bütün ülkeleri temsil edecek sivil örgütlenme kuruluşların yaratılması gerekmekte, ekonomi politik bağlamda internetin yeniden tanımlanması elzem olarak görünmektedir.

## Kaynakça

- Akay, A. (2016). *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*. İstanbul: Doğu Batı.
- Aksay, G. (2004). Ne Olduğunu Olumsuzlamanın Hazzı. M. Foucault içinde, *Marx'tan Sonra* (G. Aksay, Çev., s. 9-21). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Althusser, L., Balibar, E., Ranciere, J., Establet, R., & Macherey, P. (2017). *Kapital'i Okumak*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Nora kitap.
- Amorim, H. (2017). Maddi Olmayan Emek Teorileri: Marx'a Dayanan Eleştirel Bir Bakış. A. Koşar içinde, *Maddi Olmayan Emek Teorisi* (F. Sarı, Çev., s. 69-96). İstanbul: Kor.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minnesota : University of Minnesota Press.
- Aykutalp, A., & Çelik, A. (2018). Antonio Negri ve Michael Hardt Düşüncesinde İmparatorluk, Çokluk ve Biopolitik Üretim Kavramları Üzerine. *Kaygı*(31), 404-430.
- Bagdikian, B. H. (2016). *Yeni Medya Tekeli*. (E. Eminel, Çev.) Ankara: Akılçelen .
- Barbrook, R., & Cameron, A. (1995). The Californian Ideology. *Mute*(3).
- Baştürk, E. (2016). *Gözetimin Soykütüğü*. İstanbul: Kalkedon.
- Baudrillard, J. (2015). *Can Çekişen Küresel Güç*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Küreselleşme*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Bentham, J. (2008). *Panoptikon-Gözün İktidarı*. (Z. Özarslan, & B. Çoban, Çev.) İstanbul: Su Yayınları.
- Berman, M. (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (Cilt 17. Baskı). (B. P. Ümit Altug, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Bewes, T. (2008). *Şeyleşmez, Geç Kapitalizmde Endişe*. (D. Soysal, Çev.) İstanbul: Metis.
- Bidet, J. (2016). *Foucault'yu Marx'la Okumak*. (Z. Cunillera, Çev.) İstanbul: Metis.
- Binark, M. (2005). Kimlik(lenme ), Dipnotsuz İletişim ve Etnil\ : Laflama Odalan . M. Binark, & B. Kılıçbay içinde, *İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos.
- Blencowe, C. (2012). *Biopolitical Experience: Foucault, Power and Positive Critique*. London: Palgrave Macmillan.
- Bonefeld, W. (2013). *Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama*. (Ö. Yalçın, Çev.) İstanbul: Otonom.
- Brunon-Ernst, A. (2012). *Utilitarian Biopolitics*. London: Pickering & Chatto (Publishers) Limited.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.



- Cengiz Baysoy, M. Ç. (2016). İtalyan İşçilik Geleneği ve Biyopolitika. O. Kartal içinde, *Biyopolitika, Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri* (Cilt 2, s. 135-166). Ankara: NotaBene.
- Chevron, N. T. (2014). *Küresel İletişim*. İstanbul: Ekslibris Yayıncılık.
- Coletti, L. (1972). From Rousseau to Lenin. *Montly Review Press*.
- Cote, M., & Pybus, J. (2014). Maddi Olmayan Emek 2.0'ı Öğrenme. M. Peters, & E. Bulut içinde, *Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek2014* (D. Öz, Çev., s. 240-270). Ankara: NotaBene.
- Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel kitle Kültürü*. Ankara: Ütopya.
- Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*. Ankara: Ütopya.
- Çoban, B. (2016). Gözün İktidarı Üzerine. J. Bentham, C. Pease-Watkin, S. Werret, B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Panoptikon: Gözün İktidarı* (s. 111-138). İstanbul: Su Yayınları.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2017). *Anti Ödipus Kapitalizm ve Şizofreni*. (F. Ege, H. Erdoğan, & M. Yiğitalp, Çev.) İstanbul: BİLİM VE SOSYALİZM YAYINLARI.
- Desai, M. (2009). *Marksist İktisat Teorisi*. (N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Efil Yayınevi.
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ Toplumu*. (Ö. Sakin, Çev.) İstanbul: Kafka.
- Dinnen, Z., Hart, M., James, D., & Walkowitz, R. (2018). *The Digital Banal: New Media and American Literature and Culture*. New York: Columbia University Press.
- Downing, J., Ford, T., Gil, G., & Stein, L. (2017). *Radikal Medya*. Ankara: İmge.
- Duman, K., & Özdoğru, G. (2018, Temmuz). Dijital Emek ve Kullanıcı İçeriğinin Metalaşması: Katılımcı Sözlük Yazarları Üzerine İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 75-99.
- Dyer-Witford, N. (2004). *Siber Marx, Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi*. İstanbul: Aykırı.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2003). *Abnormal, Lectures at the College de France 1974...1975*. (G. Burchell, Çev.) London: Verso.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). İki Ders. M. Foucault içinde, *Entelektüelin Siyasi İşlevi, Seçme Yazılar 1* (F. Keskin, Çev., Cilt 3. Basım, s. 85-116). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2012). *Bilme İstenci Üzerine Dersler*. (K. Eksen, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2014). İktidarın Halkaları. M. Foucault içinde, *Özne ve İktidar, Seçme Yazıları 2* (I. Ergüden, Çev., Cilt 4. Basım, s. 140-161). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar 3* (Cilt 4. Basım). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015a). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (A. Tayla, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015c). *İktidarın Gözü, Seçme Yazıları 4* (Cilt 4. Basım). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Fuchs, C. (2014). *Social Media a critical introduction*. London: SAGE Publications.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx*. (T. Kalaycı, & S. Oğuz, Çev.) Ankara: NotaBene.
- Fuchs, C. (2016). *Reading Marx in the Information Age*. New York: Routledge.
- Gill, R. (2008). 12 15, 2018 tarihinde <http://dx.doi.org/10.1177/0263276408097794>: <http://openaccess.city.ac.uk/4114/> adresinden alındı
- Gorz, A. (2014). *Yaşadığımız Sefalet*. (N. Tural, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Göker, G. (2015). İletişimin mcdonaldlaşması: Sosyal Medya Üzerine Bir İnceleme. *10(2)*, 389-410.
- Greenwald, G. (2014). *No Place to Hide, Edward Snowden, the NSA and the Surveillance State*. New York: Metropolitan Books.
- Guattari, F., & Alliez, E. (2017). Kapitalist Sistemler, Yapılar ve Süreçler. *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler* (s. 51-76). içinde Ankara: Dipnot.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis.
- Habermas, J. (2009). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (M. S. Tanıl Bora, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Han, B.-C. (2017a). *Şiddetin Topolojisi*. İstanbul: Metis.
- Han, B.-C. (2017b). *Şeffaflık Toplumu*. İstanbul: Metis.
- Hardt, M. (1999). Affective Labor. *Duke University Press*, 89-100.
- Hardt, M., & Negri, A. (2011a). *Çokluk*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M., & Negri, A. (2011b). *Ortak Zenginlik*. İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M., & Negri, A. (2015). *İmparatorluk*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

- Harvey, D. (2012). Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm. 2(2), 67-88.
- Harvey, D. (2017). *Marx, Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti*. (E. Soğancılar, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hepp, A. (2015). *Medyatikleşen Kültürler*. (Ç. Bozdağ, & E. Posos-Devrani, Çev.) Ankara: Dipnot.
- Huws, U. (2014). Dijital Çağda Sınıfın Payandaları: Yaşam, Emek ve Değer. L. Panitch, G. Albo, & V. Chibber içinde, *21. Yüzyılda Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi* (T. Öncel, Çev., s. 92-117). İstanbul: Yordam.
- Huws, U. (2018). *Küresel Dijital Ekonomide Emek*. İstanbul: Yordam.
- Jin, D. (2015). *Digital Platforms, Imperialism and Political Culture*. New York: Routledge.
- Kangal, K. (2017). Maddi Olmayan Emek Teorileri: Marx'a Dayanan Eleştirel Bir Bakış. A. Koşar içinde, *Sean Sayers'in Maddi Olmayan emek ve Bilgi Ekonomisi Kavramları* (F. Sarı, Çev., s. 137150). İstanbul: Kor.
- Kay, A., & Pearce, J. (2003). Soziales Kapital.
- Keskin, F. (2015). İktidarın Gözü. M. Foucault içinde, *İktidarın Gözü* (Cilt 4. Basım). İstanbul: Ayrıntı.
- Kıyan, Z. (2016). *Metalaştırma ve Direnç*. Ankara: NotaBene.
- Koloş, U. (2015). *Foucault, İktidar ve Hukuk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koşar, A. (2017). Gerçeklikte Israr Çağrısı. A. Koşar içinde, *Maddi Olmayan Emek Teorisi* (s. 11-21). İstanbul: Kor.
- Lazzarato, M. (2015). *Borçlandırılmış İnsanın İmali*. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Açılım Kitap.
- Lazzarato, M. (2015). *Göstergeler ve Makineler*. (F. N. Demirci, Çev.) İstanbul: Otonom Politika.
- Lazzarato, M. (2017). A. Pendakis, J. Diamati, N. Brown, J. Robinson, & I. Szeman içinde, *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler* (S. Göbelez, & S. Özer, Çev., s. 139-160). Ankara: Dipnot.
- Lazzarato, M. (2017). *Experimental Politics*. (A. Bove,, J. Gilbert, A. Goffey, M. Hayward,, J. Read,, & A. Toscano, Çev.) Boston: Massachusetts Institute of Technology.
- Lazzarato, M. (2018). <http://www.demokratikmodernite.org/biyopolitika-ve-biyoekonomi-bir-cokluk-politikasi/>. 05 21, 2018 tarihinde <http://www.demokratikmodernite.org>: <http://www.demokratikmodernite.org/biyopolitika-ve-biyoekonomi-bir-cokluk-politikasi/> adresinden alındı
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*. (U. Özmakas, Çev.) İstanbul: İletişim.

- Lemke, T. (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. (U. Özmakas, Çev.) Ankara: Pharmakon.
- Lemke, T. (2016). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Yönetimsellik Çözümlemesi*. (Ö. Karlık, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Levy, D., & Dumenil, G. (2009). *Kapitalizmin Marksist İktisadı*. (S. Pelek, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet, Dijital Toplumda Özel Hayat*. (D. Başak, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lukes, S. (2005). *POWER, A Radical View*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Lundby, K., & Ronning, H. (2014). Medya, Kültür, İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması. S. İrvan (Dü.) içinde, *Medya, Kültür, Siyaset* (N. Gürkan, Çev., s. 13-27). Ankara: Pharmakon.
- Luxemburg, R. (2004). *Sermaye Birikimi*. (T. Ertan, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. (2012). *Basın Özgürlüğü Üzerine*. (Ö. Kulak, & K. Gülenç, Çev.) Ankara: Dipnot.
- Mattelart, A. (2016). *İletişimin Dünyasallaşması*. (H. Yücel, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Merquior, J. G. (1986). *Foucault*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Mills, C. W. (1969). *White Collar*. New York: Oxford University Press.
- Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication*. London: Sage Pub.
- Mosco, V. (2014). *To the Cloud, Big data in the Turbulent World*. London: Paradigm Publishers.
- Mosco, V. (2017). *Becoming Digital*. United Kingdom: Emerald Publishing Limited.
- Mutlu, E. (2016). *Globalleme, Popüler Kültür ve Medya*. Ankara: Ütopya.
- Negri, A. (2005). Arkeoloji ve Proje: Kitleleşen İşçiden Toplumsal İşçiye. P. Virno, M. Hardt, H. Cleaver, M. Angelis, M. Carolis, & C. Vercellone içinde, *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika* (S. Göbelez, & S. Özer, Çev.). İstanbul: Otonom.
- Negri, A. (2014). Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu. M. Peters, & E. Bulut içinde, *Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek2014* (O. Kartal, Çev., s. 11-30). Ankara: NotaBene.
- Özmakas, U. (2012). Foucault: İktidardan Biyoiktidara. *Cogito(70-71)*, 53-81.
- Paras, E. (2016). *Foucault, Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna*. İstanbul: Kolektif .
- Read, J. (2012). Homo Economicus'un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi. *Cogito(70-71)*, 82-95.

- Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü*. (V. Urhan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Revel, J. (2012). Kimlik, Doğa, Yaşam, Üç Biyopolitika Yapıbozumu. *Cogito*(70-71), 9-20.
- Savul, G. (2018). *Sınıfın Yeni Görünümleri ve Bilişim Sektörü*. Ankara: NotaBene.
- Schiller, D. (1999). *Digital Capitalism, Networking the Global Market System*. London: The MIT Press.
- Standing, G. (2015). *Prekarya ve Yeni Tehlikeli Sınıf*. (E. Bulut, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Tekelioğlu, O. (2003). *Foucault Sosyolojisi*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Temple, J. (2000). Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries. *OECD Working Paper*, (s. 0-36).
- Terranova, T. (2000, Summer). Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy. *Social Text*, 18(2), 33-58.
- Thoburn, N. (2009). *Deleuze Marx ve Politika*. (A. Utku, Çev.) Otonom.
- Thompson, J. (2008). *Medya ve Modernite*. (S. Öztürk, Çev.) İstanbul: Kırmızı.
- Timisi, N. (2005). Sanallığın Gerçekliği: internetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi. M. Binark, & B. Kılıçbay içinde, *İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos.
- Unal Miçooğulları, S. (2018, Temmuz). YENİ EKONOMİDE DİJİTAL EMEK. *International Journal of Labour Life and Social Policy*, 132-149.
- Urhan, V. (2010). *Foucault*. İstanbul: Say.
- Urhan, V. (2013). *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*. İstanbul: Say.
- Virilio, P. (1998). *Hız ve Politika*. (M. Cansever, Çev.) İstanbul: Metis.
- Virilio, P. (2003). *Enformasyon Bombası*. (K. Şahin, Çev.) İstanbul: Metis.
- Virno, P. (2013). *Çokluğun Grameri*. (V. Kocagül, & M. Çelik, Çev.) İstanbul: Otonom.
- (2005). P. Virno, M. Hardt, H. Cleaver, M. Angelis, M. Carolis, & C. Vercellone içinde, *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika* (S. Göbelez, & S. Özer, Çev.). İstanbul: Otonom.
- W. Adorno,, T., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Wright, S. (2017). Gerçeklik Kontrolü: Maddi Olmayan Bir Dünyada Mı Yaşıyoruz? A. Koşar içinde, *Maddi Olmayan Emek Teorisi* (A. Koşar, Çev., s. 53-67). İstanbul: Kor.
- Zorlu Günok, M. (2018). *Emeğin Prokrustes Yatağı*. Ankara: NotaBene.

**EK-1**

## **KIZLAR SORUYOR SİTE SÖZLEŞMESİ**

KizlarSoruyor.com internet sitesini ya da KizlarSoruyor isimli mobil uygulamayı kullanmadan ya da bunlara üye olmadan önce lütfen bu Sözleşmeyi dikkatle okuyunuz ve Sözleşmenin tüm maddelerini açık iradenizle kabul edip onaylamadan önce siteyi ve/veya uygulamayı kullanmayınız ya da üye olmayınız.

Yeni üyelik oluşturuyorsanız aşağıdaki maddelerin tamamını ayrı ayrı olmak üzere açık iradenizle ve de istisnasız şekilde kabul etmektesiniz.

İşbu metin Yönetimce KizlarSoruyor.com ve KizlarSoruyor uygulaması üzerinde yer verilmek suretiyle KizlarSoruyor'u kullanan herkes tarafından erişimi mümkün kılınıp yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

### **TANIMLAR:**

**KizlarSoruyor:** www.kizlarsoruyor.com ana alan adından ve bu alan adına bağlı alt alan adlarından ya da KizlarSoruyor isimli mobil uygulama üzerinden erişimi mümkün olan içeriklerin tamamı.

**Kullanıcı:** Üyelikleri olmamasına rağmen KizlarSoruyor'a herhangi bir yolla erişen ya da KizlarSoruyor'u ziyaret eden tüm kişiler "Kullanıcı" olarak anılacaktır.

**Üye:** İşbu Üyelik Sözleşmesini açık iradesiyle onaylayarak KizlarSoruyor üzerinde yeni üyelik oluşturan ya da sağlanan bağlantılar vasıtasıyla diğer sosyal medya siteleri üzerinden ya da ilgili olabilecek her türden bağlantı yoluyla KizlarSoruyor'a kayıt yaptıran ve KizlarSoruyor'da sadece Üyelerce yapılabilecek olan işlemleri gerçekleştirebilme hakkı elde eden kişiler "Üye" olarak anılacaktır.

**İçerik:** KizlarSoruyor'dan erişimi mümkün olan her türlü bilgi, yazı, resim, video, rakam ve benzeri görsel-işitsel imge ve işaretler ile diğer türdeki bilgilerin bütünü.

**İçerik Sağlayıcı:** KizlarSoruyor dâhilindeki içerikleri yükleyen ya da sunan Üye olsun ya da olmasın kişi, kurum ve kuruluşlar. Yönetimin İçerik Sağlayıcılar'ın içeriklerinden dolayı hukuki ya da cezai hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

**Hizmet:** KizlarSoruyor sadece Üyeler arasındaki iletişimi sağlamak için bir platform sunmak üzerine kurulmuştur. Hizmetin çerçevesi sadece sunulan bu platform altyapısının varlığı ve devamından ibarettir. KizlarSoruyor üzerinde yayınlanan sorular ya da cevaplar dolayısıyla Üyelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri iletişimlerde ve ilettikleri içeriklerde Yönetimin herhangi bir müdahalesi veya hukuki sorumluluğu bulunmamaktadır.

**Özel Üye:** KizlarSoruyor'da profil isminin yanında "Fenomen", "Editör", "Uzman", "Konu Uzmanı" ya da benzeri özel bir etiket yer alan ve ilgili profilleri vasıtasıyla KizlarSoruyor'da belirli bir konu hakkında derinlemesine bilgi/deneyim sahibi olduğunu bildirerek soru, cevap, görüş, link, bağlantı, yazı, resim, video vb. türden içeriği tamamen tüm hukuki sorumluluğu kendilerinde olmak üzere ekleyen, sunan, paylaşan ya da KizlarSoruyor üzerinde bu profilleri içerisinden herhangi bir şekilde görüntülenmesini sağlayan Üyelerdir.

## 1. GENEL HÜKÜMLER

**1.1** İşbu Üyelik Sözleşmesi (bundan böyle "Sözleşme" olarak anılacaktır); www.kizlarsoruyor.com alan adlı internet sitesinin ve KizlarSoruyor isimli mobil uygulamanın (bundan böyle her ikisi birden "KizlarSoruyor" olarak anılacaktır) yaratıcısı, sahibi ve KizlarSoruyor'un her türlü fikri ve sınai mülkiyet hakkının sahibi ve tek yöneticisi olan ve 201 S Central, Suite 206 Clayton, MO 63105 A.B.D. adresinde yerleşik GirlsAskGuys LLC (bundan böyle "Yönetim" olarak anılacaktır) ile KizlarSoruyor'un içeriğinden yararlanmak isteyen kişi (bundan böyle "Üye" ya da "Kullanıcı" olarak anılacaktır) arasında geçerli olup KizlarSoruyor'u kullanmak için gereken hüküm ve şartları belirlemektedir.

**1.2.** Tanımlar maddesinde anılan erişim ya da ziyaret Kullanıcılarca gerçekleştirildiği andan itibaren Kullanıcıların işbu Üyelik Sözleşmesini ve bağlı diğer tüm bildirimleri açık iradeleriyle onayladıkları kabul edilmektedir.

**1.3.** Üyeler, işbu Sözleşmeyi kabul etmekle birlikte sözleşme yapmak için gereken fiil ehliyetine sahip olduklarını ve Sözleşmenin kendileri için bağlayıcı olduğunu kabul ve beyan ederler.

**1.4.** Üye kabulünde takdir yetkisi yalnızca ve sadece Yönetime aittir. Üyelik başvurusu Yönetim tarafından değerlendirilecek olup Yönetim herhangi bir gerekçe göstermeye gerek duymaksızın üyelik taleplerini geri çevirme hakkına sahiptir. Yönetim onaylanmamış veya kullanılmayan üyelikleri geçersiz kılma hakkını haizdir. Yönetimin bir Üyeye Üye olduktan sonra da geçici veya sürekli olarak hiçbir neden göstermeksizin Hizmet vermeyi kesmesi de tamamen kendi

takdirindedir. Üyeler bu duruma karşı çıkamayacakları gibi, bu durumdan kaynaklandığını ileri sürdükleri herhangi bir tazminat talebinde de bulunamazlar.

**1.5.** KizlarSoruyor üyeliği kişiseldir. Başkasına ödünç verilemez, devredilemez. Böyle girişimler sebebi ile ortaya çıkabilecek sorunlardan KizlarSoruyor sorumlu değildir.

**1.6.** KizlarSoruyor'a üye olurken verilen e-posta adresinin Üyeye ait ve aktif bir e-posta adresi olması zorunludur. Sisteme giriş için ve üyelikle ilgili tüm yazışmalarda sisteme üye olurken verilen e-posta adresi esas alınır ve bu adres kullanılır. KizlarSoruyor verilen e-postanın doğru olduğunu öngörerek hareket eder. Yanlış beyan edilen e-postalardan dolayı oluşabilecek hatalardan KizlarSoruyor sorumlu tutulamaz.

**1.7.** KizlarSoruyor'da her Üye, e-posta adresi kullanmaktadır ve her e-posta adresi sadece bir kez kullanılır. Üye olan herkes, kullanıcı adı ve şifresini korumakla yükümlüdür. Oluşabilecek kusurlu davranışlardan KizlarSoruyor sorumlu değildir. KizlarSoruyor'a üye olurken seçilen şifre sadece Üye tarafından bilinir. Şifrenin seçimi ve korunma sorumluluğu Üyeye aittir. KizlarSoruyor şifre kullanımından doğacak sorunlardan sorumlu değildir.

**1.8.** Üye, kendisine ait kullanıcı adı ve şifre bilgilerini korumakla yükümlüdür. Üye, kendisine ait bu bilgileri üçüncü şahıslara açıklayamaz ve üçüncü şahısların kullanımına sunamaz. Ayrıca Üye, kendisine ait bu bilgilerin izinsiz kullanıldığını öğrenirse durumu derhal Yönetime bildirmeyi peşinen kabul ve taahhüt eder. Yönetim, izinsiz kullanımı engellemek amacıyla Üyenin KizlarSoruyor'a erişimini engelleme ve/veya Üyeliğini sona erdirmeye hakkına sahiptir.

**1.9.** Üyeler hesaplarının veya şifrelerinin her türlü yetkisiz kullanımını ya da diğer güvenlik ihlallerini derhal Yönetime bildirmeyi peşinen kabul eder. Üyelerin hesap bilgilerinin gizliliğini ve güvenliğini sağlayamaması sebebi ile üçüncü bir kişinin Üyenin kimliğini, e-postasını, şifre veya hesabınızı kullanması nedeniyle Yönetimin veya KizlarSoruyor'un diğer başka bir Kullanıcısı veya Üyesinin uğrayacağı zararlardan sorumlu tutulması söz konusu olabilir. Üye, kendi kusuru nedeniyle üçüncü kişilerin veya KizlarSoruyor'un bu sebeple zarara uğraması halinde bu zararı tazmin edeceğini kabul eder.

**1.10.** Üyeler başka birinin e-postasını, şifresini veya hesabını, söz konusu e-posta, şifre veya hesabın sahibinin açık izni ve onayı olmadan kullanamaz. Yönetim, Üyelerin bu yükümlülüklerine uymaması sonucunda ortaya çıkacak hiçbir zarar veya kayıptan sorumlu



tutulamaz ve herhangi zarar veya kaybın söz konusu olması halinde Üyenin sorumluluğuna gidilebilecektir.

**1.11.** KizlarSoruyor, Üyelerinden gelen KizlarSoruyor deneyimleriyle ilgili başarı hikâyelerini ve bu hikâyelere ilişkin varsa fotoğraflar da dâhil olmak üzere soru-cevap gibi her türden içeriği internet ortamında ve yazılı tanıtım malzemelerinde her şekilde kullanabilir.

**1.12.** Üyelerin sisteme girdikleri içerikleri değiştirme ya da silme hakları kesinlikle yoktur. Üyeler kendi yarattıkları içeriği değiştiremez, düzenleyemez ve silemezler ve fakat soru paylaşımlarına güncelleme yapabilir ve soru altında açılan ayrı bir bölümde bu güncellemeyi paylaşabilirler.

**1.13.** KizlarSoruyor'a üye olacak kişiler gerçek doğum tarihlerini girmek suretiyle 18 (on sekiz) yaşını doldurduklarını taahhüt ederek Üye sıfatını haiz olurlar. Yanlış bilgi verildiğinin tespiti halinde ilgili üyelik derhal sonlandırılabilir. Bu ve benzeri şekilde KizlarSoruyor tarafından doğru verilmesi zorunlu olarak gösterilen bilgilerin yanlış, yanıltıcı ya da eksik verilmesi halindeki tüm sorumluluk Üyelere aittir.

**1.14.** Yarışmalar, promosyonlar ve diğer benzer özellikler dâhil olmak üzere mal veya hizmet alımına, reklamlara ve KizlarSoruyor'un belli kısımlarının veya özelliklerine ilişkin ek kurallar uygulanabilir ve söz konusu kuralların tamamı, bu referansla işbu Üyelik Sözleşmesinin bir parçası haline gelir. Üyeler söz konusu servis veya özelliği kullanmak için yeterli yasal yaşta olduklarının beyan edilmesi dâhil olmak üzere, söz konusu ek kuralların tamamına uymayı kabul ederler. İşbu Üyelik Sözleşmesi ile KizlarSoruyor'un belli bir kısmı ya da KizlarSoruyor üzerinden ya da KizlarSoruyor vasıtasıyla sunulan herhangi bir hizmet için yayınlanmış özel kurallar arasında bir farklılık olması durumunda, KizlarSoruyor'un ilgili kısmında yer alan diğer kurallar geçerli olacaktır.

**1.15.** Üyeler ve Kullanıcılar, KizlarSoruyor'da profil isminin yanında Fenomen, Editör, Uzman, Konu Uzmanı ya da benzeri özel üye etiketleri yer alan Üyelerin ilgili profilleri vasıtasıyla KizlarSoruyor'a girdikleri, ekledikleri, sundukları, paylaştıkları ve de KizlarSoruyor üzerinde bu profil içerisinden herhangi bir şekilde görüntülenebilen soru, cevap, görüş, link, bağlantı, yazı, resim, video vb. her türden tüm içeriğin kendileri tarafından görüntülenmesi, kullanılması ve/veya uygulanması ile ilgili olarak Yönetimden her ne nam ve surette olursa olsun, herhangi bir hak, alacak, bedel ya da tazminat talep etme hakları olmadığını, tüm içeriklerin içerikleri

sağlayanların sorumluluğunda bulunduğunu, Fenomenler tarafından girilen içeriklerin doğru, gerçek, tam, uygulanır, kesin vb. nitelikleri olmadığını ve de Fenomen profillerinden gelen her türlü yanıtların, Fenomen tarafından sunulan tüm bilgilerin, yönlendirmelerin ve içeriklerin güvenilir ve geçerli kabul edilmesi konusunda inisiyatifin tamamen kendilerine ait olduğunu bildiklerini gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt ederler.

**1.16.** Sözleşmeye aykırılık hallerinde Yönetimin her türlü maddi ve manevi zararlarının tazminini talep hakkı her zaman ve her durumda saklıdır.

**1.17.** İşbu Sözleşme KizlarSoruyor'un herhangi bir sebeple yayınının durması/durdurulması halinde durma süresince askıda addolunur.

## **2. KARŞILIKLI HAK VE SORUMLULUKLAR**

**2.1.** Üyeler ve Kullanıcılar KizlarSoruyor üzerinde yapacakları tüm işlemlerde ve erişimlerinde başta Türkiye Cumhuriyeti mevzuatına olmak üzere KizlarSoruyor'a eriştikleri ülkede yürürlükte bulunan mevzuata riayet edeceklerini ve ilgili mevzuatın düzenlemiş olduğu tüm ilgili sorumlulukların kendilerine ait olduğunu kabul ve beyan ederler.

**2.2.** Üye, yürürlükte olan kanunların taraflara yüklediği sorumlulukları bilmediği veya bilebilecek durumda olmadığını ileri süremez. Yönetim, mevzuata aykırı olduğunu tespit ettiği soruları ya da cevapları yayımlamaktan imtina edebilir. Bu durumda Üye, Yönetimin tespitini geri dönülemez bir şekilde şimdiden kabul eder.

**2.3.** Yönetimin KizlarSoruyor'da yayımlanan veya yayımlanmamasına rağmen KizlarSoruyor'a ya da sistemin üzerinde bulunduğu bilişim sistemlerine Üye tarafından herhangi bir şekilde girilen herhangi bir bilgi veya veri sebebi ile bir hukuki veya cezai sorumlulukla karşılaşması halinde Üyeye rücu hakkı saklıdır.

**2.4.** Yönetim, gerekli gördüğü zamanlarda hizmetleri geçici bir süre askıya alabilir veya tamamen durdurabilir. Hizmetlerin geçici bir süre askıya alınması veya tamamen durdurulmasından dolayı Yönetimin Üyelere karşı herhangi bir sorumluluğu yoktur.

**2.5.** Yönetim, KizlarSoruyor'da sunduğu bu hizmetler kapsamında hiçbir Üyesine belirli bir amaca uygunluk, kesintisiz devamlılık, güncelleme, işlevsellik, doğruluk, hatasızlık dâhil, açık ya da zımni hiçbir garanti vermez.

2.6. Yönetim, dilediği zaman Üyenin üyeliğini sebep göstermeksizin ve ihbarda bulunmaksızın geçici veya sürekli olarak yasaklayabilir, belirlenecek sair sınırlamalara tâbi tutabilir veyahut da işbu Sözleşmeyi tek taraflı olarak feshedebilir. Üyelik feshedilmesi veya askıya alınması durumunda Üyenin Yönetimden mevcut bir alacağının olması halinde, Yönetim bunu muhtemel bir zarardan mahsup etmek amacı ile 60 (altmış) gün alıkoyabilir.

2.7. Yönetim, KizlarSoruyor'da ilan edilen özel kurallara uyulmaksızın, bazı teknik hileler kullanarak ya da benzeri şekilde bir aldatma ya da hile sonucunda Üyelerce elde edilen puan, sayı, hak vb. adlar altındaki özel içeriği ya da niteliği farklı bir üyelik kullanımı sağlayan ekstra durumu ya da ilgili hile vb. davranışın gerçekleştirildiği üyelik hesabının bütünü her zaman için iptal etme hakkını saklı tutmaktadır.

2.8. Üyeler, KizlarSoruyor içerisinde içerik üretmek suretiyle Yönetimce kendilerine KizlarSoruyor'un ilgili sayfalarında açıklanan özel talimatlar sonucunda puan vb. niteliği diğer içerikten farklı ekstra özellikler elde edebilirler. Ancak bir üyelik hesabının üyenin kendisi ya da Yönetim tarafından iptal edilmesi halinde bu anılan şekildeki Üyeye ekstra olarak sağlanmış olan ve o ana Üye tarafından kullanılmamış olan puan vb. ekstra içeriklerin tamamı silinecektir ve de Üyeliğin ya da ilgili puan ve benzerinin Yönetimce iptali ya da silinmesinin ardından bu türden ekstra nitelikli özellikler üzerinde artık Üyenin hiç bir hak iddia etmesi mümkün değildir.

2.9. Sözleşme, KizlarSoruyor'da sunulan Hizmet'in Yönetim tarafından sona erdirilmesi halinde kendiliğinden sona erer. Şu kadar ki, Yönetim işini, ticari ortaklığını ve KizlarSoruyor alan adını da değiştirmeye, aynı faaliyeti başka bir alan adı üzerinden yürütmeye yetkilidir. Bu yönde herhangi bir değişikliğin işbu Sözleşmeye herhangi bir etkisi olmayacaktır.

2.10. Üyeler ve Kullanıcılar KizlarSoruyor'u kullanırken işbu Sözleşme hükümleriyle birlikte yürürlükte bulunan geçerli mevzuatın tamamına uygun davranmayı, aksi halde karşılaştıkları tüm hukuki ve cezai yaptırımlardan, maddi ve manevi tazminat taleplerden kendilerinin sorumlu olacaklarını, Yönetimi hiçbir şekil ve surette sorumlu tutmayacaklarını ve Yönetimin üçüncü kişilerin taleplerine maruz kalması halinde kendilerine rücu edebileceğini kabul, beyan ve taahhüt ederler.

2.11. Üye, Yönetim tarafından belirlenen ve KizlarSoruyor'da duyurulan kurallar ve duyurular dâhilinde KizlarSoruyor Hizmetlerinden faydalanmayı kabul ve taahhüt etmiştir. Yönetim KizlarSoruyor'da dilediği zaman, KizlarSoruyor'da duyuru ve bildirimleri yapmak suretiyle,

değişiklik yapma hakkını haizdir. Herhangi bir değişiklik yapılması halinde Üyeler kazanılmış hak iddiasına bulunamaz. Yönetimin değişiklik hallerinde herhangi bir sorumluluğu olmayacaktır. Üye bu durumu peşinen kabul etmektedir ve KizlarSoruyor'a bu koşullar kapsamında üye olmaktadır.

**2.12.** KizlarSoruyor dâhilinde üçüncü kişiler ya da Üyeler tarafından sağlanan içeriklerden ve de Yönetim dışındaki her türlü İçerik Sağlayıcı tarafından oluşturulan içeriklerden dolayı Yönetimin, işbirliği içinde bulunabileceği ya da reklam aldığı kurumların, Yönetim çalışanlarının ve yöneticilerin hiçbir şekil ve şart altında sorumluluğu bulunmamaktadır.

**2.13.** Yönetim, Üyeler ve sair İçerik Sağlayıcılar tarafından KizlarSoruyor üzerinden yüklenebilecek, sunulabilecek ya da sağlanabilecek içeriklerin hukuka uygunluğunu ve üçüncü kişilerin haklarını ihlal edip etmediğini araştırmakla yükümlü ve sorumlu değildir. Yönetim, KizlarSoruyor'a yüklenen ve/veya sunulan içeriklerin güvenli, doğru ve hukuka uygun olduğunu taahhüt ve garanti etmez. Üyelerin ve Kullanıcıların KizlarSoruyor'daki her türden eylem ve işlemi hukuki ve cezai sorumluluk bizzat ilgili Üye veya Kullanıcıya aittir.

**2.14.** Her Üye ve Kullanıcı, KizlarSoruyor'da Yönetimin ve üçüncü kişilerin şahsi ve ticari itibarını sarsacak ya da kişilik haklarına tecavüz eden ya da saldırı niteliğini haiz olabilecek fiilleri gerçekleştirmeyeceğini kabul ve taahhüt eder.

**2.15.** Yönetim, KizlarSoruyor dâhilinde sunulan içeriği her zaman değiştirebilme hakkını saklı tutar. Yönetim bu yöndeki yetkisini hiç kimseye önceden ya da sonradan herhangi bir şekilde ihbarda ya da bildirimde bulunmadan tek taraflı olarak dilediği biçim ve koşulda kullanabilir.

**2.16.** Yönetim ve KizlarSoruyor 5651 sayılı Kanun ve bağlı ilgili yönetmelikler uyarınca Yer Sağlayıcısı sıfatını haizdir. Yönetim, 5651 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat uyarınca Yer Sağlayıcılara getirilen yükümlülüklerle uymak amacıyla Kullanıcıların, Üyelerin ve İçerik Sağlayıcıların KizlarSoruyor üzerinde gerçekleştirdikleri işlemlere ilişkin olarak ilgili mevzuatta belirtilen nitelikteki verileri yasal süresi içinde kayıt altına alabilir ve saklayabilir.

**2.17.** Yönetim, KizlarSoruyor üzerinden Kullanıcılar, Üyeler ve/veya İçerik Sağlayıcılar tarafından kendisine iletilen bilgileri kullanabilir, ifşa edebilir, işleyebilir, paylaşabilir ve/veya saklayabilir.

**2.18.** KizlarSoruyor üzerinden erişilen ve/veya görüntülenen içeriklere ve veri tabanlarına üçüncü kişilerce yalnızca ilgili içeriklerin normal şekilde görüntülenmesi amacıyla ve/veya Yönetimin yazılı olarak izin verdiği çerçevede erişilmesi hukuka uygun olarak kabul edilir. Bunun dışında yapılan tüm erişimler görüntülenen içeriği elde etmek maksadıyla yoğun şekilde KizlarSoruyor'dan bilgi çekmek de dâhil olmak üzere hukuka aykırı olup Yönetimin dava ve takip hakları bu tür durumlar açısından her zaman için saklıdır.

**2.19.** KizlarSoruyor üzerinden erişilen ve/veya görüntülenen her türlü içeriğin Yönetimin yazılı rızası olmadan üçüncü kişilerce KizlarSoruyor dışında başta internet olmak üzere herhangi bir ortamda görüntülenemez; aksi haller hukuka aykırı kullanım teşkil edecektir.

**2.20.** KizlarSoruyor üzerinden erişilen ve/veya görüntülenen sayfalarda yer alabilecek olan kişisel veriler ve aksi ayrıca belirtilmedikçe Kullanıcıların ve Üyelerin kişisel bilgilerini, Yönetimin işbirliği içinde olmadığı şirketlere ve üçüncü kişilere açıklamayacaktır. Yönetim, yasalar öngördüğü takdirde, yasal merci ve makamların kararları doğrultusunda yürürlükteki yasalar kapsamında kalmak şartıyla ve ilgili kararın çerçevesinde olmak üzere Kullanıcılar, Üyeler ve sair İçerik Sağlayıcılar ile ilgili talep edilen bilgileri ilgili makam ve mercilere verebilir.

### **3. YASAL ÇEKİNCELER**

**3.1.** Üyeler arasında mesaj gönderimlerinde hukuka aykırı davranışlarda bulunmak kesinlikle yasaktır. Mesajlaşma esnasında hukuka aykırı davranışlarda bulunan Üyenin üyeliği Yönetim tarafından tek taraflı olarak derhal feshedilebilir. Mesajlaşmalardan ötürü oluşacak her türlü hukuka aykırı durumdan doğacak sorumluluk yalnızca Üyelere ait olup Yönetimin, diğer üyelerin ve üçüncü kişilerin herhangi bir sebeple bu tür eylemler neticesinde uğrayabileceği her tür doğrudan/dolaylı ve/veya maddi/manevi zararın tazminini talep hakkı saklıdır.

**3.2.** Üyeler, KizlarSoruyor kapsamındaki Hizmetleri hukuka uygun bir şekilde kullanmayı kabul ve taahhüt ederler. Üyeler, KizlarSoruyor kapsamındaki Hizmetleri kullanırken yapacakları her işlem ve eylemdeki hukuki ve cezai sorumluluktan bizzat sorumludurlar. Üye, KizlarSoruyor'da yer alan içerikleri çoğaltmayacağını, kopyalamayacağını, dağıtmayacağını, işlemeyeceğini, gerek bu eylemleri ile gerekse de başka yollarla Yönetim ile doğrudan ve/veya dolaylı olarak rekabete girmeyeceğini kabul, beyan ve taahhüt eder. Yukarıda belirtilen sınırlamaları aşan veya ihlal eden İçeriğe sahip Üyelere devlet, yargı makamları veya hak sahibi üçüncü şahıslar tarafından yöneltilecek tüm hukuki ve cezai yaptırımlardan bizzat Üye sorumludur. Bu kapsamda

Yönetimin söz konusu İçerikten dolayı herhangi bir hukuki veya sözleşmeden kaynaklanan sorumluluğu bulunmamaktadır.

**3.3.** Üye isimleri değiştirilememekte ve fakat Üyelerin profillerine yükleyebilecekleri profil tanıtım resimleri aksi Yönetimce belirlenmedikçe Üyeler tarafından dilendiği zaman değiştirilebilmektedir. Üyelerin İnternet vb. kanallar üzerinden bulabildikleri ve telif hakları kendilerine ait olmayan ya da geçerli bir lisansla ilgili telif haklarına sahip olmadıkları içeriklerin profil resmi olarak kullanılması yasaktır.

**3.4.** Üye verilerinin Yönetimin ihmali olmaksızın yetkisi olmayan kişilerce okunmasından (Üyenin bilgilerini başka kişilerle paylaşması, KizlarSoruyor'dan ayrılırken çıkış yapmaması ve benzeri durumlardan) dolayı oluşabilecek zararlardan KizlarSoruyor hiçbir şekilde sorumlu olmayacaktır.

**3.5.** Teknik aksaklıklardan dolayı KizlarSoruyor'a ulaşımda hata ya da kesintiler söz konusu olabilir. KizlarSoruyor ve/veya Yönetim Hizmetin bu şekilde aksamasından ya da kesilmesinden sorumlu tutulamaz.

**3.6.** KizlarSoruyor, her türlü iletişim ağı, çevrimiçi sistemler, servis sağlayıcıları, bilgisayar teçhizatı ve yazılımları ile ilgili başarısızlık ve sorunlardan, internet trafiğindeki tıkanıklıktan ya da Üyelere, Kullanıcılara veya herhangi üçüncü bir kişiye zarar verecek yazılımlar yüklemek gibi teknik konulardan doğan aksaklıklardan da sorumlu tutulamayacaktır.

**3.7.** KizlarSoruyor, çevrimiçi ya da çevrimdışı konumdaki hiçbir Üyesinin davranışlarından sorumlu değildir. Hiçbir koşulda KizlarSoruyor'un kullanımı, içeriği, ister çevrimiçi ister çevrimdışı konumda olunsun Üyeler arasındaki iletişim ve etkileşimden doğan kayıp, hasar, zarar, ölüm ve sair de dâhil olmak üzere hiçbir sonuçtan sorumlu değildir.

**3.8.** Sözleşmenin Üye tarafından kabul edildiği tarihte var olmayan ve/veya ön görülemeyen, tarafların kontrolleri dışında gelişip ortaya çıkmasıyla taraflardan birinin ya da her ikisinin birden Sözleşme gereği yükledikleri borç ve sorumluluklarını kısmen ya da tamamen yerine getirmelerini ya da bunları zamanında yerine getirmelerini imkânsız hale getiren (doğal afet, savaş, terör, ayaklanma, mevzuat hükümleri, el koyma veya grev, lokavt, üretim ve iletişim tesislerinde arıza ve benzeri) haller, zorlayıcı sebep olarak kabul edilecektir.

**3.9.** KizlarSoruyor, mücbir (zorlayıcı) sebep durumunda, Üyelerine durumu bildirir. Bu türden bir zorlayıcı sebebin devamı esnasında KizlarSoruyor'un edimlerini yerine getirememesinden dolayı herhangi bir sorumluluğu söz konusu olmaz. Hukuken mücbir sebep sayılan tüm durumlarda, Yönetim işbu Kullanım Koşullarından doğan yükümlülüklerinden herhangi birisini geç ifa etme ve/veya ifa etmeme nedeniyle hukuken sorumlu değildir. Bu ve bunun gibi durumlar, Yönetim açısından, gecikme, ifa etmeme veya temerrüt addedilmeyecek veya bu durumlar için Yönetimin herhangi bir tazminat yükümlülüğü doğmayacaktır. Mücbir sebep terimi, ilgili tarafın makul kontrolü haricinde ve Yönetimin gerekli özeni göstermesine rağmen önleyemediği olaylar olarak yorumlanacaktır. Bunun yanında, bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, doğal afet, isyan, savaş, grev, iletişim sorunları, altyapı ve internet arızaları, elektrik kesintisi ve kötü hava koşulları gibi durumlar mücbir sebep kapsamında değerlendirilecektir.

**3.10.** 3.16. maddesinde anılan zorlayıcı sebep hali 10 (on) gün süreyle devam ederse, taraflardan her birinin, tek taraflı olarak işbu Sözleşmeyi fesih hakkı doğar.

**3.11.** Görüş, yorum ve diğer ileti, fotoğraf veya videolar ile her türden sair içerik işbu Üyelik Sözleşmesine ve KizlarSoruyor üzerinde başta Yardım başlığı altında olmak üzere herhangi bir şekilde iletilen tüm bilgilendirme ve belgelerin tamamına uygun olarak sunulduğu takdirde KizlarSoruyor'a kabul edilmektedir. Üyelerin yayınladığı yorum ve benzeri İçerik, zararlı, hatalı ya da aldatıcı olabilir. Bu sebeple tüm Üyelerin ve Kullanıcıların dikkatli ve sağduyulu davranmaları gerekmektedir. Yorum ve benzeri bilgi girilebilen alanlarda özel bilgi vermemek Üyelerin şahsi sorumluluğundadır.

**3.12.** KizlarSoruyor bağlantı verdiği ya da banner tanıtımı yaptığı diğer sitelerin ve/veya uygulamaların içeriklerinden hiçbir şekil ve surette sorumlu değildir.

**3.13.** Üyeler arasındaki anlaşmazlıklardan doğan herhangi maddi ya da manevi zarardan KizlarSoruyor ya da Yönetim sorumlu değildir. Yönetim, bu gibi durumlarda herhangi bir uyarı yapmaksızın üyeliği iptal etme hakkına sahiptir. Yönetim, KizlarSoruyor'da var olan ve/veya ileride olabilecek Kullanıcılar ve /veya Üyeler arasında etkileşimi mümkün kılan herhangi bir içeriğin işbu Üyelik Sözleşmesini ve/veya KizlarSoruyor üzerinde başta Yardım başlığı altında olmak üzere herhangi bir şekilde iletilen tüm bilgilendirme ve belgelerde belirtilmiş hususları ihlal ettiği ya da saldırgan, yasa dışı, Üyelerin haklarını ve güvenliğini tehdit eden unsurlar içerdiği gerekçesiyle denetleyebilir ve hatta bu sebeplerle ilgili Üyeliği iptal edebilir ya da Kullanıcının erişimini kısıtlayabilir ya da engelleyebilir.

**3.14.** Üyeler ve Kullanıcılar KizlarSoruyor'u kullanılırken; suç teşkil edecek, yasal açıdan takip gerektirecek; yerel ve ulusal yasalara ya da uluslararası anlaşmalara ters düşecek bir durum yaratan ya da böyle durumları teşvik eden, her türlü yasa dışı, hakaret ya da tehdit içeren, küfür içeren, küçük düşürücü, pornografik, rahatsız edici ya da ahlaka aykırı içerik yayınlayamaz ya da bunları herhangi bir şekilde KizlarSoruyor içerisinde iletmez.

**3.15.** Üyeler üçüncü bir kişinin gizlilik hakkını ya da yayın haklarını çiğneyen, telif hakları, ticari marka hakları veya başka mülkiyet hakları tarafından korunan ya da bu sınıflara giren malzemelerden uyarlanan hiçbir bilgi, yazılım ya da başka bir malzemeyi sahibinden ya da haklarını elinde tutan kişiden izin almaksızın KizlarSoruyor'da iletmez. Üyeler yapabilecekleri haksız rekabet hükümlerine aykırı hareketlerinden kendileri sorumludurlar, bunlardan KizlarSoruyor'un ve/veya Yönetimin sorumlu tutulması hiçbir şekil ve surette söz konusu değildir.

**3.16.** KizlarSoruyor, doğrudan sistemde bulunan Üyelere ya da onların e-posta adreslerine, ticari ya da reklam amaçlı istek dışı mesaj gönderilmesi, Üyelerin bu amaçla başka bir internet sitesine yönlendirilmesi ve KizlarSoruyor'da var olan ve ileride oluşturulabilecek interaktif alanların bu şekilde kanun ve yetki dışında kullanılması gibi durumlarda hukuki yollara başvurma hakkını saklı tutar. Herhangi bir içerikten yalnızca ve sadece içeriği gönderen kişi sorumludur ve gerek Yönetim gerekse KizlarSoruyor gönderilen içeriğe ilişkin hiçbir sorumluluk üstlenmemektedir. İçerikten kaynaklanan tüm talep ve sorumluluklara karşı içerikleri gönderen Üye gerek Yönetimden gerekse üçüncü kişilerden kaynaklanacak talepleri tazmin etmeyi peşinen kabul eder. Üyeler KizlarSoruyor'un içerikleri izlemediğini ve denetlemediğini ve fakat içeriğin KizlarSoruyor kurallarını ihlal ettiğine veya başka bir nedenle Yönetim için, diğer Üyeler, Kullanıcılar veya üçüncü bir kişi için zararlı olduğuna tamamen kendi inisiyatifine dayanarak kanaat getirirse herhangi bir sebeple her türlü içeriği inceleme ve kaldırma hakkını saklı tuttuğunu, bununla birlikte Yönetimin herhangi bir içeriğe yanıt verme yükümlülüğünün bulunmadığını peşinen kabul eder.

**3.17.** Üyeler, ticari amaç taşıyan ya da reklam içeren hiçbir bilgi, yazılım ya da malzeme yayınlayamaz, postalayamaz ya da iletmez. Diğer Üyelerden herhangi bir ürün satın almak ya da onlara ürün satmak gibi bir talepte ve reklam faaliyetinde bulunamaz. Bu amaçla Üyelere yönelik "e-posta zincirleri" kurulamaz. Bu gibi durumların tespiti halinde söz konusu Üyenin



üyeliğine derhal son verilecektir. KizlarSoruyor'un ve Yönetimin bu durumdan kaynaklanan her türlü zararı Üyeden talep etme hakkı saklıdır.

**3.18. KizlarSoruyor'da bulunan bütün yazılı, resimli, sesli, grafik içeren ve/veya içermeyen tablo gibi materyallerin her hakkı saklıdır. Bu materyallerin kopyalanmak suretiyle kişisel sayfalarda yayınlanması ve/veya pazarlanması kesinlikle yasaktır. Kişisel sayfalarda bu türden materyallerin kullanılması durumunda mutlaka kimden alıntı yapıldığını ve/veya alıntı yapılan şahıs ve ticari kurumun izin verdiğini belirten bir bilginin sayfanın açıkça görünür bir alanına eklenmesi zorunludur. Aksi halde doğabilecek kanuni ihtilaflarda KizlarSoruyor hiçbir sorumluluk kabul etmemektedir.**

**3.19. Üyeler, gönderilen her türlü içerik için, Yönetime söz konusu içeriği kullanma, kopyalama, değiştirme, silme, uyarlama, yayınlama, tercüme ettirme, buna dayalı türev eserler oluşturma, satma ve dağıtma hakkını ve söz konusu içeriği herhangi bir ücret ödemediği dünyada genelinde herhangi bir form, ortam veya teknolojiye aktarma hakkını, süresiz, geri dönülemez, telifsiz, devredilebilir bir hak ve lisans olarak vermektedirler. Bu sebeple, KizlarSoruyor'a lisansını verilmek istenmeyen herhangi bir yorumu, gizli bilgiler veya öyküleri, ürün fikirlerini, bilgisayar kodunu veya orijinal eser ve benzeri gibi ürünleri KizlarSoruyor'a göndermeyiniz. Ayrıca, Üyeler gönderilen içerikle birlikte verilen ismin kullanma hakkını da Yönetime devretmektedirler.**

**3.20. Üyelerin paylaşımlarını düzenleyemeyecek ve silemeyecek olmalarına rağmen Üyelerce sağlanan her türden içerik Yönetim tarafından değiştirilebilir, silinebilir ya da Üyelerce paylaşılan soru vb. içeriklerin başlıkları ya da detayı imla ya da anlam hataları nedeniyle Yönetim tarafından düzenlenebilmekte ve değiştirilebilmektedir.**

**3.21. Yönetim, KizlarSoruyor dâhilinde kişisel verileri gizli tutmak için gerekli tedbirleri almaktadır. Kullanıcılar ve Üyeler, Yönetim tarafından alınan önlemlere rağmen KizlarSoruyor'a yapılan her türlü iç ya da dış saldırı sonucu kişisel verilerin herhangi bir şekilde zarar görmesi veya bunların üçüncü kişilerin eline geçmesi durumunda KizlarSoruyor'un ve Yönetimin herhangi bir sorumluluğu bulunmadığını peşinen kabul etmekte ve bu nedenlerle doğrudan ya da dolaylı olarak oluşan ya da oluşabilecek zararlardan KizlarSoruyor'u ve Yönetimi hiçbir şekilde sorumlu tutmayacaklarını peşinen kabul ve beyan ederler.**

**3.22.** Üyeler, ticari amaç taşıyan ya da reklam içeren hiçbir bilgi, yazılım ya da malzeme yayınlamayamaz, postalamayamaz ya da iletemez. Diğer Üyelerden herhangi bir ürün satın almak ya da onlara ürün satmak gibi bir talepte ve reklam faaliyetinde bulunamaz. Bu amaçla Üyelere yönelik "e-posta zincirleri" kurulamaz. Bu gibi durumların tespiti halinde söz konusu Üyenin üyeliğine derhal son verilecektir. Sitenin bu durumdan kaynaklanan her türlü zararını Üyeden talep etme hakkı saklıdır.

**3.23.** Yönetim, KizlarSoruyor'a kendi iradesi dışında yüklenen dosyalardan dolayı hiçbir şekilde hukuki ve cezai olarak sorumlu değildir. Gönderilen dosyalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ve KizlarSoruyor'un o an ziyaret edilmekte olduğu ülkenin yürürlükteki tüm yasalarına uygun olmalıdır. Her dosyanın, gönderildiği tarih, zaman ve IP numarası ile birlikte kaydı tutulmaktadır. Kullanıcıların ve/veya Üyelerin gönderdiği ve/veya yüklediği bir dosyanın herhangi bir suç unsuru teşkil etmesi durumunda doğacak sorumluluk dosyayı gönderen ve/veya yükleyen kişinin üzerinde olacaktır.

**3.24.** KizlarSoruyor üzerinden başka sitelere ve/veya uygulamalara verilen bağlantılar ve/veya yönlendirmelerin varlığı KizlarSoruyor dışındaki diğer site, uygulama ya da sayfaların içeriklerinin denetlendiğini hiçbir şekil ve surette ifade etmemektedir. Bu bağlantılardan erişilebilecek KizlarSoruyor dışı diğer içerikten dolayı KizlarSoruyor'un ya da Yönetimin herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. KizlarSoruyor üzerindeki bağlantılar vasıtasıyla erişilebilen her türden tüm üçüncü taraf bağlantılarda yapılacak işlemlerden doğacak zarardan KizlarSoruyor ve Yönetim hiçbir şekil ve surette sorumlu değildir. Kullanıcılar ve Üyeler bu bağlantılara eriştiğinde her türlü hukuki ve cezai sorumluluğun tamamen, yalnızca ve istisnasız kendilerinde olduğunu kabul ve beyan ederler.

#### **4. MUHTELİF HÜKÜMLER**

**4.1.** İşbu Sözleşme'nin uygulanmasında, yorumlanmasında ve bu Sözleşme dâhilinde doğan hukuki ilişkilerin ve ihtilafların yönetiminde ve çözümlenmesinde yabancılık unsuru bulunması hali de dâhil olmak üzere her durumda Türkiye Cumhuriyeti Hukuku uygulanacaktır. Her türlü ihtilafın hallinde ise İstanbul Merkez Mahkemeleri ve İcra Daireleri yetkilidir.

**4.2.** İşbu Sözleşme; Üye, KizlarSoruyor'a üye olduğu sürece yürürlükte kalacak ve taraflar arasında hüküm ve sonuçlarını doğurmaya devam edecek; Üyenin üyelik süresinin dolması veya geçici veya kalıcı olarak üyeliğinin durdurulması hallerinde sona ermiş sayılacaktır. İşbu Üyelik Sözleşmesi zaman içinde Yönetim tarafından tek taraflı güncellenebilir. Üyelerimiz,

KizlarSoruyor'a her giriş yaptığında güncellenmiş Sözleşme maddelerini aynen kabul etmiş sayılacaktır. Kullanıcılar ise KizlarSoruyor'a eriştikleri her an ve sürede işbu Sözleşmeyi kabul etmiş durumdadırlar ve Sözleşme her zaman ve surette Kullanıcılar için yürürlüktedir.

**4.3.** Yönetim, Üyelerin işbu Sözleşmeyi ve/veya KizlarSoruyor içinde yer alan kullanıma, üyeliğe ve Hizmetlere ilişkin benzeri kuralları ihlal etmeleri durumunda ve özellikle aşağıda sayılan hallerde, Sözleşmeyi tek taraflı olarak feshedebilir ve Üyeler, fesih sebebiyle, varsa Yönetimin uğradığı tüm zararları tazmin etmekle yükümlüdür:

- Fikri/sınaî hakları ihlal eder içeriklerin Üye tarafından KizlarSoruyor'a herhangi bir yolla yüklenmesi;
- Üyenin kendisi için oluşturulmuş Üye profilini başkasına devretmesi veya kullanıma açması;
- Üyenin üçüncü kişilerin haklarına tecavüz eden ve/veya etme tehlikesi bulunan sair fillerde bulunması.

## **5. FİKRİ ve SINAİ HAKLAR**

**5.1.** KizlarSoruyor'un veri tabanı, ara yüzü, tasarım, metin, kodlar ve tüm görsel-işitsel öğeler de dâhil olmak ve fakat bunlarla sınırlı olmamak kaydıyla KizlarSoruyor üzerindeki KizlarSoruyor yapıtaşı niteliğindeki tüm öğelerin fikri mülkiyet hakları Yönetime aittir ve/veya Yönetim tarafından üçüncü bir kişiden hukuken geçerli bir lisans altında edinilmiştir.

**5.2.** KizlarSoruyor'da kullanılmakta olan resim, grafik, fotoğraf ve benzeri türden içeriklerin, KizlarSoruyor içerisinde ifade edilen sınırların dışında Kullanıcılar, Üyeler ve/veya üçüncü şahıslar tarafından başka amaçlar için kullanımına izin verilmemektedir. Bu türden içeriğin izinsiz kullanımı; telif hakları ihlallerine, ticari markalarla ilgili hükümlerin ya da diğer geçerli mevzuatın ihlaline yol açmaktadır.

**5.3.** Kullanıcılar, Yönetimin KizlarSoruyor üzerinde bulunan ve telif haklarına tabi olan çalışmalarını yeniden satmak, işlemek, paylaşmak, dağıtmak, sergilemek veya üçüncü kişilerin Yönetimin hizmetlerine erişmesi veya kullanmasına izin vermek hakkına sahip değildirler.

## **6. GİZLİLİK BİLDİRİMİ**

**6.1.** Yönetim işbu Gizlilik Bildirimi maddesi vasıtasıyla Kullanıcılarının ve Üyelerinin gizliliğini korumak amacıyla çeşitli gizlilik ilkeleri belirlemiştir. Bu bildirim dâhilinde aşağıda belirtilen bu ilkeler KizlarSoruyor üzerinde kişisel ve/veya kişisel olmayan veri toplanması ve

kullanımı konusunda uygulanmak üzere belirlenmiştir. KizlarSoruyor Kullanıcıları ve Üyeleri belirtilen bu ilkelerin tümünü açık irade beyanlarıyla kabul ederler.

**6.2.** Kişisel bilgileriniz; kişi isim-soy isim, şirket/kurum bilgileri, IP adresi, posta adresi, telefon numarası, e-posta adresi veya Kullanıcıları/Üyeleri tanımlamaya yönelik her türlü bilgiyi içerebilir.

**6.3.** KizlarSoruyor ve Yönetim, Üyelerinin ve Kullanıcıların KizlarSoruyor'da sağladıkları bilgileri, istatistiki bilgilere dönüştürmek, reklam ve/veya pazarlama alanında kullanmak ve servisleri zenginleştirip geliştirmek için her zaman ve her şekilde kullanabilme hakkına her zaman sahiptir. KizlarSoruyor'a ve Yönetime bu haklarını kullanmak üzere Üyeler ve Kullanıcılar işbu Sözleşme çerçevesinde açık irade beyanları ile rızaları dâhilinde izin vermişlerdir. Yönetim, bu türden bilgileri işbu Sözleşme ile belirlenen amaçlar ve kapsam dışında da, talep edilen reklam ve pazarlama veya benzeri amaçlarla ortaklık ilişkisi içinde olduğu ya da olacağı sair üçüncü kişilerle paylaşabilir ya da kendisi dilediği şekilde kullanabilir. Kişisel bilgiler, gerektiğinde Kullanıcılarla ya da Üyelerle iletişime geçmek amacıyla da kullanılabilir.

**6.4.** Yönetim tarafından talep edilen Üyelik için gerekli bilgilerin dışında da Kullanıcılar/Üyeler tarafından sağlanan bilgiler veya KizlarSoruyor üzerinden yapılan işlemlerle ilgili olarak otomatik ya da başkaca şekilde elde edilen ya da tespit edilen IP numarası gibi bilgiler; Yönetim ve işbirliği içinde olduğu kurum ya da kişiler tarafından, Üyelik Sözleşmesi ve KizlarSoruyor üzerinde başta Yardım başlığı altında olmak üzere herhangi bir şekilde iletilen tüm bilgilendirmeler ve belgelerle belirlenen amaçlar ve kapsam dışında da çeşitli istatistiki değerlendirmeler, pazar araştırmaları ve benzeri amaçlarla kullanılabilir.

**6.5.** Yönetim, KizlarSoruyor dâhilinde başka sitelere bağlantı sağlayabilir. Yönetimin bu şekilde dış bağlantı vasıtasıyla erişilen harici sitelerin içerik ve gizlilik hususlarındaki bildirim, politika ve uygulamalarına yönelik herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır.

**6.6.** Yönetim, Üyelerin ve Kullanıcıların KizlarSoruyor'u kullanımı hakkındaki bilgileri teknik bir iletişim dosyasını (çerez) kullanarak elde edebilir.

**6.7.** Yönetim, işbu Gizlilik Bildirim maddesinde belirtilen genel hükümler dışında da Kullanıcılara ve Üyelere ait bilgileri üçüncü kişilere açıklayabilir. Yönetim aşağıda sayılan

durumlarda, sayılanlarla sınırlı olmamak üzere Kullanıcıların ve Üyelerin kişisel bilgilerini üçüncü kişilerle paylaşacaktır;

- Yürürlükteki mevzuat ile getirilen sorumluluklara uymak,
- Üyelik Sözleşmesi ile eki niteliğindeki tüm metinlerin gereklerini yerine getirmek,
- Yetkili otorite tarafından ilgili mevzuata göre yürütülen bir araştırma amacıyla Kullanıcılarla ya da Üyelerle ilgili bilgi talep edilmesi için bilgi vermenin gerekli olması.

## 7. YÜRÜRLÜK

**7.1.** İşbu Sözleşmeyle atıfta bulunulan ya da bulunulmayan diğer tüm KizlarSoruyor belgeleri ve de KizlarSoruyor üzerinde başta Yardım başlığı altında olmak üzere herhangi bir şekilde iletilen tüm bilgilendirmeler ve belgelerle birlikte tam bir ayrılmaz bütün oluşturan işbu 7 (yedi) madde ve alt maddelerinden oluşan Üyelik Sözleşmesi, Üyeler için Üyenin elektronik olarak onay vermesi anında ve Kullanıcılar içinse KizlarSoruyor'a ilk erişimin sağlanması anında karşılıklı olarak kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

**7.2.** Yönetim herhangi bir zamanda işbu Sözleşmenin maddelerinden birini, bir kısmını ya da tamamını güncelleyerek üzerinde değişiklik yapma ve yeni halini KizlarSoruyor'da yayınlama hakkını saklı tutar. Metnin değiştirilmiş yeni hali KizlarSoruyor'da yayımlandığı tarihte geçerli olacaktır ve metin başlangıcında belirtilen tarihte yürürlük kazanmıştır. Yönetim tarafından işbu metinde yapılan her tür değişiklik Üyeler ve Kullanıcılar tarafından önceden kabul edilmiş sayılmaktadır. İşbu Sözleşmenin Kullanıcının ya da Üyenin tek taraflı beyanı ile değiştirilebilmesi söz konusu değildir.

**EK-2****KADINLAR KULÜBÜ SİTE SÖZLEŞMESİ**

Öncelikle, üyelik tamamen ücretsizdir ve üye olarak sitemizdeki tüm içeriğe ücretsiz olarak ulaşabilmektesiniz.

**Erkek üye asla kabul edilmemektedir !**

**WhatsApp, Facebook vb. sosyal medyada grup kurup sitemizde bu gruplara davet eden, bu grupların reklamını yapan üyeler UYARISIZ siteden uzaklaştırılır .!**

Telif haklarıyla korunan yazılımların kırılmış, tam sürüm hali veya C\*rack, k\*eygen, s\*erial vb. içeren versiyonlarının paylaşımı kesinlikle yasaktır ve Forum yöneticileri sürekli denetim yapmaktadır. Bulunması durumunda, mesajı yazan kişiye ceza verilerek, içerik siteden silinecektir. Gözden kaçan durumlarda, mesajlardaki "Sikayet Et" butonu veya sitenin en altındaki "İletişim" linki ile bizi haberdar edebilirsiniz. En kısa zamanda müdahale edilerek gereken yapılacaktır.

Korsan sanat(müzik,film,konser kaydı) yapımlarının paylaşılması, dağıtımı ve bunların temin edilebileceği programların paylaşımı yasaktır.

Adult ( 18+ ) içerik veya dosya yayınlamak yasaktır.

Üye olan herkes forum kurallarını kabul etmiş ve uyulmaması durumunda uygulanacak cezai yükümlülükleri kabul etmiş sayılacaktır...

Üye olurken ahlaksız isim seçmek, başkasının kullanıcı adı ile foruma katılmak, mesajlara ve imzalara tahrik edici, ahlaksız veya siyasi amaçlı yazılar yazmak, Reklam yapmak yasaktır.

Başka Forumlara üye veya kullanıcı toplamak için yazılan Reklam Amaçlı Yazılar, Mesajlaşmalar yasaktır. Bu şekilde davranan üyelerin üyelikleri kalıcı olarak banlanır.

İmza Kuralları forum linkleri veya üyelik isteyen ticari site linki yazılamaz.

- İmza içeriği, mesaj yazma kurallarını da içerir.
- İmza Resim Boyutu; En fazla 650 piksel genişlik, 150 piksel yükseklik (650x150 px.) ve 150 KB.(Kilobyte) boyutunda olabilir.

- İmza Resim Adeti Sınırı: En fazla 5 adet resim, veya 5 adet smiley eklenebilir. (Alt alta koyulan resimlerde, toplam yükseklik 150px; Yan yana koyulan resimlerde ise, toplam genişlik 700 px. geçemez.
- İmza En fazla Satır Sayısı: Yazı font boyutu 2 ise "7" satır, daha büyük ise "5" satır yazı eklenebilir.
- İmza En fazla Karakter Sayısı: 1000 karakter yazı eklenebilir.
- Yönetici, imzanız için sizi uyarabilir ya da kural dışı ise derhal müdahale edilir ve kurallar yöneticiler dahil herkes için geçerlidir.

Üye Resmi(Avatar) olarak politika, cinsellik, yasa dışı örgüt veya bir siyasi partinin simgesi olan resimler kullanılamaz ve boyutları en fazla 120x120px - 30kb olabilir. Avatar boyutunuz büyük ise fakat 30kb. yi geçmiyor ise, sistem avatarınızın boyutlarını 120x120 hale getirecektir. Forumda kullanılan standart rütbelerin, avatar olarak kullanılması da yasaktır.

Üyeler, isterlerse forum nicklerini değiştirme haklarına sahiptir. Her üyenin 2 kez nick değiştirme hakkı vardır.

Forum Yönetimi, aynı kişinin birden fazla rumuz veya isimle giriş yaptığını tespit etmesi durumunda, kişinin mesajlarını silme ve foruma girişini yasaklama hakkına sahiptir. Kullanıcılar kendi kullanıcı adı ve şifrelerini korumakla sorumludurlar, başkası kullanır ve kural dışı yazı olursa siteden uzaklaştırılabilirler.

Site içerisinde siyasi içerikli yazı, siyasi propaganda içeren mesajlar, genel ahlaka aykırı küfürlü yazı, argo kabul edilen yazılar, hakaret, kişisel hak ve özgürlüklerini zedeleyen, cinsellik içeren, yasaları ihlal eden vb. yazılar yazılamaz. Aynı şekilde, başka bir forum katılımcısını ya da üçüncü bir şahsı küçültücü veya hakaret edici yazı yazılamaz.

Yöneticilerin gözünden kaçan uygunsuz bir mesajla karşılaştığınızda lütfen, mesajın sol alt köşesindeki “rapor et” butonunu kullanınız.

Site üyeleri yeni bir konu başlığı açmadan önce o konunun forumda mevcut olup olmadığını kontrol etmelidirler. Bunun için forumun arama özelliği kullanılabilir. Aynı isimli veya aynı içeriği içeren konular açılmaz.

Konu başlıklarını konunun içeriğini ifade eden şekilde seçilmesi gerekmektedir. (yardım, lütfen, kişiye özel gibi başlıklar uyarı yapılmaksızın silinebilir). Aksi halde yönetim tarafından müdahale edilebilir.

Mesaj yazarken büyük harf kullanmak bağırarak anlamına geleceği için yazılarınızı kesinlikle büyük harf kullanarak yazmayınız, yazmanız durumunda mesajınıza yönetim ekibi tarafından müdahale edilebilir.

Üyelerin forum içine yazdığı bilgiler ya da link verdiği dosyalar kullanıcıyı zor durumda bırakacak ya da cihazlar için tehlike arz edecek bilgi veya dosyalarda ise, üye mutlak surette uyarı yazısı yazmak durumundadır.

Kullanıcılar forum içerisinde bir bölüme yazı yazarlarken devleti, milleti ya da herhangi bir marka, firmayı veya kurumu aşağılamayacağı gibi aynı şekilde olduğundan da üstün gösteremezler. Aksi durumda cezai işlem uygulanacaktır.

Yöneticiler, yazılan yazının konusuyla ilgili olmayan bir bölümde yazıldığına karar verirlerse yazıyı uygun bölüme taşıyıp veya silebilirler. Bu nedenle itiraz türü yazılarında silinmesi veya cevaplandırılması yönetici yetkisindedir. Ayrıca uyarı ile kapatılan konuların devamı niteliğinde veya aynı içerikte konu açılmaz.

Forum kurallarına uymayan üyelerin foruma yazı yazması engellenecektir. Bu işlem ihtar verilmeden de yapılabilir.

Forum içerisinde yada Özel Mesaj Sistemi ile, bir üyenin diğer bir üye veya üyeleri rahatsız etmesi, (özellikle kadın üyelere karşı, tanışma istekleri, rahatsızlık verme gibi.) kesinlikle yasaktır.. İhlal edenler, 1 Hafta süresince siteden uzaklaştırılır. Sonrasında tekrarlanırsa, kalıcı olarak siteden uzaklaştırılır.

Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askeri veya emniyet teşkilatını aşağılayan, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bölücü, parçalayıcı propaganda ve faaliyetlerde bulunan kişi ve kurumları destekleyen veya bu faaliyette bulunmuş kişilerle alakalı herhangi bir içerik yazılamaz. Google reklamlarını gösteren siteler aşağıdakileri içeremez, dolayısıyla KadınlarKulubu.Com Google Adsense program politikalarını kabul ettiği için aşağıda bahsi geçen konuları ve uygulamaları içermez.

- Pornografi, yetişkinlere veya erişkinlere yönelik içerik
- Şiddet barındıran içerik
- İrksal hoşgörüsüzlükle ilişkili veya herhangi bir şahıs, grup veya kuruluş aleyhinde propaganda niteliğindeki içerik



- Ağır küfür ifadeleri
- Korsanlık faaliyeti/program kırma ile ilgili içerik
- Kumarla veya kumarhanelerle ilgili içerik
- Yasadışı uyuşturucu maddeler ve uyuşturucu madde kullanma araçlarıyla ilgili içerik
- Bira veya sert alkol satışı
- Tütün veya tütünle ilgili ürünlerin satışı
- Reçeteli ilaçların satışı
- Silah veya mühimmat satışı (ör. ateşli silahlar, ateşli silah parçaları, dövüş bıçakları, şok silahları)
- Markalı ürünlerin kopyaları veya taklitleri olan ürünlerin satışı
- Tez veya öğrenci ödevlerinin satışı ya da dağıtımı
- Reklamların veya tekliflerin tıklanması, arama yapılması, web sitelerinde gezinilmesi veya e-posta okunması için kullanıcılara ödeme yapılan programlarla ilgili içerik
- Yasadışı, yasadışı etkinlikleri teşvik eden, başkalarının yasal haklarını ihlal eden diğer herhangi bir içerik

### **Gizlilik Bildirimi**

**Gizlilik ilkeleri Kişisel Bilgileriniz:** Forumu üye olurken girdiğiniz kişisel bilgiler sadece forum yöneticileri tarafından görülecektir (Şifreniz hariç) ve Girmiş olduğunuz bilgileri istediğiniz zaman profilinizden değiştirebilirsiniz.

**Üyelik İptali:** Forum üyeliğini, Forumdan Uzaklaş. özelliği ile geçici olarak iptal edebiliyorsunuz. Hesabı dondurduğunuz süre boyunca, üyeliğiniz tamamen banlı kalacaktır.

**Nick(Üye Adı) Değişimi:** Kuralına bağlı olarak, nick değişim işlemini Profilinizden Kullanıcı Adı Değiştir kısmından gerçekleştirebilirsiniz.

**Forum Kullanımı ve Cookieler:** Cookieler, (çerezler) tarafımızdan kişisel bilgi toplama aracı olarak kullanılmayacaktır. Çerezler sadece, sitemizin sizi her girişinizde otomatikman tanımasını sağlar.

- Forumumuz kendine özgü kuralları olan, sınırsız özgürlük vaat etmeyen, akla her gelenin söylenmesinin ve isteyenin dilediği gibi davranmasının söz konusu olmadığı bir ortamdır. Üyeler buraya kendi özgür iradeleriyle geldiklerine göre forum kurallarına uymak durumundadırlar. O yüzden bu çerçevede hareket etmeyi kabul eden üyelerimize saygılarımızı, sevgilerimizi sunuyoruz. Aksini düşünenlere de elimizden

yolunuz açık olsun demekten başka bir şey gelmemektedir. Forumumuz belirlenmiş olan kurallara uymayı reddeden kullanıcılara hizmet vermek zorunda değildir.

- Forumumuzda paylaşıma sunulan tüm içerikten 5651 Sayılı Kanun'un 8 ve T.C.K'nın 125. maddesine göre paylaşımı yapanın kendisi sorumludur. Forumumuz paylaşımcıların gönderdiği içerikten doğabilecek yasal sorunlar nedeni ile sorumlu tutulamaz. Forumumuzdaki paylaşımlar hakkında tüm hukuksal bildirimler **iletişim kanalı** üzerinden bildirilmesi halinde, bildirimden bize ulaşmasından sonra en geç 10 (on) gün içerisinde yanıt verilir.
- Kurallara aykırı bir durum görüldüğünde, başka kullanıcıların konuya müdahil olması üzücü sonuçlar doğurduğundan, doğru davranışın RAPOR tuşu ile yöneticilere bildirilmesi olduğunu hatırlatırız.
- Üyeler Forumumuzun veya başka bir forum üyesinin özel bilgilerini alenen açıklayamaz.
- Kullanıcı konuları ve mesajları asla silinmez.
- Kişisel tartışma şekline dönüşen konular derhal kapatılır! Kapatılan başlıklara (yazılara) ilgili özel mesaj veya e-posta atılmamasını rica ederiz. Sürekli ikili tartışma yaratan kullanıcılar önce uyarılır, sonra uzaklaştırma verilir.
- Kullanıcıların özellikle forumdaki yazışmalarda olabildiğince düzgün Türkçe kullanmaları önerilir. Asgari yazım kurallarına uyulması (Cümleye büyük harfle başlamak, nokta ile bitirmek) gerekmektedir. Tamamı büyük harften oluşan, noktalama işaretlerine yer verilmemiş veya haddinden fazla seviyesiz bir tarzda yazılmış iletilerin zor anlaşıldığı ve anlaşılabilir bile dikkate alınmadığı bilinmelidir. Bu tür hatalar içeren ileti veya başlıklar yöneticiler tarafından gerek görülürse kaldırılabilir.
- Forum içi yazışmalarda kullanılacak dil ve üslup, forumun verimli olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bundan ötürü iletilerde küfür ve benzeri kaba ifadeler kullanılmaması ve başka birini küçük düşürücü, tahrik ve hakaret edici söylem ve tavırlardan uzak durulması özellikle gerekmektedir. Küfür içeren, aşırı laubali, başka bir kullanıcıya saldırı amaçlı veya genel olarak çirkin kabul edilen iletiler yöneticiler tarafından silinecektir. Aynı tutumu sürdürmekte ısrarlı davranan kullanıcı forum kullanımından süresiz men edilecektir. Bununla birlikte foruma katılan kullanıcıların seçtikleri kullanıcı isimlerinin de küfür içeren, diğer kullanıcıları taciz veya tahrik edecek özellikte olmaması gerekmektedir. Bu türde isimler doğrudan forum dışı bırakılacaktır. Aynı konu kullanıcıların avatar ve imzaları için de geçerlidir.
- Forumla ilgi ve ilişkisi olsun olmasın, her türlü kişi, kurum ve kuruluşu küçük düşürücü, hakaret içerikli mesajların yazılması kesinlikle yasaktır.

- Her türlü din, ırk, mezhep ayrımcılığı yapmak ve bu konuda tahrik edici, küçük düşürücü mesajlar yazmak yasaktır.
- Siyaset konularının konuşulması forumumuzda yasaktır.
- Forum Kuralları dışında bölümlere ait özel kurallar bulunabilir. Başlık açılan bölüme ait özel kuralları okumanız ve bu kurallara uymanız gerekmektedir.
- Kullanıcıların kendi yararları göz önünde tutularak hazırlanan bu kurallar tartışmaya açık değildir.
- Foruma üye olan kullanıcılar bu metni okumamış olsa da tüm kurallara uymayı kabul etmiş sayılır. Bu kurallar tüm kullanıcılar için bağlayıcı niteliktedir.
- Aynı kullanıcının foruma farklı isimlerle üye olması yasaktır. Bu durum fark edildiğinde kullanıcının en eski kullanıcı adı dışındakiler silinir ve kendisine uyarı verilir. Tekrarlanması sonucunda sürekli olarak forumdan uzaklaştırılır.
- Bu kuralları kabul etmeyen tüm üyeler forumu terk edebileceği gibi kurallara aykırı davranışlarda bulunan üyelerin sorun yaratan iletileri silinebilir ya da kilitli konulara taşınabilir artı olarak kendilerine uyarı cezası verilir. Buna rağmen aynı davranışları sergilemekte ısrarcı davranan üyeler forumdan uzaklaştırılacaktır. Üye cezalandırmasını forumun yöneticileri yapar. Yöneticiler isterlerse diğer yönetim grupları ile istişare yaparak fikirlerini alabilir. Ancak nihai karar organı forumun yöneticisine aittir.
- Forum Yönetimi aynı kişinin birden fazla rumuz veya isimle, farklı kişilermiş gibi aynı konuda görüş belirttiğini tespit etmesi durumunda, kişinin tüm mesajlarını siler ve Forum'a girişini yasaklar. Yine buna bağlı olarak aynı kişinin birden fazla e-posta adresi ile başvurarak farklı isimler ile yazdığının tespit edilmesi durumunda forum ile ilişkisi kesilir. Eğer şifrenizi unuttuysanız iletişim linkinden şifrenizi isteyebilirsiniz. Kullanıcılar kendi kullanıcı adı ve şifrelerini korumakla sorumludurlar; başkası kullanır ve kural dışı yazı olursa forumdan uzaklaştırılırlar.
- Forumumuz yönetimi gerek görüldüğü takdirde bu kurallarda değişiklik yapma hakkına sahiptir. Kurallar eklendiği anda yürürlüğe girer ve tüm üyelerin okuduğu varsayılır.

KadınlarKulubu.Com, forum kurallarını değiştirmekte ve kuralların uygulanmasındaki değişim hakkını kendinde saklı tutar.

### **Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Bilgilendirme ve Onay Metni**

Kadınlar Kulübü. olarak, tarafınızdan elde ettiğimiz kişisel verilerinize ilişkin Kişisel Verilerin Korunması mevzuatına uygun hareket edebilmemiz için kişisel verilerinizin işlenmesi ve aktarılması için açık rızanızı almamız gerekmektedir.

Şahsınıza ait ve şirketimize verdiğiniz kişisel veriler otomatik veya otomatik olmayan yollarla sözleşmesel veya mevzuat çerçevesinde belirlenen diğer sebeplerle işletme konumuzun gereği olarak toplanmaktadır. Şirketimiz tarafından söz konusu kişisel verileriniz ürünlerimizin/hizmetlerimizin satışı, ürün teslimi, kurulumu, bakımı, onarımı, satış sonrası servis hizmeti işlemlerinin yerine getirilmesi; şirketimiz ve yetkilendirdiği 3. kişiler tarafından gerçekleştirilen hizmetlerin kontrolünün sağlanması; kutlama, temenni ve sair içeriklerle gönderilecek iletilerle şirketimizin tanınırlığını arttırmak ve ürünlerimizin/hizmetlerimizin tanıtımına, pazarlanmasına yönelik genel veya kişiye özel reklam, duyuru, bülten, kampanya bilgilerinin sağlanması, kullanıcılara daha iyi hizmet vermek ve müşteri memnuniyetini arttırmak ve bu doğrultuda sizlere daha iyi hizmet sağlamak için müşteri anketleri yapılması/yaptırılması; size geri bildirim yapılması ve sair amaçlarla işlenmektedir ve sözleşmenin ifası, veri güvenliği, şirketimizin bağlı olduğu şirketin grup politikalarına uyum ve yukarıda belirtilen diğer amaçlarla yurtiçindeki veya Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere ilgili diğer ülkelerde bulunan sistemlere ve/veya şirketimizin bağlı bulunduğu şirketler topluluğu bünyesindeki şirketlere, yetkili servislerimize, yetkili bayilerimize, lojistik şirketlerine, bilgi teknolojileri hizmet sağlayıcılarına, pazar araştırma şirketlerine, çağrı merkezi hizmeti veren şirketler gibi hizmetlerinden faydalandığımız veya işbirliği içerisinde olduğumuz üçüncü kişilere (daha detaylı bilgi için şirketimize yazılı olarak başvurabilirsiniz) aktarılmaktadır.

Kişisel verilerinizin işlenip işlenmediğini öğrenme, işlenmişse buna ilişkin bilgi talep etme, işlenme amacını ve bunların amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını öğrenme, yurt içinde veya yurt dışında aktarıldığı üçüncü kişileri bilme, kişisel verilerinizin eksik veya yanlış işlenmiş olması hâlinde bunların düzeltilmesini, silinmesini veya yok edilmesini isteme, eksik veya yanlış işlenmiş olması hâlinde bunların düzeltilmesini ve/veya kişisel verilerin silinmesini veya yok edilmesine ilişkin işlemlerin kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişilere bildirilmesini isteme, işlenen verilerin münhasıran otomatik sistemler vasıtasıyla analiz edilmesi suretiyle kişinin kendisi aleyhine bir sonucun ortaya çıkmasına itiraz etme, kişisel verilerin kanuna aykırı olarak işlenmesi sebebiyle zarara uğranılması hâlinde zararın giderilmesini talep etme haklarına sahip olduğunuzu belirtmek isteriz.

Kişisel verilerinizin, yasa gereği sözleşmenin ifası için gerektiği ölçüde işlenmesi ve aktarılması halleri haricinde, işbu onayınız ile Şirketimize vereceğiniz kişisel verilerinizin yukarıda belirtilen bilgiler kapsamında işleneceğini, yurtiçi veya yurtdışındaki üçüncü kişilere aktarılacağını kendi açık rızanız ile kabul etmektesiniz.

**Kişisel veriler hakkındaki politikalar**

Kadınlar Kulübü olarak (bundan sonra "Biz", "Bizim", "Bize" şeklinde anılacaktır) biz sizin kişisel gizliliğinizi korumayı ve kişisel gizliliğinize saygı duymayı taahhüt ediyoruz. Kişisel bilgilerinizle ilgili sorularınız varsa lütfen bizimle [iletişime](#) geçin..

**Sizinle ilgili hangi bilgileri tutuyoruz:**

Topladığımız ve işlediğimiz verilerin türü şunları içerir:

- Kullanıcı adınız veya İsminiz.
- E-posta adresiniz.
- IP Adresiniz.

Profil sayfasında, paylaşmayı tercih ederseniz ve profilinizde ilgili alanları doldurursanız bu bilgilerde veritabanımızda tutulmaktadır.

Bu bilgilerin bir kısmını veya tamamını aşağıdaki durumlarda toplarız:

- Üye olarak bu siteye kayıt olduğunuzda.
- İletişim formunu doldurduğunuzda.
- Site üzerinde gezindiğinizde. (Lütfen aşağıdaki "Cookie/Çerez politikaları" bölümüne bakınız)
- Profil alanınızdaki bilgileri doldurduğunuzda.

**Kişisel bilgileriniz nasıl kullanılmaktadır?**

Kişisel bilgilerinizi aşağıdaki şekillerde kullanabiliriz:

- Site içinde içerik oluşturabilmeniz veya paylaşımda bulunabilmeniz için kayıt olmanız gerekmektedir. Bu durumlarda kullanıcı bilgileriniz ile paylaşımınız ilişkilendirilmektedir.
- E-posta adresinizi, site içindeki bir bilgilendirme hakkında sizi haberdar etmek için kullanabiliriz. E-posta adresiniz siz site içinde paylaşmadığınız taktirde, hiçbir zaman genele görünür olmamaktadır.

- IP adresiniz site üzerinde yapmış olduğunuz herhangi bir eylemde (paylaşım, arama, beğenme vb.) kayıt edilmektedir.. Ip adresiniz hiçbir zaman genele görünür olmamaktadır.

### **Kişisel bilgilerinizi kullandığımız diğer durumlar.**

Site içinde sizinle ilgili bir eylem olduğunda gönderdiğimiz e-postalar haricinde, zaman zaman üyelerimizle iletişime geçmek isteyebiliriz. Bu bir duyuru veya önemli bir güncelleme olabilir. Profil sayfanızdan e-posta tercihlerinizi istediğiniz zaman değiştirerek bilgilendirme isteyip istemediğinize karar verebilirsiniz.

Sitede sayfalar arasında dolaştığınız zamanlarda kişisel bilgilerinizi içermeyen bir takım veriler toplayabiliriz. Bu bilgiler genelde Teknik (Kullandığımız tarayıcı, kullandığınız cihaz cinsi, ekran çözünürlüğünüz vb) veriler olup kişisel hiçbir bilgi içermemektedir. Bu bilgilerin amacı site istatistiklerini sağlamak ve sonuçlara göre site geliştirmelerine yön vermektir.

### **Verilerinizin güvenliği**

Bize sağladığımız bilgilerin güvenli olmasını sağlamayı taahhüt ediyoruz. Yetkisiz erişimi veya ifşayı önlemek için, topladığımız bilgileri korumak ve güvence altına almak için uygun önlemler ve prosedürler uygulamaktayız.

### **Cookie/Çerez Politikası**

Cookies/Çerezler küçük text dosyalarıdır ve bizim tarafımızdan kullandığımız tarayıcıya eklenmektedir.Çerezlerin amacı site üzerinde bir takım fonksiyonların devamlılığını sağlamaktır. Örneğin giriş yaptığınızda sizi hatırlamak, sitede yaptığınız tercihlerin hatırlanması vb.

Çerezler hakkında daha detaylı bilgiyi [Çerezler](#) yardım sayfalarında bulabilirsiniz..

### **Haklarınız**

Sizin hakkınızda tuttuğumuz kişisel verilere erişme veya bir kopyasını alma hakkına sahipsiniz. Bu bilgileri almak istediğinizde bizimle [iletişime](#) geçebilirsiniz. Eğer bilgilerinizin yanlış veya eksik olduğunu düşünüyorsanız ve bilgilerinizi düzeltmek/tamamlamak istiyorsanız bu konuda da bizimle [iletişime](#) geçebilirsiniz.

Ayrıca kişisel verilerinizin yasal çerçevede silinmesini de talep edebilirsiniz.

### **Bu politikaların kabulü**

Sitemizi kullanmaya devam etmek, bu politikaları kabul ettiğinizi gösterir. Politikalarımızı kabul etmiyorsanız lütfen bu siteyi kullanmayın. Kayıt olurken gizlilik politikasını açıkça kabul etmenizi rica ederiz.

### **Politikalardaki değişiklikler**

Bu politikalarda istediğimiz zaman değişiklik yapabiliriz. Gelecekte politikalarımızda yapılacak bir değişiklik , bu politikalardaki bilgileri gözden geçirmeniz ve yeniden kabul etmeniz istenebilir.



HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
.....İletişim Bilimleri ..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 09.../...07./...2019.....

Tez Başlığı: **Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Sosyal Paylaşım Ağlarında Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidarı Yeniden Düşünmek**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09.07.2019  
  
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Murat ÖZDEMİR

Öğrenci No: N15238757

Anabilim Dalı: İletişim Bilimleri

Programı: İletişim Bilimleri

Statüsü:  Yüksek Lisans  Doktora  Bütünleşik Doktora

**DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI**

UYGUNDUR

DOÇ.DR. SERHAT KAYMAS

(Unvan, Ad Soyad, İmza)





HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İletişim Bilimleri ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 09/07/2019

Tez Başlığı : **Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Sosyal Paylaşım Ağlarında Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidarı Yeniden Düşünmek**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ..... sayfalık kısmına ilişkin, 11/06/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09.07.2019  
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Murat Özdemir  
Öğrenci No: N15238757  
Anabilim Dalı: İletişim Bilimleri  
Programı: İletişim Bilimleri

**DANIŞMAN ONAYI**

UYGUNDUR.

Assoc. Prof. Serhat KAYMAS

(Unvan, Ad Soyad, İmza)